ЛЕОПОЛЬД ФОН ЗАХЕР-МАЗОХ

Вибрані Твори

ЖІНОЧІ ОБРАЗКИ З ГАЛИЧИНИ

ДОН-ЖУАН З КОЛОМИЇ

ОПРИШОК

ПРОГУЛЯНКА НА САНЯХ

МЕРТВІ НЕНАСИТНІ

ХЛОПСЬКИЙ СУД

МАНДРІВНІ КОМЕДІАНТИ

СВЯТО ОБЖИНОК

ВЕНЕРА У ХУТРІ

...ніколи не почувайся певним біля жінки, яку кохаєш, бо жіноча природа ховає більше небезпек, аніж ти думаєш. Жінки не є ані такими добрими, як їх роблять їхні шанувальники та захисники, ані такими поганими, якими їх роблять їхні вороги. *Характер жінки — це безхарактерність.* Найкраща жінка миттєво занурюється у бруд, найгірша — підіймається до великих, добрих вчинків і присоромлює тих, хто її зневажав. Жодна жінка не є настільки доброю або злою, щоб не бути кожної хвилі здатною як до диявольських, так і до божественних, як до найбрудніших, так і до найчистіших думок, почуттів, вчинків. Жінка попри весь поступ цивілізації, залишається такою, якою вона вийшла з рук природи, вона має характер дикуна, який є вірним і невірним, великодушним і жорстоким, залежно від почуттів, які зараз над ним панують. У всі часи лише серйозна, глибока освіта творила моральний характер. І так мужчина, навіть коли він корисливий, коли він зловмисний, завжди дотримується принципів, а жінка дослухається до почуттів. Не забувай цього і ніколи не почувайся безпечно біля жінки, яку кохаєш.

«ВЕНЕРА У ХУТРІ»

ЛЬВІВ 1999

Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. І. Франка

ЛЕОПОЛЬД
ФОН
ЗАХЕР-
МАЗОХ

Вибрані Твори

**У люб'язності
її поведінки є щось
зловісне для мене.
Я видаюся собі
маленькою
впійманою мишкою,
з якою ґраціозно
бавиться гарна кішка,
готова щохвилини
ту мишку роздерти,
і моє мишаче серце
ось-ось вискочить.
Що вона планує?
Що вона буде
зі мною робити?**

Yvonne

Страждати, терпіти жахливі муки видавалося мені відтоді утіхою, особливо якщо це йшло від вродливої жінки, бо з того часу вся поезія, як і все демонічне, концентрувалося у жінці.

У чуттєвості я бачив щось святе, ба щось єдино святе, у жінці та її вроді щось божественне, оскільки її заняттям є найважливіше завдання буття — продовження роду. Я вбачав у жінці персоніфікацію природи, Ізіду, а в мужчині — її жерця, її раба, я розглядав її у стосунку до нього жорстокою, як природа, яка те, що їй служило, від себе відштовхує, як тільки воно її вже не потрібне, тоді як для нього її знущання, ба, й смерть від її руки перетворюється у насолоду хтивости...

Для мужчини немає нічого спокусливішого, ніж образ прекрасної, хтивої та жорстокої деспотиці, яка зверхньо, незважаючи ні на що, змінює коханців, коли їй заманеться...

...Це мужчина є тим, хто жадає, жінка ж тією, кого жадають — але це і є основною, але вирішальною перевагою, природа принесла їй мужчину у жертву через його пристрасть. І жінка, яка не знає, як зробити із нього свого підлеглого, свого раба, ба й іграшку, а потім його, сміючись, зрадити — така жінка нерозумна...

Що більше самовідданою є жінка, то швидше мужчина стає розсудливим та владним; та що більше вона є жорстокою і невірною, що лютіше вона поводитиметься з ним, що зухваліше вона буде грати ним, що менше вона матиме жалю до нього, то тим більше вона буде збуджуватиме чоловічу хіть, тим більше буде коханою, на неї будуть молитися...

Латинський, італійський, французький впливи довго і необмежено панували в освіченому світі; багато в чому вони повинні були пом'якшити німецький та англійський; слов'яни теж братимуть участь у загальному творенні людської культури. Європа має багато чого очікувати від них, і не в останню чергу — в перетворенні суспільства та у стосунках чоловіка й жінки.

Diese Publikation wurde gefördet durch:
Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten, Wien
Land Steiermark
Österreich-Kooperation, Wien
Kulturamt der Stadt Graz
Stadtgemeinde Bruck an der Mur

Це видання виходить завдяки фінансовій підтримці:
Міністерства закордонних справ, Відень
Землі Штирія
Австрійської кооперації, Відень
Відділу культури міста Ґрац
Громади міста Брук-ан-дер-Мур

Упорядники та видавці щиро вдячні за співпрацю співробітникам Українсько-Австрійського бюро кооперації в науці, освіті та культурі (Львів), п. Степанові Костюку, п. Ірині Пекарській (Відділ мистецтв при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України)

На сторінках 1-16 використано фрагменти світлин та поштівок з Галичини поч. XX ст., на сторінках 368-384 — фрагменти світлин «Народний одяг з Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей», експонованих на Етнографічній виставі у Тернополі в липні 1887 року.

© Видавництво Літопис, 1999
© Художнє оформлення Андрія Кіся, 1999

Зміст

ЖІНОЧІ ОБРАЗКИ З ГАЛИЧИНИ 19

ДОН ЖУАН З КОЛОМИЇ 38

ОПРИШОК 80

ПРОГУЛЯНКА НА САНЯХ 140

МЕРТВІ НЕНАСИТНІ 148

ХЛОПСЬКИЙ СУД 174

МАНДРІВНІ КОМЕДІАНТИ 230

СВЯТО ОБЖИНОК 240

ВЕНЕРА У ХУТРІ 254

ЛЕОПОЛЬД ФОН ЗАХЕР-МАЗОХ
ХРОНІКА ЖИТТЯ Й ТВОРЧОСТИ 359

ПІСЛЯМОВА 363

Жіночі образки з Галичини

Якщо комусь захочеться створити невеличкий образ Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії. Серед штовханини гендлярів, які пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі, то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою в кутику уст, відчуття подібности проймає його, і він бачить, як Схід та Захід простягають один одному руки.

Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини — ані Угорщина, ані Далмація, жоден не має такої повноти протилежностей. Тут відбувалось переселення народів. Немає тут якогось одного жіночого образу — є ґалерея жіночих портретів, порівняно з якою ґалерея короля Людвіга — лише збірка потвор. Роздивися довкола себе у штовханині! Кому ти віддаси Парісове яблуко?

Поглянь — ось у легкій бричці їде струнка худорлява полька з гордою сарматською голівкою. А може тебе більше привабить меланхолійна краса і замріяні очі малоросіянки? У неї козацька кров і гарненькі ніжки в сап'янових чобітках!

Якщо ти любиш сільські історії, шукаєш образів, які творить Бертольд Авербах, то ось біля кошиків та діжок з маслом тебе вітають босоногі Лорелеї, ніби з якогось гарного популярного видання — які в них добрі блакитні очі! А поряд з ними очі газелі — очі мешканки Малої Азії з того племені, доньки якого ставали рабинями, щоб робити рабами своїх господарів. Ніби якась гурія, лежить на килимі у білому вбранні та тюрбані вірменка. Пальмове листя та страусові опахала навіюють мусульманські мотиви

та гаремні фантазії. А ця черкеска! Це не маленька гаремна квітка, це дика донька Карпат, козуля з галицьких народних пісень — гуцулка.

Тобі подобається пишна росіянка, могутньої статури ліпованка? Як люб'язно пропонує вона фрукти. Ти любиш соковитий, смаглявий колір обличчя — тут він виграє перед тобою усіма відтінками. Ось мадярка, її впізнаєш за доломаном. А он дитя Старого Завіту — татарська караїмка. Біля свого чоловіка, мандрівного мосяжника, сидить кудлата циганка. Хай вона поворожить тобі, але не вір її очам, вони колють, мов голки, вона зачаровує тебе!

Глянь в інший бік. Хіба ти в Кампаньї? Та ні, ти на одному зі східногалицьких базарів. Але звідки ж римлянка? А ось ще одна.

Це не римлянка, але донька Риму — раса збереглася. З яким царським порухом складок ця мешканка Волощини вміє носити свою туніку — оздоблену золотом сорочку, а волосся — вона й далі зачісує його, як мати Ґракхів. І знову куточок Сходу. Доньки Єрусалиму сидять під деревами і продають цибулю, начільна пов'язка з перлами обрамлює тут не одне королівське чоло. Очі, як у голубки, темніють хтивим чарівним блиском. Заспівай чудову пісню кохання! Чи вони, ці квітки Сарона, зрозуміють тебе — гарні, як місяць, і небезпечні, як військові лави.

З великої кількости жіночих образів та характерів впадають в око два головні типи — полька та малоросіянка.

У меншій, Західній Галичині переважає польський елемент, за ним ідуть єврейський та німецький; у більшій, Східній Галичині панує український, проте його густий похмурий тон змінюється із Заходу на Схід все яскравішими відтінками національних барв. Крок за кроком зростає розмаїття образів, форм, звуків, протилежностей — кров життя пульсує все жвавіше, сильніше, рухливіше; світ розпускається у всій своїй величі. Тут, на Сході, в щоденній боротьбі за існування, в національному, політичному, людському суперництві протиставляють свою природу, свої сили, розкривають свої риси полька та малоросіянка.

Ззовні вони не такі вже й різні, як насправді. В обох племен можна знайти худорлявих та пишнотілих, маленьких ґраційних та високих ставних жінок, в обох свій обрис обличчя, пухкенький кирпатий носик, в обох племен також — хоч і не такий вродливий, проте досить милий тип з пухкими вустами і маленьким котячим носиком. Але погляд польки зраджує її холодність, уміння володіти собою, розважливість при зовнішній жвавості, а глибокі очі малоросіянки — її пристрасність, гнівливу натуру, яка ховається за розсудливістю й гідністю її поведінки.

Якщо польку називають француженкою, то великоросіянка — це британка, а малоросіянка — іспанка Сходу. Полька прагне наказувати, малоросіянка ж — бути вільною. Коли полька володіє чоловіком, великоросіянка хоче йому підкорятися, як німкеня, то малоросіянка вимагає рівности з ним. При кожній нагоді в ній спалахує нестримна козацька вдача, що не визнає жодного пана і жодного слуги. Між Доном та Карпатами живуть вроджені демократи — ні візантійський імператор, ні варяги, жодний король Польщі, жодний цар не зламали їхнього духу, не підкорили їхньої свідомости. Вони завжди готові змінити плуг на спис, живуть маленькими республіканськими громадами, як рівні з рівними, для східних слов'ян вони — паростки майбутнього, паростки свободи.

Циган кочує зі своїми мелодіями на Північ, росіянин іде до шинку, щоб там пити свою горілку; він прислухається до буйнотужливих козацьких пісень про волю, хапається руками за голову й ридає.

У Галичині польські пані зі шляхти, з поміщиків ледве чи не всі гарні або принаймні привабливі; міський елемент, який утворився переважно з німецьких переселенців, поступається красою (у змішаних шлюбах перемагає тут, очевидно, німець). Краків'янка струнка, ґраційна, гарно збудована, польська селянка стоїть найближче до цього благородного стану. Жінки мазурів, що заселяють рівнину від Кракова аж до Сяну — худі, чорняві. У них більше темпераменту, більше духу, ніж тілесної краси, ну, а жінки високих вродливих мешканців гір, ґуралів, переважно непоказні, а часто й потворні. Люд Східної Галичини представляє таку зміну типів та образів, яка ледве не збиває з пантелику. Сусідні села часто виявляють найрізкіші контрасти — найпотворнішої і, майже поряд, найшляхетнішої людської породи.

Перебування монголів у Південній Русі, розселення бранців на безлюдних просторах залишили значні сліди. Тут можна натрапити на загадкові видовжені голови, на бородатих чоловіків — справжніх шведів, на жінок із пшеничним волоссям і з великими сірими очима. Це нащадки шведських бранців; а он там — маленькі незграбні створіння з жовтою шкірою, косими вузькими очима, плескатим носом, тонким чорним волоссям — це діти ногайської орди. В іншому селі — знову виразний східний тип. Давні документи свідчать, що тут колись оселились полонені турки.

У кожній місцевості галицький русин має інший характер. Мешканці великої рівнини від Сяну до Пруту досить великорослі, мають симетрично збудовану міцну статуру, свіжий колір шкіри, жінки — часто найчарівніші риси обличчя, а на

противагу правильним рисам інколи — майже тваринна порода з широкими вилицями й великим ротом. На галицькому Поділлі впадає в очі благородна, майже шляхетна зовнішність: світло-коричневе волосся охоплює не лише "Образ Мадонни", але й багато інших облич, які чекають на пензель русинського Рафаеля.

Малоросіянка з-над Пруту — це мешканка Півдня, і її вогнисті очі, її темне пишне волосся, гарний обрис обличчя можна побачити поряд з вірменкою та румункою. Майже бездоганно гарною є мешканка Карпат, гуцулка.

Гордо несе вона свою голову — як чоловік, який ніколи не був закріпачений чи підлеглий якогось шляхтича, ніколи не був перетворений у тяглову силу, її привітання — це поблажливість, нічого від покірливої ввічливости жительки рівнин. Вона сидить на коні, як її сестра, донька Кавказу, з веретеном у руці, і, коли лунає принадне запрошення якогось шляхтича, вона знає, як йому відрубати.

Малоросійські громадяни східногалицьких міст та базарів — це привітні, інтеліґентні, старанні, мрійливі люди. У майстерні та крамниці жінка розквітає не так, як у дворі пана чи на вільних вершинах гір, проте міські малоросіянки — привабливі, розумні, гостинні жінки, а їхніх синів потребують для державної служби та цінують на ній. Малоросійська шляхта не була настільки полонізована, як зазвичай вважають. Багато родин належить ще до грецького обряду, немало з них зберегло свою національність і тепер, коли русини день за днем відвойовують у поляків ґрунт, вони не бажають її втрачати.

Ця шляхта і русинське (уніатське) духовенство творять чудову породу людей. Вона поєднує чуттєву красу південних націй з одухотвореним виразом очей — духовною привабливістю північних народів.

Коли поляк бачить гарну малоросіянку, то каже, що це дружина або донька священика.

Принади польки та малоросіянки вигідно підкреслює гарно допасований одяг. Повний польський національний костюм, щоправда, з'являється лише при святкових нагодах або під час заколотів; але те, що збереглося від нього у вже давно прийнятій французькій моді, досить своєрідне та колоритне. Обшита хутром куртка з різноманітними тонкощами — українського походження — це кептар козачки. Кацабайка з широкими, зібраними у складки рукавами, часто яскравого кольору, обшита горностаєвим хутром — верхній одяг російської боярині і зараз є характерним одягом як польських, так і русинських жінок у Галичині.

Як домашній халат вкоренився широкий, охоплений шнурком довкола талії російський сарафан. Розкішне російське

національне хутро для прогулянок по вулицях та на санях стало загальним надбанням європейських дам, але ніхто з них не вміє носити його з такою пристрасною гордістю, як полька і росіянка. Якась англійка зробила влучне зауваження, що тут хутро означає те саме, що у Франції кашемірова шаль. Чотирикутний, прикрашений хутром капелюшок з китицею називають татаркою (за її походженням), і конфедераткою, як політичною ознакою партій; полька одягає її для подорожі саньми та на полювання верхи, у татарці вона виглядає виклично, дуже кокетливо і гордо водночас. Відтоді, як галицькі малоросіянки протиставили козацький одяг польському як політичну ознаку, малоросійські жінки також одягають прикрашені хутром круглі козацькі шапки зі звисаючим верхом як противагу конфедератці.

Цю чудову шапку носила Катерина II. Дівчата охоче давали пишному, заплетеному стрічками в дві довгі, товсті коси волоссю спадати за спиною — мода, яку дами на Заході не змогли наслідувати. У всьому, що стосується одягу — в тому, як вона трактує, як вибирає свої тканини, кольори, крої — полька всіх станів показує гарний мистецький смак. Якщо, як твердять, одяг француженки — це душа, то одяг польки — це поезія.

Селянка ще всюди залишилась вірною домашньому одягові і, мабуть, ніколи не буде наслідувати незвичне вбрання німецької колоністки; навпаки, на галицьку швабку слов'янський елемент впливає, як і мадярський — на саксонців Семигороддя. Краків'янка носить косу, як знатна польська дівчина, а жінка — трикутну хустку в неаполітанському стилі. Стрункий світлий корсет вона з кокетливою сором'язливістю загортає у білу шаль. Красивий фартух завершує витончений образ.

Якщо жінка мазура вдягається подібно, хоч і з меншим смаком, то ґуралька закутується в сіре полотно, як черниця. На Сході одяг стає більш орієнтальним, він виграє у пишноті те, що втрачає на красі. Малоросійська селянка обв'язує голову яскравою хусткою, як тюрбаном, а дівчата заплітають на голові коси, як корону. Шию прикрашає коралове намисто; сукман, довгий верхній одяг із темною, а нерідко й блакитною хустиною, взимку обшитий хутром, щільно і, завжди до лиця, облягає тіло, а на ногах — яскраві (жовті або червоні) сап'янові чобітки.

Гуцулка не має ніяких прикрас на голові, крім свого розкішного волосся, вона заплітає його у коси чи просто розпускає із вплетеними стрічками, і, як і личить вершникові, вдягає коротку куртку.

Діадема з перлами, яку носять великоросіянка та козачка, а також дукати на шиї додають ліпованці величности, що повністю відповідає її стриманій, розважливій природі.

У Галичині своєрідним є як тілесний, так і духовний тип польки та малоросіянки, і передусім — їхній характер. Для чужинців він є однією з тих загадок, які що повніше беруть у полон почуття і серце, то важче їх розгадати. Воля сильна в обидвох, це не якийсь один миттєвий порив, а ота незмінна свідома воля, що сама із себе творить великі та благородні характери.

Маколі в есе про Мак'явеллі одухотворено і переконливо пояснив, що в оцінюванні людських характерів не можна керуватися загальноприйнятними принципами моралі, усе залежить від того, як конкретний народ у конкретний час витлумачить кожен із цих принципів. Заслуговує на увагу і та обставина, що кожний народ створював за своєю подобою те, що називають моральним характером. Німець вважає непристойним те, що здається добрим французові, а британець глузує з того, що поважає німець.

Слов'янський характер та його ідеали докорінно відрізняються від романських та германських. Через християнство народи Європи отримали спільне моральне обличчя, проте на Сході ще й досі повсюдно виявляється первісна людська природа.

Слов'янська натура — надзвичайно добра, людяна. Військові здобутки створили полякам та росіянам репутацію людей войовничих, таких, що шукають сутичок. Ця слава тут, як завжди, — наполовину брехня. Поляки та росіяни, як і всі слов'яни, мирні за своєю природою. На противагу войовничим германцям, вони входять до світової історії як орачі та купці. Перші князі германських племен були вдалими військовими провідниками, слов'янські ж — вдалими господарями і мудрими суддями у спірних справах; Крок, Перемишль, П'яст на трон були посаджені від плуга.

Хоч поляк і росіянин зневажають смерть, вміють відповідати насильством на насильство, проте мають схильність запобігати ворожим намірам мирними засобами. Це впадає в очі як в орача, так і у найбільшого державного мужа.

На жодній посаді вони не будуть крикливими, сварливими, продажними людьми. Якщо вони завинять перед кимось зі своїх ближніх, то сотню разів це станеться через хитрий обман чи шахрайство і лише раз — через якийсь з тих насильницьких злочинів, які відзначають кожну іншу націю. Пригноблений чи підкорений, слов'янин користується своєю душевною гнучкістю і протиставляє насильству хитрість. Так змінювалась сутність західних слов'ян у боротьбі

проти німців, італійців, османів, а східних — під гнітом сваволі шляхти та царя. Велике вміння володіти собою, дотепність, тямущість, далекоглядна обачливість — ось зброя, якою слов'янин володіє найкраще, і яка разом з люб'язною і дружньою поведінкою об'єднує слов'ян, а для громадян чужих націй стає такою небезпечною, що вони навіть зробили слов'янам закид у нещирості та лицемірстві.

Іван Тургенєв класично зобразив чесного, щиросердного староросійського шахрая і менджуна у відомому нарисі "Лебедянь". Боденштедт справедливо зазначив, що росіянин лише на кордоні, де він перебуває у безперервних стосунках з користолюбними чужинцями, виправдовує цей докір, однак у глибині країни — він найкращий у світі хлопець.

Те саме спостерігаємо у нас у Галичині, в Богемії і Каринтії. Вроджена розсудливість слов'янина тільки тоді перетворюється у хитрість і навіть підступність, коли він стає до бою з німецькою натурою і знаходить у хитрості сильнішу зброю проти обачности та вміння презирливого сусіда панувати над собою.

Романцеві німець видається розсудливим, обережному слов'янинові — гнівним і квапливим. Ту енергію, за яку вихваляють поляка і росіянина, слов'янин вперше показує тоді, коли підходить до виконання рішень. "Сім разів відміряй, а раз відріж", — каже русинська приказка. Так само виявляється його упертість та завзятість, що ввійшли у приказку, — не у манері, а в самому опорі. Він непоступливий, але будь-що намагається уникнути проблеми. Тому він так високо цінує слово. "Слово зраджує, слово перемагає". "Слухай багато, говори мало", але: "З гарних слів ти можеш приготувати цілий обід". Ще одна типово слов'янська риса — мовчки, приховуючи своє внутрішнє "я", бути красномовним і балакучим, погоджуючись з іншими. Він гордо називає себе людиною слова (слов'янин від слово), а німця — німим (німець від німий).

Ці особливості східнослов'янського характеру в жінок виявляються сильніше, оголеніше, щиріше. Оскільки жінка взагалі через виховання, освіту, спосіб мислення, рід занять менше спотворена, ніж чоловік, то й природа її народу виявляється у ній більш неприховано і недоторкано.

Один дотепний спостерігач зауважив, що полька, коли добра, то найкраща, а коли погана, то — найгірша дружина в світі. А втім, що добре, а що погане? Звичайно, полька, коли не захоплена ніякою ідеєю, ніяким почуттям, ніякою турботою, коли вона корисливо шукає насолод, то так блискуче використає особливості свого характеру, свою залізну волю, талант панувати над собою, вміння прикидатися, що

для інших вони стануть ще більше руйнівними, ніж багаті духовні переваги жінок з-над берегів Сени. Це можна спостерігати і в її сестри малоросіянки, але полька і малоросіянка від природи повні поезії і здатні захоплюватися. Такі жінки рідко будуть сильними морально, та вони ще рідше будуть неблагородними.

Який занепад культури, освіти, науки із Заходу на Схід, яке зростання фантазії, відчуття природи, поезії та сердечности! Німець настільки ж переважає британця і француза, як східний слов'янин — німця. Проте це ще загадковіше: у германських племен ці риси людської натури репрезентує жінка, а у слов'ян — чоловік. Поляк, росіянин, малоросіянин — що за чудові чоловіки, мудрі голови, сильні характери, безстрашні солдати, та їхні жінки краще від них вміють панувати над своїми почуттями та стражданнями. Полька відчуває тонко, але лише тоді, коли хоче — вона з великою самопожертвою віддається вітчизні, коханому чоловікові, дитині, але тільки тоді, коли її почуття збігаються з її думками і характером. Її природа, по суті, є твердою і завжди залишається свідомою та обачною. Вона ніколи не буває такою ніжною, як малоросіянка. А ця віддається меланхолійній схильності свого племені: вона мріє, захоплюється, її почуття зростають і хвилюються, а потім ще довго бринять, як малоросійські мелодії, звучання яких має щось трагічне до самозабуття, і цей симпатичний настрій зберігається в первісних танках радости.

Живе відчуття ворожого протиставлення людини і природи, почуття смерти й пульсуючого життя — найхарактерніша риса східних слов'ян — властиве й малоросіянці. Її почуття можуть повністю опанувати нею, і будь-яка боротьба з ними даремна. Шопенгауер тут мав би вести свої дослідження про зречення життя.

Полька в розпачі кинеться на труп коханого чоловіка і за короткий час вона або знову зможе сміятися, або у холодній величі відвернеться від життя. Малоросіянка або помре від свого болю, або й коли її волосся вже давно посивіє, все ще оплакуватиме темні кучері свого милого. Польська пані, що бачила, як її син загинув у боротьбі за польську справу, повернулася ще у повному блиску своєї вроди у самотнє помістя і прожила довге спокійне життя бідної хворої страдниці. Відома малоросійська письменниця незадовго після смерти своїх дітей пішла за ними в могилу.

Якщо темперамент якось показує приблизну температуру людської природи, то у польки він жвавий, але без пристрасти. Полька холодна, її афекти — це афекти акторки — не сильні і не тривалі. Вона здається безтурботною, легковажною

істотою. І як вона володіє собою! Полька не має жодного співчуття до власних поривань — вона знає, як їх впорядкувати, як зберігати чоловічу дисципліну, ніби Валленштайн, командувати, як Наполеон. Малоросіянка ж має спокійну гідність іспанки. Її хода, рухи, мова та дії спокійні, завжди видаються розважливими, вона спостерігає, однак залишається пристрасною, як іспанка, вона любить і ненавидить усією душею, але без фраз і роздумів, її афекти виникають з її вдачі, вони різкі і стихійні, бо фантазія безперервно дає їм поживу.

Коли б хтось хотів назвати фантазію польки суб'єктивною, то фантазія малоросіянки винятково об'єктивна і поетична. Обидві вони відтворюють швидко і пристрасно; але коли перша концентрує всі предмети, образи, що западають їй у душу, як у фокусі лінзи, то друга відбиває їх подібно до гарного дзеркала — чисто і чітко.

Полька веде розмову, як у французькому салоні, малоросіянка ж розповідає з природною правдивістю Тургенєва, з гумором Гоголя. Полька іскриться душею, вона, як вістря, кожний вислів — якийсь каламбур, кожний рух — якась епіграма. Її дух — це рапіра. Блискучі випади, тонкий розум, витончений такт, люб'язне розслаблення при абсолютному володінні собою роблять цю жінку настільки ж чарівною, настільки й небезпечною. Полька виконує таку роль у житті, яку вона сама собі створює, а роль малоросіянки виявляється в тому, як вона вміє поводитись з іншими; вона — практичний домашній філософ. Вона має багато ідей. Якщо полька має талант виставляти свою персону у вигідному світлі, панувати над ситуацією, є винахідливою у здійсненні своїх намірів, то малоросіянка вміє розуміти чуже, вона спостережлива, знає людську натуру, її не можна перевершити у проникливості, у здоровому глузді та вирозумінні. Коли вона проникливо розглядає чуже, то заглиблюється і у власну натуру, і за знанням людей у неї іде знання самої себе і оте святе пізнавання, гірке і тужливе.

Багаті на таланти полька та малоросіянка у Галичині беруть активну участь у громадському житті; вони не просто надокучливі дилетантки, вони мають вплив, на який заслуговують, вони вміють ним розпоряджатися, бо цьому сприяє їхня освіта.

Німецька освіта однобічна, бо вона лише літературна. Освіта, справжня гуманітарна освіта, означає гармонійний розвиток людської натури, передовсім у жінок. У жінок велика кількість прочитаного відбирає духовну ґрацію так само, як тяжка робота — тілесну. І що це за рід літератури, з якого вони черпають освіту? Чи можна її відзначити краще, як

дорадчими фразами з німецьких видань для сімейного читання: "Предмет читання! Повчальний і розважальний!"

Тоді освіта, література стають тут самоціллю; люди забувають, що і одна, і друга тут лише заради життя. Галицькі жінки цього не забувають. Поряд з рідною мовою вони, звичайно, дуже добре говорять по-французькому, по-німецькому, а в новіших часах нерідко й по-англійському, вони в оригіналі читають Вольтера й Віктора Гюґо, Шекспіра і Маколі, вони захоплюються своїми Міцкевичем і Лелевелем, Квіткою і Шевченком. Але в літературу вони не заглиблюються. Їхнє виховання — вже інше; вони вчаться одночасно і читати, і їздити верхи. Сувора школа матері, салон, верхова їзда, запальний народний танець дають їм одночасно ґрацію та енергію. Вони можуть і лисицю вполювати, і виконати якусь із сонат Бетговена. Вони кидають дотепи з такою ж смертоносною впевненістю, як і кулі з пістоля.

Звичайно, відіграють вони свою роль і в літературі. Жодна з цих націй не має письменниці з генієм Жорж Занд, але вони можуть їх сподіватися, бо їхні жінки поряд із талантом виявляють відчуття природи, таку людяність, таку творчу наївність, які на Заході вже втрачені. Впадає в очі, як тут жінки зберігають хист, зокрема до літературних творів, особливо полька. Вона не тільки співає ніжні мелодії, а й в обшитій хутром куртці з цигаркою у вустах пише політичні летючки, з манерами благородної пані вона редаґує газету.

Музичний талант слов'ян — національна риса характеру — найбільше виявляється в малоросіянки. Її чудові, часто глибоко меланхолійні, часто дико веселі народні пісні перевершують пісні польські.

І полька, і малоросіянка рідко мають акторський талант. Малоросійський театр стоїть ще на дуже низькому рівні, щоб його можна було порівнювати із західноєвропейським, але польська драма — високого рівня, і польська вистава на свіжому повітрі, душа якої — полька — рівновартісна французькій.

У житті своєї країни, свого народу галицькі жінки беруть жваву і пристрасну участь. Немає жертви, якої б злякалася полька, якщо це стосується її батьківщини. Відомо, які послуги вона зробила польській справі і у війні, і в мирний час, польським змовам, польському повстанню. Вона плете інтриґи на виборах, сидить на трибуні ландтаґу. Сьогодні вона — найспритніший емісар, найгнучкіший шпигун, а завтра благословляє зброю, благословляє воїнів чи сама безстрашно мчить проти ворожих лав. А потім вона стоїть на колінах серед мертвих, перев'язує поранених, підтримує тих, хто вмирає.

Натомість патріотизм малоросіянки не приніс якихось блискучих подвигів, але під час більш, ніж трьохсотлітніх страждань під пануванням Речі Посполитої, з непохитним терпінням, з непорушною любов'ю до своєї національности, у спротиві до польських домагань він зберігся в подивугідний спосіб. Через пісню і слово вона вже в душу босоногого хлопчини влила ненависть та завзятість, на Поділлі, на Україні* та в Галичині вона врятувала русинську національність. Супроти неї полька — аристократка. У неї є щось зарозуміле. У малоросіянки ж ідеї свободи та рівности — в крові. Вона демократка, а в релігійних справах — схильна до сумнівів.

Католичка-полька — побожна або легковажна і тоді вона, зрештою, закінчує святенництвом. Відданість русинки має інші мотиви. Церква довгий час була останнім притулком її національности, ще й зараз вона майже ідентична з нею. Щодня в церкві лунає з вівтаря і з хорів мова народу, і українські священики у світському житті є дідичами та батьками сімейства. Нарешті, східнослов'янський світогляд про мізерність буття, про неминучість усього, що відбувається, про вороже протиставлення природи і людини, про рівність та людську любов відповідає первісним ідеям християнства, які філософськи пояснив і розвинув Шопенгауер, найбільший мислитель нової доби.

Яким би дивовижним не було слов'янське життя на Сході, його найбільшою особливістю є стосунки чоловіка і жінки. Тут вони є прямою протилежністю Заходові. Жінка стоїть тут вище від чоловіка. Не в сенсі романсько-германського пошанування, яке приховує жінку через ідолопоклонницький культ, немов якогось азійського деспота. Жінка на слов'янському Сході стоїть не на вівтарі, але й не є полонянкою "святинь дому". Вона перебуває у вирі життя і керує. Тут це природно. Один відомий німецький етнограф пише: "Коли правда, що у романських народів статі рівні, у германських — жінка стоїть нижче від чоловіка, то у слов'ян жінка перевищує чоловіка".

Тут немає слабкої статі. Жінка повсюдно стоїть з чоловіком на рівній нозі — вдома, у товаристві, у громадському житті. Чоловік, звичайно, схильний розглядати жінку, як свою власність — тут ви не знайдете й сліду від цього. Вона віддається чоловікові у коханні, як рівна, на рівних умовах. Цього вона дотримується й у шлюбі. У неї нема жодного обов'язку, якого не знав би і чоловік. На Заході тільки невірність жінки руйнує сім'ю; тут її руйнує невірність чоловіка. Жінка залишить чоловіка з наймізернішої причини, бо вона знає, що збереже своє становище у суспільстві.

* Підросійській — прим. перекл.

Польща — це країна розлучень. Розлучена жінка тут — це виразне поняття в суспільстві, на сцені, в поезії. Вона вільна, як і чоловік, але без того, щоб втрачати привілеї своєї статі, вона приймає своїх друзів, є душею салону, клубу, літературного товариства. Сприятливе становище, яке вона має як розлучена жінка, дає їй почуття власної гідности, із цим вона живе й у шлюбі. Вона господиня вдома, задає тон у товаристві. Завдяки жінці життя її народу зберегло свої витончені і водночас прості форми, оту радісну ґрацію, якої полька ніколи не втратить, — ані на полюванні, ані у ландтаґу. Жінка є всюди, де є чоловік, вона всюди зберігає свої манери й звичаї. Ця риса властива не лише вищим верствам. Треба бачити краківського селянина — як вишукано веде він до танцю свою дівчину; гуцула, коли він гірською стежкою за вуздечку зводить вниз коня своєї дружини. Галицький селянин — під владою своєї жінки. Пияк знає, що говорить, коли співає в народній пісні: "Буде жінка, мабуть, бити, за чуприну волочити".

Це була донька одного галицького священика, ота Роксолана, яку Расін прославляє у "Баязеті", та слов'янка, що зробила своїм рабом Сюлеймана Пишного і стала його дружиною.

Галицькі жінки не є господинями дому в німецькому сенсі, вони вміють керувати господарством у широкому розумінні, але ощадливість, порядок, старанність у домашньому побуті не належать до їхніх чеснот.

Галицька селянка, хоч якою моторною і тямущою вона є, також побоюється роботи. Тут бракує як освіти народу, так і виховання. Власне кажучи, лінивим народ не є, бо він неперевершено працює у когось на службі, але має невеликі потреби, балакає, співає і танцює охочіше, ніж тоді, коли мав би зробити зусилля заради заможного дозвільного життя.

Наскільки галицькі жінки погані господині, настільки ж чудові вони матері. Як ніжно поводиться звичайна селянка зі своєю дитиною! Глибока пошана, покірність, дитяча любов, яку сива мати отримує від свого сина ще й тоді, коли він вже сам гойдає на колінах дітей, найкраще підтверджує, ким вона для нього була, ким вона для нього буде завжди. Син одержує від неї перші, найсвятіші ідеали, вона живить та енергійно підтримує їх увесь час, поки супроводжує його через життя.

Ось це і є основні риси, якими ми завершуємо жіночі образки польки та русинки в Галичині. У лоні цих жінок лежить майбутнє їхнього народу. Правильно пише одухотворена Дора д'Істрія: "Романці — найдотепніші, германці — наймудріші, слов'яни — наймолодші, а юність — це велика перевага".

Протягом довгого часу латинський, італійський, французький впливи необмежено панували в освіченому світі; багато в чому вони повинні були пом'якшити німецький та англійський; слов'яни теж братимуть участь у загальному творенні людської культури. Європа має багато чого очікувати від них, і насамперед — у перетворенні суспільства та у стосунках чоловіка й жінки.

Наступним за чисельністю та значенням, після українського й польського елемента в Галичині, є передусім єврейський. Він живе великими, замкненими громадами, заселяє цілі міста чи їх великі квартали, і тому, як у жодній іншій країні, зберіг тут повну своєрідність племені. Вже за польських королів він отримав великі привілеї, завжди втішався особливим захистом австрійського уряду та від часу прийняття австрійської конституції 1861 року досягнув повної емансипації. Його значення зростатиме настільки ж, наскільки він сам звільнятиметься завдяки освіті.

Той самий розкол, який роздирає зараз релігійне життя євреїв у Галичині, проходить і через їхнє соціальне життя. Освічені відмовилися від ортодоксальної віри, тоді як нижчі класи з непорушною любов'ю прихильні до старих традицій та звичаїв.

Так, освічена єврейка в Галичині стала типом тільки для себе, як і єврейка з народу. Поряд з ними вихрещена єврейка виглядає досить своєрідно. Польська єврейка справедливо має славу красуні. Вона зберегла східні риси в чистому вигляді, і може разом зі своїми азійськими сестрами позмагатися навіть з чудовими жінками Вірменії та Грузії. І тут, буває, трапляється некрасива і добродушна порода жінок з горбатим носом, із повними губами і тими великими зеленими очима, яким пані Юпітерова завдячує прізвиськом "волоока"; а поруч із нею — ота струнка козуля з Пісні пісень, зі смаглявим обличчям, мигдалеподібними, темними тужливими очима, з тим чорним, аж синім, відблиском волосся, довгим, "як сама вічність", як співає Гафіз. А ті великі, розкішні жінки, рудоволосі та білі, як мармур, яким до ніг схилялись ассірійські полководці та християнські пророки! З цього племені була ота Естерка, у кучерях якої впіймався великий Казимир Польський, і яка могла собі дозволити виховувати доньку найвірнішого сина Церкви у вірі Мойсея.

У містах звичайна єврейка швидко втрачає свою красу через ранній шлюб, тісний світ дому та крамнички і набуває характерних округлих форм

Галицька єврейка ще зберегла своє напіворієнтальне, а напівслов'янське вбрання. З коротким, як в ортодоксальних

євреїв, волоссям, та з пов'язкою на ньому, оздобленою перлами і коштовним камінням, вона подібна до "цариці Савської": над багато прикрашеним вбранням з азійським поясом — довгий каптан, обшитий хутром, нерідко з дорогої тканини. Які образки у Казимирі, які образки по суботах на валах Львова, у Бродах! Тут цісар Франц, стоячи на балконі Гаузнерового будинку, глянув на тисячі єврейських хутряних шапок та начільних пов'язок і весело сказав: "Тепер я уже знаю, чому мене називають царем Єрусалиму!"

Хоч як строго дотримується старосвітська єврейка приписів синагоги і не залишає поза увагою жодного з химерних звичаїв під час пологів, шлюбу, похорону, свят, та з християнкою вона перебуває у найкращих стосунках. У такому краї, як Галичина, де десять різних віросповідань не просто дозволені, а й визнані законом, нетерпимість неможлива. Нічого не чути про ті постійні чвари, якими відзначаються тверді у вірі альпійські народи.

Єврей та його жінка належать переважно до середнього класу: на рівнині, як орендарі шинків, вони часто небезпечні друзі селян, як управителі — вони права рука поміщиків. Скрізь жінка розділяє заняття чоловіка і переважає його розумом, поміркованістю, старанністю, одне слово — всіма тими чеснотами, що творять спадок вибраного народу.

Як єврейка вміє збувати свій товар, вона справжня цариця крамнички!

Як невтомно факторка мандрує від двору до двору з в'язкою товарів на спині, яка балакуча шинкарка, Геба селянина-пияка!

У справах вона шукає своєї вигоди, але в усьому іншому вона чесна і має добрі наміри. Своїх дітей вона любить більше, ніж життя — вони зі срібла, вони з золота, вони справжні діаманти!

Єврейка — полохлива мати, але відважна жінка, і її сини — хоробрі солдати. Її жвавий дух ніколи не залишає її без діла: вона балакає, спекулює, безперервно фантазує, однак залишається найвирозумілішою, найрозсудливішою істотою. Вона, звичайно, вміє читати і писати, і дозволяє собі сякутаку освіту. Освічена єврейка "реформована" під кожним оглядом. Вона називає себе ізраеліткою, відвідує молитовний дім, скинула старий одяг, не підстригає волосся, тримається далеко від ґешефтів чоловіка. Її "ґешефт" — це "освіта". Жінки цього типу найчарівніші та найнебезпечніші. Орієнтальну красу у них доповнює орієнтальна жадоба насолод. З тактовною грайливістю вони ідеалізують одяг свого племені. Ніяка пов'язка і ніякий капелюшок не спотворюють її голівку. В її розкішне волосся, що спадає пишними

косами на спину, вплетене намисто з перлів. Багатий, з численними складками оксамитовий каптан, обшитий дорогим хутром, спадає на шовкову спідницю французького крою. Це повне поезії вбрання зустрічаєш не рідше, ніж паризьку моду.

Орієнтальний характер, який не знає жодного минулого, жодного майбутнього, що живе тільки чуттєвою сучасністю, блискучий дух, отой дух Соломонової мудрости і талмудичної хитрости, яскрава барвиста фантазія виховують у єврейок мистецтво чарів "Тисячі й однієї ночі".

Їхня освіта радше блискуча, ніж глибока, вони бавляться усім, читають все, говорять про все. Найкращими ж у них залишаються вроджені духовні таланти.

Вихрещена єврейка намагається якомога швидше згладити всі ознаки свого народу. Бідна — для неї це буде так важко! У соціальному сенсі вона така ж помітна, як вихрещений єврей, але відрізняється від нього у стосунку до релігії. Вона не вішає ніяких образів над своїм ліжком, урочисто не хреститься ні перед тим, як їсти зупу, ні після обіду, одне слово, вона вільнодумець, і у цьому сенсі є дуже своєрідним елементом нашого суспільства.

Особливістю Галичини є караїмка.

Татари за походженням, за звичаями, іудеї за вірою, строго зберігають караїми — діти письма — закон Мойсея і відкидають Талмуд.

Вони винятково сумлінні та миролюбні, обробляють землю і відрізняються від русинських селян у Галичині коротким волоссям і довгою бородою, а караїмка від селянки, як і від простої єврейки, відрізняється своєю зразковою охайністю.

Політично єврейський елемент був важливою підпорою австрійського уряду. Звичайний єврей ще й зараз, подібно до селянина, налаштований прихильно до цісаря, натомість єврей освічений, який гордо називав себе німцем і кокетував з німецькими ідеями, тепер так само кокетує з ідеями польськими. Матері читали у ролях "Дона Карлоса", доньки декламують "Альпухару" — знамениту баладу Міцкевича з "Конрада Валленрода" — і вдягають на свої кучері конфедератку.

Тут, де раса ще у повній силі, єврейству треба буде виконати важливе соціальне завдання. Звичайно, їхній шлюб, що легко розв'язується (за винятком роду Леві), ще й тепер не втратив свого впливу. Що стосується морального обличчя, то воно ані не краще, ані не гірше, ніж у будь-якого іншого народу комерсантів. Насильство не властиве євреєві. Його злочини — це злочини маклерів, ділків, спекулянтів. Його сімейне життя дуже відрізняється від життя британців та американців. Він має добре серце, ніколи не буває жорстоким,

не образить і мухи. Єврейка буває навіть надмірно чутливою і строго дотримується звичаїв, а закохана єврейка залишається ідеалом польського донжуана.

Німкеням Галичини, як і жінкам інших племен, властиві різні відтінки. Відповідно до того, як німецький елемент розселився тут під польським або вже під австрійським пануванням, — чи то через колонії та поселення у містах, чи то за посередництвом урядників та солдатів — він творить різні групи і відповідно різні жіночі типи. У той час, як у містах Південної Руси вже здавна було власне міщанство, польські міста вже від багатьох століть заселяли німці та євреї. Хоч німці і жили в окремих кварталах, мали особливі пільги, особливий міський статус, — вони швидко переймали мову та національність краю, так що багато краківських патриціанських родин з німецькими прізвищами вже двісті років можна розглядати як польські. Це міське населення зберегло лише німецьке прізвище, та й те вони уже пишуть по-польському.

Нова німецька імміграція почалася від об'єднання з Австрією.* Німці прибували як поселенці — цілими громадами — за часів Йосифа II, і відтоді прибувають до краю як ремісники, купці, урядники, солдати, переважно з жінками і дітьми. Працюючи, вони закладають у містах поселення або купують помістя. Оскільки вони з різних німецьких земель та племен, то й зовнішність і вдачу мають різну.

Спільним для всіх є німецька серйозність, німецький хід думок, поміркованість і працьовитість. Вони подобаються місцевим слов'янам, та їхній характер, яким би добрим він не був, не дуже делікатний, а їхні манери нерідко вражають грубістю. Натомість тон, звичаї поляка діють на німця дуже привабливо, і він прагне якнайшвидше їх засвоїти. Але це ще не все. У Німеччині жінкам роблять закид, що вони неактивні в політичному житті — як дивно! У Галичині поважний німець, сп'янілий від польських мелодій та польської поезії, спочатку позбувається дрібничок національного одягу, а потім переходить у чужий табір, тоді як німецька жінка любовно береже і захищає німецьку національність. Кожний німець, що у другому чи третьому поколінні ще є німцем, має дякувати за це своїй матері.

Високе покликання — бути посередником між німецьким і слов'янським світами, німецькою та слов'янською культурами — німці здійснюють дуже погано, вони забувають свого Ґете, аби захоплюватися Міцкевичем, і нерідко поляк засоромлює німця тим, що він у захваті від "Дона Карлоса", "Марії Стюарт", "Дзвону", "Фавста" німецькою мовою.

* Галичини — прим. перекл.

Німці втрачають свої переваги, переваги духовного обміну. Вони забувають, що мають передати (як німці) слов'янам, а що (як німці) зі слов'янської землі взяти. Полька схильна глузувати з німкені, вона сміється з її панчіх, з її ополоника, але незабаром німецький будинок починає навіювати повагу та симпатії. Німкеня, зрештою, має власну думку про крій одягу і кулінарні книги, проте вона має ще й інші книжки, розповідає польці про своїх поетів, насамперед про свого Шіллера, полька відповідає чудовим перекладом цього поета, "Ґражиною", "Паном Тадеушем". Вони вчаться навзаєм говорити мовами одна одної, співати пісні і допомагати одна одній словом і ділом — у радості і в горі.

Багато німецьких поміщиць, дружин урядників краще, ніж німецькі професори та апарат цісарського уряду, виконують своє культурне завдання: познайомити між собою і помирити два великі народи.

У Галичині серед німців рідко можна зустріти вродливих, але часто — чарівних, спокусливих жінок. Тут впадає в очі те, як "заробляють" привілеї німецька дівчина перед слов'янкою і навпаки, слов'янка перед німкенею. Німецькі дівчата цвітуть у незайманій красі, якої позбавлені слов'янки, але тоді, коли німецька жінка швидко в'яне, у слов'янки розвиваються справді пластичні форми. Слов'янська дівчина — це незріла жінка, німецька жінка — відцвіла квітка. Зрозуміло, і тут і там є винятки. Німкені в Галичині перевершують своїх сестер з тверезої Північної Німеччини ґрацією, ніжністю, благородством форм настільки, що деякі скромні дружини урядників досить непогано можуть грати великих дам з берегів Шпре або Ізару. Також на їхню душу, на розум, образ думок та характер добре впливає слов'янське сусідство. Спарена зі слов'янською привабливістю німецька домовитість стає благородною і простою, що зачаровує, німецька жадоба до знань вступає в не менш корисний союз зі слов'янською любов'ю до батьківщини, а німецька сила — зі слов'янською лагідністю.

Колоністка — це тип тільки для себе. Вона походить із Бадену, Вюртемберґу, Нассау і в Галичині теж залишилася справжньою швабкою. Їхні села розсіяні по всіх повітах Галичини аж до Буковини. Чого тільки не здобуває швабська старанність з поганого ґрунту батьківщини, а яку землю знаходить вона тут! Найкращий хлібороб на найкращій землі! Чи можна дивуватися, що господарство шваба перевищує як німецьке, так і слов'янське, що його села мають вигляд приватних містечок?

Колоністка переважно така ж роботяща, як і її чоловік, ще й здібніша від нього. Якщо хата та поле задбані, шваб

дозволяє собі потягнути у кнайпі люльку, грає в кеґлі або йде на полювання, а швабка тільки тоді й починає діяти: вона продає птицю, яйця, масло, сир, фрукти, йде з цим від двору до двору, аж на найближчий базар. Вона "євангельська біблійна жінка", вірна Святому Письму, як і її чоловік; гер пастор і пані пасторова грають у їхній громаді роль, подібну до ролі малоросійського панотця та його жінки, хоча становище панотця має політичне значення, яке першому невластиве. Можна тут також знайти села менонітів, тихі чистенькі поселення тієї побожної, мирної, цнотливої секти, в якій не складають жодних присяг і не носять зброї.

Ззовні галицька швабка не відрізняється від тієї, що на батьківщині, можна натрапити на тих самих білявих привітних жінок, тут і там трапляється той самий чорноокий, майже італійський тип, як у Шварцвальді. Вона так само одягається, дотримується тих самих звичок, наспівує ті самі мелодії. Її вдача, духовні риси залишилися такими ж. Вона розумна, навіть хитра, сильна аж до грубости, однак привітна, дотепна і мрійлива. Вона ходить до доброї школи, читає і пише рідною мовою, говорить своєю говіркою. Її діалект з багатьма шиплячими звуками полегшує їй опанування слов'янських мов.

На слов'янське сільське населення вплив швабки незначний. Лише після скасування кріпосного права та панщини її господарство почало мати тут якийсь вплив. Панські повинності галицькі селяни виконували ліниво, про що переконливо свідчить поступ від 1848 року. До цього галицький селянин своє поле обробляв абияк, тепер вже він орендує панські землі і шинки. Русинський селянин особливо привабливий у Галичині, та він ще багато чого може навчитися від німецького колоніста — і він вчиться, відтоді, відколи це взагалі вигідно, відтоді, коли він стоїть на вільній землі, як вільна людина, і його посланці в кошлатих гунях сидять поруч з аристократами та прелатами в австрійському парламенті.

Онімеченою Галичина не буде ніколи. Польський елемент надто сильний і освічений, а русинський довів свою незламну впертість відтоді, як йому було надано рівні права, і розвивається він швидко й потужно. Тоді як поляк через русинський елемент у польському королівстві поступово втрачає опору, яку дає йому вітчизна, то русинський елемент має за собою 50 млн. росіян та російську літературу. Світова потуга прикриває йому спину. На жаль, відбувається протилежний процес: німці полонізуються, а діти колоністів, що йдуть у місто як сини урядників, стають найзапеклішими

ворогами своєї держави. Ба, більше! Метиси, що були покликані представляти австрійську расу, політичну націю, — вони теж йдуть за слов'янським цвітом. Усі великі народи стали великими лише через змішування, а які ж чудові результати дає воно в цьому краї, де зустрічаються найрізноманітніші європейські та азійські народи. Порівняймо шваба з найвродливішим селянином із-під Кракова. На дорогах від Вадовіц до Карпат, між Зухою та Маковом можна наштовхнутися на високорослу людську породу, тоді як поляк і шваб — створіння хирляві.

Польський етнограф Вінцент Поль розгадує загадку: чума забрала тут усе населення, його замінили німецькі переселенці, що врешті-решт перемішалися з поляками і зараз є найвродливішими людьми, яких взагалі можна знайти.

Що то за гарні люди — онуки шведських військовополонених та польських жінок у Кросцєнко, в Суходолі тощо, гарні як завдяки германцям, так і слов'янам. Тут видно, яку благородну расу матиме Австрія, якщо змішування її народів триватиме. Шкода тільки, що змішування поки що йде на користь полякам, бо всі ті німці, які переваги свого племені на Сході поєднують зі слов'янськими, майже повсюдно пропадають. Якщо наші східні землі будуть у швидкому та безперервному зв'язку з західними, передусім з містом цісаря, то це співвідношення поступово поліпшиться. Тоді австрійська самосвідомість разом з австрійськими засобами зв'язку розвиватиметься і зростатиме.

З німецької переклав ***Іван Герасим***

Дон Жуан з Коломиї

Ми їхали з повітового міста Коломиї[1] на село. Був вечір і була п'ятниця. Поляки кажуть: "П'ятниця завжди добра на початок", але мій кучер-німець, колоніст з Маріагільф,[2] вважав п'ятницю нещасливим днем, бо саме у п'ятницю помер наш Господь на хресті, започаткувавши тим християнство. Цього разу німець мав рацію, бо за півгодини їзди від Коломиї нас зупинила селянська варта.

Гов! Пашпорт!

Ми стали. Але ж пашпорт! Мої папери, щоправда, були в порядку, та хто ж думав за мого шваба. Той сидів собі на передку, так, ніби винайдення пашпорта було справою ще неблизького майбутнього, лускав батогом та закладав губку у свою куцу люльку. Міг бути й змовником! Його безсоромно вдоволене обличчя дратувало русинів-селян.[3] Пашпорта він не мав — правильно? — тож селяни познизували плечима — і це теж правильно.

— Змовник, — був висновок.

— Але ж, хлопці, подумайте!

— Даремно.

— Змовник!

1. Повіт та повітове місто в східній Галичині. Назва міста "Коломия" походить від латинського слова "kolonia". Нинішній повітовий центр, розташований на місці стародавнього римського міста (тут і далі примітки автора; примітки перекладача зазначаються окремо).

2. Село німецьких (швабських) колоністів поблизу Коломиї.

3. Уся східна Галичина, починаючи від Сяну, заселена здебільшого українцями, чисельністю до трьох мільйонів мешканців, які належать до уніатської, греко-католицької церкви. Разом з населенням південної Росії та козаками вони творять велику двадцятимільйонну націю, яка з-поміж усіх слов'янських племен вирізняється фізичною вродою, благородними рисами обличчя, духовними задатками, милозвучністю мови та багатством народної творчости.

Мій шваб йорзнув знічено на своєму передку і даремно спробував щось пояснити, калічачи русинську мову. Усе надаремне. Селянська варта[4] знає свої обов'язки. Чи хтось зважився б запропонувати їй гроші? Тільки не я. Отож нас зі всіма манатками запровадили до найближчого шинку, за якихось сто кроків від варти.

Здалеку, начебто само собою, щось зблискувало. Це була прибита на кісся коса одного селянина, який вартував перед дверима шинку, а просто над димарем завис місяць і поглядав на селянина та на його косу. Місяць заглядав через маленьке віконечко до шинку, шпурляючи досередини блищики, наче пригоршу срібних монет, наповнював сріблом калюжі, дражнячи скупого єврея. Я маю на увазі шинкаря, який стрів нас на порозі і свою нестримну радість перед такими поважними гостями висловлював монотонним вайканням.

Шинкар вийшов перевальцем, наче качка, поцілував мій правий рукав, залишивши на ньому масну пляму, а тоді — задля симетрії — і лівий, лаючи при цьому селян за те, що вони "такого пана", "такого пана" — годі йому було знайти якусь незвичайну ознаку в мені — "такого пана" арештували, такого цілком, цілком чорно-жовтого пана, пана, який із обличчя цілком чорно-жовтий, і душа якого цілком чорно-жовта, — він готов присягнутися в цьому на торі! Шинкар сварився й поводився так, ніби селяни йому особисто завдали не знати якого зла.

Я ж тим часом полишив свого шваба біля коней — селяни пильнували його — і спрямував свою чорно-жовту душу до шинку, де вона простяглася собі на дерев'яній лаві попід великою піччю.

Скоро я знудився, бо друзяка Мошко[5] мав з біса роботи — подавав гостям горілку та останні плітки — і лише зрідка вистрибував, наче блоха, з-за своєї широкої ляди до мого столу, присмоктувався моцно і намагався зав'язати освічену бесіду про політику та літературу.

4. Прагнення до самозахисту та самоврядування з давніх-давен вирізняло українців (південних русинів) з-поміж інших європейських народів. Це прагнення й спонукало демократичну селянську громаду Галичини (за зразком комуністичних та соціалістичних громад Росії) створити селянську варту, своєрідну національну гвардію, яку 1846 року офіційно визнав австрійський уряд і яка в кодексі законів була наділена такими ж правами застосування зброї, як і кайзерські війська та жандармерія. Зважаючи на те, що українці ворогували з поляками, служба безпеки на галицькій рівнині під час усіх польських революцій була довірена селянській варті, і та чудово виправдовувала довіру. Те ж саме відбувалося 1863 року, про події якого мовиться у нашій повісті.

5. Мошко — глузливе прізвисько єврея.

Та все ж я нудився й роззирався довкола.

Тут усюди панував зеленкуватий колір мідної сніді. Економно скручені ґноти гасових ламп наповнювали шинок зеленавим світлом. Зелене мерехтіння на стінах, велика зелена квадратова піч, наче покрита сніддю, зелений мох проростав крізь каміння-долівку Ізраелю. Зелені денця чарок, справжня снідь на маленьких мідних пугарчиках, з яких пили селяни; вони підходили до шинквасу й клали свої мідні монети. Зеленава пліснява покривала сир, що його поставив переді мною Мошко. Мошкова жінка у жовтому шляфроку з великими кольору сніді квітами сиділа за піччю й присипляла своє зеленаво-бліде маля. Зеленава снідь на скрушному обличчі єврея, зеленава снідь довкола його маленьких неспокійних очиць, навколо його тонких, рухливих ніздрів, навколо його гірких, насмішливо скривлених кутиків уст.

Бувають обличчя, які з часом вкриваються мідною сніддю, бувають такі... Саме таким було воно і у мого єврея.

Шинквас стояв поміж мною та завсідниками шинку. Селяни, здебільшого місцеві, сиділи за довгим вузьким столом, вони стиха розмовляли, схилившись докупи своїми стрепіхатими, тоскно-зеленими головами. Один видався мені дяком. Він заправляв розмовою, мав перед собою велику чарку, з якої — задля доконечного респекту — час від часу потягав, і читав щось решті присутніх з напівзотлілої зеленої русинської газети.

Усе це тихо, серйозно, гідно, а надворі варта співала якоїсь сумної пісні, звуки якої, здавалося, долинали з далекої далечі. Мов духи, вилітали ті звуки довкруг шинку, і скаржилися, і ніяк не важилися вплинути досередини, поміж людських шепотів.

Смуток просочувався крізь усі шпарини, як тлін; місячне світло й пісня. Моя нудьга теж перейшла у смуток, у той смуток, котрий так притаманний нам, українцям, в упокорення, у відчуття неминучости. І моя нудьга була такою ж неминучою, як сон та смерть.

Дяк саме дійшов у газеті до оголошень про померлих, народжених, про заручини, про розклад поїздів, коли раптом знадвору долинув лемент, ляскання батога, кінський тупіт та людські голоси.

Потім стало тихо.

Тоді почувся якийсь голос, що змішався з голосами вартових. То був сміхотливий чоловічий голос, у ньому вчувалася музика, зухвала, погірдлива музика, яка не сахнулася й не змовкла перед людьми у шинку. Вона звучала все ближче, аж доки прибулець став на порозі.

Я витягнув шию, але побачив тільки високу струнку постать, бо чоловік спинився на порозі шинку спиною до мене, весело перемовляючись з селянами.

— Але ж, друзяки! Зробіть мені ласку, хіба не впізнаєте мене? Хіба я схожий на емісара? Гляньте на мене! Хіба їздять державні урядовці четвериком коней по цісарських дорогах без пашпорта? Чи швендяє державний урядовець з люлькою в зубах, як я? Браття! Явіть мені ласку, будьте мудрі!

Тепер стало видно кілька селянських голів, і стільки ж рук, які чухали ці голови, що мало б означати: "Ласки ми тобі не виявимо, братчику!.."

— Не згодні? Та на Бога, де ваш розум!

— Так не буде.

— Та хіба ж я поляк? Чи ви хочете, може, щоб мої батьки перевернулися у своєму гробі на цвинтарі біля церкви у Чернівцях? Чи ж не воювали мої предки із Богданом Хмельницьким та козаками проти поляків? Тих битв не перелічити. Під Пилявцями, Корсунем, Батогом, під Жовтими Водами. Брали з ним в облогу Збараж, у якому були й поляки, лежали, стояли чи сиділи, не знаю, як кому того хотілося. Ну, на милість Божу, дайте мені проїхати.

— Ні.

— Навіть якщо мій предок разом із гетьманом Дорошенком брав у облогу Львів? Тоді, скажу я вам, голови польських маґнатів були дешевші за груші, але... бувайте здорові й пропустіть мене.

— Ні.

— Ні! Справді, ні?

— Таки ні.

— Що ж добре. Дай, Боже, вам здоров'я!

Прибулець мужньо скорився долі, не ремствуючи на більше. Він увійшов до шинку — я усе ще не бачив його обличчя, — кивнув євреєві, який знову по-качиному став упадати перед новим гостем, і сів за шинквас, спиною до мене.

Єврейка прислухалася, глянула на нього, поклала сонне маля на піч і підступила до шинквасу. Коли Мошко привів її до свого дому, певно, вона була красуня, — ладен дати на відсіч голову. Тепер усі риси на її обличчі очужіли, загострилися. Біль, ганьба, ляпаси та батожані побої довго гуляли по спині її народу, аж доки в його очах з'явився оцей палаючо-зів'ялий, сумно-насмішливий, принижений та водночас жадібний помсти вираз. Єврейка зігнула свою струнку спину, її тонкі прозорі руки крутили горілчану мірку, її очі прикипіли до прибульця. Пристрасна, сповнена жадань

душа проглядала з цих великих чорних жагучих очей, наче вампір із зотлілого гробу людської натури, поглядом присмокталася до вродливого обличчя того чужинця.

То й справді був вродливий чоловік, він перехилився до неї через шинквас, наче місяць, але кинув на стіл справжні срібняки і зажадав пляшку вина.

— Вийди! — сказав єврей до жінки.

Вона зігнулася ще нижче й пішла із заплющеними очима, наче сновида. А Мошко зашепотів через стіл до мене: "То небезпечний чоловік, небезпечний чоловік," — і похитав своєю обачною голівкою з дрібними масними кучериками над чолом.

Його слова привернули увагу прибульця, він швидко обернувся, побачив мене, підвівся, зірвав з голови свою округлу баранячу шапку і дуже вишукано попросив вибачення. Ми привіталися. Приязність та чоловіколюбність русинів настільки вкоренилася в їхній мові та звичаях, що годі й намагатися перевершити співрозмовника у витонченій манері вести розмову. Ми ж привіталися ще вишуканіше, ніж це звичайно буває. Після того, як ми безліч разів запевнили один одного у своїй повній відданості та поприпадали один одному до стіп,[6] "небезпечний чоловік" сів навпроти мене і попросив дозволу набити люльку. Курили селяни, курив дяк, врешті й піч курила, але він попросив, і я згодився "з чистого милосердя". Він натоптав свою довгу турецьку люльку.

— Ох ці селяни, — сказав він весело. — Але я добрий! Ну, скажіть самі, чи могли б ви прийняти мене з віддалі ста кроків за поляка?[7]

— Звичайно, ні.

— От бачите, любий брате! — вигукнув він у пориві непогамовної вдячности, — а спробуйте-но поговорити з ними. — Він витягнув з торби кресало, поклав на нього маленький шматочок губки і став викрешувати вогонь.

— А єврей назвав вас небезпечним чоловіком.

— Он як, — чоловік дивився на стіл поперед себе і усміхався. — Мошко гадає — щодо жінок. Бачили, як він відіслав геть свою жінку? Вони швидко спалахують.

Тут спалахнула й губка. Чоловік заклав її у люльку, й невдовзі нас оповили сизі хмари диму. Він скромно потупив очі і лише посміхнувся.

6. Українське та польське привітання.

7. Ненависть, яка існує між українцями та поляками найліпше можуть проілюструвати приказки. Польська: "Jak długo świat światem, polak nie był i nie będzie rusinowi bratem" ("Як довго існуватиме світ, поляк не був і не буде русинові братом"); українське: "Що лях, то враг".

Я ж розглядав його без поквапу.

Був він, видно з усього, поміщиком, добре вбрання, табакерка багато вишита, поводження аристократичне. З коломийської околиці, — в кожному разі, з коломийського повіту, бо єврей упізнав його. Русин — про це він одразу ж сказав, та й не такий балакучий, щоби прийняти його за поляка. Цей чоловік міг подобатися жінкам. У ньому нічого не було від тієї грубої сили, від тієї неприкритої незграбности, яку в інших народів вважають мужністю, він був наскрізь просякнутий шляхетністю, стрункий і вродливий, однак пругка енергія, непереборна впертість промовляли у кожному його рухові. Каштанове пряме волосся, трохи закучерявлена, коротко підстрижена борода кидали густу тінь на обвітрене аж до засмаги, проте витончене обличчя.

Він уже не був зеленим юнаком, проте мав веселі сині очі хлопчака. Невгасима доброзичливість і любов до людей м'яко прозирала з цього засмаглого обличчя, з темних борозен, які полишило на ньому життя.

Він підвівся й пройшовся по шинку. Широкі штани, заправлені у зморшкуваті жовті чоботи, попід широким розстібнутим сердаком підперезаним крайкою, на голові — хутряна шапка. Він нагадував тих старих й мудрих бояр, які радили раду з Володимиром та Ярославом, йшли в походи з Ігорем та Романом.

Для жінок він міг таїти в собі небезпеку, тут я євреєві охоче вірю. Він ходив туди й сюди, усміхаючись, а я з цікавістю його розглядав. З'явилася єврейка з вином, поставила пляшку на стіл, а сама знову примостилася за піччю, не зводячи з мого співрозмовника погляду. Мій боярин саме проходив повз стіл, зиркнув на пляшку — і наче чогось чекав.

— Токай, — мовив він весело, — найкращий ерзац гарячої жіночої крови.

Він потер долонею груди. Мені здалося, що й в нього щось лежить на серці.

— У вас, напевно... — я боявся видатись неделікатним, але він сам жваво закінчив речення.

— Побачення? Маєте рацію!

Чоловік примружив очі, випустив з люльки густу хмару диму і кивнув головою.

— Побачення. І що за побачення! Мені щастить на жінок, розумієте? Незвичайно щастить. Пустіть мене у рай до святих жон та непорочних дів, і рай стане... борделем. Хай Бог простить мені цей гріх! Можете мені повірити.

— Охоче вірю.

— От бачите. Знаєте, говорять: "Те, чого не скажеш своєму найкращому другові і своїй дружині, скажеш чужакові

на битій дорозі". Відкоркуй, Мошку, вино й принеси дві чарки, а ви зробіть мені ласку, випийте зі мною токаю та послухайте про мої любовні походеньки, вишукані, незвичайні походеньки, найдивовижніші з усіх любовних походеньок, раритети, скажу я вам, як-от, наприклад, автограф Голіафа, даний філістерові, бо ж срібняки, за які Іуда Іскаріот продав свого учителя, — зовсім не рідкість. Я — можете повірити мені на слово — так уже багато побачив по церквах Галичини та по Русі, що направду, то був не такий уже й нездалий гендель. Агов, Мошку!..

Шинкар прибіг підстрибом, сплюнув кілька разів через плече, вийняв з кишені коркотяг, оббив із пляшки сургуч, здув крихти, а тоді взяв пляшку між свої худі коліна і, гучно крекчучи, витягнув корок. А на довершення ще раз подув на пляшку і налив золотистого токаю у дві найчистіші чарки, які тільки б могли знайтися в Ізраелі. Боярин підняв свою чарку:

— За ваше здоров'я.

Він бажав мені щиро, одним махом вихилив чарку. Смакошем він не був, мав би довше смакувати вино, взяти на язик, потім на піднебіння. Єврей, зазираючи йому в очі, вкрадливо говорив:

— Це честь мені, що пан благодійник знову завітав до мене у доброму здоров'ї. — Мошко при цих словах намагався стати у позу лева, ще й вважав за необхідне розчепірювати дряблі руки, що були, мов пощерблені вуха помпейських амфор, і переминатися з ноги на ногу, то вгору, то вниз, ніби натискаючи ніжний млинок.

— А як почувається милостива пані благодійниця та любі дітки?

— Добре! Добре! — мій боярин налив собі другу чарку і вихилив її, але робив усе, потупивши очі, немов засоромившись. А коли єврея вже й слід простиг, він знічено глянув на мене, і я побачив, як він почервонів аж до кінчиків вух. Довго мовчав, довго курив, налив мені вина, а тоді ледь чутно сказав:

— Я, напевно, видаюся вам смішним. Гадаєте собі, мабуть, — має старий осел жінку й дітей удома, а мені збирається оповідати про свої романи, побачення та любовні листи. Будь ласка, нічого не кажіть, я й сам знаю. Але бачите, так приємно іноді порозмовляти з чужинцем, от я й подумав... а потім знову... вибачте... це й справді дивно. Двоє людей зустрічаються, щоб ніколи уже більше не побачитись. Можна собі дозволити розкутість, мовляв, яке мені діло, що він собі про мене подумає. Але це не так. Принаймні у мене не так. Я не хочу виставляти себе у кращому

світлі. Такий ось звабник завжди є поєднанням жаги та честолюбства. Якби про мої пригоди ніколи анічогісінько не було відомо, я почувався б найнещаснішою людиною на світі, тому й розповідаю про них кожному стрічному, і усі мені заздрять, а сьогодні я виставив себе на посміховисько.

Я спробував заперечувати.

— Прошу вас, не треба, так воно є — на посміховисько, бо ж ви не знаєте моєї історії. Увесь світ знає, що зі мною трапилося, а ви — ні. Коли подобаєшся жінкам, стаєш сміхотворно честолюбним, хочеш, щоб кожен був про тебе доброї думки, роздаєш гроші жебракам на вулиці, а свої історії — чужакам у шинку. О! Це справді смішно. Що ж мушу вам усе розповісти по порядку. Тож будьте ласкаві вислухати мене. Не знаю чому, але маю до вас трохи довіри.

Я подякував.

— Ну, добре. З чого ж ми почнемо? Карт немає!.. Тож я хочу... але ні... і все-таки... Подумайте лишень..."добра птиця ніколи не гидить у своєму гнізді". Це скаже вам кожен селянин. Але я не добра птиця. Я така собі легка птиця, весела птиця! Гей, Мошку, ще пляшку токаю! Я хочу розповісти вам свою історію.

Він підпер голову руками й замислився. Стало тихо. Знову почулася моторошно-сумна пісня варти: то з далекої далечі — наче долинали стогони мерців, то зовсім близько й тихо, мов душа чужинця, що витає серед розпачливих, нестямно-солодких звуків.

— То ви одружені? — спитав я нарешті.

— Так.

— Щасливо?

Він засміявся. Його сміх прозвучав невинно, наче сміх дитини, але мене він покоробив, сам не знаю чому.

— Щасливо? — перепитав він. — Що вам сказати? Подумайте на милість Божу. Що таке щастя? Ви маєте маєток?

— Ні.

— Але розумієтеся трохи на господарстві? Та певно ж. Ось бачите, щастя, скажу я вам, не село і не маєток, що належить комусь одному, це наче оренда. Хто хоче влаштуватися в ньому навіки, той прагне внести в нього порядок. Хто угноює землю, хто береже ліс, чи плекає молоду поросль, чи прокладає дорогу, — він немов у розпачі, обхопив голову руками, — той, о Боже, той вдає, ніби піклується про наступне покоління. Оренда ж означає — узяти все цього року, або й нині, тільки не потім, не завтра. Це означає: виснажити до решти поле, вирубати ліс, занехаяти пасовиська, дати дорогам зарости травою. Це означає — коли все висотане до краю, а стодоли та стайні щомиті

можуть завалитися, і тік також. Тим краще! І дім! Неперевершено! Неперевершено! Ось той мав насолоду, той торжествував! Ось і маєте щастя! Веселися, душе!

Відкоркували нову пляшку, мій співрозмовник зосереджено налив вино у чарки.

— Що таке щастя? — вигукнув він. — Це віддих. Погляньте! — і він видихнув повітря. — Ось воно! Дивіться! Бачите його? — він простягнув розчепірені пальці. — Де воно тепер? Мить, секунда, на годинку лише раз ворухнулася стрілка — і нема! Пісня, якої співають там селяни! Чуєте останній тремтливий звук, що він здіймається й лине, і пливе у повітрі. Здається не буде йому кінця й краю. Він відносить нас все далі й далі, все далі! А потім його поглинає ніч, назавжди. Ось це і є щастя.

Ми помовчали.

Урешті я запитав досить бадьорим тоном:

— Хотів би знати вашу думку, чому всі шлюби нещасливі? Принаймні більшість! Що ви мені на це скажете?

— Я? Нічого! Анічогісінько! Це факт! Але людина, якій самій так ведеться, приймає цей факт як належне, не замислюючись і не опираючись, людина — створіння слабке, завжди слабке. Я вважаю, що треба нести свій тягар, сприймати свою долю як неминучість, визначеність, як данність нам природою, сприймати так, як, скажімо, зиму або ніч, або смерть. Чому шлюби мають бути неминуче нещасливі? Чи є це — ви ж розумієте мене — неминучість, правило, чи — якщо можна так висловитися — це закон природи?

Чоловік говорив з пристрастю вченого, який розтлумачує свій предмет. Він, очевидно, досконало знав свій фах, але у погляді його не було й натяку на серйозність, натомість — люб'язна цікавість.

— Що ж робить більшість шлюбів нещасливими? — повторив він знову. — Чи розумієте ви мене, брате?

Я щось відказав, як то, звичайно, говориться у таких випадках. Він не дослухав мене, вибачився й продовжив свою розповідь далі.

— Даруйте, але цього ви набралися з німецьких книжок. Так, так. Ви полюбляєте їх читати, охоче вірю. Я також. Власне, з них набираєшся всяких ідей та сентенцій — ви ж розумієте мене? — на кшталт "своєї жінки мені було замало" або ж "вона мене не розуміла" і "як жахливо, коли не знаходиш порозуміння", а я такий незвичайний чоловік, і такому оригіналові, як я, властиві цілком оригінальні думки й небуденні поняття, я такий розчарований і ніяк не можу знайти жінки, яка б мене зрозуміла, ось і продовжую шукати свою мрію — усе це — вигадка, усе це — брехня! Та

й, узагалі, любий мій друже, чи ви помітили, що кожна людина, власне кажучи, є брехуном? Тільки діляться брехуни на два види — на матеріалістів, які дурять інших, (так їх називають у книжках), та ідеалістів — так їх називають німці, — ці обдурюють самі себе.

Зізнаюся, що цей чоловік зацікавлював мене дедалі більше.

Він випив ще чарку токаю, і його вже понесло. Очі блукали, язик у роті теж заблукав, а слова лилися потоком.

— Ну, то що ж, пане, робить шлюб нещасливим? — спитав він і поклав свою руку на моє плече так, ніби хотів пригорнути мене до свого серця. — Можете собі уявити... діти!

Я був приголомшений.

— Але, друже, — сказав я. — Погляньте на цього єврея, який ледве животіє, та на його жінку. Хіба ж би не розбіглися вони одне від одного, як скажені пси, якби не діти та не любов до них?

Чоловік завзято закивав головою і підняв угору руку, ніби збирався мене благословити.

— Усе це так, усе це так, брате. Тільки це їх тримає, тільки це! Але вислухайте мою історію. Я був таким собі, як би то вам сказати, глупаком! Я боявся жінок. От біля коней я почувався чоловіком. Або ж коли брав у руки рушницю і йшов у поле, у ліс чи в гори. Я зовсім не маю наміру розповідати вам тут побрехеньки про свої мисливські подвиги. Досить хіба сказати, що зустрівши якось ведмедя, я підпустив його зовсім близько і тільки мовив "Гоп, братику!" Ведмідь звівся на задні ноги — я відчував його дихання — і я вистрілив йому прямісінько у білу латку на грудях. Та досить мені було уздріти жінку, і я втікав геть. Коли ж, траплялося, якась заговорювала до мене, я червонів, запинався, — отакий собі йолоп! Я тоді все ще думав, що жінка різниться від нас, чоловіків, довшим волоссям та ще довшим одягом, оце й уся відмінність. От дурень! Ви ж знаєте, як це у нас ведеться. Челядники часто базікають про такі речі, виростаєш собі, уже й вуса засіялись, а ти й не відаєш, чого це при зустрічі з жінкою у тебе шалено починає калатати серце. Отакий собі дурень, скажу я вам!

А коли нарешті я довідався причину, то гадав собі, що відкрив Америку або щонайменше якусь нову планету. Подумати лишень, що дітей не з води виловлюють, наче раків. Ну, добре. І ось я раптом закохався. Сам не знаю, як. Але вам, мабуть, нецікаво?

— Ну що ви! Прошу...

— Гаразд. Отож я закохуюся. Якось мій покійний батько надумав пустити нас на танці, мене і мою сестру. Прийшов

маленький француз із своєю скрипкою, поприходили поміщики з сусідніх маєтків зі своїми синами та доньками. Це було веселе товариство сусідів. Усі спілкувалися поміж собою і веселилися, тільки я тремтів усім тілом. А маленький француз не клопотав собі довго голову і ставив пари, як йому забаглося. Ухопив за рукав мене та дівчисько наших сусідів, ще зовсім дитину, направду. Вона ще перепиналася через свою сукню і носила довжелезні русі коси.

Ось так і стояли ми. Вона тримала мене за руку, а я... був ледь живий. Так ми й танцювали. Я не зважувався глянути на неї, тільки наші долоні горіли одна в одній. У кінці танцю оголошують: "М'сьє", — стаєш перед своєю дамою, клацаєш каблуками, опускаєш, наче підтяту голову на груди, згинаєш у лікті руку, береш даму за кінчики пальців і цілуєш у руку. Кров шугнула мені в голову. Вона ж тільки робить кніксен. А коли я підвів голову, вона стояла переді мною геть червона і її очі... Що то були за очі!

Чоловік опустив повіки і відхилився назад.

— Браво, м'сьє! — я був вільний. Більше я з нею не танцював. Вона була донька нашого сусіда. Гарна, що вам сказати, гарна. Гордовита. Щотижня у нас був урок танців. Я жодного разу не розмовляв з нею, але коли вона танцювала козачка, манірно взявшись руками в боки, я поглядом просто упивався нею... Та досить їй було глянути на мене, як я відвертався, посвистуючи собі під ніс. Інші ж молоді панове облизували її пальчики, наче цукерки, збивали собі руки й ноги, щоби здобути її хустинку, вона ж відкидала свої коси і поглядала на мене.

Коли вона від'їжджала, я освітлював їй сходи, а потім стояв унизу — отоді я почувався героєм. Вона старанно закутувалась, опускала вуаль, приязно кивала усім, а мені від заздрости обпікало шлунок. Дзвоник уже ледь долинав з далини, а я все ще стояв, тримаючи свічку у руці, яка вже перехнябилася і скрапувала воском. Отакий дурень, як бачите!

А потім уроки танців скінчилися і я довго її не бачив.

Я будився ночами і плакав, сам не знаючи чому. Я вчив напам'ять любовні вірші і старанно декламував їх. А деколи я насмілювався пофантазувати, брав гітару і співав, та так, що наш старий мисливський пес вилазив з-під печі, задирав писок до неба і починав вити.

Якось навесні я вирішив податися на полювання. Блукаю собі в горах, ліг над краєм прірви, лежу собі так, аж чую хрускіт галуззя, і з хаші виходить велетенський ведмідь, поволі, дуже поволі. Я завмер, і в лісі все завмерло, тільки ворон літає наді мною і кряче. Раптом мене охоплює неймовірний жах, я хрещуся і й затамовую подих. Коли ведмідь поминув мене і почвалав геть, я щодуху кинувся бігти.

А потім був ярмарок. Вибачте, що я розповідаю вам так сумбурно. Тож я поїхав на ярмарок, і вона там. Ох! Я ж забув сказати, як вона називається: Миколая Зеньків. Хода у неї була, наче в княгині, і коси уже не спадали на плечі, а були викладені на голові, немов золота корона. Вона йшла так легко, мовби пливла, а складки її сукні чарівно шелестіли, уже в сам той шелест можна було закохатися. Гуде ярмарок, торг іде навкруги, там селяни гупають своїми важкими чобітьми, тут прошмигують крізь юрбу метушливі євреї, крик, ґвалт, сміх, хлопчиська покупували собі маленькі дерев'яні свистки й свищуть. Але вона мене одразу ж помітила.

Тоді я набираюся мужности, озираюся й гадаю собі:"Гов! Ти подаруєш їй сонце! І вона зрадіє, бо що більше ти зможеш їй подарувати?"

Вибачте, я не пояснив, такі сонця продають у рундуках, де торгують ласощами. Я ще здалеку помітив те сонце, і личко у нього було таке здивоване, як у нашого панотця, коли йому доводилося ховати когось задурно. Цього разу сміливости у мене було, наче в самого чорта. Підходжу, кидаю мою двадцятку, мою єдину двадцятку, і купую сонце. Потім біжу, мов навіжений, хапаю її за сукню, що, властиво, є дуже непристойно. Але так уже ведеться, якщо хтось закохався, то поведінка його не завжди буває пристойною. Тож хапаю її за поділ сукні і дарую їй сонце. І як ви гадаєте, що робить моя Миколая?

— Дякує вам, напевно.

— Дякує? Вона... вона сміється мені просто в обличчя, сміється і її батько, сміється її мати, сміються її сестри і кузини, усі Зеньківи сміються! Мені на душі було так, як тоді на краю прірви, коли до мене поволі підходив ведмідь. Я хочу бігти, але соромлюся. А родина Зеньківих регоче собі далі. Вони багаті люди, а ми ж так... зводимо кінці з кінцями. Я запихаю обидві руки у кишені й кажу: "Так не гарно, панно Миколає, сміятися. Мій батько дав мені на ярмарок двадцятку, і я кинув її на подарунок для вас, як князь кинув би вам до стіп свої двадцять сіл. Тож будьте ласкаві..." Далі говорити я не міг. Ясні сльози полилися мені з очей. Ой дурень! А панна Миколая бере моє сонце, притискає обома руками до грудей і дивиться на мене. Її очі — такі великі, такі безкраї — цілий світ не здавався мені таким безкраїм, — і такі глибокі, затягували в бездоння, вона просила мене тими очима, уста її тремтіли...

І тоді я крикнув:

— Ох, що я за дурень, панно Миколає! Я хотів би тепер зірвати сонце з неба, справжнє ясне сонце, і покласти вам до ніг, смійтеся з мене, смійтеся!

Тут над'їхав один польський граф. Бричка запряжена шестериком коней, а він, сидячи на передку з батогом у руках, летить собі через ярмарок. Як скажено він мчав! Почувся крик, якийсь єврей покотився долі, Зеньківи кинулися навтьоки, тільки Миколая застигла непорушно, руками заслонившись від коней. Я її на руки — і геть звідти. Миколая обняла мене за шию. Усюди крик, а мені танцювати хочеться з нею в обіймах. Та ось граф зник зі своєю бричкою, а дівчина — з моїх обіймів, всього лиш мить, скажу я вам! Надто швидко їхав! Але я дуже детально розповідаю вам усе, хотів би бути лаконічнішим...

— Ні, ні! Ми, русини, охочі до розповідей, але й охочі слухати розповіді інших. Продовжуйте, — я випростався на лаві, а чоловік знову наладував свою люльку.

— Все одно ми тут арештанти, — сказав він, — тож вислухайте мою історію до кінця. Польський граф роз'єднав нас із бравою сімейкою. Зеньківи розбіглися на всі чотири боки. Гадаєте, я їх шукав? Панна Миколая тримає мене під руку, так ніжно, а я веду її до батьків, тобто роззираюся довкруги, щоб помітити їх заздалегідь і встигнути звернути у якийсь провулок, котрий вів би геть від ярмаркових халабуд. Я гордо несу свою голову, як козак, і ми собі балакаємо. Що ж далі? Он сидить жінка і продає жбанки. Панна Миколая наполягає, що для води краще годяться металеві жбани, а я кажу, що дерев'яні, — лиш би про щось говорити; вона хвалить французькі книжки, а я німецькі; вона любить собак, а я — котів. Я перечив їй, тільки б чути її голос, такий любий! А коли вона сердилася, той голос був, наче музика! Зрештою Зеньківи загнали мене, мов дичину, у кут, не було змоги від них вивернутися, ми вискочили татові Зеньківу просто в руки. Той вирішив одразу їхати додому. Що ж, добре. Тепер уже мужність не покидала мене, я покликав кучера і сказав йому, як їхати. Спочатку допоміг сісти мадам Зеньків, підсадив батечка Зеньківа — а той, уявляєте, залазив до воза задком, — а потім став на коліно, а Миколая поставила свою ніжку на друге коліно і стрибнула на своє місце. Підійшли ще сестри та кузини, я перецілував ще з півдесятка рук, а тоді кучер луснув батогом по конях, і... бричка зникла.

Ви вже мені вибачте... Якби ж то я міг... Така вже погана звичка в мене... розповідати усім. Але краще я вже продовжу, бо інакше знову затягну розповідь. Врешті-решт ми ж арештанти.

Отож ярмарок!

Тоді я себе продав, скажу вам, усього, як був. Я блукав, наче пес, який загубив свого господаря. Я був наче сам не

свій. Наступного дня я поїхав у село до Зеньківих, там мене добре прийняли. Миколая була ще серйозніша, ніж звичайно, і трохи сумна. І я посмутнів, дивився на неї і думав: "Що з тобою? Я твій, твоя річ, твій раб, роби зі мною, що тобі заманеться, я твій, смійся!" Я зовсім не думав, що вона може бажати чогось більшого.

Тепер я часто сідав на коня і приїжджав до Зеньківих. Якось я сказав Миколаї:

— Дозвольте мені більше Вам не брехати.

Вона здивовано поглянула на мене.

— Хіба Ви брешете?

— Я кажу Вам, що я ваш раб, що моя душа належить Вам, що я падаю Вам до ніг, цілую Ваші сліди, але ж я не роблю цього насправді. Дозвольте ж мені відтепер більше Вам не брехати.

Вірите, я... я тої ж миті перестав брехати... За якийсь час, я почув, як старий слуга сказав челядникам: "Наш молодий пан став якийсь підозрілий, у нього на колінах з'явилися дивні плями". Ось так. А тепер мушу розповісти вам про пса.

Село Зеньківих лежало ближче до гір, ніж наше. Вони мали великі отари овець, що паслися собі на волі, попід лісом. Пасовисько було обгороджене міцним парканом. Ночами пастухи розводили ватри, палиці вони мали оббиті залізом, була у них і стара мисливська рушниця, кілька вівчарок. Усе через те, що, як уже мовилося, поряд — гори, а вовків та ведмедів водилося там, наче курей. Було їх страшенно багато і плодилися вони, як євреї.

Служив там чорний вівчур. Називали його Вугликом. Був він чорний, як вуголь, і очі його блищали, мов дві вуглинки. Він був другом моєї... ох, вибачте, що це я говорю...

Чоловік почервонів і потупив очі.

— Отож Вуглик був другом панни Миколаї. Коли вона була ще малям і вигрівалась у пісочку, приходив Вуглик — сам ще цуцик — лизав її, облизував язиком усеньке личко, а дитя клало свої маленькі рученята між зубиська й сміялося, і Вуглик усміхався теж.

Потім обоє виросли. Вуглик став великим і сильним, як ведмідь, Миколая не встигала рости за ним так швидко, але вони й далі любили одне одного. І навіть тоді, як Вуглик пішов стерегти овець. Ніхто його не відсилав, повірте. Просто він був такий великодушний пес від природи, завжди мусив когось оберігати. На всю околицю не було пса, рівного йому. Якщо він вже роздирав пса, то тільки тому, що той нападав на іншого. Його уникав вовк, обминав і ведмідь.

Ось тому й захотілося Вугликові стерегти овець. Вони ж були такі бідолашні, лякливі створіння, якраз таких і потребував оберігати наш Вуглик. Він перейшов жити на пасовисько, а до панської господи навідувався тільки в гості. Коли ж він повертався, ягнята збивалися навколо нього, вітали його, а він облизував їх направо й наліво своїм червоним язиком, ніби хотів сказати: "Добре, вже добре! Знаю, знаю". Миколая також навідувалася до отари. І дівчинка та пес раділи одне одному. Коли ж Миколая довго не приходила, пес гнівався і замість бігти до маєтку, подавався до лісу, де забавлявся тим, що відбивав у вовка вовчицю.

То був красень-звір. Досить було з'явитися Миколаї, як він підганяв їй маленьких ягнят. Вона вмощувалася йому на спину, і він ніс її так легко — та що там легко! — гордо! Він знав, кого несе.

Коли я познайомився з Вугликом, він був дуже старий, мав погані зуби, паралізовану ногу, багато спав, тож час від часу в отарі пропадали овечки.

У цю пору в нашій окрузі багато говорили про одного ведмедя, страхітливого ведмедя, скажу я вам. Бачили його коло Зеньків.

Я відразу згадав про того ведмедя біля прірви і трохи засоромився.

Якось я знову їхав до Зеньків, аж тут повз мене пробігли селяни, просто до пасовиська, ціла юрба. Я пришпорив коня. Ще здалеку почув: "Ведмідь! Ведмідь!" Страх найшов на мене, я помчав щодуху, зіскочив з коня, а там уже купа людей. Миколая лежить на землі, тримаючи в обіймах вівчарку й плаче. Довкола стоять люди й перешіптуються.

Ведмідь був там, великий ведмідь, і вхопив ягня. Ні пастухи, ні собаки не ворухнулися, тільки репетували що було сили, дівчина закричала, і тоді Вуглик, засоромившись, скочив зі своєю паралізованою ногою через паркан просто на ведмедя. Зуби пса уже затупилися. Він схопив ведмедя, той його. Пастухи вибігли з рушницею, ведмідь утік, ягня врятували, а Вуглик поволочив ноги кілька кроків й упав — як герой, скажу я вам. Миколая кинулася до пса, пригорнула його до грудей. Сльози капали йому на голову, пес глянув на неї, хапнув повітря ще раз — і то був кінець.

У мене було таке відчуття, наче я вчинив убивство.

— Залиште його, панно Миколає, — кажу я. Вона ж підводить свої очі, повні сліз, й мовить:

— Ви твердий чоловік, Дмитре (так мене власне звати).

— Це я твердий! Подумати лишень!

Я віддав свого коня пастухам, узяв довгого ножа, ще раз нагострив його, взяв стару рушницю, витягнув набої, наново

заладував, ще поклав у торбу пригорщу пороху та свинцю і — в гори!

Я знав, що він ітиме ущелиною.

— Ведмідь?

— Атож. Його я й чекав. Я розташувався в ущелині. Щоб утекти звідти, не могло бути й мови. Стіни ущелини були кам'янисті й круті. Угорі росли дерева, але корені жодного з них не провисали так низько, щоб можна було ухопитися за них рукою й підтягнутися догори.

Йому не втекти, і назад він теж не поверне. І я не поверну.

Отак я стою й чекаю його.

Чи бувало вам коли-небудь так самотньо? Чи знаєте ви, що це означає, когось чекати? Доволі нестерпне відчуття, здатне розшматувати людину. Але я стояв у пустельному пралісі і очікував не кого іншого, як ведмедя.

Смішна обережність, безголова мудрість збудження! Я ще раз підштовхнув заряд у ствол рушниці, щоб куля міцно сіла.

Не знаю, як довго я чекав.

Було самотньо, безконечно самотньо.

Угорі, на краю ущелини, зашаруділо листя, крок за кроком, ніби важка хода взутого у чоботи селянина.

Ось він щось собі бурчить.

Ось він.

Він бачить мене й завмирає.

Я виходжу ще крок уперед і натискаю... Але що я натискаю? Я хочу натиснути курок, мацаю й не знаходжу його... Рушниця не має курка! Я лиш перехрестився, скидаю кептар, обгортаю ним ліву руку, а ведмідь вже підступає ближче.

— Гов, братчику! — але ведмідь мене не слухає і не дивиться на мене.

— Гов, брате, я навчу тебе розуміти русинську мову!

Я обертаю рушницю іншим боком і з усією силою б'ю ведмедя по морді. Той реве, стає на задні лапи; лівою рукою я впираюся йому в зуби, а правою заганяю ніж у серце; його лапи стискають мене. Кров хвилею затопила мене, земля пішла з-під ніг...

Чоловік якусь хвилю сидів мовчки, підперши голову. Потім він легенько ляснув долонею по столу і мовив, усміхаючись:

— От не хотів, а розповів вам мисливську побрехеньку. Бачили б ви його лапи! Я розстібну сорочку з вашого дозволу...

Чоловік розгорнув поли сорочки і показав на грудях два шрами, наче відбитки двох долонь якогось велетня.

— Добре він мене зграбастав.

Чарки спорожніли. Я кивнув Мошкові, щоби приніс нову пляшку.

— ...Знайшли мене селяни, — провадив мій співрозмовник, — але досить про це. Я довго пролежав у гарячці в домі пана Зеньківа. Коли удень я повертався до свідомости, то бачив усю їхню родину довкола себе — мої родичі теж сиділи поряд — наче біля постелі умираючого, але батечко Зеньків лиш примовляв: "Усе буде добре." А Миколая сміялася. Якось пробуджуюся я серед ночі й роззираюся по кімнаті. Горить лише одна самотня лампа. Миколая вклякла навколішки й молиться.

Досить про це. Минулося, тільки часом з'являється уві сні. Досить. Бачите, я не вмер.

Відтепер батечко Зеньків часто приїжджав на своїй бричці до нас, а мій батько бував у них. Нерідко навідувалося й жіноцтво. Старші перешіптувалися, а досить було з'явитися мені, як Зеньків починав усміхатися, підморгувати мені й простягати чарку.

Миколая... любила мене. Так сердечно! Повірте мені. Принаймні я вірив у це, і наші старі вірили в це.

Так вона стала моєю дружиною.

Батько передав мені господарство. Зеньків подарував доньці ціле село. Весілля справили у Чернівцях. Усі повпивалися, мій батько танцював козачка з мадам Зеньків.

Наступного вечора — усі все ще шукали, наче небіжчики у Судний день, свої частини тіла й не знаходили їх, — я сам запряг шестерик коней, усі шестеро, білі, наче голуби. Блискуче волохате хутро ведмедя, якого я забив, устеляло сидіння, а лапи з позолоченими кігтями звисали аж до підніжок з кожного боку брички; велика голова з іскристими, наче живими, очицями лежала в ногах. Мої люди — селяни, козаки на конях з палаючими смолоскипами та віхтями у руках. Я беру свою дружину — горностаєве хутро накинуте на плечі — й несу до брички. Мої люди святкують; вона сидить, мов королева, на ведмежій шкурі. Поставивши маленькі ніжки на його велику голову.

Моя челядь на конях — довкола нас; так я й увів молоду господиню у наш дім.

Рай кохання — ще одна велика дурниця, про яку можна прочитати у німецьких книжках, а потім сліпе обожнювання дівчини...

— Як писав Шіллер у...

— Ох, прошу вас, я гадаю, ви не збираєтеся декламувати мені пана Шіллера? Змилосердіться, Бога ради...

— Тільки одну строфу, ось пригадайте... Вибачте...

"... Злотим паском і серпанком

Диво-з'ява рве навпіл..." — продекламував я невблаганно.

— Мав рацію той пан Шіллер, — мовив мій шляхетний співрозмовник. — Диво-з'ява. Було би диво з див, якби непорочна дівчина стала вершиною творіння, а любов стала б тим прекрасним сліпим почуттям, яке чоловік мусив би мати в душі до тої дівчини. Диво-з'ява розполовинила і мене.

Щойно тоді, як вона стала моєю дружиною, я наважився її любити, а вона — мене. Тоді вона відкинула геть звичаї, умовності, пристойність, геть усе — разом із корсетом та підтяжками для панчіх — скинула на підлогу. Моя любов повнилася її любов'ю і все росла й росла. Наші кохання росли, росли, наче близнята.

Панні Миколаї я цілував руки, своїй дружині — ноги, не раз зубами впивався так, аж вона скрикувала і тручала мене ногою в обличчя.

Тепер я розумів, чому припадають на коліна й моляться перед жінкою з дитям. Але вони з неї зробили непорочну діву, покойову тваринку нашого Господа Бога.

Бачте, дівчина є своєрідною рабою у своєму домі. Батьки нерідко вважають доньку своєю власністю. А от жінка — уже щось зовсім інше, щомиті вона може мене покинути. Чи не так? Вона має таке саме право вибору, як і я. Тому й поставили на вівтар непорочну діву. Яка нісенітниця! А потім кажуть: "О чарівне дитя!" Отаке собі жовтороте курчатко і має бути мені рівнею. Подумайте про це, будьте ласкаві.

Любов чоловіка і жінки — шлюб, але я маю на увазі той шлюб, який освячує природа.

Та й взагалі, що це таке?

Погляньте на це життя. Дивовижна книга!.. — якусь мить він прислухався до пісні вартових. — ...Ця мелодія! Німці мають "Фауста", і в англійців є така книга. А у нас це знає кожен селянин. Збагнути життя йому допомагає якесь чуття, інтуїція.

Що робить наш народ таким меланхолійним?

Рівнина.

Вона розпросторилася, наче море, й хвилюється на вітрі, наче море. Небо поринає в неї, наче в море. Вона мовчазно обгортає людину, мов нескінченність. Чужа, як і природа.

Людині завжди хотілося промовляти до неї і почути відповідь. Як крик болю, виривається пісня з її грудей, і, не знайшовши відзвуку, вмирає, як зітхання.

І людській істоті стає тоді незатишно. Хіба вона не належить рівнині? Хіба не рівнина її створила? Хіба рівнина лиш підкорили її собі? Чи рівнина відштовхнула її від себе?

Мовчить рівнина, не дає відповіді.

З узголів'я могили виростає дерево, на його гіллі щебечуть горобці. Може, це і є відповіддю?

Чоловік приглядається до мурашок, як тягнуться вони вервечками, наладовані личинками, чимчикують туди й сюди по теплому піску. Тут у них свій світ. Метушня на маленькому клаптику простору, невтомна боротьба за... За ніщо. Чоловік почуває себе покинутим, йому мариться, ніби щомиті він може забути про те, що живе.

Тоді природа промовляє до нього в образі жінки: "Ти моє дитя. Ти боїшся мене, наче смерти, але я тут, і ти тут. Цілуй мене! Я кохаю тебе, ходи, творитимемо разом чудо життя. Якого ти так боїшся. Іди до мене, я кохаю тебе!"

На якусь мить він замовк, а потім знову продовжив свою розповідь:

— Ми з Миколаєю були такими щасливими! Батьки чи сусіди, які бували у нас у гостях, бачили, як верховодила вона в домі, і як усі їй корилися. Челядь, досить їй було зиркнути на когось, лиш головою одразу ж кивали, кланяючись, наче качки на ставу. Якось мій молодий козачок розбив з десяток тарілок. Наклав їх собі на руки аж до самого підборіддя та й не втримав. Моя жінка відразу ж до батога! "Ну, якщо мене батожитиме сама господиня, — каже він, — то я згоден щодня бити тарілки". Розумієте? І вони обоє засміялися.

Приходили й сусіди.

Раніше вони заходили до мене тільки на свята, наприклад, на Великдень, покуштувати свяченого, а тепер стали бувати за будь-якої нагоди. Усі приходили, скажу я вам.

Бував Мак, лейтенант у відставці, він знав напам'ять усього Шіллера. Добрий був чоловік. Біда тільки в тому, що дуже полюбляв випити. Не подумайте, він не так напивався, щоб валятися під канапою. От уявіть собі. Маленький, грубий, червонопикий чоловічок ставав на середину кімнати і декламував про битву з драконом, а тверезий — уявляєте — переповідав нам геть усі французькі війни. Ну, посудіть самі, хіба можна на такого гніватися.

Приходив і барон Шебіцький. Знаєте його? Власне кажучи, старого пана звали Шебіґ, Соломон Шебіґ. Був він єврей, ходив з вузликом за плечима, купував і продавав, нажив собі маєток і став зватися Шебіґштайном. Якщо хтось там може називатися Ліхтенштайном, казав він, то чому мені не бути Шебіґштайном? А його син зробився бароном і називається Рафаель Шебіцький. Завжди він сміється. Скажете йому: "Виявіть мені честь, приходьте з візитом!" — він регоче. А покажете на двері: "Геть звідси! Пішов" — теж регоче. А кожній вродливій жіночці відразу ж обіцяє сукні

з Бродів або шаль з Парижу; п'є саму лиш воду, щодня париться в лазні, носить масивний золотий ланцюг поверх оксамитової камізельки і хреститься перед трапезою та після неї.

Бував шляхтич Домбовський; довготелесий поляк з червоними очима, сумними вусами та порожніми кишенями, який завжди збирав пожертви для бідних еміґрантів; кожного чоловіка, якого бачив удруге, він кидався несамовито обнімати і ніжно цілувати. Випивши зайве, починає проливати потоки сліз й співає "Єще Польська не зґінела"; першого стрічного бере попід руку, щоб довірливо повідати тому все про польську змову; а коли врешті надудлиться, то викрикує: "Віват! Хай живе!" і п'є з брудних жіночих черевичків.

Преподобний пан Мацек, сільський священик — втілення справедливости, він завжди знайде слова потіхи для всіх і в усьому, чи то стосується народження, чи смерти, чи одруження. Найбільше цінує він тих, хто спочив у Бозі, і панахиду по них правив за найвищою таксою. Коли панотець що-небудь комусь доводив, то промовляв: "Присягаюсь чистилищем!", тоді як інший на його місці сказав би "Присягаюсь Богом" чи "Слово чести!"

А ще бував у нас учений Тадеуш Кутерноя, котрий ось уже одинадцять літ намагається здобути ступінь доктора, та ще й — подумати тільки! — доктора філософії.

А ще поміщик Леон Бодошкан, справжній друг. Та інші веселі панове.

Веселе товариство! Веселе, як бджолиний рій, а от перед нею усі відчували респект.

Жіноцтво теж приходило до неї в гості; добрі подруги, які забігали погомоніти, солодко усміхалися, щохвилі присягалися в любові та дружбі, а потім... та ви й самі знаєте. Ось так ми й жили з нашими сусідами, я пишався своєю жінкою, коли вони пили з її черевичків і декламували їй вірші, а вона поглядала на них, немов кажучи: "Чого вам усім треба?"

Найлюбіше нам було залишатися наодинці зі собою.

Таке велике господарство, як наше, приносить, знаєте, клопоти й свої радощі. Жінка сама взялася до справи. Ми самі будемо керувати, казала вона, а не наші міністри. А міністром був мандатор Крадулинський, старий поляк, чоловік, скажу я вам, послідовний — на своїй голові не мав ані волоска, а у своїй бухгалтерії ані єдиного рахунку, що був би впорядку. Потім — лісничий Фрайдель. Німець, як ви могли, певно, виснувати. Маленький зростом, мав маленькі очиці, великі прозорі вуха та високого та й тонкого, аж прозорого гончака.

Моя дружина спрягла їх усіх докупи. Ба! Певний, що вона б і батогом їх потягнула, якби вони їхали не так, як їй того хотілося.

А що вже казати за селян. Ішли ми собі полями. "Слава Йсусу Христу!" — "Навіки, Слава Богу! Амінь!" — і все це так радісно. А на обжинках на нашому подвір'ї аж вирувало від людей, челяді, косарів. Моя Миколая стояла на сходах, а вони клали їй до ніг снопи з нового урожаю. Веселилися, співали, танцювали. Вона брала в руки чару вина: "Будьмо здорові!" — і випивала до дна.

Челядь цілувала їй ноги, присягаюсь.

І на прогулянки верхом вона також зі мною виїжджала. Я простягав руку, вона ставала на долоню — і вже була в сідлі. Для верхової їзди у неї була смушкова козацька шапка з золотою китицею, що витанцьовувала на всі боки, а кінь іржав, роздуваючи ніздрі, коли вона поплескувала його по шиї. Потім я навчив її обходитися з рушницею. Була у мене така маленька рушниця. Стріляв нею горобців, коли був малим. Перекинувши її собі через плече, вона бродила зі мною лугами й стріляла перепелів. Розкіш то була, скажу я вам, розкіш! Якось внадився яструб до моїх курей, вхопив у Миколаї з-перед очей чорну квочку з білим чубчиком. Я чатував на нього. Аякже!

Одного разу повертався я від ями, де прикопують на зиму яблука. Аж він тут як тут. Ячить й кружляє над подвір'ям. Я ж тільки лаюся. І раптом постріл. Яструб ще раз змахує крильми й падає додолу.

Хто стріляв?

Моя дружина.

— Більше не крастиме у мене квочок, — каже й прибиває птаха на дверях стодоли.

Приходить фактор,[8] випаковує свої манатки, голосно вайкаючи. Єврей тільки зітхає щоразу: "Строга пані!" — і цілує її лікоть.

Або ж їду до міста. Йде пані старостиха[9] у блакитній сукні з білими мушками. Мода є мода. Куплю і я таку саму. Моя Миколая червоніє.

Якось вибираюся в Броди, привожу оксамиту усіх барв, шовки, хутра — та які хутра! Серце її мало не вискочить з грудей, скажу я вам. Але ж одяглася вона, очей не відірвати!

8. Кожний великий власник маєтку мав свого єврейського агента, родинного єврея, якого називали фактором.

9. Староста — королівський службовець, який урядував у районі, який відповідав колись теперішньому повітові. Посада відповідала посаді австрійського крайсгауптмана.

Була у неї кацабайка,[10] зелена, справді, соковито-зелена, оторочена сибірською сірою білкою — російська цариця не мала кращої — а білка завширшки з долоню. І уся кацабайка підбита срібно-сивим хутром, така м'якенька.

Бувало лежала вона собі довгими вечорами на канапі, заклавши руки під голову, а я читав їй уголос. Полум'я потріскує, самовар співає, цвіркун цвіркоче, шашиль шарудить, миша спокійно гризе щось у кутку, бо білий кіт лежить собі на припічку й пряде пісеньку.

Читаю їй романи. У Коломиї, знаєте є випозичальня, та й у сусідів — у того чи іншого — знайдеться якась книжка.

Вона лежить із заплющеними очима, а я у — фотелі, і лиш поглинаємо книжки. Довго не можемо заснути. Сперечаємося, чи дістанеться героїня героєві, чи ні. Часом трапляються мелодраматичні історії, і тоді моя Миколая аж паленіє від люті, до самих кінчиків вух. Вона піднімається з подушки, підпирається рукою і каже мені так, наче це я той роман написав: "Вона не має права так робити, чуєш?" — а сама мало не плаче.

Жінки у цих романах, знаєте, завжди страшенно шляхетні, коли коханий у небезпеці, вони тут як тут, щоб жертвувати собою. Подумайте лишень! Чорти б їх ухопили! Якось була, щоправда, така сцена, де жінка відступається від чоловіка, щоб урятувати дитину. Дурна історія, скажу я вам. "Сила материнської любови", так вона, здається називається. Дурна історія, але Миколая аж тремтіла з хвилювання і довго про ніяку іншу книжку й чути не хотіла.

Часто буває стрибає вона з ліжка, жбурляє мені книжку просто в обличчя і показує язика. І ми гасаємо одне з одним, як діти. Я ховаюся за дверима й лякаю її.

Або ж вона починає розігрувати зі мною щойно прочитану історію. Йде до своєї кімнати. "Коли повернуся, то будеш моїм рабом". Потім перевдягається султаншею, одним шалем обвиває стегна, а другим — голову у формі чалми. Мій черкеський кинджал — за пасок, уся оповита білим серпанком — і виходить до мене. Жінка! Де там... Богиня!

А коли вона спала, я міг годинами дивитися на неї, прислухатися до її дихання. Часом вона зітхала уві сні, і мені ставало так боляче, ніби я завдавав їй якоїсь муки, і страх охоплював мене, що вона, може, вже не моя, що вона померла. Тоді я кликав її, вона сідала в постелі, дивилась на мене великими очима, й сміялася.

Та найкраще їй вдавалася роль султанші. Ані один м'яз не ворухнеться на її обличчі. Коли я казав: "Але ж, Миколає!"

10. Гуцульський жіночий верхній одяг.

— я підсміювався з неї, вона ж тільки зводила догори свої брови, упивалася в мене очима так, що я замалим почувався, мовби на палі. "Чи ти при своєму розумі, рабе!" — і не було на те ради. Я був її рабом, а вона повелівала, як султанша.

Отак жили ми, мов пара ластівок, сиділи рядочком й голубилися. Солодка надія помножила нашу радість. Та все ж, як боязно мені було за дружину. Я часто відгортав її волосся з чола, просто так, і сльози підступали мені до очей. Вона розуміла мене, обнімала за шию і плакала.

Проте усе сталося так несподівано, прийшло, як щастя. Я поїхав до Коломиї за лікарем, а коли повернувся, вона простягнула мені на руках дитя.

Наші батьки просто танули з радощів, а челядь... гуляла й веселилася, усі були п'яні, а на стодолі стояв собі в задумі бузьок на одній нозі.

Було тепер про що думати, про що турбуватися, і кожна важка година пов'язувала нас ще міцніше.

Але так тривало не вічно ...

...Голос мого співрозмовника став м'яким і тихим, він аж тремтів у повітрі, легенько, наче димок від його люльки...

— ...А вічно бути так не могло. О прошу вас... і потім... так чи інак... зрозумійте мене. Таке вже правило... Точніше, я гадаю, така природа. Я часто думав про це. А ви що скажете?

Був у мене друг Леон Бодошкан. Він надто багато читав, то й захворів через те. Так ось він часто говорив мені...

Але навіщо усе це? Я можу вам...

Він витягнув з-за пазухи пожовклу смужку паперу.

— ...Він і писав багато. Не був знаменитим, але знав усе... Дивився, наче у воду. Він заглядав у людину, всередину, наче в розібраний годинник, чи все там на місці. І відразу ж казав, що там бракує. Він розумів про що, наприклад розмовляють поміж собою коти, сміявся й переповідав їхні балачки. Або ж брав квітку і показував нам, як вона живе, як живиться. Він часто говорив про жінок. Жінки й філософія привели його до загибелі.

Він часто щось занотовував, а коли йшов до лісу, то все написане викидав геть. Папір лякав його.

Стривайте, бо я забуду...

Він казав, хто може записати свою любов на папері, той не здатний любити. Він читав грубезні фоліанти в оправі із свинячої шкіри, усього Нестора, але від любовного листа тікав світ за очі. Тож слухайте...

З цими словами він поклав на стіл засмальцовану смужку паперу.

— Ні, це рахунок, — чоловік сховав клаптик до кишені. — Ага, ось тут.

Він відкашлявся і почав читати:

— "Що таке наше життя? — Страждання, сумніви, страх, розпач.

Чи знаєш ти, звідки взявся? Хто ти? Куди прямуєш?

Не мати жодної влади над природою і не знаходити відповіді на це прокляте запитання. Уся наша мудрість, врешті-решт є самовбивством. Але природа наділила нас стражданням, найстрахітливішим у житті людини, — любов'ю.

Люди називають її втіхою, жагою..."

При цих словах мій друг починав, звичайно гірко сміятися. "Поглянь, — казав він мені, — на вовка, коли той шукає самицю. Як він ломиться крізь хащу, слина тече йому з пащі. Він уже не виє, а лиш метляє хвостом. І його любов — хіба це насолода? Це боротьба за життя, вона знекровлює любов.

Мій Боже. А чоловік! Хіба він не кладе свою горду голову жінці до ніг і не благає: "Топчи мене! Топчи мене своїми ніжками, я хочу бути твоїм рабом, твоїм слугою, тільки прийди й звільни мене!"

Так, любов — страждання, а насолода — порятунок. Але це також і влада, коли один повеліває іншим, це сутичка, в якій один підкорює собі іншого. Любов — це рабство, і коли любиш, стаєш рабом. Ти відчуваєш, що жінка знущається над тобою, а ти розкошуєш у пристрасних виявах її деспотії та жорстокости. Цілуєш ногу, що топче тебе.

Жінка, яку я люблю, вселяє в мене страх. Я тремчу, коли вона несподівано заходить до кімнати, зашелестівши сукнею. Жест, порух, захопивши мене зненацька, лякає.

Здається, поєднався би у шлюбі навіки, на це і на те, потойбічне життя, злився б воєдино. Поринаєш душею у чужу душу, опускаєшся вглиб чужої, ворожої натури, приймаєш її благословення. Смішно, страшенно смішно, бо так не завжди буває. Щомиті тремтиш, боячись втратити себе. Лякаєшся, коли та, інша людина, заплющує очі, змінює голос. І прагнеш стати Єдиною Істотою. Усі, всі свої святощі, ідеї готов вирвати із свого єства, щоб повністю перелитися в інше. Віддаєш себе, як річ... як сирівець. Роби з мене свою подобу!

Наче руки на себе накладаєш, кидаєшся у чужу суть, доки не повстане власна.

А тоді приходить страх повністю себе втратити. Відчуваєш ненависть до влади іншого над тобою. Здається, що ти уже вмер. Хочеш заслонитися від тиранства чужої істоти, віднайди себе знову в собі.

Це і є повстання натури".

Мій співрозмовник знайшов другий клаптик паперу:

— "...У чоловіка була своя робота, свої справи, свої ідеї й наміри. Вони лопотять над ним крильми, мов голуби, й піднімаються, мов орли, угору. Не дають упасти.

А жінка?

Вона кричить "пробі!" Її "я" не хоче вмирати. О ні! І жодного рятунку! Вона ще носить подобу свого мужа під серцем, відчуває, як дитя росте, рухається — живе! І ось нарешті тримає його на руках, піднімає догори...

Що тепер вона відчуває?

Мрія? Її дитя промовляє до неї: "Я — це ти, ти живеш у мені. Глянь на мене, я порятую тебе".

Вона пригортає дитинча до грудей і... порятована.

Тепер вона плекає те, що у ній відкинули й зневажили, у своїй дитині. Тримає її на колінах і бачить дорослою, усю до решти віддає себе їй".

Мій співрозмовник згорнув клаптики з роздумами свого друга докупи й сховав на грудях. Ще раз помацав їх рукою, пересвідчуючись, чи вони на місці, і застебнув сердак.

— Зі мною трапилося те ж саме, — сказав він. — Точнісінько так. Я, щоправда, не зумів усе так пояснити, як Леон Бодошкан, але все ж хочу вам розповісти. Що ви на це?

— Та певно ж розповідайте, братчику!

— Отож так само було й у мене, так само, так само.. Повірте, так самісінько.

Мені захотілося заохотити мого нового друга, от я й мовив стримано:

— Кажуть, дитина — запорука кохання.

Чоловік на якусь мить завмер, вигляд у нього був такий, наче я його смертельно образив.

— Запорука кохання! — вигукнув він. — Маєте рацію, запорука кохання. Отож я повертаюся додому. У такому господарстві роботи до біса! Повертаюся втомлений, наче гончий пес. Обіймаю свою дружину, цілую, її долоня вмить стирає усі турботи з мого чола. Я лащуся коло неї, як кіт, а вона сміється, і... раптом поруч кричить "запорука кохання". І вже по всьому. Я вам кажу.

Цілий ранок воюєш з мандатором, економом, лісником. Сідаєш до обіднього столу, не встиг ще й серветки пов'язати (я завжди пов'язую серветку, усе за старими звичаями), як чується плач моєї "запоруки кохання", бо дитяті не хотілося на руки до няньки. Моя дружинонька встає, годує дитину, але дитя вимагає м'яса і кричить. Я втікаю до сусідньої кімнати. Його забирають, і я можу обідати собі сам ще й пісеньку насвистувати, якщо схочу, наприклад:

Скочив котик
На плотик
Й моргає,
Чи моя пісеньочка
Вам не набридає?

Або ж іду полювати качок. Цілий день по коліна у воді. Мрієш про тепле ліжко. Що ви, приміром, вважаєте теплим ліжком? Добрий матрац, чи не так? Теплі подушки, теплу ковдру й гарну жінку...

Він почервонів й ледь запнувся...

— ...Ну ось. Зціловуєш дружині щоки, шию, груди, аж вона горить. Гладиш долонями повні стегна — аж тут кричить "запорука кохання".

Жінка вистрибує з ліжка, шасть у пантофлі і ходить туди й сюди, колишучи маля. Ля, ля, ля! — чується півночі, а ти спиш... сам. Ля, ля, ля!..

Та минув рік.

Усім якось не по собі. Щось висить у повітрі. Кожен чує це і не може назвати, що ж воно.

Усюди чужі обличчя. Польські поміщики гасають туди й сюди. Цей купує коня, а той — порох. А вночі — заграва на небі. Селяни збираються перед шинком: "Це — війна або холера, або революція".

На чоловіка находить, мовби горе. Раптом відчуваєш, що у тебе є батьківщина, і її межові стовпи глибоко вгрузли в слов'янську, німецьку та ще якусь землю. "Що треба тим полякам?" — гадаєш собі й клопочешся долею орла, що на повітовому управлінні, та ще своєю стодолою. Вночі ходиш довкола своєї господи, щоб нікому не закортіло пустити тобі червоного півня.

Поговорити б з кимось. Але з ким? З дружиною. Ха! Ха! Ха! Уже репетує "запорука кохання", бо йому на носа сіла муха.

Виходжу з дому.

На горизонті червона заграва пожежі. Повз садибу мчить верховий. "Революція!" — кричить і пришпорює далі худого коня.

У селі б'ють на сполох.

Один селянин прибиває сторч косу, надходять ще двоє з ціпами через плече. Інші завертають у двір.

— Пане! Поляки йдуть!

Я ладую свій пістоль, віддаю нагострити шаблю.

— Жінко, дай мені якусь стрічку на шапку, хоч би й дрантиву, тільки б була чорно-жовта.

Ха! Ха! Чи повірите?

— Забирайся, — була відповідь, — моя дитина плаче, вмирає, їдь в село, хай зараз же перестануть дзвонити. Забирайся!

— Ого! Тепер усе по-іншому, я скажу бити на сполох по всіх селах. А пуцьвірок хай собі плаче — країна в небезпеці!

Отаке, скажу я вам. Але ж добре...

Врешті вона знаходить хвилинку, щоб побути коло мене. Сидимо собі на канапі, я обіймаю її рукою за плечі. І тут вона прислуховується, чи не ворушиться мале. "Що ти казав?" — питає перегодом. "Нічого, — кажу, — нічого". А серце так болить, запевняю вас.

— Де ж твоя кацабайка, Миколає?

— Ах, ти ж сам бачиш, я в хаті, коло дитини.

Та, певно. Волосся як-будь зібране докупи, одягнена у першу-ліпшу сукню. Хто ж би то одягався гарно у хаті? Справді! Часом я не впізнаю цього вродливого личка. Бо дитина, розумієте... "Коли я причепурюся, дитина мене не впізнає. Хіба ти сам не бачиш?" — "Бачу, усе бачу".

Але щойно гості на поріг, хай дитя собі плаче, скільки влізе. Тоді вона лиш на хвильку забігає до дитячої кімнати, а потім наливає гостям чай, сміється, перемовляється то з тим, то з тим. Чого тільки не робиться у нас для гостей!

Ого! Тільки тоді знову з'являється на світ Божий яскраво-зелена кацабайка з сибірською білкою.

— Повинна ж я добре виглядати перед гостями.

От бачите! Якось після довгої перерви я вибрався на ведмедя. Моя дружина саме колише дитину, й коли я цілую її, каже: "Ну йди вже, йди, бо мале збудиш". Що мені залишається? Збираюся та й іду.

Мій лісничий бачив ведмедя. Але що це? Доведеться розповісти вам ще одну мисливську побрехеньку. Та хай уже. Потрапили ми в біду, лісничий та я. Один селянин побіг додому, щоб попередити. Що за переполох був у хаті, скажу я вам. Ось ми приходимо, дружина кидається мені на шию, підносить мені дитя.

А кров, знаєте, тече з голови... дитина кричить... "Йди геть!"

Мій співрозмовник зневажливо пересмикнув плечима.

— Не варта та краплина крови навіть сльози бідного маляти, але... небезпека для мене уже минула, а жінки — істоти дуже практичні. Добре, йду я змивати кров. Лісничий, старий солдат, забинтовує мене. Але що ви собі гадаєте, "запорука кохання" кричить — тепер уже через мою білу пов'язку.

— Йди, йди геть! Дитина почне заїкатися! Геть!

Що тут вдієш? Кидаєшся на ліжко й лежиш сам, як тоді, коли ще й не спізнав жінки.

Чорти ухопили б ту "запоруку кохання"! Хай простить мені Бог мій гріх!..

Чоловік перехрестився, сплюнув й продовжував далі.

— ...Шкуру ведмедя постелив перед ліжком дружини. І що ви собі гадаєте? Вона розкричалася: "Забирайся з тою шкурою, вона нагадує мені переляк мого дитяти". Подумайте собі, не мою кров, не небезпеку, що чигала на мене! Ох, жінки практичні! Жахливо практичні!

— Вибачте, — втрутився я. — Але ви не казали своїй дружині...

— Е ні, то ви вибачте, — не дав він мені говорити, майже люто. Його ніздрі аж роздувалися. — Я казав їй! О!.. Знаєте, що вона мені відповіла? "Добре, а нащо ж тоді діти?" Гадаєте, вона змогла б? Чоловік — може бути тільки рабом такої жінки. Чи одразу ж порушити їй вірність? Ні. А може, стати монахом? Також ні. Що залишається? Лиш дозволити себе топтати. О, був час, коли я свою дитину... зрозумійте?.. Ну ось, наприклад, така сцена.

Курю я собі вранці люльку, довгу турецьку люльку, як ось ця, з просвердленою металевою покришкою. Дитина, звичайно, відразу ж у крик, тягнеться до вогню. Я й байдуже. Моя дружина вже гарячкує. "Та дай вже йому", — вона має на увазі кремінь, я ж простягую йому червону, розпечену люльку. Дитина хапає та у плач. "Єзус Маріє! Бідне дитя!" Я ж бажаю дружині гарної забави, беру рушницю і йду в луги, а там регочу до півсмерти з того, що вона зосталася із заплаканою дитиною, яка попекла собі пальчики.

Тоді моя душа вже не була такою, як раніше. Та що там? Так уже ведеться. Робиш, що можеш. Ну ось помисліть самі. Наприклад, спинився ваш годинник. Настінний годинник. Ну ось. Чи дратує це вас?

— Часом.

— Добре. Отож, вас це дратує. Годинник повинен іти. Тієї ж миті штовхаєте щосили маятник. Пішов. Але чи довго йтиме! Знову стоїть. Ще стусан. Знову стоїть. Тут уже вас бере нетерплячка, і ви лупите й лупите по ньому. Тепер годинник уже й не думає ходити.

Так ведеться й тому, хто хоче урівноважити своє серце, його ритм, точнісінько так.

От любиш свою дружину, але хочеш чогось більшого, аніж саме тільки ліжко. Бачте, жага до жінки, то як біль. З часом він минає. Бачиш, що уже звільнений, і нічого, окрім того. Бачиш, що усе це, власне кажучи, ніщо, що існує щось інше, більше. Що чоловік й жінка — це щось значніше, вагоміше, ніж просто вовк і вовчиця. Та усе було надаремне.

Уявіть собі, що моя дружина — це книга. І я радо читав би її. Але мені весь час доводиться починати спочатку. Врешті я відкладаю її. Хай хтось інший, якщо схоче, дочитує.

На початках мені просто хотілося трохи розвіятися. Неподалік стояли гусари. Тож я заприязнився з офіцерами. Ото були люди! Банай, приміром, знаєте такого?

— Ні!

— Або ж барон Пат. Теж — ні? Або Неметі, із шпичкуватими вусами, напевне, мусили знати?

Одного разу їхали ми до одного, іншим разом — до другого. У мене ж вони бували майже щоднини. Ми смалили люльки, пили чай, хтось розповідав якісь побрехеньки, а наприкінці грали в карти. Часто ходили на полювання. Я навчився тоді стріляти бекасів. Моя дружина помітила, що я відбився від хати. Якось прийшла до мене, сіла, спершу розмова була тиха, а потім пішли докори. Я ж тільки захищався: "Але ж, люба моя, що мені робити вдома? Тут тільки й чути крик твого дитяти". Іншим разом з'являється моя Миколая у яскраво-зеленій кацабайці, отороченій сріблистою білкою, з високо зачесаним волоссям, і сідає серед гусарів.

Я сміюся, вона хоче викликати в мене ревнощі, крутиться, жартує, воркує. Мене й зовсім не помічає. Ну, а мої гусари, самі знаєте... Хоча у них свій кодекс чести. Нема чого казати. Та зрештою, у нікого й бажання не було. Бо навіщо? Накликати собі смерть, чи біду, чи каліцтво, навіщо? Та й тобі байдуже, бо уже не так любиш свою дружину. Але гусари під'юджують мене: "Що ти, братчику на те скажеш, що твоя жінка так добивається наших залицянь?"

— "То позалицяйтеся." — "Справді, можна?" Саме тоді до мене у дім прийшов новенький, той... але ви його й так не знаєте. Я його одразу ж незлюбив. Блондин, з тих, знаєте, зовсім білих. Поміщик. Змушував свого камердинера щодня обкурювати фіміамом собі волосся, читав уголос "Ігоря...", Пушкіна, влаштовував інсценізації тих творів — ну, справжній комедіант, скажу я вам.

Отож він... він мені не сподобався. А от моїй дружині припав до серця...

Голос мого співрозмовника став хрипким. Що більше він розпалювався, то глибшим, густішим ставав його голос й здушено виривався з глибини грудей.

— ...Але про це згодом.

Тоді ми бенкетували.

Узимку приїжджали поміщики з околиці зі своїми дружинами. Влаштовувалися танці, маскаради, виїзди на санях, усе, усе було!

І моя дружина веселилася.

А влітку з'явилася друга дитина. Теж хлопчик, обидва хлопчики. І злагода в нашій сім'ї трохи відновилася.

Я ночами сидів коло її ліжка й накривав ковдрою, коли вона скидала її з себе. Якось я сказав Миколаї: "Змилосердься наді мною, прошу тебе, візьми годувальницю дитині!" Але Миколая тільки похитала головою. Ну що мені було робити? Набігли сльози на очі, і я вийшов геть. Усе було даремно.

Миколая знову майже цілий рік займалася тільки дитиною. Ми рідко розмовляли.

Коли мені хотілося їй щось розповісти, то мусив починати здалеку, і моя дружина почала нудитися біля мене. Вона позіхала раз за разом, й очі їй склеплювалися. А як легко ми зчиняли сварку. Їй завжди хотілося отримати верх наді мною.

Досить мені було похвалити когось із челяді, як вона відразу ж звільняла того зі служби. Ну і, звичайно, одразу ж сварка. Або ж я кажу, що їй личить блакитна хустка. Справді, личить. Наступної неділі уже хтось із челяді з'явиться у тій хустці в церкві.

І все це на людях, так неприємно. Не хочеться завдавати їй прикрости, та все ж я мужчина. І завжди вона стане на бік іншого у суперечці. Завжди я не маю рації, а той, інший, має. Ну, що ви на це скажете?..

Чоловік сердито плюнув.

— ...Або ж прошу її: "Люба Миколає, змилосердися, не роби мені цього". То вона й справді часом змовчить.

"А милостива пані що скаже?"

"Я скажу те, що мій чоловік каже!"

О! Лихо татарське!

Їй важко змусити себе погодитися у чомусь зі мною. Як подумаю про те, то й жити не хочеться.

Якось я цілком несподівано програв велику суму. Ставки, знаєте, були високі, і я, звичайно ж, програв. Одного разу таке вже бувало. Тоді я програв усю свою готівку, коней, бричку...

Зараз він щиро з цього сміявся.

— ...Що поробиш... Але я взявся за голову і сказав собі: це ти зле вчинив. Усе припинилося: друзі, сусіди...

Тільки отой приходив.

Мене, знаєте, це вже більше не турбувало. Я почав господарювати, досить успішно. А коли бачиш, як під руками проростає те, що ти посіяв, робота притягує. Зрештою, господарство також гра. Намічаєш собі план, як у гру, щоразу треба уміти його змінювати залежно від обставин, та й випадок грає свою роль. Бурі, град, мороз, спека, хвороби, сарана...

Буває, сідаю до чаю, набиваю люльку, а сам думками деінде: то згадую, що коня треба підкувати або що пора у сад заглянути, щоб з'ясувати, хто ж бере верх: мій сторож чи моя горілка. Одягаю шапку, знову виходжу з хати, і не

в голові мені більше, що моя жінка сама зосталася вдома з дітьми.

Отак, як воно мовиться: "Шлюб не гірший за інші". Уже сам преподобний Мацек приходив з єлеєм. Його обличчя, волосся аж виблискували, і комір хамиди також. Навіть на ліктях та на чоботях виднілися сліди помазання. Він увесь виблискував, наче херувим. Піднімав наді мною свою жовту тростину, мов патерицю, а ще вище — голос. "Але ж, преподобний отче! Що вдієш, якщо ми не любимо більше одне одного?" — "Ого-го! Сто чортів! То ж бо й воно", — і сміявся так, що його преподобний живіт та єлейні щоки аж ходором ходили. "Ого! Сто чортів! От тобі й християнський шлюб!" — "Панотче, але чи мусимо ми ось так жити? Це ж не годиться!" — "Ого! Сто чортів! Певно, що не годиться. А нащо ж тоді Церква? Чи знаєте ви, шановний, заблуканий друже, що таке християнство?

Якщо ви потішаєтеся собі з жінкою без кохання до неї, що про вас скажуть? Розпусник! У християнській моралі це само собою зрозуміло.

Якщо ви даєте такій жінці легкої поведінки гроші або даруєте їй щось, скажімо, хустку чи будь-що інше, кожен плюне в її бік. Продажна курва! Тільки так розуміється це у християнському шлюбі! А про що ж веде мову добропорядна дружина-християнка? Може, про свою жагу? Чорта з два! Про свій ранковий туалет мовить вона та про те, як вбирає та годує її добропорядний чоловік-християнин. Хіба не так?

Любов — це значить: піклуйся про свою дружину, забезпечуй своїх дітей і матимеш за це винагороду — подружнє ложе. І баста! Ось це і є християнський шлюб, чорти б його вхопили. Ось що я скажу.

Просто ганьба, коли дівчинисько закохується і — на, маєш тобі, — народжує дитину. Пфі! А тоді плюйтеся собі скільки влізе... Боже помагай!

Одружуються з кохання, питаю я вас, чи заради попівського благословення? Ну? Коли б одружувалися заради кохання, то на дідька здалося оте благословення? О! Ось вам моя думка!" — отакий наш панотець.

Усе самотніше ставало мені вдома, і я втікав з хати.

Броджу по полю під час жнив, залажу собі під складені стріхою снопи, курю й слухаю, як співають женці. Іду в ліс до лісорубів, часом вполюю білку. В усьому повіті немає такого ярмарку, на якому б я не був. Та й до Львова їжджу часто, особливо на контракти.[11] Тижнями вдома не буваю.

11. Так у Галичині називають пору, коли у повітових містах та у столиці збирається сільська шляхта, щоб укласти угоду з торгівцями, здебільшого євреями, на продаж своєї продукції.

І врешті-решт приймається як належне те, що я свою жінку... ну, розумієте... тільки коротко, одне слово, дотримуємося норм християнського шлюбу.

Моєму сусідові таке, щоправда, й в голову не приходило. Гадає, певно, що можна змушувати своє серце палати, що Божий день. По півднини просиджує у моєї жінки, особливо тоді, коли мене немає вдома. Тільки-но я на ярмарок або на полювання, а він уже тут як тут.

— Чи мій друг,.. — так він мене називає, то ж дотримуватимемося цього звертання, — чи мій друг удома?

— Ні.

— О як шкода!

Чуєте? Ото тхір! Умощується й декламує з Пушкіна.

А потім десь у розмові: "Але ж його ніколи немає вдома! Гм..." — "Ніколи!" — тільки й киває головою моя дружина. О Боже! Уявляєте, в усьому йому підтакує. Мовить отак натяками, а він лише хитає головою та співчутливо сопе носом. Про чоловіків говорить лиш у загальному, розважливо і повчально, не зважується одверто ганити, лишень покахикує собі у хустинку.

А мені, подумайте тільки, влаштовує справжній скандал, що я занедбую свою жінку. І яку жінку! Таку чудову жінку, з такою душею, такою чистою душею, таку духовно багату, яка читає Пушкіна, наче молитовник.

Легко казати! Ти маєш її за чашкою чаю, зодягнену у біляче хутро, жваву й веселу, мов білка, а я!... Ах! Слухайте краще далі.

Отож він перечитує їй купу книжок уголос, а вона собі виношує якісь ідеї і зітхає, коли мова заходить про мене.

Що ж, власне, діється? Що ми заподіяли одне одному? "Ми не розуміємо одне одного", — каже вона.

Ось бачите, дослівно вихопила з якоїсь німецької книги. Дослівно, кажу я вам. Маєте оті ідеї.

Однієї ночі повертаюся я додому з Добромиля, з ліцитації, знаєте. Моя дружина сидить на канапі, нога на ногу, обхопила руками коліно і дивиться поперед себе відсутнім поглядом.

Мій друг щойно побував тут — на моїй дружині біляче хутро, та й зрештою я його нюхом чую. Якусь мить я трохи не розсердився, але потім облишив те. Моя дружина така мені люба, я цілую їй руки, голублю хутро на кацабайці. Раптом вона зводить на мене погляд, і той погляд такий чужий. Я лиш дивуюся.

— Так не може продовжуватися, — каже. Зовсім несподівано. Її голос став хрипким. Потім вона переходить на крик.

— Що з тобою?

— Ти приходиш до мене тільки вночі! — кричить вона. — До метреси залицяються по-великосвітськи, а я... я хочу любови!

— Любови? Хіба ж я тебе не люблю?

— Ні! — сідає на коня і геть з двору.

Я шукаю її цілу ніч, потім день. А коли наступного дня, увечері, повертаюся додому, бачу, що її ліжко стоїть у дитячій кімнаті, і я знову сплю сам...

Я міг би постояти за себе... це правда, але... тоді... тоді я був надто гордий, тоді я подумав, що все ще налагодиться. Ох ці наші жінки! Ось був у повітовій канцелярії один німець-канцелярист. Його дружина одержувала любовні листи від якогось ротмістра. "Що у тебе за лист, люба?" — бере листа з її рук, читає і тут же лупцює свою дружину.. Лупцює її — та що там казати — лупцює доти, доки вона знову не починає його любити. Ото був щасливий шлюб!

А я! Я був просто рабом. Умів би я тоді себе повести... Але тепер це вже не має значення. Відтепер ми казали одне одному "доброго ранку" та "на добраніч". І це все! Добраніч! Ото були нічки! Я міг би записатися у ранґ святих...

Я знову почав ходити на полювання. Цілі дні проводив у лісі. Знав я одного лісничого, називався Ірена Вольк, дивний чоловік. Любив усе живе, аж тремтів, забачивши тварину і неодмінно її убивав. Потім тримав здобич у руках і примовляв сумним-пресумним голосом: їй уже добре, їй уже добре! Дане Богом життя він вважав за нещастя. Не знаю чому. Дивний чоловік. Але про нього я розповім вам іншим разом.

Якось я поклав до своєї торби трохи хліба, сиру й подався з дому. Розташувався на узліссі для перепочинку. Ірена пішов на поле і накопав бульб, розклав ватру й спік ті бульби у черіні. Ми добре побенкетували.

Блукаючи безмовним темним пралісом, можна стріти вовка чи ведмедя, побачити беркута на гнізді, надихатися вогко-холодним лісовим духом, напоєним духмяними запахами. Можна розкластися з обідом на поваленому стовбурі дерева, спати в гірській печері, скупатися в чорному озері, у якому не сягнути дна і яке ані хвилькою не збрижиться, гладка темна поверхня його поглинає промені сонця й сяйво місяця. Жодних почуттів не залишається, первісні чуття заступають усе: їси, бо голодний, любиш, бо жадаєш...

Сонце заходить. Ірена шукає губки. Аж гульк — край стежини сидить якась селянка.

Вицвіла синя спідниця не прикриває маленьких запорошених ніг. Брудна сорочка, заправлена у спідницю, зсунулася

з пліч, стан перехоплений поясом, а з-поза складок, з пазухи проглядають перса.

Вона пахне чебрецем. Обхопила голову обома руками, сперлася на коліна ліктями і задивилася поперед себе. Світлячок сів на її темне волосся. А волосся, нечесане, спливає з-під червоної хустки їй на плечі. Здалеку, на тлі призахідної заграви, її обличчя здається темним, профіль гострий, наче висічений. Її носик з тремкими ніздрями, витончений, наче в орлиці. Коли я гукнув її, вона скрикнула, і крик той теж був схожий на орлиний, зиркнула на мене. Якусь мить її очі були заволочені мовби серпанком, сизуватими сполохами нафтового полум'я.

Її скрик відбивається луною від стрімкої скелі, потім його ще раз повторює лісова хаща, і ще раз далекі гори...

Я стою перед цією жінкою, і мені недалеко до переляку.

А вона схиляється, зриває чебрець й прикриває розпашіле обличчя червоною хусткою.

— Що з тобою? — питаю.

Вона не відповідає, лиш мугикає якусь сумну мелодію, думу, звуки якої, наче сльози скрапують долі.

— Що з тобою? — кажу я. — У тебе якийсь смуток, біль?

Вона мовчить.

— То що ж з тобою?

Вона дивиться мені в обличчя, сміється і знову затуляє очі довгими віями, мов чорним серпанком.

— Що тобі бракує?

— Овечого кожушка, — каже тихо. Я сміюся.

— Почекай, привезу тобі з ярмарку.

Вона ховає своє личко.

— Але ж смороду буде! Новий овечий кожушок! Знаєш, краще я привезу тобі сукман.[12] Що ти скажеш на це? З кроликом, чорним... або ні — з білим, молочно-білим хутерком...

Вона глянула на мене здивовано, не серйозно, а саме здивовано, примружила очі, а уста навколо великих білих зубів аж у танок пішли.

Хитринка поволі сповзла з кутиків її вуст на щоки, і раптом бешкетливий усміх засяяв на її личку.

— Ну і чого ти смієшся?

Мовчить.

— Кажи, хочеш сукмана чи ні? З кролячим хутром, молочно-білим хутром?..

Раптом вона встає, обсмикує спідницю і поправляє сорочку.

12. Сукман — довгий верхній одяг.

— Ні, — каже. — Якщо вже хочете мені дати сукмана, то хіба зі сріблястим хутром.

— Як це — зі сріблястим?

— Хочу такого хутра, яке носять благородні пані.

Я лиш глянув на неї.

Самозакоханість сонячно покоїлася на її личку, наче сама невинність, цілувала її душу, пестила її, корилася її примхам, така бездумна. Так, сама дівчина бездумно цілує образ. Не було у ній жодного принципу, жодної думки. Нічого й схожого! Нею правила мораль хижака та закони лісу. Християнство було для неї чимось таким же далеким, як і для кішки, яка, бавлячись, випадково перехрестить лапою носа.

Я справді привіз їй сукман зі Львова і... ви будуте сміятися... Я закохався у ту жінку.

То був такий роман, схожого не знайдете.

Лунав перший постріл, і вона вже тут як тут.

Я розчісував їй пальцями волосся, мив їй ноги у лісовому струмку, а вона бризкала водою мені в обличчя.

То було незвичайне створіння.

У її кокетуванні було щось моторошне. Вона мучила мене, скидаючи у найглибші провалля приниження, мучила так, як не мучила зневага жодної благородної пані.

— Але ж змилосердіться, пане! Милостивий пане! Що ж мені з вами робити? — і врешті робила зі мною, що лиш їй заманеться.

Якийсь час ми обоє мовчали...

Селяни та дяк тим часом уже пішли з шинку. Єврей оперезався молитовним паском та й так заснув. Він тихенько посвистував уві сні носом і покивував у такт головою.

Його жінка сиділа біля шинквасу. Голову опустила на руки, прикусила маленькі пальці, сонні очі напівзаплющилися, але погляд її прикипів до чужинця.

Мій співрозмовник відклав люльку набік. Потягнувся.

— ...Розповісти вам про скандал з дружиною?.. Ви дозволите мені?.. Моя дружина тоді саме захворіла. Я залишився вдома, читав. За якийсь час вона пройшла кімнатою, мовила "на добраніч". Я підвівся, але за нею уже й слід простиг, тільки двері луснули. Знову нічого між нами...

На той час я судився з панством Основ'янами. Перш ніж починати тяжбу та запрягати адвокатів, я подумав собі: запряжи-но ліпше спершу коней і поїдь туди сам.

Кого ж я там знаходжу? Розлучену жінку, яка живе у своєму маєтку і зневажає увесь світ, така собі модерна філософиня.

Вона називала себе Сатаною, а була маленьким любим чортеням. За кожним словом вона зривалася з місця, і очі у неї горіли, мов два світлячки.

Звичайно, я програв процес, зате здобув її серце, її цілунки, її ложе.

Я все ще любив свою дружину.

Часто я лежав в обіймах іншої, заплющував очі і уявляв собі її довге волосся, її пристрасні, гарячі, сухі уста.

Моя дружина теж гарячкувала від ненависти й любови до мене. Її серце, як ота квітка, що росте у затінку, бубнявіло нестримною ніжністю. Вона зраджувала себе саме тим, шо воліла б приховати.

Одного дня вона поклала мені на стіл листа, якого приніс козачок моєї коханки і зареготала. Але сміх її раптом урвався; це було майже гидко.

Я відвернувся від неї з надміру любови, вона кипіла жадобою помсти за пристрасну й зневажену любов.

Ходила вона тепер поривистою ходою, скрикувала уві сні, лупцювала челядь, дітей.

А потім враз змінилася. Стала спокійною, врівноваженою. Затримувала на мені свій погляд якось дивно, вдоволено, і все ж наче болем був пронизаний її гордий сміх.

Прийшов мій лісничий.

— Пан не ходить більше до лісу. А я знаю лисячий сховок на болоті. І знаю, де водяться чудові бекаси.

Я страшенно любив полювати на бекасів.

— Та й вона... чекає вас біля каменя. Зробіть ласку бідній жінці.

Я беру рушницю, але доходжу до останнього сільського паркана, як мене раптом охоплює незрозумілий страх, я кидаю свого лісничого і мало не біжу назад, додому.

Мені соромно — я ступаю навшпиньки і чую...

Мій співрозмовник раз по раз відгортав з чола волосся.

— ...Ох, цього не розкажеш. Смикаю двері, а моя дружина лежить...

— Даруйте, що потурбував, — кажу і зачиняю двері.

Що ж я роблю?

Так воно вже у нас ведеться. Німець поводиться з жінкою, як з рабинею, а ми ведемо з нею бесіди на рівних, як монарх з монархом.

Ми ж не думаємо: "Роби все, що тобі заманеться. Але попри те жінка має бути задоволена". У нас чоловік не має жодних привілеїв, у подружжі обоє на рівних правах.

Якщо вже ти дозволяєш собі взяти будь-яку шинкову лярву за щічку. То терпи, коли жінка приймає упадання інших. Лежиш в обіймах чужої дружини, мовчи, коли й твоя жінка обіймає іншого.

Тож чи мав я право?

Ні, не мав.

Отож я поступився і міряв кроками кімнату перед дверима жінчиної спальні.

Я нічого не відчував, усе в мені завмерло, змовкло, стихло. Я тільки повторював собі без кінця: "А хіба ти не робив те саме? Не маєш права! Не маєш права!"

Ось він виходить.

Я кажу:

— Вибач, друже, я не хотів вам перешкоджати, але хіба ти не знаєш, що це мій дім?

Він увесь тремтів, і голос його тремтів.

— Роби зі мною що хочеш! — мовив він.

— Що ж мені з тобою робити? Чи є у тебе поняття чести? Слід би нам повправлятися в стрільбі...

Я ще присвітив йому на сходах. Потім поїхав до Леона Бодошкана, він мав бути мені за секунданта.

Чоловік похмуро усміхнувся.

— Глупство це, власне кажучи, — мовив Леон. — Але до завтрашнього ранку усе має бути в порядку. Зроби мені ласку, прочитай за ніч оці листочки.

І він подав мені оці папери, бачите. З того часу я завжди ношу їх з собою.

Дивовижний чоловік!

Я прочитав їх.

Нащо, властиво?

Я кинув виклик коханцеві своєї жінки, але це ще зовсім нічого не означало.

Я був несправедливий, я знав це, але ж честь... та й ви самі знаєте. Проте це все нічого не важило. Я знав, що він у мене не поцілить. З віддалі десяти кроків не умів одрізнити копицю сіна від шпака, а я... Я стріляю добре.

Я міг би помститися. Я міг би його убити. Ніхто б і слова не сказав, але я не чув за собою такого права. І... промахнувся. Бо я, як уже мовилося, мав за собою таку ж вину, як він чи моя дружина.

Після того я подумував розлучитися з дружиною. Але ж діти! Отож-бо й воно. Вони скували нас докупи навіки. І несло нас бурею, як проклятих у Дантовому пеклі.

Певно, вже й вам десь спадало на думку, як це природа злучає нас коханням. Дозвольте мені, може... ах! Що ж я хотів сказати? Ага... З правіків чоловік та жінка створені ворогами. Сподіваюся, ви не зрозумієте мої слова хибно. Природа прагне продовжити рід людський. Чого ж їй ще прагнути? Ми ж марнославні та легковірні, уроїли собі, начебто вона дбає про наше щастя.

Аякже... Дуля з маком! Щойно з'являється на світ дитя, і кінець щастю, кінець коханню. Чоловік та жінка опиняються

у становищі гендлярів-невдах, яким не вдався торг, обидвоє розчаровані, бо ж одному не вдалося обвести суперника довкола пальця.

А їм усе ще здається, що річ тут лише у їхньому везінні. І ось вони починають тоді трактувати одне одного як найлютіших ворогів, замість того, щоб оскаржувати природу за те, що вона, крім кохання плотського, такого минущого, дала їм ще й інше почуття, якому у віках не буде переводу: любов до дітей.

Отож ми не розлучилися.

Він більше не переступав порогу мого дому, але вони бачилися в її подруги. Є ж такі добрі душі на світі! А я знову став полювати на своїх бекасів.

Тепер я почав дивитися на жінок, як на дичину, полювання на яку важке, але варте докладених зусиль.

Знаєте, як полюють на бекасів? Ні?! Треба знати, як він летить. Бекас злітає, робить три ривки догори, як блукаючий вогник. Шуг, шуг! А тоді летить вперед. Оце і є той момент. Я просто вичікую мить, і він — мій!

Отак і з жінками.

Підеш на пролом — нічого не вийде, а знайдеш певний підхід, кожну можна здобути...

Удома був мир.

Діти гасали по дому, і, знаєте, я їх тепер любив, бо їх любила моя дружина. Часто я думаю, що це у них, саме тоді, відродилася наша любов. Ось вона бігає, сміється, і дивно ставало мені на душі.

А потім на мене знову найшло, наче потьмарення. Я вимагав, щоб діти любили мене більше, ніж матір, щоб вони любили тільки мене.

Я сідав з ними біля каміна, гуцав їх на колінах, розповідав їм казки, співав пісеньки, як співають селяни, переповідав їм мисливські побрехеньки. І це справді було незвичайно. І ось саме тоді... розумієте... народилася ще одна дитина, дитина того чужого чоловіка. Дівчинка. Ви не повірите, як вона була схожа на мою дружину, викапана мати.

Звичайно, кажуть, що доньки схожі на батька, а сини — на матір. У мене такого не було. Один син схожий на діда, другого я взагалі не знаю, до кого притулити: його моя дружина вичитала, певно, з якогось роману.

Жоден з моїх синів не успадкував від матері, тільки це чуже дитя, дівчинка.

У цей час дружина думала тільки про себе та про свою помсту... А дитя полюбило мене, хоча й знало, що нелюбе мені.

Коли я щось розповідав, воно тихенько просилося послухати, сідало на стільчику у темному кутку, завмирало, і тільки оченята звідти поблискували.

Я часто гримав на дівчинку, аж вона трусилася. Коли я йшов геть з дому, вона ставала десь осторонь і дивилася мені услід. Коли я повертався, вона першою вибігала мені назустріч, і тут же сама лякалася свого вчинку.

Якось синок сказав: "Ведмідь ще колись роздере тата". Вона зірвалася на ноги, а очі повні сліз. Мені тоді здалося, наче це моя дружина боязко тулиться до мене, благає вибачення й плаче.

Одного разу я сказав до дитини: "Ну, ходи до мене". Вона густо зашарілася і втекла геть. Помалу ми стали нерозлучними друзями.

Жоден з моїх хлопців не успадкував нічого мого.

— Хотів би постріляти лисиць?

— Так, — відповідав хлопчисько. — Лиш би воно так не бахкало.

Якось я розповідав про ведмедя.

— І ось він посунув на мене. Як ти гадаєш, що я зробив?

А хлопець на те:

— Утік.

Дівча ж тільки розсміялося.

Часто вона брала вовчу шкуру і лякала обох братів, а ті ховалися за материну спідницю.

— Хіба ви не впізнали сестричку?

— Мамо, — казали вони, — вона ж зовсім як вовк, і очі в неї горять, і виє вона, як вовк.

Коли мене не було вдома, мала в тривозі вешталася по будинку.

— Тільки б тато не упав!

— Як же він упаде?

— О! Я знаю цих коней, отих гнідих, вони ж дикі звірі... А якщо раптом ведмідь...

— Тато стріляє просто йому в білу латку на грудях, — зі знанням справи каже мій синок.

— А якщо не влучить?

— Він завжди влучає.

Коли дівчинка підросла, вона падала на землю, качалася й плакала, щоб узяти її з собою. Врешті я взяв її.

У мене була маленька рушниця, — дружина колись ходила з нею на полювання, — купив їй ягдташ і взяв із собою.

Але ж мужности було у цієї дівчинки, хоробрости, як у чоловіка. Ні! Де там чоловікові до неї! Як би це вам пояснити?

Коли ми пробиралися хащами, кажу їй: "А якщо з нами трапиться щось лихе?" Вона ж тільки сміється. "Я ж поруч з тобою!" Вона боялася лише за мене. Коли вона залишалася удома, її лихоманило від страху, а перед вовком вона почувалася так спокійно, наче це й не вовк зовсім, а квочка. Як ми розуміли одне одного! Мені навіть говорити нічого не треба було, вона розуміла мене з першого погляду, жесту, руху. Проте ми радо вели розмови поміж собою.

Коли ми зносили впольовану дичину, Ірена ставав коло неї на коліна — білував тушу, а потім ми сиділи разом, і світ був для нас, наче книга з кольоровими картинками, яку я показував своїй дитині... І все ж не своїй! Але це була її донька! І я любив малу.

Моя дружина теж любила її без міри. І що більше дівчинка прив'язувалася до мене, то палкішою ставала материна любов.

Коли я брав дівчинку з собою, дружина вклякала коло малої, цілувала її й тихо просила: "Залишися зі мною". Але мала тільки хитала головою. Я сміявся, і вже далеко від дому, у лісовій хащі, не раз згадував ту сцену і радів, що дитина зі мною, а мати аж не тямиться вдома від страху.

Часом дружина клала дівчинці на коліна якесь шитво, але мала тільки вдавала, ніби шиє, раптом кидала роботу і втікала геть... чистити мою рушницю. Або ж дружина веліла їй щось зробити. Дівча дивилося на мене і не рухалося з місця.

Якось дружина не стрималася: "Він не твій батько!"

— Тоді й ти не моя мама, — відповіло дитя спокійно. Жінка зблідла, але вже мовчала, тільки зрідка плакала.

— Що за дурниці! Нащо сльози проливати? Світ-бо такий веселий!

...Мій співрозмовник вихилив останній келишок токаю.

— Веселий! Це сказав отой... отой... правильно, отой Карамзін! Він властиво, росіянин, але це не має значення. Великий Карамзін! Як же він сказав? Не знаєте?

Він ухопився за волосся, наче хотів з голови висмикнути згадку.

— Тепер я міг би розповісти вам про свої пригоди. Усі жінки належать мені, геть усі: селянки, городянки, єврейки, панянки! Усі: блондинки, шатенки, брюнетки, руді, геть усі! Усі!

Пригоди, пригоди, оце скажу я вам! Пригоди схожі на... на... Ох, на що вони схожі?

Ось і тепер я маю коханку. Як вона мене любить! Дама, справжня дама!

...Щось болить мені голова...

І ще одну коханку я маю. Вона жінка опришка. Її чоловіка повісили, а сама вона... Але що мені до того? Що то мене обходить? Вона не вміє навіть читати, ми й не розмовляємо багато, зате любимося, як вовк з вовчицею!

По десять жінок зараз, щонайменше — троє. Одна — для постелі, друга — для душі, а третя — для серця, але ні, що це я кажу! Серце поза грою, зовсім поза грою...

Він засміявся по-дитячому, зблиснувши своїми чудовими білими зубами.

— До чого тут ще й серце? Серце чоловікові потрібне для своїх дітей, друзів, батьківщини, а для жінки?.. Ха! Ха! Ніколи уже жінці не вдасться здурити мене, я сам їх усіх обдурюю. Весела комедія! Слід дати їм зрозуміти, яким має бути справжній мужчина. Ха! Ха! А як вони усі мене люблять, відколи я їх утягнув у свою гру! Усі вони в мене плакали, усі до одної!

— А ваші стосунки з дружиною? — запитав я, коли він раптом змовк.

— Благочестиво живемо під одним дахом, — відповів він. — Часом, коли я... коли я отак думаю про ті часи... про неї, мені починає боліти голова. Болить голова... Але ж зараз нам весело! Весело! Весело!

Він жбурнув пляшкою з-під вина у стіну, єврей аж скинувся зі сну і зачепив себе чотками по носі.

— Отак! Ось тепер мені добре! — скрикнув мій співрозмовник, розстібаючи сорочку. — Добре! Весело! Таке життя. Якщо ми веселі, то нам добре. Весело! Весело!

Він став посеред шинку, задерикувато взявся в боки і почав танцювати козачка, наспівуючи по-дитячому нестримну, вакханальну й водночас сумовиту мелодію.

Він то гепав на підлогу, відкидаючи від себе ноги, наче щось зайве й недоладне, то підстрибував мало не до стелі й крутився в повітрі.

І ось він стоїть уже без руху, схрестивши на грудях руки і сумно хитає головою. Ось він хапає її долонями, наче хоче зірвати з пліч, і квилить, як квилить орел, рвучись до сонця.

Раптом двері рвучко відчинилися, і старий статечний селянин у коричневому сіряку,[13] з довгим волоссям, меланхолійними вусами та хитрим поглядом, зайшов до шинку.

То був Семен Острів, суддя.

Сумна усмішка освітила його запале обличчя, коли він побачив нас.

— Панове! Чи довго ви вже тут? — спитав він доброзичливо. — Певно, довго. Та вже цьому не зарадиш...

13. Сіряк — довгий селянський верхній одяг з грубого сукна.

— То нам можна їхати далі? — спитав мій супутник.

— Звичайно.

— Уже надто пізно, як на те пішло, — мовив мій супутник. — Мені уже надто пізно, а вам, може, й ні. Благослови вас Господь! Бувайте здорові!

Він лагідно погладив єврейку по щоці, аж кров шугнула їй до лиця. І пішов, але ще раз вернувся. Потиснув мені руку.

— Ах! Що там! — вигукнув. — Вода сходиться з водою. А чоловік з чоловіком.

Я стояв на порозі шинку, коли він від'їжджав. Він ще раз махнув рукою на прощання і зник.

Я повернувся до єврея.

— О! Він веселий чоловік, — заскимлів той. — Небезпечний чоловік. Його називають Дон Жуаном з Коломиї.

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Опришок

Я щойно прокинувся і оскільки не мав достойнішого об'єкта спостереження, вивчав плетиво великого павука-хрестоносця, який вибудував свій повітряний палац просто над моєю головою, як до опочивальні увійшов мій козачок і став на порозі, замислено розглядаючи свої наґлянцовані чоботи. Це було певною ознакою того, що він приніс якусь новину. Тож я, не приховуючи цікавости, запитав:

— Що там нового, Івашку?

— Приїхали пани зі Львова, хочуть у гори, — почав Івашко дуже голосно. Щоразу, коли йому бракувало духу доповісти мені про щось, він щосили напружував свої легені. — То ж ми могли би також... до спілки... ну... пан добродій розуміє...

А тоді додав з притиском:

— З ними дами, дуже файні дами...

Івашко надто добре знав свого пана, стосовно дам ми з ним майже споріднені душі. Я, власне кажучи, ненавидів прекрасну половину людства, яку Артур Шопенгауер однозначно вважав бридкою, не більше за свого слугу.

Я миттю одягнувся, прихопив із собою рушницю та пантронташ, і ми подалися до корчми, де й, справді, надибали маленьке товариство, яке прибуло із далекої столиці, щоб побачити наші східні Карпати, Чорногору та озеро Несамовите. Я представився, само собою, спершу дамам, серед яких найпривабливішою була панянка Лола з двома бісиками у чорних очах, ґраціозна, непосидюща і дуже потішна, такою може бути тільки полька та ще хіба молода кицька. Її супутниця, панна Лодойска, панна у тому віці, коли починають мріяти про "вище покликання жінки" до мистецтва, літератури, маґнетизму, мікроскопії та відкриттів, скажімо, витоків Нілу, не мала у собі нічого, що могло би привернути

увагу, хіба що невинний і водночас манірно-тоскний погляд мадонни. Кавалер обох польок з великою гідністю грав роль професора й природодослідника середніх літ з мавпячою головою, таку зазвичай називають "сократівською", жовтою шкірою, наче у мумії єгипетського фараона, який п'ять тисяч років пролежав у якійсь піраміді, з чорною маєстатичною борідкою. Він вирізнявся своїм одягом від Нанкінґа, лакованими мештами, мав невеликий ранець військового зразка і два сачки, один — прозорий зеленого кольору для метеликів , а інший — з грубого сірого полотна для вилову водяних жуків.

До цього гурту приєдналося двоє моїх добрих знайомих з нашої околиці: молодий жвавий капелан із Жаб'я і хірург, як завжди, у своєму вічному синьому плащі з латунними ґудзиками й червоній краватці, цікавий, балакучий та ґалантний. На моє прохання дозволити приєднатися до товариства усі відповіли одностайним "ура". Тепер передусім слід було б розшукати надійного провідника.

— Ліпшого за гуцула Миколу Оброка, без сумніву, не знайти. Він має слухняних коників і необхідну збрую, — запропонував хірург тоном, який не визнає заперечень. У такі моменти він ставав схожий на великого Наполеона й на малого Генріха Ляубе водночас.

— Майте на увазі, що ми на конях... — протяжно зауважив професор. — Але я аж ніяк не вершник.

— І не конче, — рішуче відрубав хірург. — Наші гуцульські коники йдуть самі.

— Ну добре, а що це за провідник?

— Надзвичайно цікавий суб'єкт.

— Суб'єкт?

— Або ж об'єкт, якщо Вам так більше до вподоби. Колишній опришок.

— Розбійник! — вигукнула панна Лодойска, дрібно затремтівши.

— Десь так... — відказав хірург сухо. — Так, любі дами, наша земля має щось спільне з преріями, і гуцули нічим не поступаються індіанцям.

— Що, властиво, означає слово "гуцул"? — поцікавилася панна Лодойска. — Можете нам пояснити?

— Чому ж ні, — поквапився відповісти капелан, наморщивши для статечности чоло. — Наскільки вистарчає мені моїх незначних знань, бо я частково походжу з ремісничого середовища....

— О! Це мене тішить! — втрутився в розмову професор.

— А ще я трохи історик і дослідник старовини, якщо дозволите себе так величати, — продовжував капелан вдоволено.

— То просимо, — наполягала Лодойска.

— Ну, якщо Ви направду мені дозволяєте, — почав капелан задумливо, просіявши, одначе, від чуба до обцаса, — то насамперед мушу зазначити, що незважаючи на спільну для усіх українців мову, ми маємо тут справу з відособленим племенем великої слов'янської раси, яке надзвичайно мало схоже на своїх братів. Здебільшого слов'яни — землероби, одначе наші гуцули, як і козаки, збереглися у цих неприступних горах, де вони живуть, як народ пастухів та вершників. Чоловіки, жінки й діти змалечку на коні. Мужні, хоробрі, сповнені непереможної любови до свободи, вони в усі часи зберігали свою незалежність. Гуцул ніколи не знав над собою ні пана, ані панщини. При усій бідності цієї землі вони досить заможні, це помітно з їхнього вбрання, та обставлення домівок. Їхні надзвичайно пропорційної будови тіла моцні, як дзвін. Даремно шукати поміж гуцулів непоказних чи потворних, більшість чоловіків має на зріст шість футів і доживає до глибокої старости, нераз і до ста років. Я сам 1852 року був на похороні у Кірлібабі, коли там ховали 120-річного гуцула, Петра Будзула, який служив ґренадером ще за Марії-Терезії.

Професор аж вибалушив очі.

— А який у них характер? — поцікавилася панночка Лола, зблиснувши своїми маленькими, білими, мов у мишки, зубками.

— Їхньою головною рисою характеру я вважаю г о р д і с т ь, — після довгих роздумів мовив капелан. — Сторонні люди звертаються до них на "ти" або на "ви", самі ж про себе вони кажуть, як монархи, тільки "ми". Гуцульська гостинність не має собі рівні на землі, у кожному гуцульському обійсті є особлива кімната для гостей. Вони завжди веселі, навіть у найбільшій біді не впадають у розпач. "Не печалуйся, а берись до роботи!" — ось їхнє життєве кредо. Вони відважні до безумства й щирі, не буває серед них боягузів чи мерзотників. Задля того, хто чинив їм добро чи просто був прихильним, ладні пожертвувати життям. Але хай начуваються ті, хто скривдив їх, у помсті вони безжальні.

— О! Тут би я жила! — солодкою флейтою забринів голосок панни Лодойскої. — Серед цієї неторканої природи, серед цього благородного, простого, з первісними звичаями народу.

— О, що стосується первісности звичаїв... — зненацька вихопився хірург, але відразу вкусив себе за язик, прикурив сиґару і самовпевнено усміхнувся, мовби хотів тим усміхом сказати: "Ми тут, у горах, також знаємо, що таке сиґари".

— Повернімося до нашого питання, — знов узяв слово капелан. — Гуцулам властива також національна гордість,

хоч це й рідко трапляється в середовищі неосвічених людей, вони пишаються своїм найменням "гуцули".

— Що ж воно означає? — нетерпляче перервала оповідача панна Лодойска.

— Дехто виводить його походження від валахського "гуц", тобто "сильний". Отож, "гуцул" означає "сильний", — пояснив капелан, статечно покашлюючи. — Інші важають, що у пору татарських набігів на рівнинні простори України, коли татари брали людей у ясир і гнали їх, немов худобу, у неволю, гуцули втекли на своїх чорних конях у гори. Це видається мені правдоподібним, бо у деяких таємничих гуцульських звичаях пробивається глибока туга за первісною батьківщиною, далекими високими скелями та далеким безкраїм морем, і знаходить вона своє вираження у піснях та загадкових словах.

— То де ж би мала знаходитися ота первісна батьківщина? — збуджено доскіпувався професор.

— Не деінде, — прорік капелан урочисто, — як на Кавказі. Учений, мандрівник, професор Коленаті, побачив у мешканців того краю не тільки таку ж саму будову тіла, схожу домашню утвар та звичаї, таких самих споріднених з арабською расою коней, але знайшов ще й схожі з гуцульськими оригінальні зразки вишивок на сорочках та вбранні.[1] Впадає у вічі те, що більшість русинів, як і їхні найближчі родичі германці, має світле волосся, тоді, як серед гуцулів рідко стрінеш інший колір волосся, окрім чорного, тому-то у народних забобонах летавиці[2] завжди золотоволосі. Зваживши на це, можемо прийти до висновку, що гуцули під час великого переселення народів, перед в якому вели слов'яни, дуже рано дісталися наших гір. І тоді, як германці, що наступали їм на п'яти, а згодом гуни, татари, угри, монголи та турки розкололи племена їхніх братів, розділили, розпорошили по світу й змішали з іншими народами, гуцули зберегли свій первісно слов'янський, або якщо хочете, кавказький характер. Можна також припустити, що вже у час заснування Коломиї римлянами вони жили осідло там, де живуть і тепер, надто багато чітких і виразних споминів збереглося у народній пам'яті з тих часів. Вони ще й понині називають себе воїнами — легінями, — що походить від римського слова "легіонер", а "Здоров був, легіню!" — їхнє улюблене звертання. Вони лаються іменем Плутона і закликають

1. Одна гуцульська легенда вказує на відомий дикістю народ Кавказу. Мимоволі виникають асоціації з родом асів у мітології скандинавських країн та північно-німецьким Асом — могутнім чоловіком.

2. Летавиця — карпатська вампіриця, яка прилітає на землю у вигляді летючої зірки.

на допомогу "мужнього лицаря Марса". Одна гора біля Кутів зветься горою Овідія,* а озеро поблизу також має ту саму назву. Цілком можливо, що за час свого заслання на узбережжі Чорного моря великий римський поет побував і на слов'янській коломийській землі, бо про перебування тут римлян свідчать численні знахідки римських каменів та монет, оздоблених зображеннями голів римських цезарів.

— Дуже вірогідно, — зауважила панна Лодойска.

— Фактично, гарна і мудра історія, — втрутився раптом мій козачок громовим прошнапсованим голосом. — Але, з дозволу Вашої світлости, панотця, та вельможних пань, нам час вирушати, якщо не хочемо втратити гарної прохолодної ранкової пори.

— Маєш рацію, сину мій! — рявкнув хірург, з гуркотом підвівся і затягнув високим тенором "Гей, браття опришки!"

Івашко рушив попереду, показуючи нам дорогу.

— Ось тут мешкає старий опришок, — сказав тихо й урочисто мій козачок і показав на самотню гуцульську ґражду, яка стояла на стрімкому скалистому пагорбі серед струнких похмурих смерек. Високий частокіл з чотирьох боків оточував просторі, складені з важких сіро-чорних колод будівлі, покриті ґонтом. Нам було видно низьку довгу хату без вікон, без дверей та комина. Довкола важкі тіні і сумовита тиша, і тільки знизу, з урочища, долинав гук несамовитого гірського потоку.

Це місце навівало глибоку меланхолійну тугу.

Доки ми дряпалися схилом, перед зачиненими на велетенські засуви ворітьми ґражди з'явилася велика кошлата біла голова з маленькими гострими вухами та крихітними блискучими очима, які спокійно спостерігали за нами.

— Mon Dieu!* Що це? — скрикнула панна Лодойска.

— Білий ведмідь! — зарепетувала Лола.

— Це опришковий вівчур, — усміхнувся козачок. — Удень він — ягня, справжнє ягня, — з тими словами він відімкнув ворота, зняв балку і поплескав могутнього звіра по спині.

— Гей, Миколо! Чи ти спиш! — гукнув він голосно.

Ми увійшли, обійшли навколо житлового будинку. Широке подвір'я відділяло його від стодоли та стайні, за якими тулився городець. Хата мала двоє заґратованих вікон, що виходили на південь, і двоє дверей. Попід вікнами аж до

* Овид — прим. перекл.
* Боже мій, фр.

комори тягнувся низький ґанок. На східному боці стояли вулики. У повітрі чулося безугавне привітне гудіння.

— Ото маєте наше справжнє гуцульське обійстя, — заговорив капелан.

— А навіщо паркан, — допитувалася Лола. — У долині таких немає.

— Від ведмедів та вовків.

— Mon Dieu! — ахнула Лодойска.

Тієї миті з хати вийшов чоловік, у якому ми всі без зусиль упізнали господаря обійстя, старого розбійника. І хоч не було у ньому нічого дикого, нічого фантастичного, а в одязі — абсолютно нічого "романтичного", однак уся його постать випромінювала страшенно спокійну, важку, я б сказав, руйнівну силу, а обличчя, позначене й покремсане життям, викликало подібне відчуття, яке буває, коли дивишся на пошматоване кулями старе знамено.

Він був високої статури, але з досконалою будовою тіла. Груди могутньо здіймалися під чистою сорочкою з грубого полотна; засмаглі худі руки з нап'ятими жилами покоїлися на широкому шкіряному поясі. Землистого кольору обличчя, глибоко пооране зморшками, обрамляло довге темне кучеряве волосся, уже посріблене сивиною. Густі сиві брови сходилися на переніссі поміж великими ясними карими очима, які, здавалося промовляли: "І не гадай напускати мені туману, братчику, я тебе бачу наскрізь, гейби скло, бо звидів людей і звидів життя".

Із гарно окресленої верхньої губи меланхолійно звисали темні вуса.

Він окинув нас швидким поглядом і привітався радше ввічливо, аніж привітно. Коли капелан виклав йому наше прохання, опришок після короткого зволікання відповів:

— Ні, так не піде. У нашого отамана весілля, і було б образою не прийти до нього.

— Це лише відмовки, — мовила панна Лодойска до професора по-французьки. — Не інакше, як хоче витягнути з нас гроші.

— Ви помиляєтеся, — втрутився я. — Він не візьме ані шеляга, щойно ми переступили поріг його дому, але за кілька жмень пороху зробить усе, що забажаємо.

— Тож спробуйте щастя, пане Захер, — мовив капелан.

У ту мить, коли до вух старого розбійника долинуло моє ім'я, його обвітреним обличчям промайнув майже непомітний усміх, старого наче підмінили:

— Я знав ще Вашого діда, — промовив він, прискіпливо розглядаючи мене. — І Вашого батька, а вуйка з Калуша знав особливо добре. Колись при нагоді розповім Вам, як

ми з ним познайомилися, потішна то була історія. Старі часи! Старі часи! Але прошу до господи.

— То Ви поведете нас?

— Побачимо, люб'язний пане, побачимо. Маємо час... Але ж заходьте...

— Покажіть нам свій дім, — вів я далі. — З нами гості, і їм усе за цікавинку.

— Гості? А то ж відки?

— Зі Львова.

— Зі Львова? О, то здалеку.

Він запровадив нас досередини і показав свою хату, котра була розділена на дві однакові кімнати. У житловій кімнаті біля великої печі, більше пристосованої до коптіння м'яса, аніж для обігрівання, стояла біла шафа, розмальована лапатими квітами. Уздовж стін тягнулися широкі лави. В одному кутку виднілося масивне ліжко, біля якого стояла скриня, за стилем більше схожа на шафу, а посередині — міцний громіздкий стіл. Двері у стіні вели до комори, в якій кожний гуцул зберігає своє святкове убрання. Праворуч, як і в будь-якій гуцульській оселі, була кімната для гостей. Одразу ж за порогом тієї кімнати нам блисли в очі розкішні трофеї, що висіли посеред стіни. Дві турецькі дамаські рушниці перехрещувалися над парою чудових арнаутських пістолів, а поряд висіла дерев'яна порохівниця, торба і топір. Стіни тут не прийнято білити, їх старанно гладенько вигембльовують, так само стелю й долівку. Двері зачинялися на важкий засув. Тарелі, ложки і виделки вирізані з липової деревини. Повсюди світла чистота й рівномірний брунатний колір дерева. З-поміж пожовклих образів, які дене-де висіли на стінах, вирізнявся своїми розмірами та візантійським позолоченим тлом образ святого Миколая.

На легкий короткий посвист опришка, немов слухняний і привітний пес, з'явилася молода вродлива босонога жінка, у квітчастій спідниці та барвисто вишитій сорочці.

— Маємо гостей, — сказав старий спокійно.

За мить на порозі став хлопчина дванадцяти років, з коротким світло-каштановим волоссям та очицями, які можна побачити хіба у молодих косуль. Не застидався і не зніяковів, як інші діти, що сором'язливо тупцюють біля стіни, а сміливо увійшов і привітався дзвінким голосом.

— Куди прямуєте? — запитав він, шанобливо цілуючи священикові руку.

— На Чорногору, — відповів капелан люб'язно.

— Чи можна й мені з Вами?

— Так, Миндо, — погодився опришок, відчувався його авторитет перед малим. — Збирайся.

Хлопчисько наче здимів, а натомість увійшла гуцулка з обплетеним соломою бутлем горілки, боханцем чорного хліба, бочівкою бриндзи та шматком масла на дерев'яному тарелі.

— Просимо до столу, — промовив господар гостинно.

Коли ми сіли навколо великого стола, він налив собі горілки і мовив:

— П'ю до Вас! — і одним духом вихилив чарку, а те, що лишилося на денці, гордим рухом вихлюпнув у стелю.

Коли знову стало тихо, мою увагу привернуло якесь постороннє плаксиве кряхтіня та хекання над нашими головами. З прихистку під дахом вибралася маленька сріблясста сова і прошкувала собі задимленим сволоком, який кладеться під стелею від стіни до стіни, наче солдат на варті, поволі, високо піднімаючи лапки, туди й сюди, і зиркала на нас згори вниз приплющеними очима, як дивиться людина, яка хоче розгледіти щось вдалині.

— Ну, Миколо, — мовив мій козачок спроквола. — Чи не час уже нам сідлати коней?

— А пополювати трохи зможемо? — запитав я. — При цій нагоді хочу відсипати Вам трохи свого англійського пороху.

— Ясна річ, пополюємо, — відказав опришок. — То кажете, маєте англійський порох, отой дрібнозернистий? Ну то гайда, збираймося...

— Подивлюся на наших коней, — і козачок вийшов з хати.

— Чого Ви, Миколо, живете на відлюдді? — поцікавився я.

Старий мовчав.

— Не любите людей?

— Ні, але й ненависти до них також не маю.

— А це Ваша жінка?

— Ні.

Опришок повагом кивнув нам головою і пішов до комори перевдягтися.

— Чи буде цей старий чоловік в силі провадити нас? — запитав професор.

— Оброк? О! Він ще й понині першим скаче в Йорданську купіль, — відказав каплан.

— Йорданську? Як це зрозуміти? — перепитали обидві дами, котрі, як справжні польки, й поняття не мали про такі речі.

— Чи Ви нічого не чули про наше свято Водохрещі? — вигукнув капелан.

— Не чули.

— Отже, коли священик разом з паствою іде у цей святий день до найближчої річки, занурює в ополонку,

прорубану в товщі льоду, хрест і освячує воду, це називають у народі Йорданом. Свячену воду набирають у глеки, вмивають нею лице, потім стають довгою вервечкою, а священик кропить усіх тією водою. Наші гуцули гатять тоді у повітря з рушниць та пістолів, ладують мортиру,[3] а найпобожніші та найхоробріші стрибають, незважаючи на люту холоднечу, в ополонку і приймають хрещення, як приймав його наш Господь...

Минуло небагато часу, наш провідник вийшов у повному вояцькому обладунку гуцулів: коротка, з грубого полотна чиста сорочка, вишита барвистими квітами, без комірця, скріплена коло шиї мідною пряжкою, сягала йому лише до стегон, тож при кожному русі по обидва боки оббитого мідними клепками пояса, прозирало засмагле тіло. Широкі сині полотняні штани були зав'язані поверх червоних шкарпетів-гамашів, зграбні ноги озуті в постоли із сирої шкіри. Поверх, наче далман, він накинув яскраво-червоного, оздобленого синіми шнурами, сердака. Могутні груди захищали, мов римським панциром, перетягнуті навхрест чотири широкі з наклепаними металевими бляшками ремені.

За чересом стирчали пістолі та схожий на кинджал ніж, на маленьких ланцюжках звисали свинячі міхурі, наповнені угорським тютюном, маленька дерев'яна люлька з мідною кришечкою та кресало. Через праве плече висіла картата торба, тайстра, а через ліве — порохівниця, оздоблена мідними цвяшками та кістю, на грудях красувався великий мідний хрест. Рушницю опришок закинув за спину, широкополу прикрашену мідними ґудзиками, бляшками та орлиним пір'ям крисаню насунув на чоло, у правиці тримав топір, гостре лезо якого погрозливо зблискувало.

— Ах, як розкішно виглядає це вбрання! — вигукнула юна полька. — Як по-рицарськи! — і вона заходилася обмацувати порохівницю та ланцюжки, а панна Лодойска тим часом шанобливо відступила назад.

— Як жахливо, — пробурмотіла вона, не зводячи очей з червоних гамашів гуцула. — Але ж як романтично! Справжнє розбійницьке вбрання. Ну хіба ж не видається, ніби він щойно брів у крові?

Вона вхопила його руку, даремне намагаючись добачити у його коротких пальцях ознак жорстокости, швидко вилізла на лавку позад опришка. Він і кліпнути оком не встиг, як вона вже заходилася коло його голови.

— Ось який він! — вигукнула тріумфально. — Гора!

— Що-що? — перепитав хірург приголомшено.

3. Невелика гармата.

— Інстинкт убивати, — відказала романтична дама по-французькому і охоплена патосом спустилася на долівку. — Ви, напевно, убили багатьох людей? — запитала вона, аж здригнувшись, колишнього розбійника.

Опришко не зронив і слова, мовчки вийшов надвір.

— Добрих три десятки, — взяв замість нього слово хірург. — Та їх урешті й ніхто не лічив.

— Terrible! Vraiment terrible! І з отим убивцею ми вибираємося на наш променад! Mon Dieu!*

У дворі вже іржали маленькі чорні гуцульські коники і били в землю копитами, які ніколи не знали підків, аж іскри летіли! Ані сліду тої худизни, що характерна для наших рівнинних коней, навпаки, стрункі, мов арабські скакуни, та моторні, і водночас вгодовані та лискучі, от тільки гриви та хвости по-корсиканському кошлаті, але меткі, як вогонь, добрі й надійні.

Мій вороний також стояв там, як завжди привітний, мало що не усміхається, з великими очима та роздутими ніздрями, вуха нашорошив уперед, зацікавлено розглядаючи чуже кінське товариство. Він привітав мене глухим форканням і звійнув своїм довгим розкішним хвостом. Ми сіли на коней. Опришок спершу підсадив у сідло обох дам і професора, підтягнув кожному стремена, а тоді й сам скочив на спину свого вірного й випробуваного товариша, ще раз кинув оком на хату та на молоду жінку на порозі й гукнув:

— Ну то з Богом!

Малий Мінда їхав попереду на своєму чорному коникові з вогнистими очима, більше схожому на кота. Ми — за ним.

Наш загін — я з рушницею та до зубів озброєний опришок — на чолі, мій козачок на нашому Сивкові з кривою шаблею при боці замикав кавалькаду, а ще — дами, капелан, хірург у своєму незмінному плащі і передусім професор, який у своєму капелюсі нагадував плантатора, з сачками, бляшанкою для збору трав, що скидалася на дуло гармати. Це було трохи схоже на єгипетську експедицію, і мені мимоволі згадалася команда: "Учених та напівучених — досередини!"[4]

Коли ми, простуючи на південь, виїхали із затемненої густими смереками ущелини і звернули у широку, оточену височенними буками долину, перед нами відкрилася панорама

* Жахливо. Справді жахливо... Боже мій, фр.

4. Вчені, що супроводжували єгипетську армію Наполеона, та осли, на яких вони їхали.

високих гір в усій своїй урочистості та сумовитій могутності. Від величних гірських обрисів, від темно-зелених тисячолітніх пралісів, стрімких покресаних ущелинами скал, що здіймалися аж до хмар і вселяли побожний трепет, віяло вічністю.

І що ближче ми під'їжджали поміж низьких густозарослих пагорбів, то стрімкіше виростали перед нами карпатські хребти, не заслонені блакитним серпанком передгір'я, помережані узорами вони майже вертикально здіймалися з рівнини і випростовували нам назустріч голі, майже позбавлені рослинности скелі, що видавалися удвічі вищими, аніж насправді.

У густій синій далечі виднілися їхні гострі й вуглуваті обриси, обрамлені вузькою темною оксамитовою стрічкою смерек та ялиць, що у своїй урочистій однотонності скидалися на понищений світовою пожежею, затягнений густим димом велетенський фортечний мур Циклопа, з порослих мохом руїн якого стирчали угору, мов стовпи, високі гірські вершини. Трьома грізними зубцями далеко вивищилася понад своїми двадцятьма сімома товаришами Чорногора, схожа на чорну вежу покинутого велетенського замку. Ця похмура темна стіна тільки де-не-де була помережана блискучими ниточками струмків та водоспадів, а високо угорі, над білими смужками снігу, мерехтів у сонячному промінні тонкий прозорий серпанок хмар.

Невгамовна маленька полька весело вовтузилася у сідлі, сміялася й співала, а панна Лодойска та єгипетський професор виливали своє захоплення в потоці слів.

— Яка безмежна Господня велич!.. Merveilleux!*.. Admirable!**. Ґрандіозно!.. Неймовірно!.. Sans pareille!..*** Чудо природи!.. Хоч малюй! Направду, хоч малюй!.. Як Ви можете залишатися таким незворушним, пане Захер-Мазох?

Опришок спокійно натоптав свою файку, викресав вогню і шматочком тліючої губки, від якої пішов приємний гіркуватий запах, підпалив вишуканий жовтий тютюн з Чеґету.

Ми швидко піднімалися угору поміж порослих мохом та папороттю, наче затягнених зеленою сніддю, уламків скель, які, здавалося, скотилися з гір до нас, уділ. Маленькі гуцульські коники пішли галопом по воді та по ріні, перестрибуючи гострі камені, аж професорові раз у раз доводилося хапатися руками за гриву свого скакуна. Обабіч від нас височіли крислаті буки, наче форпости великого лісу, напинаючи над нашими головами широкий зелений дах. Здавалося, їхні дупласті стовбури позіхали нам просто в обличчя, якось

*Чудово! **Блискуче! ***Незрівнянно!

знічев'я і байдуже. Розкішні дерева сходилися усе тісніше й тісніше і врешті безкраїй праліс прийняв нас у своє лоно.

Важкий гіркуватий дух обценьками стиснув груди, нас оповила глибока холодна тінь та вільгість. Грізно випиналися з клаптів туману голі сірі скелі, побагрянені сходом сонця, ніби охоплені полум'ям. Монотонно й сумно співали невидимі гірські потоки, і дятел монотонно стукав дзьобом по дереві, у тому моторошному стукоті вчувалося гупання молотка, котрим забивають цвяхи в домовині...

Зимовий ранок у Мерані незрівнянно привітніший. Гірський котлован, долини, переповнені рожевим світлом, зелено-багряні ліси піднімаються угору схилами, на яких де-не-де видніються хатини, прикрашені тонкою різьбою. Гостроверхі гори, укутані білим снігом, який святково мерехтить на сонці, чітко вимальовуються на тлі синього безхмарного прозорого неба. Могутньо і приязно сяє сонце. Маленькі синички з блискучими груденятами без угаву метушаться на темно-зеленому гіллі дерев понад берегом, щось собі насвистуючи. То тут, то там теплі золоті промені виманять на світ Божий зелену ящірку; вона вилазить на камінь і гріється, сторожко піднявши голівку. У хащах лавру та плюща виспівує зяблик. Вікна будинків заломлюють сонячні промені, наче збільшувані скельця. Усюди виблискують перли талої води. З кінчиків трав уздовж потічка звисають поодинокі крижані краплини, вигойдуються і виблискують, ніби діаманти. Усе наче створене для того, щоб звеселити людське серце.

Якщо в Альпах, навіть при всій їхній неприступності та могутності, над усіма верхами і долами панує веселість, приязність та спокій, то нашим Карпатам, як і нашому народові властива глибока, мовчазна й невимовна туга, якась певна дикість, предвічна поганська велич; їхня похмура маєстатичність, здається, намагається нас пригнітити й розчавити, щоб потім з іще більшою силою вознести над важкою задушливою землею.

У віковічному пралісі, який оточує нас зусібіч, царює незайманка-природа.

Широке гілля, густе листя прадавніх буків та велетів-дубів переплелося між собою, утворивши гігантське склепіння; пронизане сонячними променями, воно, наче коштовне склепіння палаців із арабських казок, мерехтить зеленим смарагдом, тремтить від глухого таємничого шуму, мов від звуків органу.

Поміж брунатними стовбурами, схожими на могутні гранітні блоки, нап'явся моріжок, гладкий, мов хустка. Що далі ми заходили, то вище, барвистіше і казковіше випиналися

з трави незнані квіти, зела та кущі. Ліщина, малина й ожина від ледь чутного ранкового леготу привітно махали нам, мов добрим друзям, своїми зеленими руками. Великі метелики тріпотіли в повітрі крильцями, мов вишитими орієнтальними візерунками. Сонце волокло свою тугу золотаво-зелену сіть по травах, ягодах, ядучо-червоних лишайниках; його сяйво стікало вниз по стовбурах і внизувало блискотливими краплями широкі чаші папороті й мох, між якими звинно перепліталися широкі, вузлуваті, поморщені корені дерев.

Звабні лілії колихалися віддалік на поверхні болота, вкритого, немов зеленим малахітом, округлим серцеподібним листям латаття та ряскою.

Глухарі важко й галасливо злетіли у повітря.

Час від часу з нашої стежки сповзала у сухе торішнє листя гадюка, сичала, звивалася в клубок і за якусь мить зникала з очей.

Жодної співочої пташки, жодного привітного світлого голосочку.

Ґраціозними стрибками помчала догори молодим буком білочка, сердито настовбурчивши руду шерсть та густого хвоста, заховалася між листям і зорила на нас із-за гілляки своїми кругленькими чорними блискучими очицями.

Широкий прохолодний лісовий потічок, що котився поміж гострих каменів почерез великі білі валуни, мурмочучи і скімлячи, приєднався до нас. Він вийшов нам назустріч, однак ми простували угору, до його витоків, а він ніс свої води у долину, до моря. Маленька бабка спинилася перепочити на замшілому камені, що лежав посеред потоку, наче заселений жучками, комарами та мушками острівець. Бабка зметнула хвостиком, пробігла кілька крочків, киваючи чорною голівкою, врешті злетіла й подалася вслід за мерехтливим сріблом хвиль.

Посеред крихітної сонячної галявинки, проламаної у лісових хащах бурею, височіло всохле дерево, вкрите, мов лускою, світлими рештками кори. На ньому виднілося кілька глибоких чорних дупел, з яких долинало безугавне підозріле гудіння — м'яка заспокійлива мелодія.

Старий опришок притримав коня

— То великий рій диких бджіл, — мовив він, уважно оглядаючи струхлявілий стовбур.

Це була повчальна для нас, людей, гра: маленькі створіння літали туди й сюди, тріпотіли над полонинськими квітами, які далеко навсібіч розсилали свої пахощі, висмоктували з них нектар; довгою вервечкою, мов робітники на будові, підлітали до вузьких входів свого вулика, приносячи запашні взятки. Усе це робилося в поспіху, навіть

з нетерпінням, без хвильки спочинку, без байдикування, а глибоке поважне гудіння вулика заохочувало усіх інших до старанности та працьовитости.

Яка могутня воля, яка одностайність, яке єднання незчисленних крихітних живих істот для великої спільної мети...

Далі дорогою нам трапилося нагромадження замшілих кам'яних уламків, наче вал, насипаний людськими руками.

— Не інакше, як розбійницьке лігво, — проспівала флейтовим голосочком панна Лодойска. — Ах, як поетично!

— Не розбійницьке це лігво, а лисове, — відповів, доброзичливо усміхаючись, опришок. Він змусив свого коня підійти впритул до споруди, аж зашкряботів пісок і посипалося каміняччя, й заглянув досередини.

— Пішов десь на гульки, — сказав за хвилю. — У нього саме пора женячки, скоро буде справляти весілля. Не так давно я бачив, як він ніжився зі своїм серденьком при місячному світлі.

Об'їхавши замок Лиса Микити, ми почали спускатися до Черемошу, який котив свої води поміж струнких вільх та мокрих чагарів, зелено-сріблясто пінився, закручувався вирами, з плюскотом викидаючи на поверхню білі бульбашки. Вузька кладка без поруч з хитких ялицевих стовбурів, яку підтримували тонкі стовпи, була перекинута через ріку. На превеликий жах дам, котрі здійняли вереск, та професора, який непорушно, із заплющеними очима, мов мертвий ідол, закаменів у сідлі, коні впевнено ступили на місток, не залишивши нам ані хвильки на роздуми. Десь неподалік почулися жалібні і водночас здивовані згуки одуда.

Піднявшись на протилежний берег, ми потрапили у царство хвойного лісу. Поміж струнких смерек мерехтіли червоняві стовбури сосен, трохи вище велетенські ялиці утворювали похмурі нефи з високим склепінням, немов у гігантському храмі. Те склепіння не пропускало ані промінчика, тут панував м'який присмерк. Із потрісканої кори дерев витікала смола, жовта, мов мед. Пронизлива вільгість пройняла мене до кісток. Усе довкола було оповите таємничою темрявою та предвічною тишею, глибокою й непорушною. Тут не співали птахи, не чутно було навіть шарудіння гадюки, жодного згуку не долинало ні з верхів'їв, ані з-під ніг; зелене віття дерев, темне й нерухоме, нависало над нами, навіть опала глиця не шерхотіла під копитами наших коней, бо звологла й перетліла.

Безмежний сум від глибочезної самоти, невтішної пустки огорнув мене, відчуття смерти та й не тільки її. Здавалося, ми забрели туди, де ще й не починалося життя, де ще ніхто не чув теплого биття серця...

Он клаптик блакиті. Як звеселіла душа!

Високо вгорі витав беркут, спокійно, з широко розпростертими темними крильми. Він теж не рухався; здавалося, повітря само легко підтримувало й несло його.

Тільки час від часу потріскане камінняччя просвітлювало похмуру гущавину. Поодинокі ялиці висотою до ста, ста п'ятдесяти, а то й двохсот футів випиналися верхівками з-понад лісу, огорнені немов хмаринками диму ранковим туманом.

Праворуч раптом розверзлося темне провалля, по дні якого летів нестримний бурхливий карпатський потік, викидаючи білу шуму на чорні стіни, перекочуючи та вергаючи біле каміння, щоб, потім вирвавшись на ясний світ, сховати своє іскристе зелене полум'я під валунами. Розтрощений блискавкою стовбур, наче шлагбаум, перекрив стежку. Наші коні перестрибнули його одним скоком.

Трохи згодом, збоку від нас, з'явилася світла прогалина — колись буря повалила тут ліс. Ніби на полі бою з доісторичних часів біліли тут нагромаджені кістяки дерев. Обламаний під корінь велетень звалився долі, його усохла голова хрускотіла під ногами коней.

За кілька сотень кроків старий опришок показав нам зарослу плющем, барвінком та афинами,[5] встелену моховим килимом печеру у скелі, одну з тих, у яких за повір'ями живуть злі й добрі демони, давні поганські боги нашого народу.

Старий перехрестився і пришпорив коня. Геть звідси!

Ми їхали ще якийсь час, коли зненацька важку тишу пралісу перервав незвичний шум. То не було шелестіння гілок, ані жеботіння потічка, а усе голосніший сердитий гул, що раптом вибухнув гуркотливим громом. Ялиці враз розступилися, і ми побачили водоспад, що спадав зі скелі. Наші коні самі стали.

Незрівнянна гра!

Могутній потік, що у своєму падінні мінився від темнозеленого смарагду до білосніжної білизни, перестрибував сотні приступок, рвався на шмаття гострими виступами скелі, летів униз, розсипаючись дрібнесенькими білими перлами та сріблястими іскорками. Папороть у зріст людини росла обабіч потоку, дряпалася догори схилом і тремтіла під легким вітерцем. Усе тут дихало свіжою прохолодою і волого блищало.

У гурті струнких вільх, чиї верхівки світлим острівцем плили в морі темних ялиць, співала пташка, розтуляла дзьобика

5. Афини — чорниці.

й вигравала наче флейта, раз у раз настовбурчуючи пір'ячко на червоних грудях. Панна Лодойска емоційно ворушила устами, але ніхто не розумів її, ніхто не чув і пта-шиного співу. Усе поглинув могутній монотонний рев.

Опришок підняв топір. Ми рушили далі.

Поволі розгорталася перед нами неприступна камениста панорама гір, схожа на понівечений, обмитий хвилями берег великого моря. Світло дня лягло то тут, то там поміж сірими тінями, кущі спалахнули м'яким зеленим вогнем. У цьому святочному палахкотливому сяєві сонця усі речі мов плавали у металевому полиску, а сірі вершини гір увінчалися золотими коронами.

Чорний прямовисний карпатський хребет громадився на захід від нас, а з південного боку відкрилася привітна долина, обрамлена в золотавій далині синьою смужкою лісу.

Ясний передзвін маленьких дзвіночків десь на зеленій полонині повідомив про близьку присутність людського житла.

Понад темними верхівками дерев неподалік виблискував хрест.

Повз нас пройшла кавалькада з двадцяти коней, навантажених шкірами. Коні бадьоро ступали один за одним, двоє гуцулів, затиснувши у зубах файки, крокували за ними. У жодного з них не було в руках батога, ніхто не підганяв тварин окриками. Гуцульські коні не потребують цього.

Усе далі й далі відступала назад чорна стіна хвойного лісу, лагідно муркотячи, до нас знову приєднався Черемош, на квітучих пасовиськах де-не-де виднілися поодинокі вівці та корови, урешті з'явилася й ціла череда.

Ураз зелена заслона відслонилася, перед нами лежало розділене срібною стрічкою річечки довге гуцульське село Гринява.

Кожна невеличка ґражда стояла собі зосібна на узвишші, відокремлена від інших багатьма морґами лугу, лісу та саду, оточена з чотирьох боків частоколом, наче муром, без вікон, без коминів, обернена на схід.

Дим здіймався від усіх дахів сизими стовпами просто в небо.

Посеред села стояла складена зрубом церква з п'ятьма округлими блискучими банями, збудована у візантійському стилі, однак незрівнянно його перевершивши.

Нам назустріч виїхала на коні молодиця, у синій сукняній спідниці та в багато вишитому кептарі, чорне волосся сховане під високо укладену хустку, з веретеном у руках.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава навіки Богу!

За якийсь час до нас долинув згук пострілу, відбився від скель багатоголосою луною, потім ще один...

М'які тужні звуки трембіти, лютий собачий гавкіт — ми у селі...

Після щедрого почастунку у хаті отамана, де наші львівські дами скуштували кулеші та вареників, ми продовжили подорож у тому самому порядку, що й перше, однак тепер дуже квапилися, аби добратися до полонини Балтагул ще до заходу сонця.

Стежка стала вузькою, прямовисні скелі підпирали її з обох боків, тож наш караван змушений був простувати вервечкою, один за одним. Час від часу з одного боку від стежки зяяли глибокі темні урвища, з яких тягнуло холодною вільгістю, а шлях нам нерідко перетинали повалені струхлявілі стовбури та вивітрені валуни.

Гірські хребти простиралися перед нами у своїй сумовитій величі. Ми ближче піднялися до сонця, яке дотепер ховалося за чорними скелями, і воно обернуло до нас свій вогненний диск, його промені відбивалися від блискучих, гладких, ніби відшліфованих скелястих стін, а від квітів, трав, кущів та усілякого зела здіймався вогкий і теплий, запашний дух, поволі пронизував неворухке повітря, воно, здавалося, також вигрівалося на сонечку.

У глибоких ущелинах, які ніколи не покидала тінь, білів сніг.

Подекуди у закаменілому мертвому лоні гір розчімхувалася ущелина, а з неї стриміли високі смереки, майже сягаючи нас своїми чорними верхівками, з глибіні долинав приглушений урочистий гул потоку, або ж відкривалася широка долина з шовковистими зеленими травами, сірими ґраждами якогось загубленого гуцульського присілка та візантійськими банями сільської церкви.

Беркути витали над нами, стрімко здіймаючись угору, до сонця.

Одного разу нам на шляху трапилася поросла мохом та виткими рослинами скеля, що нависла над стежкою, наче тріумфальна арка часів римських цезарів, і коли ми вийшли з-під неї, перед нами, праворуч і ліворуч, з'явилися широкі зелені схили, усіяні квітами, мов мережані барвистими цяточками. Де-не-де паслися довгошерсті вівці, корови та коні. Пастухи гасали туди й сюди на чорних кониках, завертаючи череду. Кози повидряпувалися аж на скелі, на запаморочливу висоту, і скубали там пашу. Час од часу вітер доносив

протяжні звуки трембіти та веселий передзвін овечих скликанчиків...

Коли ми підійшли ближче, виразно почули голоси пастухів, які скликали своїх вівчурів: "Гей, Бетаре! Марсе! Плутоне!", та блеяння овець. Якщо ж на щедрих зелених узгір'ях стрічалися дві череди, пастухи з обох боків починали трубіти в роги та палити з рушниць, і луна подесятерювала ті згуки, аж здавалося, що це у жорстокому бою зійшлися дві ворожі армії.

Десь під вечір ми вийшли стежкою, що вилася по буйнотрав'ї, на округлу, п'ять тисяч футів заввишки, гору Балтаґул поблизу угорського кордону, на розкішному плато якої розпростерлася полонина — мета нашої подорожі. Схожа вона була на нап'ятий зелений оксамит, що мінився смарагдовим полиском, море високої, у людський зріст, трави мерехтіло й накочувалося хвилями, казковим різнобарв'ям вигравали квіти. Вершники, здавалося, пливли тим повноводдям зелені, вівці ж поринали з головою, а навколо тремтів серпанком важкий солодкий духмян та золотаве тепле повітря.

На голому скелястому клапті землі стояла стая, обгороджена тином, схожа на замок з частоколом, сіра викладена з каменів та вимита дощами хижа з низьким дахом, з нагромадженим зверху каміняччям, щоб не рознесло її вітром та негодою.

Перед стаєю горіла величезна ватра, яку пастухи склали зі смерекових колод. Полум'я, весело й затишно потріскуючи, здіймалося аж до неба.

Загледівши нас, вівчарі зі стаї побігли нам назустріч, хтось затрембітав, наче збираючи військо для наступу, інші розрядили в повітря свої пістолі та рушниці. Ми також почали палити з рушниць, опришок зіскочив з коня, щоб сердечно привітатися з ватажком. Геть усі пастухи носили плетені постоли, широкі ґачі, чорні прошмальцовані сорочки, щоб не жерли комарі, чорні сердаки, перекинуті через плече, та широкополі крисані. Зусібіч долинав передзвін скликанчиків, вигуки, спів, блеяння овець. Вівці голосно хрумтіли пашею в такому поспіху, ніби мали завдання ще нині спасти геть усю полонину. Мале біле ягня з ніжною рожевою рийкою на тоненьких ніжках блеяло час від часу, мов капризне дитя. Потім опустилося на коліна, щипнуло кілька стебел, переминаючи їх губами, лягло собі у траву, то тут, то там скубаючи пашу та кличучи маму, однак без жодної спроби поворухнутися, та враз зірвалося на рівні ноги, підскоком побігло до старої вівці і тицьнулося мордочкою у вим'я, а матір тим часом самовдоволено метляла куцим хвостом. Професор обстукував скелі.

— Шукаєте, певно, равлів? — по-змовницьки нахилившись, поцікавився хірург, як науковець у науковця.

— Це вапняки перехідного періоду, у них не буває скаменілостей, — відповів професор недбало. — Нижче залягає прадавній піщаник, а ще далі — граніт.

— Ага! Правда, правда!

Та коли професор наткнувся на коров'ячу паляницю, його тріумф, на превелике здивування гуцулів, не мав меж. Він гарячково заходився порпатися у ній в пошуках жуків. У стаї ватажко разом з моїм козачком та з допомогою дам готував бануш, — зварену на сметані кулешу — й смажив пстругів, яких парубки наловили у струмку неподалік. Коли усе було готове, ми посідали споживати вечерю під відкритим синім небом. А опісля, знайшовши зручне місце, звідки було видно усю околицю, вмостилися відпочивати на м'якій, наче перина, траві. Могутній згук трембіти закликав пастухів доїти отари. Ніби солдати на алярм звідусіль до загону збіглися вівці і юрмилися тепер, штовхаючи одна одну. Кілька баранів гордо стиналися у бою рогами. Малі ягнята голосно блеяли і гралися, мов діти, а їхні матері ніжно помекували та намагалися повилизувати своїх нащадків.

Неподалік у повітрі завис орел.

— Поціль у нього, старий розбійнику! — усміхаючись, підбадьорив опришка ватажко. — Як буде так кружляти над нашою стаєю, то ще біди накличе.

Опришок задумливо глянув на гордого птаха. Та враз звідкись від землі спалахнула блискавиця й полетіла у небо, луна покотила горами грім пострілу. То один з вівчарів вихопився вперед і вистрілив зі своєї рушниці.

— А щоб тебе Перун побив! — скрикнув спересердя опришок, та відразу ж перехрестився.

Якусь мить орел навіть не зворухнувся, а тоді широко змахнув крилами і поволі почав підніматися усе вище й вище, понад хмари.

На полонині поволі догоряв день, а в долах уже давно запала глупа ніч. Сірий важкий присмерк, наче хвиля припливу, піднімався вгору, накочувався на нас, загрожуючи затопити, легкий туман поплив услід за призахідним сонцем і позолотів у його останніх променях.

У долинах, під нашими ногами, лежали глибокі нічні тіні, прірви зяяли чорним бездонням, і лише верхівки гір усе ще купалися у веселому рожевому світлі.

Уже зовсім сутоночіло, коли ми підвелися і рушили до стаї. Над горами сіялося м'яке зоряне сяйво. Кулики пролітали повз нас, сови сторожко й сумно пугикали в яругах.

Раптом щось схоже на велику тінь майнуло нам назустріч, шугнуло до ніг опришка, який ішов попереду, тричі

знялося вгору і знов упало долі й тричі скрикнуло, мов новонароджене дитя. Ми стерпли. Стало моторошно, дами перехрестилися, ніхто не зронив ані слова.

Після третього скрику старий опришок підніс руку, ніби благословляючи, й виразно проказав глибоким поважним голосом: "Хрещу тебе во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь."

Тієї ж миті з'ява зникла і довкола запанувала тиша.

— Що то було? — запитала панна Лодойска, нервово цокаючи зубами. — Якесь застереження?

— Це сова, — сухо зауважив природознавець.

— Хіба Ви не чули, як воно тричі крикнуло: "Охрести мене! Охрести мене! Охрести мене!" — мовив із спокійною переконаністю опришок.

— То що ж то було?

— Загублена душа.

— Що?! — перепитала Лола.

— Дитя, яке померло нехрещене і потім неприкаяно блукало поміж небом і землею. Що сім років з'являється воно своїм батькам, родичам або й просто звичайним християнам і вимагає охрестити його.

— Ви охрестили його?

— Так, охрестив цю загублену душу, — з побожним трепетом у голосі відказав опришок. — Тепер вона віднайде спокій.

— А я гадаю, що Ви охрестили сову! — вигукнув роздратовано професор.

— Так, часом вони з'являються в образі сови, це правда, — опришкова віра була непохитною. — То як гадаєте, — мовив далі неквапно, — переночуємо у стаї, а рано-вранці рушимо у Чорногору.

Ми увійшли до хижі, де вже позбиралися усі вівчарі, тільки двоє сторожів лишилися надворі. Посеред стаї було велике довгасте ватрище, там горів вогонь, який принесли пастухи з рідних домівок у долині. Тут, на висоті п'яти тисяч футів над рівнем моря, його підтримуватимуть аж до того часу, як усю череду поженуть знову вниз, від 15 травня аж до 15 серпня. Якби ця священна ватра згасла, прийшла би біда, так вірили гуцули.

Між маленькими віконцями висів образ святого Миколая. Уздовж стін стояли широкі дерев'яні лави, на долівці натрушено соломи. Усе обставлено дуже по-спартанському.

Ми сіли на лави. Окрім священного вогню, що палахкотів у ватрищі та червоних відсвітів ватри надворі, перед стаєю, світла більше не було.

Якийсь час усі мовчали, панувала цілковита тиша, тільки дрова потріскували та стиха зітхала файка опришка.

Раптом загавкав пес, далі другий. Шалений хрипкий гавкіт та людські голоси зближалися до стаї. Ватажко поволі підвівся.

На порозі у примарному світлі ватри постала надзвичайно дивна з'ява.

Струнка дівчина, якоїсь дикої первісної вроди, здивовано дивилася на нас своїми великими чорними очима. Вона, як звіря, зблиснула білими зубами, які дуже вирізнялися на тлі засмаглого обличчя, аж мороз поза шкіру пішов. Кривавo-червона вовняна спідниця, біла вишита сорочка, короткий, вивернений хутром назовні овечий кептар підкреслювали її звабливі набубнявілі, наче бруньки, форми. Вона стояла босоніж, з топірцем у жилавій руці, в оточенні кошлатих фавнових голів, які погрожували й насміхалися над нами водночас, а на руках — маленьке чорне бісеня з тендітними ріжками.

Дами скрикнули.

— Не бійтеся, — заговорив ватажко, співчутливо усміхаючись. — Це добра дівчина, вона пасе тут у горах своїх кіз. Ну, Атанко, чого ти шукаєш у нашій стороні?

— Притулку,— відповіла пастушка. — Для мене і моїх кіз.

Ватажко знову усміхнувся.

— Так, так, в околиці розпочалося полювання не на жарт.

— Та ж не хочете, аби мене і мою череду роздерли вовки, — мовила вона спокійно.

— Та вже ж не хочемо, — згодився ватажко. — Залишайся з нами.

— А мої кози?

— Най переночують у череді.

— Але маленькі найби зосталися зо мною, — попросила стиха. — Надворі так холодно.

— Добре, добре.

Атанка на якусь хвилю зникла в темряві, а тоді увійшла до стаї у супроводі трьох козенят, четверте ж, ніби кохане дитя, тримаючи на руках. Вона оглянула нас усіх по черзі, сіла на солому і ніжно пригорнула чорне козенятко до грудей. Решта козенят, схожих на маленьких гномиків, — двоє білих, а одне брунатне, — сполошено брикали по стаї, то вистрибували на лавки, то мало не оступалися у вогонь, знову сахалися, плутаючись у сіні.

— Може б наші любі гості чогось скуштували? — почав ватажко. — Принеси, Сильвестре, найкращого молока.

Один з пастухів уніс досередини бербеницю, інший запалив смоляну скіпку і причепив її над ватрищем.

— Щоб мене грім побив! — нараз сердито скрикнув ватажко, поглянувши на молоко. — Усе скисло. Закладаюся, що то дід[6] усе поробив. Ну, начувайся!

— Негаразд, не подумавши, винуватити в усьому діда, — втрутився опришок.

— Той може помститися, — вигукнув малий Мінда.

— Що ти про це знаєш? — відказав ватажко.

— Немало, неньку, — гарячкував малий. — Це — чоловічок, десь фут заввишки, з великою головою, довгою сивою бородою та волоссям, і живе він у бузинових хащах.

— Хіба ти його бачив, хлопче?

— Не бачив, — відповів парубійко поважно, — але чув, що він завжди помагає в господарстві, доки його хтось не розгніває.

— Так воно є, — підтвердив опришко. — Ми його добре спізнали з нашими кіньми та коровами.

— Ну то хай вже, — мовив ватажко з притиском, озирнувшись по стаї. — Якщо вже він прийшов і є тут серед нас, то хай собі залишається, ми не маємо на нього зла і приймемо його за гостя. Але якщо він псутиме молоко і робитиме шкоду, без усякої на те причини, то на Святвечір я його замовлю чарами і добре почастую підпаленою соломою та й вижену з хати, навіть якби мені самому довелося скакати через святвечірню ватру.

Глузливий смішок з темного кутка стаї був відповіддю на ватажкову мову.

— Чи Ви чули? — прошепотів хлопчик.

— То коза, — спробував пояснити професор.

— Дід то був, — з докором повернувся до нього один з вівчарів.

— Смійся! — вигукнув ватажко. — Але ти знаєш, розмова з нами коротка.

Знову запала тиша. Атанка сумно потупила очі.

— Ви не бачили Ґреґора? — запитала врешті опришка майже байдуже, не підводячи погляду. — Уже тиждень, як зник.

— Ні, його я не бачив. А ти потерпаєш за нього?

— Нещастя чигають на мисливця, — пробурмотіла похмуро молода пастушка. — А там, угорі, мавки...

— Чи цей Ґреґор твій коханий? — співчутливо запитала Лола бідну дівчину, яка засоромлено мовчала. — То бажаю тобі усілякого щастя. Ти гарна дівчина.

Атанка здригнулася, помітивши на собі прискіпливий погляд польки, і гостро сплюнула набік.

6. Дід — добрий дух, охоронець домашнього вогнища.

— Що то має означати? — скрикнула панянка ображено.

— Вона хоче застерегтися від уроків, — пояснив з усміхом капелан. — Бо Ви похвалили її вроду і побажали їй щастя. А окрім того, у Вас великі чорні очі, таким наш народ приписує відьомську силу; від погляду чорних очей діти й тварини можуть заслабнути, жінки втратити свою красу, любов і щастя підуть з димом. Такими чарами, й самі того не відаючи, можуть володіти добрі люди, без лихих намірів.

Знову на якийсь час запала тиша. Раптом звідкись з далечі почувся пронизливий свист, йому вторували протяжні звуки трембіти, меланхолійна, гарна аж до моторошности мелодія, а до неї долучилася батярська шалена опришківська пісня про красеня-легіня...

Ще при перших звуках пісні Атанка підвелася. Усе в ній напружено вслухалося.

— Чуєш? — запитав тихо ватажко.

— Це розбійники? — схвилювалися дами.

Ще голосніше задзвеніла розбійницька пісня, глибокий сильний чоловічий голос співав зовсім поряд. А тоді до стаї у супроводі великого чорного пса увійшов молодий стрункий гуцул з вродливим обличчям та безстрашним поглядом, у коричневому кептарі та штанях, крисаня прикрашена орлиним пір'ям, на оздобленому блискучими бляшками чересі — порохівниця з оленячого рогу, у руці — рушниця й топір, убита косуля на спині. То був Ґреґор, мисливець.

Досить незвично було спостерігати, як привіталися закохані, з якоюсь ніжною сором'язливістю, на яку здатний тільки наш народ.[7] Дівчина стояла з потупленим поглядом.

— Доброго вечора, Атанко, — заговорив парубок.

— Добре, що ти тут, Ґреґоре, — мовила Атанка. Вони навіть не торкнулися одне одного.

Ґреґор показав нам застрелену косулю, яка, як і всі тутешні тварини, була набагато меншою за розмірами від західноєвропейських; я й сам колись уполював сарну в Альпах поблизу Зальцбургу. Але наша косуля перевершує альпійську граційністю та проворністю. Потім легінь сів на лавку поруч з пастушкою, вони стиха розмовляли й цього разу уже трималися за руки. Пастухи ж тим часом роздмухали ватру перед стаєю.

— Добре, що Ви підтримуєте ватру, — сказав Ґреґор. — По сусідству з'явився ведмідь. Я сам бачив його сліди та

7. Дивовижно, що у нашій багатющій народній творчості, у незчисленних казках, приказках, леґендах та піснях, записаних дослідниками чи й в таких, які збереглися тільки в усній народній творчості, ніколи не стрінеш фривольности, не кажучи уже про відверто непристойні речі.

роздряпані кігтями дерева. Йому може спасти на думку відвідати й вас.

— То вогонь перед стаєю призначений для того, аби відстрашувати диких звірів, — зауважив професор.

— Маєте рацію, пане, — підтвердив мисливець. — Хоча ведмідь не надто його боїться, більше рушниці та собак. Та й взагалі, це досить-таки хитра і смілива істота, однак добродушна. Тільки голод змушує ведмедя, як і людей, до грабунку, розбою та вбивства.

— Правда Ваша, — мовив задумливо опришок.

— А як його вполювати? — допитувався професор.

— Правду кажучи, — відповів Ґреґор, — я ще жодного не вбив. Це дуже непросто. У нас є двоє ведмежатників, Лео Скомачук та Андрій Бегачук, які за останні вісім років застрелили дев'ять ведмедів. Скомачук робить так: бере дві кулі, надрізає кожну навхрест і кладе їх у свячену воду на час служби Божої у церкві, а сам сповідається і вечеряє. Тоді заладовує обидві кулі в одну люфу і вирушає з Богом. Ще ні разу донині не схибив.

— Такою кулею Штефан убив Довбуша, — додав згодом й ніби злякався власних слів, глянув скоса на старого опришка, але той байдуже сидів собі, тож Ґреґор заспокоївся.

— Довбуша? — скрикнув професор. — Того розбійника?

— То був гордий лицар, — заперечив Ґреґор.

— Народ склав пісню про нього, — втрутився я. — Чудову пісню, яка пронизує аж до кісток. У тебе добрий голос, Ґреґоре, заспівай нам.

Парубок підвів погляд на опришка, мовби просив дозволу у старого.

— Та вже співай, — кивнув Микола.

Ґреґор звів очі до стелі і заспівав тужливим гарним голосом:

Гей, чи чули, люди добрі,
перед ким то звірі стинуть,
А за ким то молодиці,
а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава,
то капітан на Підгір'ї,
Красний, красний, як царевич,
двадцять років ще й чотири.

Ясна нічка в Чорногорі,
світить місяць з звіздочками,
З легінями тисяч двісті
квапить Довбуш облазами.
"Що розкажеш, пан капітан?
Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеві
Кажеш голов з в'язів зняти?"

"Вража голов не пропаде,
заки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка
до вечірки запросила".*

Опришок сидів, охопивши голову обома руками, прислухався до співу, а сльози котилися йому з очей.

— О, молодеча пора! — пробурмотів він. — Священна війна! Де ті відважні, гарні, героїчні часи?

Усі глянули на нього. Ґреґор не наважувався співати далі.

— Чому не співаєш, легіню? — запитав за хвилю старий, обертаючись до хлопця.

Ґреґор промовчав.

— Так-так, шановні добродії, — підвівся опришок. — Це — історія, яку молодь знає лише з переказів. Тепер настав кращий, людяніший час, а тоді нам не залишалося нічого іншого, як страждати, боронитися й боротися, вести страшну війну. Тішився, якщо обминула тебе смерть, про спокійне життя та чисту совість ніхто навіть і не думав. Але молоді не мали б миру, який мають зараз, не мали б роботи своїм рукам та статків, не мали б нічого ні для дому, ні для серця, якби ми не боролися, не проливали свою кров, не страждали за них. Та все ж, повірте мені, на жодні скарби у світі я не проміняв би ту пору, пору страждань, війни, мужности, пору мужів, які не відали страху, героїв, святої вірности й приязні.

Старий знову поринув у тужну задуму.

— А зараз уже немає розбійників? — запитала панна Лодойска, порушивши мовчанку.

— Розбійників? — опришок зневажливо стенув плечима. — Бундючні вискочні та пройдисвіти, які хіба що здатні почистити кишені мандрівникові, такі трапляються час від часу. Але *справжніх* розбійників я не бачив з 1848 року.

— А кого Ви тоді називали справжніми розбійниками? — не вгавав професор.

— Людей відважних, — відповів задумливо старий, — які йшли в гори не заради здобичі, не зі скупости, як євреї, яких гнала в гори ненависть до гнобителів народу та любов до свободи.

— Щось подібне я чую вперше, — здивувався професор. — Розкажіть нам, якщо Ваша ласка, про опришків.

— У всіх горах, та що там — у цілому світі ніхто не знає більше про це, аніж Ви, — підлещувалася маленька вродлива полька. — Дозвольте нам послухати.

* Автор зробив довільний переспів балади Ю. Федьковича "Довбуш" — прим. перекл.

— Та що там розповідати, — відмахнувся опришок. — Нічого веселого... страшна й кривава історія, — і він умовк.

— Але ж просимо Вас...

— Так, так, ми усі.

— Розкажіть, вуйку, — попросив і собі Ґреґор. — Ми також охоче послухаємо. Тож для гуцула, як повітря, — розповіді про війни, битви та опришків.

— Ну, якщо панове наполягають, — і старий почав набивати свою маленьку файку угорським тютюном з Чеґету, — то розповім вам з Божою поміччю.

Ми зручно вмостилися і завмерли в очікуванні, затамувавши подих, бо ж який русин[8] не любить оповідати історії чи слухати оповідки! Деякий час було тихо, тільки священний вогонь потріскував посеред стаї, потім старий опришок глибоко зітхнув, тричі значуще кивнув головою і почав.

Отож, любі панове, Ви б хотіли дізнатися, хто такі були опришки, як вони боролися, жили та й лягли кістьми. Прошу ласкаво зважити на те, що я не вчена людина і не зможу викласти усе з такою достовірністю, як це робиться у книжках з історії. Але я є одним з тих, хто сам, закинувши рушницю на плече, провадив війну у горах і можу сказати: усе я бачив своїми очима і чув на власні вуха. Ото й усе.

Тож слухайте. Не раз бачив, як гойдався на шибениці чийсь син, що був бравим вояком і доброю людиною. Ви здивуєтеся і подумаєте собі, старий розбійник захоче зараз виправдати свої криваві вчинки. Але не судіть завчасно.

Бачте, шановні добродії, не наша то справа читати книжки. Ми, селяни, не читаємо, зате розповідаємо один одному історію та леґенди, які передаються від діда до внука і про які не вичитаєш у жодній книжці.

Коли, скажімо, у давні часи якийсь син доброї матері визнавався на зброї, йшов у світ шукати пригод і забирав не раз життя й маєток іншого, то його називали рицарем; королі й царі увішували його золотими ланцами. Нині ж таких називають розбійниками, а якщо й підносять їм ланцюги, то залізні, або й мотузку накидають на шию.

8. Тут слід зазначити, що малороси, українці, є властиво русинами (чи русичами) (у Південній Росії, Східній Галичині, Буковині, Угорщині), а великороси є тільки похідною від них гілкою (для порівняння: американці й англійці). Найдавніша руська література була українською. Тому наш селянин ще й тепер з гордістю величає себе "русином", а великоросів називає "московитами".

Той відважний герой виїжджав на вороному рисакові і залишав свій замок та багатство, ми ж були бідаками, найзлиденнішими з усіх, і брали у руки зброю не задля красного шеляга, а задля свободи. Бо хто ж то, власне, опришок? "Опришок" здавна означало "бунтівник". А хто ж ми, як не бунтівники.

Багато сотень років тому не було багатих, усі були рівні, землероби й пастухи, народ сам вибирав своїх суддів, не існувало у світі війни. Так розповідали мої дідо. Тоді прийшли німці на білих кораблях, а поляки верхи на чорних конях, а з ними у нашому краю з'явилася й шляхта, прийшли князі, яким мусила належати вся земля. Дідо розказували мені також, що колись ми мали своїх князів у Києві, Володимирі та Галичі, та потім потрапили у ярмо до польської корони. Польська шляхта гнобила й визискувала наш народ, пан звелів упрягти селянина в плуг, щоб не мордувати своїх коней. А ще міг його убити зовсім безкарно. Тоді таке траплялося. Зневірені гнули шию в ярмі, а мужні й хоробрі лицарі сідали на коней і мчали у степи, на Дон та Дніпро. Той, хто не мав коня, ховався у болотах, лісах та передусім у горах. Коли втікачів стало більше, вони розпочали війну, аби криваво помститися своїм поневолювачам. У придонських та придніпровських степах їх називали козаками, а тих, хто залишився у болотах, лісах чи подався у гори нарекли гайдамаками та опришками.

Напевно, Ви чули про селянина Муху, шановні панове, який зібрав у нашому краї понад десять тисяч селян і масакрував шляхту. Ото він і був гайдамакою-бунтівником.

А Богдан Хмельницький, якому чигиринський староста забрав маєток та дружину, і який даремно шукав справедливости у польських судах та у польського короля, подався до козаків і не в одній битві громив шляхту. Цей герой Хмельницький, про якого ще й нині співають пісні, також був бунтівником!

А Пугачов, мої злоті панове, перед яким тремтіла цариця Катерина, який хотів зробити усіх рівними й вільними, зламати рабські кайдани, і якого потім возили повсюди у клітці, наче дикого звіра? Пугачов також був бунтівником!

А бунтівники на Великій Україні, герої Умані, які поклали шаблями п'ятдесятитисячне польське військо, прибивали шляхту цвяхами на воротях, кидали у вогонь, а коли роботи стало надто багато, вони сотнями заривали їх по шию у землю і стинали голови, наче косою збіжжя. То також були гайдамаки!

Коли ж ми стали цісарськими підданими, десь з сотню років тому, — про це також розповідали мені дідо — польське

жахіття скінчилося, але ще існувала панщина, ще свистів батіг мандатора над нашими головами, ще збиткувалися євреї над нашими церквами, ще тривала війна у горах, але вже не така кривава й безпощадна.

Отак воно було, саме так. Гайдамаки були тими сміливцями, для яких, як і для козаків, свобода була дорожчою за шмат ґрунту, жінку та дітей, які провадили війну у горах, війну селян проти багачів, пригноблених проти гнобителів, бідних і нещасних проти багатих та щасливих. Це правда — ми пускали червоних півнів на панських дворах, прибивали шляхтичів, наче шулік та сов, на дверях стодоли, прив'язували їх до дерев та запихали головами у мурашник. Усе це було, ніде правди діти.

А вони? Що робили вони? Вони забирали у нас землю, змушували працювати на себе, наче худобу, били нас палицями, забивали у наші душі, так би мовити, повагу до себе, крали у нас наших дружин, якщо вони були гарними, ключі наших церков здавали в оренду євреям, тож у неділю нам доводилося платити за вхід, ніби в театрі. Усе це вони робили з нами. Тож серед нас з'явилися мужі, котрі б любіше дали повісити себе, аніж терпіли б побої. Розумієте мене тепер?

Тоді, десь перед 1848 роком, вважалося ганьбою не бути гайдамакою, опришком, розбійником.

Та й нині ще... але ліпше про це я помовчу....

Немає більше визиску та панщини, хвала за це Богові, але бідних і далі більше, аніж багатих. Якщо хтось голодує і зірве плід у чужому саду, то одразу ж стане злодієм, злочинцем, так ніби Бог створив цю землю не для всіх однаково! Якщо ж хтось візьме собі у лісі цурпалок і виріже з нього порохівницю, або потягне жмут соломи, щоби сплести бриля, то це вже щось інше, ніхто не заперечить, що річ, зроблена власними руками, належить йому. Але ж усе, що росте, літає і повзає, усе це створив Бог для всіх, і якщо хтось відрізає шмат землі тільки для себе, то це страшенно несправедливо, вважаю я.[9] Земля була вільною у давні часи, а через власність на неї прийшли у світ злидні. Кожен, хто їсть, жаліє шматка хліба іншому. Диво, що ще ніхто не забрав собі у власність повітря, яким ми дихаємо, і не

9. Точку зору Шопенгауера, що власність створюється тільки власною працею, десь на підсвідомому рівні поділяють мої земляки. За отой наївний комуністичний світогляд дорікають моєму народові. Нема потреби зачиняти перед українцем двері хати, бо він вважає великим гріхом привласнити собі чужі гроші чи чужий одяг, але зовсім не відчуває докорів сумління, рубаючи дерева чи полюючи на дичину у чужому лісі, випасаючи худобу на чужому лузі.

продав його чи не здав у оренду іншому. І це правда, мої любі панове, хоч і як дико звучить. Жадібність зродилася тільки з появою власности, вона потьмарює радість життя тому, хто її здобуває, і тому, хто намагається її утримати. Злодійство, розбій та обман виникли саме так і плекають їх ті, хто володіє маєтками, котрі згодом переходять у спадок від батька синові.

Якщо хтось доробився до статків старанністю та працею, то хай би вже так і було, але як можна дозволити, щоб син, котрий все життя провів у веселощах та безтурботності, палець об палець не вдаривши, користав із тих статків, що здобув батько своїм потом та мозолями на руках?

Щастя, що майже кожен, кому дісталося багатство у спадок, невдовзі розтринькує все добро, а якщо якась дещиця й зосталася після сина, то решту пустить за вітром онук. Бо людина шанує тільки те, що здобуває власними зусиллями, і щобільше мусить вона боротися за те, недосипляючи ночами, то більше шанує.

Багатство є причиною іще одного гріха. Якщо твій батько був заможним чоловіком, то тебе долає спокуса стати неробою та лайдаком. Бо ж тобі нічого не бракуватиме, люди схилятимуться в поклоні, знявши шапки, коли ти проїжджатимеш повз них бричкою, запряженою четвериком лискучих вгодованих коней. Якщо ж ти дитя бідних батьків, то судилася тобі тільки мука, одна думка, як утриматися при житті, тяжко, аж до болю в кістках, ґаруючи. Та непосильна праця не порятує тебе; повертаєшся ввечері стомлений, голодний, притрушений пилом чи сажею, мокрий від поту, хай той піт навіть і прикрашає тебе, як бравого солдата його рубці від ран, ніхто на тебе й не подивиться, а на твоє привітання ледь кивне головою, — така собі милостиня приязности, якщо хочете. Відверто зневажати тебе ніхто не зважиться, о ні, бо ж їм потрібна праця твоїх рук.

Працюй, не покладаючи рук, кажуть. Але що то поможе, коли ти не є господарем своїх сил, коли вони належать тому, хто кидає тобі платню, як собаці обсмоктану кістку, а сам користає з результатів твого труду. Багатство — то усе, за нього можеш купити собі розкіш та втіху, доброчесність і працю! Усе тоді належить тобі, а злидареві — нічого, він — твій раб, що йому його свобода, ти купуєш її у нього!

Дозвольте мені, шановні добродії, відкрити Вам очі, як несправедливо розподіляється земля. Один володіє маєтком, майже королівським багатством, а в іншого — не так уже й багато землі, саме стільки, щоби змогли його там поховати. Якби Ви об'їхали, — у бричці чи верхи, як вже Вам до вподоби, — наш край, то побачили б величезні

необроблені простори, або парк, закладений якимось графом, який не знає, що йому робити зі своїми десятьма тисячами моргів, — а це не рідкість у нас. А в іншому місці на одному морзі поля туляться три-чотири родини, і той клапоть землі ледве може прогодувати їх усіх. Але вони вважаються вільними людьми, мають право здобувати багатства, якщо їм того захочеться. Не вірте цьому. Бідність і рабство ходять в парі. Чи прикований ти кайданами до турецької ґалери, чи працюєш на фабриці, чи обробляєш панське поле — однаково. Якщо ж комусь із цих бідних рабів спаде на думку розірвати пута і вчинити насильство до тих, від кого він сам терпів насильство, залементують усі навколо: "На шибеницю розбійника!" А якщо добре подумати, то хіба інакше в давні часи приходили до багатства, хіба не через насильство, розбій та кровопролиття? Хіба не так само було за часів польського панування, сто років тому, коли мої дідо були ще молодим парубком і бачили те все на власні очі? Ви нічого не чули про торги в так званих заїздах? Як же їх інакше назвати, як не розбійними, тільки розбійників там величали панами-добродіями і цілували поділ кунтуша. Сподобалося, скажімо, якомусь маґнатові обійстя дрібного шляхтича, він йшов із загоном озброєних посіпак і проганяв власника. Тому щойноспеченому жебракові не залишалося нічого іншого, як починати судовий процес проти можновладного розбійника.

Точнісько так, як кажу, було у старі часи, вбивства й розбій на усіх шляхах, сильний забирав, що йому до вподоби, а бідний мусив терпіти. Не минуло ще й сто років, скажу я Вам, як усі ці графи, князі та маґнати, які тепер творять для бідних такі гарні закони, були розбійниками, розбійниками та й годі. А коли ці панове розбійники враз розбагатіли, то одразу ж заявили: віднині ніхто більше немає права грабувати! А хто зараз зважиться силою відняти маєток іншого, того — на шибеницю! Та хіба ж це означає, що злидарі, котрі тепер уже стали сильнішими й відважнішими, змиряться з таким рішенням? Хіба зобов'язані ми покутувати за те, що наші предки мали замало відваги, ніж ті панове, котрі зараз, скупані в крові інших, кричать про несправедливість, коли у них хочуть відібрати назад хоч крихту награбованого?

Бути розбійником — це ганьба!

Але й не є за честь в очах більшости бути чесною людиною, якщо ти злидар. Від бідного відвертається увесь світ, як від розбійника. Чи посадите Ви жебрака за свій стіл поруч з оксамитовими дамами, котрі парляють по-французькому? Та ні. І навіть якщо він, припустімо, святий?

Також ні. Ми не можемо, абись знав, переносити й на дух твого запаху, любчику, він оскверняє наші носи, благовонний злочинець нам приємніший. Ми нічого не можемо вдіяти проти того, що наші носи такі чутливі. Вибачай!

То хіба не ліпше взяти рушницю на плечі та й податися в гори, де вільним житимеш і вільним помреш, аніж згинути в ярмі, як стара коняка, яку потім потягнуть на шкуродерню?

Уявіть, як поводить себе злодій або шахрай чи вбивця? Він грає перед Вами роль чесної людини, лізе до чужої кишені з виразом справного платника податків, або вбиває жертву, коли його ніхто не бачить, а тоді кличе на допомогу поліцію. Розбійник, який не хоче мати з Вами нічого спільного, не цікавиться Вашими справами, він зневажає Ваші закони, але й до суду не піде, коли хтось з Вас учинить йому якусь кривду. З Вами, іншими, він веде своєрідну війну і стріляє у Вас, як солдат, який не скаржиться, коли на його постріли відповідають також пострілами. Тому й кажу Вам, справедливо було убивати нас, відстрілювати, наче хижаків, але несправедливо вершити над нами суд чи вести на шибеницю, бо на війні не гоже судити й вішати ворога.

Поміркуйте над цим, шановне панство, і Ви нічим не зможете мені заперечити, жодним словом.

Правда Ваша, несправедливо проливати кров!

Звичайно, але усі ми ведемо свій родовід від Каїна, який пролив кров брата свого. Ми нічим не різнимося від нього. Якби було інакше, хіба ж велися би на світі війни?

Бог створив цей світ таким, яким він є, добре створив, на мою думку, тож справедливо так, як є; і якщо існують війни, мордерство та розбій, якщо один звір роздирає іншого, одна людина вбиває іншу, а один народ нищить інший народ, то усе відбувається з волі Божої. Бо якби Бог хотів, щоб було інакше, то було би інакше!

Нас приведено на світ і все на тому! Тепер самі собі давайте раду. Гризіться як гризуться звірі, поневолюйте інших, позбавляйте їх повітря та світла, як у лісовій хащі одне дерево затінює друге, аж доки те не впаде від браку простору. І не говоріть про релігію, про те, що — добре, а що — зле. Найлютіший голод. А що кажуть заповіді: не убий, не вкради, не свідчи фальшиво проти ближнього свого, не побажай дому ближнього свого, не побажай жони ближнього свого і усього того, що той ближній має! Цих заповідей немає у святій книзі Господа, їх не прочитаєш ні на блакитних небесах, ні у воді, ані на землі.

Усюди панує одне правило: мусиш убити! Усі ж інші заповіді писані багатими для бідних, ситими для голодних, щоб не ремствували на свої злидні.

Певно, Ви бачили павутину, сплетену павуком, яка вона гарна, тендітна, мов мереживо на сукні якоїсь благородної пані, але ж це не що інше, як знаряддя убивства. Хіба муха, що потрапили у тенета, має менше право на життя, аніж павук? Хіба шуліку, котрий хапає в пазурі й розриває на шматки жайворонка, що злетів у височінь співати хвалу Господу, не створив той самий Бог? Якби Бог не хотів, щоб муху убив павук, а жайворонка — шуліка, хіба створив би він павука і шуліку, або не дав їм інший прохарчунок, як вівцям та коням?

З цим боротися неможливо, так уже є. Усі живі істоти у світі живуть за кошт життя інших. Священики проповідують з амвона щось зовсім протилежне, але ж вони не сиділи з Господом Богом за одним столом.

Насправді усе так, як я кажу. Щоправда люди у своєму щоденному житті цього не помічають, бо більшість живе нинішнім днем, не загадуючи багато наперед. Однак деколи вночі, коли не спиться, в голову приходять такі розмаїті думки...

Нині люди уже не ведуть воєн і не проливають крови, зате вбивають одні одних векселями, відсотками, шахрайством, екзекуціями, і якщо хтось, не порушуючи букви закону, за допомогою суду, забере мій дім і мій ґрунт за несплату відсотків, хай би вже ліпше всадив мені ніж у груди. Усе б скінчилося тоді за одним махом, а то тиняєшся по життю і вмерти не годен, та й хіба це життя. Ви, потомки Каїна, стали мудрішими тепер у мистецтві усувати один одного зі свого шляху. Але не перетворюйте Ваше боягузтво та підступність на заповіді Божі!

І якщо хтось чинить відважно й відверто те, що Ви робите потай і під покровом ночі, не звинувачуйте його в порушенні світового порядку, встановленого Богом, бо той порядок — не що інше, як розбій та мордерство. Застрельте його, мов ведмедя, але не вихваляйте павука, ніби він слухняніше дотримується заповідей Божих, бо ловить своїх жертв у тендітну павутину! І не погрожуйте вічною карою, бо то не має нічого до речі! Кажу це Вам я, котрий немало побачив на своєму людському віку.

Ви так багато говорите про справедливість. Ліпше поговоріть про несправедливість. Це найважливіша з усіх заповідей Божих: "Кожен має право робити усе те, чим він не може образити або зашкодити іншому". Але ж цей закон не на Ваш смак. Справжнє право, на Вашу думку, тільке те, яке записане Вашою мовою і Вашими літерами.

Син Божий прийшов до Вас і мовив: "Я хочу звільнити Вас від смерти, яку приніс у світ Каїн". Він змилосердився

над бідними і стражденними, але Ви потоптали його слова, зробили з них догму для бідного люду, а щоб легше було його поневолювати, почали проповідувати відмову від усього земного. Зробіть початок, Ви, у палацах, а ми підемо за Вами. Ми виросли у стражданнях та злиднях, нам нема чого втрачати, а Вам срібний посуд та шовки-оксамити дорожчі за любов, якої навчав нас Ісус Христос. Вам не потрібний мир, війна ж бо має свої переваги, то ж хай буде війна, нещадна, аж до кінця світу!

Та я щось базікаю та й базікаю. Хотів розповісти Вам про опришків, які боролися, жили й вмирали в горах. То з чого ж почати?

Певно, з пори моєї золотої юности, яка була радше свинцевою та залізною. Мій неньо був бідним гуцулом, а неня — бідною дівчиною з долини. Один Бог знає, як то їм спало на думку одружитися, але вони одружилися, і спершу їм навіть усміхалося щастя. Помер первий брат мого неня, і вони успадкували його ґрунт, один морґ лісу, тобто того місця, де був ліс, бо дерева ще брат вирубав і продав. Земля була всіяна цурпалками, поросла мохом та травою. Ні каменю навколо, ані деревини. Як будуватися? Отож вони стояли й міркували над тим. Їм хотілося мати свою хату, але ж з повітря та води ще ніхто не вибудував палацу. Почали вибирати землю, десь так кілька саженів у діаметрі. Саме настала осінь, збіжжя уже зібрали, тож батьки наламали стерні, вимішали з вибраною землею та водою, котру брали з недалекого потічка, і повиліплювали щось схоже на цеглу, яку потім сушили на сонці. Неня не раз мені про це розповідали. Із тих цеглин склали вони хатину, дах зробили із соломи, зібраної на полях, та з верболозу. Про вікна та двері не було чого й думати. Маленька дірка у стіні, через яку досередини заглядало сонце, та трохи більша, котра правила за вхід, — ото й уся розкіш. Потім вони сплели докупи вербові прутики, густо вимазали їх глиною і поставили посеред хижі — ось і піч. Комина не було, дим вільно знаходив собі вихід назовні через відчинені двері. З кількох більших цурпалків батько змайстрував дві низенькі лави, — чим не палац. А коли усе вже було готове, і перший вогонь запалахкотів у печі, мої батьки стояли посеред задимленої хижі і весело сміялися, тато навіть заспівав. Згодом вони взялися за викорчовування пеньків та коріняччя, а тоді почали обробляти землю. То було непросто. Батьки мали невеликого нужденного плуга, але не мали коня, жодної тяглової худібки. Але

ж знаєте, селянин уміє собі зарадити, не боїться жодної чесної роботи. Отож батько дав себе впрягти в плуга, і мама орала ним, як конем. Вони вирощували жито, пшеницю та бульбу, скопали невелику грядку під ярину, посадили кілька фруктових дерев. Чого ще людині треба? Мої батьки й не здогадувалися, що вони бідні. Свою нужду відчули щойно тоді, коли пішли діти. Отоді стало жити важче.

Я був найстаршим і мушу визнати, що небагато радости приніс своїм батькам. Якийсь неспокій сидів у мені, справжня гуцульська кров давалася взнаки. Моє серце прагнуло свободи. Щойно зіп'явшись на ноги, я втікав з хати, гасав по горах, міг годинами лежати на спині, спостерігаючи, як пливуть по небі хмаринки, і думав собі при тому, що вони схожі на великі отари білих овечок або на розпростерте на сонці біле полотно. Тільки юна голова може щось таке вифантазувати. Я ловив сітями птахів, з гілля та листя майстрував для них хатки, тож у нашій оселі не змовкав пташиний спів, інших ловив сильцями для спожитку, і мама смажила їх. Якось я навіть спіймав зайця, і вперше за довгий час знову побачив, як сміється батько.

Я став дорослим парубком, зо двадцять років мені було, серце моє не прагло дівчат, ні танців, ані співів, воно починало швидше битися, коли на очі мені потрапляла фузея або порохівниця.

— Я мушу мати рушницю, — сказав я одного дня.

— Рушницю? Звідки ж її взяти? — здивувався батько.

— Піду на жнива до пана.

— Добра думка.

Отож я подався в долину і працював у одного графа, допомагав жати, возити, молотити, а коли одержав своїх кілька грошів, поїхав до Коломиї, купив рушницю, порохівницю і все необхідне для відливання куль та й повернувся додому. Тепер мене уже не цікавив усякий дріб'язок, я полював на орлів, шулік, сарн та косуль, а взимку — на вовків та лисиць, якось застрелив рись, а потім врешті й ведмедя.

Десь на той час я зустрів Аполонію Береценко, жінку багатого пана з Гриняви, справжню гуцулку, скажу я Вам. Жінка, як сам сатана, гарна, ставна, міцна й гордовита. Очі, чорні очі, пахкотіли вогнем, спопеляючи хлопові серце у грудях. Вона була прихильною до мене. З цим клопоту не було. Але ж вона була дружиною іншого. І що тут поробиш?

Мені бракувало рішучости, але вона вміла додати відваги своїм сріблястим сміхом. Найшаленіших коней вміла укоськати та об'їздити ця жінка-вогонь, то чого ж би то їй боятися свого чоловіка?

Вона запросила мене на відвідини, проте минуло чимало часу, перш ніж я зважився. Ви ж, певно, знаєте, що в нас у горах є звичай від Різдва до Водохрещі веселитися з перебиранням, хлопці одягаються мудрецями зі Сходу, або видають себе за євреїв, жінок чи навіть одягають шкіру ведмедя або вовка.

Моя ненька зашила мене у ведмежу шкіру, я прихопив про всяк випадок рушницю і на другу святу вечерю подався до Гриняви. Зазирнувши через освітлене вікно до кімнати, побачив за столом Береценка з жінкою, вони споживали ковбаси, калачі та пили вино.

Я прихилив рушницю до одвірка, опустився на порозі на чотири ноги і почав страхітливо рикати. Береценко вискочив у сіни, побачив мене і став волати на поміч, бо прийняв мене за справжнього ведмедя. Він з переляку, наче вивірка, вилетів на стрих[10] і квапно витягнув за собою нагору драбину. Хай би зжер собі ведмідь його жінку, він тільки й спромігся на те, аби помолитися за її бідну душу.

Але Аполонія не зрозуміла жарту, ця жінка готова була кинутися в бій хоч би й самим чортом. Не довго думаючи, вона вхопила ґралі, обхопила ними мою шию і пригаратала до стіни, так що я й поворухнутися не міг.

— Гов, чоловічку, сходи вниз! — крикнула вона. — Я тримаю ведмедя, поможи його вбити!

І що, як Ви гадаєте, відповів на те бравий муж?

— Уміла ти ведмедя без мене спіймати, то без мене зумієш і вбити.

— Аполоніє, — прошепотів я. — Гарно ж Ви приймаєте своїх гостей. Це я.

Вона розреготалася і відпустила мене. За якийсь час, не чуючи більше гармидеру, чоловік Аполонії підсунувся до відчиненої ляди стриху і вихилився, заглядаючи до кімнати. Отоді він і побачив, як ведмідь сидить поруч його жінки і наминає калачі.

— Аполоніє! — зарепетував він. — Що то має значити? Ведмідь сидить біля тебе, ніби так і годиться?

— То й що, що сидить?

— І не їсть тебе?

— Він їсть тільки твої калачі, чоловічку.

— Ах ти ж, відьмо! — знову зарепетував Береценко. — Я завжди казав, що ти відьма і літаєш до Києва на мітлі. Хай мені Бог простить! — він перехрестився і забився у куток стриху.

А ми мали час на розмови.

10. Піддашшя

Ми ще не раз розмовляли і згодом, при будь-якій нагоді, але що з того? Аполонія була й залишалася власністю іншого. Я почав ненавидіти таких людей. Не досить, що він має обійстя, і ґрунт, і худобу, ще й володіє вродливою жінкою, а бідак, мов милостиню, змушений випрошувати поцілунки. Я робив усе, щоб не потрапляти їй на очі, тинявся скелястими урвиськами, наче сова, їв ягоди та гриз корінці, мов пустельник, і набирався розбійницької відваги. У селі, серед збідованих роботящих людей я ще почувався ягням, але у неприступних горах, поміж столітніх смерек, чиї темні верхівки не пропускали й промінчика світла у гущавину, приглядаючись до мурашок, які тягнули до мурашника здобич, равлика або якого жучка, і той повільно гинув у муках, приглядаючись до лиса, який душив зайця, чи до шуліки, який роздирав малу пташину, я сам собі здавався вовком, і серце моє ставало вовчим, а совість я позичав у орла.

Та мало ще було мені, певно, біди, настали гірші часи. Мої батьки постаріли і занедужали. Я закопав свою рушницю і пішов працювати, але це нічим не зарадило.

Ми не могли дати собі раду з податками. А свята церква також уміє витягти останню копійку з кишені. Новонароджену людину треба охрестити — плати гроші, хочеш одружитися — без грошей теж не можна, а щоби вмерти та й поховати, то й купи грошей не вистарчить. Померли мої неньо. Ми змушені були позичити гроші у єврея, аби заплатити священикові за панахиду. Ось так. Прийшов голодний, неврожайний рік, люди пекли вівсяний хліб, замішаний на землі. Урешті зайшло так далеко, що нам забрали ґрунт і хату. Неня так близько взяли усе до серця, аж вмерли. Вона поблагословила мене перед смертю, й сама не знаючи на яку справу мене благословляє. І ось лежала вона зі спокоєм на обличчі та м'яким усміхом довкола уст, тримаючи хрест у складених руках, і не було кому, окрім мене, поплакати біля її гробу, у хаті не зосталося ані гроша, щоб заплатити священикові та за похорон. Коли настала ніч, і я вже добре виплакався, узяв я на руки мертве тіло своєї нені і відніс до лісу, викопав могилу, покропив землю свяченою водою, поклав її без труни у яму і поховав. Важка й сумна то була робота. Поховав я її при ясному світлі зірок. А тоді відкопав рушницю, заладував її, підпалив з чотирьох боків нашу хижу та збіжжя на полі, коли ж язики полум'я звилися до неба, серце моє утішилося.

Я надумав податися в гори й стати опришком. Ех! подумав я, хоч похорони мої відбудуться задармо. Так, шановні добродії, я наважився вести війну з людьми. Чи може, якщо вже я народився бідним, то маю жити, як собака? Чи як

віл, що усе своє життя тягне ярмо? Чого мені ще треба окрім, відважного серця та рушниці? А гори навколо — то мій палац. Що мені втрачати? Життя? Якщо для когось життя означає володіння гарним замком та вродливою жоною в оксамиті, то для нашого брата — це бідувати, бідувати, бідувати.

Ще тієї самої ночі я вирушив прямісінько до Довбуша, який тоді владарював у горах, наче сам король, кожен, хто мав що втрачати, хрестився при згадці його імени, бо то був герой, не знайдеш іншого такого на землі, строгий суддя багачів та магнатів. Ось до цього Довбуша й подався тої ночі, коли поховав свою стару неню при ясному світлі зірок.

Довбуш ще у колисці мав незвичайну силу та міць, якою не могла похвалитися жодна людина до нього, та й після нього, за винятком хіба Самсона, про якого розповідається у Святому Письмі. Якось голодний вовк увірвався до хати його матері й скочив на немовля. Бідолашна жінка закричала й кинулася боронити свою дитину, готова пожертвувати собою, але це було зайвим. Довбуш обняв вовка своїми дитячими рученятами й задушив.

Іншого разу у віконце хатини хтось постукав. Мати підійшла до вікна й побачила двох жебраків, одягнених у лахміття старців, що стояли серед ночі та снігової хурделиці й просили прихистку. Мати їх охоче впустила до хати, накрила стіл, поставила на столі усе, чим хата була багата, ще й вибачалася, натрусила їм сіна, щоб було де лягти і просила не гребувати прийняттям. Тоді обидва старі злиденні жебраки усміхнулися, скинули з себе лахміття й постали перед нею у своїй небесній красі. Бідна жінка впала злякано перед ними на коліна. А один заговорив: " Я Син Божий, що прийшов, аби взяти на себе гріхи усіх людей". А інший мовив: "А я апостол Петро. За те, що ти нас так гарно прийняла, тоді як польський пан вигнав нас з дому, ще й собак спустив, попроси, що хочеш".

І Довбушева неня побажала, аби стара груша перед її хатою знову зацвіла й зазеленіла та родила влітку і взимку. Святий Петро вийшов із жінкою на подвір'я — там зеленіла стара груша, геть усипана чудовими плодами посеред зими.

Тоді знову заговорив Господь: "Я також виконаю твоє бажання. Кажи".

Бідна жінка попросила: "Аби ніхто не крав моїх груш, пане, дай дереву таку силу, щоб воно цупко тримало кожного, хто на нього видереться, а відпустило тільки з мого наказу".

Господь хухнув на грушу, так воно і сталося.

Знову постукало щось у вікно. Коли добра жінка відчинила двері, то побачила на порозі Смерть, правду кажу, живісіньку Смерть. Жінка злякалася не на жарт.

— Якщо ти прийшла за мною, то я мушу приготуватися.

— Ні, любонько, — відказала на те Смерть. — Я прийшла забрати хлопчика.

Бідна жінка заплакала, затремтіла усім тілом, а Смерть тим часом взяла дитину на руки і вже хотіла йти з ним геть, але Довбуш відважно почав боронитися, пручатися й кричати. Мати підбігла заспокоїти маля. Раптом Смерть помітила грушу й усміхнулася.

— О, — мовила вона. — Що за чудові грушки серед лютої зими.

— Ой, люба Смерте, з моїми старечими кістьми я вже не годна вилізти на дерево. Полізь і зірви одну грушку дитині, щоб вона заспокоїлася. І собі візьми скільки хочеш.

Смерть не довго роздумувала, віддала дитя матері, а сама подряпалася на дерево, наїлася грушок, нарвала з собою, та коли захотіла злізти, дерево її не відпустило, міцно тримало гілляччям, немов залізними руками.

— Попалася, голубонько, — зраділа матір. — Будеш сидіти там так довго, аж доки подаруєш вічне життя моєму синочкові.

Не про себе думала добра жінка, а про свою дитину.

Але Смерть і чути про те не хотіла, аби пощадити Довбуша. Тоді жінка зайшла до хатини, а Смерть покинула на дереві на цілу ніч, і та стукотіла кістками від холоду, як калатало. А вранці Смерть уже готова була укласти мир з бідолашною жінкою.

— Вічне життя я нікому не можу подарувати, — сказала вона. — Але твого сина не візьме ні вогонь, ані вода, ні бартка, ані шабля, тільки замовлена куля. Згода?

Матір була задоволена такою обіцянкою і відпустила Смерть. Ось так, Довбуша не могли убити вогонь та вода, не брала ні бартка, ні шабля, ані звичайна куля.

Коли ж йому виповнилося двадцять літ, був він таким високим та ставним, що дивився на людей згори вниз, як церква дивиться своїми банями на хатки унизу, а як вже посилав свою кулю, то вона завжди потрапляла у ціль.

Тоді ще було так, що пани віддавали євреям в оренду церковні ключі. Якоїсь неділі прийшов наш Довбуш до церкви і побачив єврея з ключами за паском, той торгувався з громадою про плату за вхід. Але бідні селяни не могли зібрати стільки, скільки вимагав Мошко. Священик уже стояв перед вівтарем, хор почав співати, тоді Довбуш вхопив єврея за пасок і сказав:

— Нам не потрібний ні ти, ані твої ключі, — і шпурнув його через церковний тин на копицю сіна. Той скотився вниз і погнав додому. Довбуш одним махом вийняв двері із завіс та й кинув їх услід євреєві. Так селяни зайшли до церкви, не сплачуючи євреєві мита.

Несправедливість чиновників, пихатість шляхти, жадібність євреїв, що важким тягарем гнули додолу бідний народ, обурювали щире Довбушеве серце. Він зібрав навколо себе найвідважніших та найшаленіших легінів і подався в гори, оголосивши війну поневолювачам.

Коли я його розшукав, Довбуш був уже отаманом усіх опришків та верховним суддею в Чорногорі. Він сидів на високій скелі з крисанею на голові, засмаглий на сонці, з чорними очима, погляд яких не кожен міг витримати. Його оточили колом товариші, хоробрі легіні, відважні опришки, а перед ним стояв гурт збідованих селян, які прийшли до нього шукати правди. Довбуш вислухав їх та усіх свідків і тільки кивнув головою.

Нарешті дійшла черга й до мене.

— Могутній ватажку, я — син чесних людей і сам чесний парубок. Нікому не зробив зла, але не одне витерпів. Мені не бракує сили та сміливости, ані любови до свободи. Прийми до свого гурту! Дуже прошу тебе!

Довбуш глянув на мене і мовчки кивнув, решта простягнули мені руки і почастували горілкою.

Так мене прийняли до ватаги, отак я і став опришком. Чимало я побачив та почув такого, що не доводилося бачити й чути нікому; не в одному карколомному нападі брав участь і не в одному кривавому побоїщі. Приклався до вчинків звитяжних та жорстоких, таких, які оспівуються у давніх піснях про селянського сина Іллю Муромця[11] та про Івана Грозного і його опричників.

Не було на землі людини, до якої не дотягнулася б справедлива рука нашого Довбуша, жоден монарх не мав такої могутности.

Один ксьондз, пихатий поляк, у Різдвяну ніч відігнав собаками від свого порога жебрака. Старий заблукав у хурделиці і замерз на смерть. А за три дні Довбуш напав на плебанію, витяг ксьондза з хати, просто з обіймів кухарки, скажу я Вам, звелів йому роздягнутися, й поливав його, в чому мати народила, водою, аж доки бідака не застиг на

11. Селянський син Ілля Муромець — герой давньоруського циклу народних героїчних пісень, які ще й понині живуть у народних устах. Аналогами цих пісень є іспанські романси про Сіда та староанглійські балади про Робін Гуда.

бурульку. А тоді опришки виставили його перед входом до костелу, мов якусь статую. Писар князя Сапіги наказав відлупцювати одного селянина за якийсь мізерний недогляд під час роботи, та так, що той уже не звівся на ноги. Зрозпачена вдова поскаржилася Довбушеві. Ватажко лиш кивнув головою. Не минуло й тижня, як тирана схопили опришки. Довбуш виповів йому усі його злочини, проте писареві вистарчило нахабства запропонувати отаманові гроші. Та що все золото світу для Довбуша! Він звелів прибити зухвальця між двома дошками і розпилити навпіл. То було жахливе видовисько, але якщо подумати, скільки зла вчинив той мерзенник, то будь-якої кари було б йому замало. Ще гірше повелося одному молодому магнатові. За його наказом слуги приволокли до маєтку дівчину з села, дуже гарну дівчину. Її коханого, який спробував протестувати, віддали в рекрути — тоді це було міра покарання для бідних селян. У батька бідолашної дівчини забрав хату і ґрунт за те, що той спробував вступитися за доньку. А натішившись вдосталь, вигнав її геть. Дівчина подалася шукати справедливість до Довбуша. Пан був обережний, довго його не могли застати зненацька. Тоді Довбуш вирішив штурмувати маєток. Уночі ми оточили обійстя і почали палити з рушниць. Пан і його челядь вискочили з дому. То була справжня битва, убиті й поранені валялися довкола, а ми зариґлювали двері топірцями і не випустили з будинку жодної живої душі, яка ще там зоставалася.

Мандатора опришки прибили цвяхами на дверях стодоли, як капосну сову, а панських вірних слуг повішали на довколишніх деревах.

— Якби тирани не знаходили собі вірнопідданих кнехтів, то не було би й самих тиранів, — казав Довбуш.

Тому й було нам велено усіх повбивати. Пана ми прив'язали до кінського хвоста і поволочили за собою в гори. Під одним велетенським буком ми знайшли мурашник, заселений рудими мурашками. Довбуш звелів підвісити молодого магната до бука так, щоб той сягав головою верхівки мурашника, а скривджена дівчина обмазала його голову медом. Приваблені медом мурахи обліпили йому рот, вуха, очі і поволі зжерли. Жахлива смерть, але хіба він її не заслужив?

Траплялися й потішні історії. Єпископ галицький був страшенний скупердяй, загребущий до грошей та шахрай, якого ще світ не бачив. Отож наш Довбуш вирішив провідати його. Одного дня прийшли до єпископа двоє ченців з благословенної землі, попросилися до нього на аудієнцію, і їх прийняли. Єпископ сидів у м'якому кріслі в оточенні нижчих за ранґом священиків. Ось один чернець і каже:

— Ти великий грішник, брате, бо п'єш з людей кров і гребеш їхні гроші, немов у нору борсук.

Єпископ здивувався і хотів прогнати ченців, та тут один з них вихопив два пістолі і гарикнув таким голосом, аж усім кров застигла у жилах:

— Я — Довбуш! Тепер ти знаєш, чого я прийшов?

Єпископ і ксьондзи попадали на коліна, а другий чернець, який також був опришком, зняв у єпископа з паска ключі і, доки Довбуш тримав їх під прицілом пістолів, приніс гроші. А ще єпископ мусив віддати їм свій одяг, і Довбуш з товаришем покинув місто в єпископському облаченні та у єпископській кареті. Довбуш поблагословив по дорозі зустрічних людей, варту на брамі і без пригод повернувся до табору.

Вояки ж об'їздили усі шляхи, шукаючи Довбуша в єпископському облаченні, а над вечір надибали самого єпископа і заарештували його.

— Нарешті ми тебе спіймали, розбійнику, негіднику!— тішилися вони.

Даремно переконував їх єпископ, що він не розбійник. Вояки потягнули його до коменданта. Той впізнав його преосвященство й відпустив з миром. А Довбуш, весело регочучи, поділив здобич поміж братчиками.

Так, шановні панове, панам, ксьондзам та багатим євреям велося тоді несолодко. Та ніколи й волосина не впала з голови чесного чоловіка, бідака чи цісарського службовця, бо цісар захищав селян і допомагав їм відстоювати справедливість, як лишень міг. Всемогутній же тільки Бог!

Якось задушливої літньої ночі, ближче до осени, ми розбили наш табір поблизу гори, що називалася Погане Місце. Великі ватри палали то тут, то там, ми лежали навколо, укрившись кожухами, спали або грали на сопілці чи дримбі. Наче ватри, у далекому небі палахкотіли зорі над нами, повітря повнилося, мов іскорками, світлячками, мерехтіли вони і у вологій траві. Час од часу чулася опришківська пісня, що аж за душу брала, а провалля луною підспівували її. Пугикали сови, зрідка гавкали наші вівчурі, безугавно витьохкували соловейки, так солодко, до болю солодко. Довбуш лежав на порослому мохом камені, мов на перині, і дивився у небо. Що він там бачив, годі сказати, але обличчя його проясніло. Золоті візерунки на темній ковдрі неба тішили його око.

Ось упала зірка.

Немов вогняний сніп пролетіла вона почерез небо, і темрява поглинула її, ніхто й заклинання не встиг проказати.

Довбуш глянув на нас.

— Хтось сказав заклинання? — запитав він.

Усі мовчали.

— Тоді бути біді,— мовив ватажко. Летавиця ступила на землю і прийняла подобу людини, жінки.

— Її легко пізнати, ватажку, — промовив один старий опришок. — По небаченій вроді та довгому золотому волоссі. А пізнаєш, зможеш оборонитися.

— Що вдієш проти тих чарів? — відказав Довбуш. — Летавиця має силу, супроти якої безпорадні прості смертні. Вона зваблює молодих дівчат та хлопців, приходить уночі і кого поцілує, той мусить умерти.

— Якщо б хтось промовив заклинання, — сказав інший опришок, — летюча зірка втратила б силу і не змогла перетворитися на людину.

Довбуш поринув у задуму.

Ледь засіріло, хмари перекочувалися над нами, наче хвилі моря. Пролунали постріли. Усі кинулися до зброї.

— На нас нападають, — закричали деякі. — Нас зрадили!

Чути було свисти, гавкіт собак та протяжні звуки трембіти.

Довбуш спокійно підвівся і підніс топір.

— Не лякайтеся, браття! Доки я ваш отаман, гори наші!

Постріли й справді стосувалися нас, але то були не солдати, які нас переслідували, а двоє селян із Космача, котрі розшукували Довбуша. Прийшли скаржитися.

Штефан, так називався один, мав молоду жінку і не хотів пускати її на панщину, сам відробляв за неї. Пан звелів йому привести жону на поле жати збіжжя, бо була вона вродлива і впала в око панові. Та коли Штефан знову прийшов сам, пан наказав упрягти його в ярмо і пригрозив наступного разу вилупцювати. Довбуш вислухав Штефана й уміхнувся.

Склалося так, що той пан вирушив на полювання, селяни мали загнати йому сарну. Та ось непомітно відслонилося гілля, і з лісу вийшов Довбуш.

— Штефан поскаржився мені, — заговорив він. — Залиш його та його жінку у спокої, бо інакше так тебе відшмагаю, що душа до пекла проситиметься.

Пан прицілився в Довбуша.

— Ну, стріляй! — мовив Довбуш без страху. — Мене ніхто не годен застрелити.

Зухвалець таки стрелив, вцілив Довбушеві в груди, але куля тільки відскочила та й упала на землю. Довбуш засміявся.

— Бач, тобі мене не убити, то ж роби, як велю.

— Усе зроблю, як кажеш, — затремтів пан, мов осика.

Ще тієї самої ночі прийшов Довбуш у Космач до Штефана, аби сказати йому, що вже нема чого боятися. Сказав так братчикам, але його щось мов чарами тягнуло глянути на Штефанову жінку, чи справді така гарна, як кажуть люди. Отож він постукав, і Штефан впустив його до хати, запросив до господи, збудив жінку і казав їй накрити стіл для високого гостя.

Довбуш сидів на лаві біля помальованої у зелений колір печі, коли увійшла Дзвінка Штефанова. Він лиш зітхнув і навіть слова не зміг мовити. А та усміхнулася й відкинула назад довге золотаве волосся, що скотилося по плечах, мов летюча зірка.

То була жінка, яку рідко коли побачиш, уродлива з довгим аж до землі волоссям, загорталася у нього, мов у золотий плащ. Була вона, наче сонце на небі, аж очам було боляче, дивлячись на неї. Дзвінка встала з ліжка і вийшла до гостя босоніж, тільки в одній спідниці. Отак стояла перед Довбушем, а він згадав собі летючу зірку і подумав, якщо це летавиця, то хай буде, що має бути, хай навіть кров вип'є з тіла, хай змусить спинитися серце, хай цілує мене, скільки їй заманеться.

Незадовго після того Штефан пішов з іншими вівчарями на полонину. Якось Довбуш перестрів Дзвінку у темній гущавині лісу. Обоє були верхи, вона святково зодягнена, у червоній, наче кров, спідниці, білому кептарі, увішана коралями та дукачами. Поперед її коня бігли двоє великих білих псів. У сідлі вона не поступалася чоловікові, у руках мала канчук. Довбуш привітався з нею. Молодиця стримала коня і заходилася поправляти свою вишиту сорочку.

— Куди їдеш, Дзвінко Штефанова? — почав Довбуш.

— Штефан на полонині, — відповіла. — Що маю робити? Їду в Чегет на торговицю.

— Що б ти хотіла там купити? — запитав Довбуш. — Досить тобі захотіти, то прийшли б до тебе й самі царі з дарами.

— Та хотіла б, але хто ж мені що привезе?

Довбуш замислився, а в ту мить у високості скрикнув орел і змахнув крилами, що мов срібло зблисли на сонці.

— Та й що врешті-решт можуть мені привезти? — продовжувала Дзвінка. — Низку коралів, хай навіть перлів, хустку, червоні чобітки? Що тут такого особливого? А мені хотілось би, як у тій казці, стати панею, шляхтянкою, жити у великому будинку з колонами та парадовими сходами. Я б стояла на сходах у кацабайці, які носять графині, з коштовним каміння на шиї, золоті персні на руках, червоні черевички на ногах, лаяла би й била слуг, забажала б собі королівського замку

та бояр, які б мені прислуговували, на колінах би переді мною стояли, як перед царівною. Хотіла би стати богинею, покласти ноги на місяць, мов на срібний ослінчик, забажала б собі досягнути орла, що витає у високості...

Щось ураз зблиснуло. То зблисла Довбушева рушниця, і до ніг красуні впав орел. Довбуш підняв його й простягнув Дзвінці, і орлина червона кров потекла по її пальцях. Вона завмерла і скоса поглядала на Довбуша.

З того часу Довбуша немов підмінили, з ніким не говорив, ніхто не бачив, аби він їв чи пив. Усі виправи на оборону справедливости були відкладені. Ватаг лежав осторонь від товаришів обличчям до землі, не приходив до нього сон ні вдень, ані вночі.

— Захворів, — казали одні.

— Любов палить йому серце, — казали інші.

Старі досвідчені мужі застерігали його. Не довіряй жодній жінці, ватажку, казали вони. Ліпше довірся тисячі чоловіків, аніж одній-єдиній жінці.

Та хіба то помогло? Хіба може уникнути людина своєї долі?

Знову прийшов Довбуш до Штефанової хати. Дзвінка сиділа вдома і пряла. Коли він увійшов, вона звела на нього здивований погляд і не рушилася з місця.

— Де Штефан? — запитав Довбуш.

— Нема вдома, — відказала молодиця. — Хіба не знаєш, що він на полонині?

Довбуш мовчки сів на лаву під піччю.

— Ти до нього прийшов? — запитала Дзвінка за якусь хвилю. — То можеш іти собі, він не скоро повернеться. А якщо хочеш зостатися у мене, то я приготую тобі вечерю.

— Хочу зостатися у тебе.

— Не боїшся?

— Чого?

— Тих, хто тебе переслідує?

— Я не боюся нічого у світі.

Дзвінка підвелася і зготувала вечерю. Довбуш не зводив з неї очей і не міг досхочу надивитися на її вроду, на личко, осяяне полум'ям з печі. Коли вечеря була готова, господиня виставила на стіл, накритий білою скатертиною, пструг та м'ясо, молоко й мед, і сіла поруч Довбуша. Але Довбуш їжі навіть не торкнувся.

— Чому ти не їси? — запитала жінка.

— Не можу.

— Почекай, я принесу тобі вогню.

Вона взяла його люльку, підскочила до печі, швиденько вихопила з вогню жаринку і підпалила вишуканий жовтий

тютюн із Чегету, а тоді передала люльку Довбушеві. Однак вона так і згасла у його руках. Він не їв, він не пив, він не курив, а тільки дивився на Дзвінку і лише згодом помітив, що вона з усієї сили дмухає на пальці.

— Що тобі? — запитав.

— Нічого.

— Ти попекла собі пальці, коли припалювала люльку.

— То й що?

— Твоя правда, коли обпалиш собі серце, болить зовсім не так.

— Хто би дурний був палити серце, досить уже й пальця.

Але Довбуш узяв її пальці і вклав собі до рота, аби остудити. Вона не перечила, а коли він за деякий час поцілував її руку, вона навіть бровою не повела.

— Дзвінко, — мовив Довбуш. — Я більше не витримаю.

— Що ти таке кажеш?

— Я б хотів, аби ти стала панею і стояла на сходах свого дому у кацабайці та червоних черевичках, я хотів би бути твоїм слугою, якого б ти могла бити та лаяти.

— Ото було б весело!

— Дзвінко, — продовжував Довбуш, — мені крається серце за тобою, вмирає від спраги, не може напитися твоєю красою. Так сарна не може досхочу напитися зі свіжого джерела, в якому скупалися сонце, місяць та зорі...

— То було б великим гріхом! Подумай про Бога, чоловіче... — мовила молодиця.

— Я думаю про Бога... — зітхнув молодий Довбуш. — Але ми прийшли на світ для гріха, а Бог є на світі, щоби змилосердитися над нами...

— Ну то во ім'я Бога я змилосерджуся над тобою, — мовила Дзвінка і рушила до покою, а Довбуш — за нею.

Вона сіла на скриню, накриту червоним сукном, і простягнула ніжку, як це робить наречена у шлюбну ніч, а відважний Довбуш уклякнув перед нею, скидаючи черевички...

Дзвінка не раз опісля приходила до нас ув гори відвідати Довбуша, на вороному коні, гарно вбрана. Він обдаровував її, мов султан. Ми перешіптувалися між собою, що добром це не скінчиться, що жінка із золотаво-рудим волоссям не хто інша, як летавиця, вона обплутала Довбуша золотими сітями, накинувши їх йому на плечі; вона — летюча зірка, що манить його у бездонне провалля.

Дехто застерігав Довбуша, але він не зважав на них.

Він часто приходив до Дзвінки, а коли знав, що Штефан удома, то брав із собою нас і дівчат, приходили гарні молодиці з Космача, і ми танцювали. Євреї грали на басі, сопілці та цимбалах.

Штефан почав приглядатися до того, чого раніше не помічав. Він чув, як його жінка виспівувала коло печі. Він чув, як вона в саду, під зеленим склепінням фасолиння, закликала місяць, сонце та вітер, котрий чеше гори, привітати милого; і Штефан тільки хитав головою; аби привітати його не конче кликати місяць, і під його ногами не росли троянди. То що ж то було?

І знову якось вона заспівали тужну пісню про коханого, а коли Штефан глипнув на неї з-під лоба не надто вдоволено, запитала:

— Хіба тобі не подобається пісня?

— Мені не подобається, — була відповідь.

Цей Штефан швендяв по селі, мов лунатик, кожний радо вступався йому з дороги, бо надто вже близько брав він усе собі до серця. А коли якось його дружина скрикнула уві сні, він одразу ж нахилився до неї, сподіваючись, що вона якимось словом зрадить себе. Вона лежала на спині, і її груди, здіймаючись та опускаючись, були схожі на біле шумовиння на гребені хвилі. Вона важко дихала. Урешті промовила: "Я кохаю тебе. Ходи до мене, мій друже!" А коли Штефан нахилився над нею, обвила його шию руками й зітхнула: "Довбуше! Соколе мій!" і поцілувала Штефана, та поцілунок той був, наче укус гадюки. Тепер Штефан знав усе. Він тихо вийшов надвір і гірко заплакав.

Дзвінка пишалася, мов пава, бо хоробрий Довбуш, перед яким тремтів увесь світ, скидав і одягав їй червоні черевички, — тепер у неї були червоні черевички, мов у якоїсь графині. Вона кохала Довбуша, але вона була жінкою. Їй шкода було Штефана. Якось, коли Довбуш подався зі своїми товаришами геть з її господи, вона бачила, як Штефан стиснув кулаки і крикнув йому навздогін: "А щоб тебе понесло горами, а кости твої розкидало серед скель!" Однієї суботи вона заходилася коло Штефана, помила йому голову, зачесала кучері. Штефан не пручався, усе дозволив робити із собою, сидів, мов вирізьблений з дерева ідол, мов дерев'яний кльоцок. Може, він оживе, якщо його скубнути за волосся, подумала собі Дзвінка, і шарпнула гребенем. Штефан, наче й не чув.

— Я смикнула за волосся, — мовила вона. — Тобі заболіло?

— Та що мені там волосся, якщо мені рвуть серце із грудей!

— Хто ж тобі рве серце?

— Ти!

— Та що ти кажеш, любчику! Як я можу тобі таке робити?

— Ти мені невірна, жінко!

— З ким же я тобі зраджую?

— З Довбушем. Чи, може, гадаєш, я сліпий?

— Та що ти верзеш! — вигукнула гордовита жінка розлючено, бо їй залежало на власній честі. — Може, тобі присягнути?

— Присягнися, якщо можеш!

— Присягаюся, що я тобі вірна, чоловіче!

— Присягнися на своїй душі, а не на камені! — крикнув Штефан і висмикнув камінь їй з-за пояса.[12]

Дзвінка смертельно зблідла.

— Присягай тепер.

Вона мовчала.

— Упіймав я тебе на брехні?

— Добре, твоя правда, — безстрашно відказала гордовита жінка. — Ти змусив мене сказати правду, то й насолоджуйся нею, хоч якою гіркою вона є, ковтни її і вдусися. Так, я, твоя дружина, люблю Довбуша, і щоразу, коли тебе немає вдома, ми чудово проводимо час. Тепер тобі легше?

— Дай мені космацької соли,[13] жінко! Це порятує нас обох, — попросив Штефан.

Дзвінка пересмикнула плечима.

— Нащо? Ти й так мені не страшний. Не дай Боже, я запідозрю тебе у чомусь лихому... Варто мені мовити лиш слово, і тебе запхають головою у мурашину купу або розіпнуть на моїх же воротях. Але я тебе не боюся.

— Кажу тобі, жінко, що застрелю Довбуша.

— Не зможеш, твоя куля навіть не поранить його. А опришки пов'яжуть тебе, і ти вмреш у важких муках.

— Нехай, зате ти не будеш мати мене за боягуза, — відказав Штефан.

— Ось таким ти мені подобаєшся, — мовила Дзвінка і сказала чисту правду. — Я люблю мужніх чоловіків! Зараз ти говориш, мов справжній опришок. Якби ти завжди був таким мужнім, я б ніколи не дозволила Довбушеві зняти з мене постоли. Ах! Якщо б ти зумів убити того, кого жодна куля не бере, оце було би!.. Але ти не годен цього зробити.

Штефан зціпив зуби і вийшов геть з хати. Він метався лісами, наче вовк у пошуках здобичі, а коли знесилений повернувся додому і впав, мов мертвий на ліжко, то не міг заснути.

12. Якщо гуцул або гуцулка хочуть дати неправдиву присягу, вони ховають за пояс камінь і подумки клянуться на камінь, віруючи, що так рятують свою душу від прокляття..

13. Отрута, що містить миш'як.

Ах! Як жінка вміє нас катувати!

Невдовзі Довбуш знову завітав до красуні Штефанової. Вона впізнала його свист і сказала до Штефана:

— Іди собі, Довбуш прийшов. Забирайся!

Штефан поплівся геть, виліз через вікно власної хати, а його жінка відчинила своєму любчикові двері його дому. Мимоволі Дзвінка постійно задумувалася над тим, чи має Довбуш якесь вразливе місце. Вона запопадливо пригощала його вином та хмільним медом, тулила в своїх обіймах, а коли Довбуш уже цілком захмелів від вина, меду та кохання, почала хитро його випитувати.

— Так мені сумно, любчику, — примовляла вона, — що колись таки прийде по мене смерть, а тебе, кажуть люди, смерть ніколи не візьме. А я так хотіла б жити і вмерти з тобою.

— Хто каже, що смерть мені не страшна, — відказав на те бравий Довбуш. — Я помру, як кожний смертний.

— То тобі теж не судилося вічне життя?

— Якщо хтось надріже хрест на кулі і посвятить її, то зуміє мене вбити, — признався Довбуш. — Не інакше.

Кажучи це, наш звитяжець і запідозрити не міг якоїсь каверзи.

— Та ти жартуєш!

— Які там жарти, жінко. Я кажу правду.

— Що ж буде зі мною, якщо комусь вдасться звести тебе зі світу?

— Станеш вельможною панею. Я закопав скарб, і після моєї смерти він стане твоїм.

— Як же я знайду той скарб?

— У Чорногорі, там ростуть три велетенські дуби, під ними лежать три камені, великі валуни. Зісунеш камені, відчинеш троє дверей, а за тими дверима — скарб.

Дзвінка обвила Довбуша білими руками.

— Ненько, — мовила вона, — чи Ви купали свого сина у медах, що мені так солодко зціловувати його личко? О, любчику! Чи ти такий файний, чи то мені лиш так здається, але коло тебе сон до мене не йде. Я хочу націлувати тебе донесхочу, як соловейко надзьобується донесхочу ягід у садку.

Вона цілувала його, обвивши руками, мов гадюка.

Та коли Довбуш вийшов, Дзвінка помітила через вікно Штефанову тінь, — той сновигав довкола хати, — й свиснула йому, як свистять собаці.

Штефан увійшов і глипнув на Дзвінку, глипнув, мов заграючи, і їй знову стало шкода чоловіка, та водночас її не покидала думка про Довбушевий скарб. Вона уявляла себе вельможною панею, ось стоїть вона на парадних сходах

свого маєтку у розкішній кацабайці, лає та лупцює слуг. Уява більше хвилювала її, аніж Штефанова покора.

— То що? Хочеш убити Довбуша? — почала вона.

— Якби моя воля! Але ж він неуразний, — відказав Штефан.

— Зате моя воля може все! — бундючилася жінка. — Довбуш житиме доти, доки я забажаю. І не довше.

— То дай мені його вбити.

— Так, Штефане, убий його, а тоді ми удвох викопаємо скарб.

— Ти знаєш, де закопаний скарб?

— Знаю.

— О, жінко, ти золото!

— Такого ти не сподівався від мене, хіба ні? — вигукнула Дзвінка. — Ти його застрелиш, але скарб належить мені. Я стану вельможною панею, носитиму кацабайку, як графиня, і матиму слуг, щонайменше сотню, а тобі буде дозволено їх лаяти та батожити, усіх сто, а я батожитиму тебе, мій любий Штефане.

— Лупцюй! — погодився Штефан. — Лише дозволь мені убити Довбуша.

— Він житиме тільки доти, доки я забажаю, — повторила Дзвінка.

Якийсь час вони мовчали, потім Дзвінка пішла до покою і гукнула звідти:

— Ходи, чоловіче, можеш скинути з мене черевички.

І Штефан, простак, недотепа, глупак, аж умлів, що йому знову дозволено доступитися до жінки.

Першої ночі Штефан відлив кулю, другої — вирізав на ній хрест, а на третю — поклав її у свячену воду в церкві і забрав під час служби Божої та й заладував у рушницю.

— Усе, кажи Довбушеві, хай приходить.

— Але чи поцілиш у нього? — запитала Дзвінка.

— Поцілю, покладися на мене.

Усе відбувалося, як я Вам оповідаю, бо я був при тому і бачив усе на власні очі.

На зеленій полонині стояв Довбуш молоденький, на топір підпирався й до хлопців-опришків гукав: "Гей, браття, уставайте, гарно й святочно вбирайтеся, бо йдемо сьогодні до Дзвінки, до Штефанової любої жінки і попросимо її гречно, щоб усіх нас нині нагодувала вечерею!" Коли ми прийшли, уже спав вечір, і зірка стояла на небі, перша, друга чи третя, а Дзвінка з переляку замкнула двері, Штефан причаївся на стриху з рушницею, готовий вистрелити, тільки-но Довбуш переступить поріг. Над хатою витав беркут.

— Бачиш, беркута, Довбуше? — мовив один старий опришок. — То погана прикмета. Повертай звідси геть, хоробрий легіню!

Але Довбуш постукав у двері.

— Чи спиш, чи не спиш! — гукнув він. — Чи готуєш нам вечерю?

— Ще вечеря не готова, — відказала Дзвінка з-за дверей, — бо Штефана нема вдома. Але скоро наготую такого, що здивую весь світ.

— То впусти нас.

— Ні.

— Впусти нас!

— Ні.

— Впусти нас, курво, бо висаджу двері!

— О, який нетерплячий, — сміялася пишна жінка. — Сім літ треба збирати силу, щоб виламати залізні замки на моїх тисових дверях.

Нагорі принишк, цілячись, Штефан. Довбуш став налягати на двері, замки подалися, ще й опришки прийшли на допомогу. Ось Довбуш зірвав двері із завіс, відхилив другі, а нагорі усе цілився й цілився Штефан.

— Повертайся назад! — крикнула Дзвінка своїм дзвінким голосом. — Повертайся!

— Що це ти тікаєш од мене, — промовляв Довбуш до неї, а вона побіліла, мов полотно. Нагорі стояв Штефан і цілився.

— Тут твоя смерть, повертай назад! — благала Дзвінка.

У цю мить вистрілив Штефан.

Постріл пролунав, мов грім з ясного неба, і підтяв Довбуша. Він упав обличчям додолу, а з грудей стременем бухнула кров.

Опришки підскочили до нього й підняли його на руки. Довбуш не міг говорити лише кивнув рукою. Хлопці винесли його надвір й опустили на траву. Дзвінка впала йому на груди, заломлюючи руки, плачучи та ридаючи.

Урешті Довбуш здобувся на голос. Опришки зопалу рвалися підпалити хату, прибити Штефана на воротях, а підступну жінку кинути в полум'я.

Довбуш попросив тиші.

— Аби нікому й волосок з голови не впав, — мовив він. — Хай буде по-моєму.

Потім глянув на золотоволосу жінку-красуню і похитав головою:

— Чого ридаєш тепер? Це ж ти усе підлаштувала. Не плач, йди геть! Ти мене зрадила. Для тебе заховані дві тисячі дукатів, то ж ти дістала плату сповна.

Ми стояли навколо, ніхто не важився й дихнути, так важко нам було на серці.

— Ходіть, мої щирі браття, — крикнув Довбуш. — Візьміть мене на топори й занесіть у Чорногору, бо тут навколо сама лише зрада.

Тож ми підняли його на топори і занесли в Чорногору.

Там, де росли три дуби, спинилися. Довбуш кивнув головою і врешті поволі мовив, бо говорити йому було уже важко:

— Підведіть мене під цим буком.

Ми підвели його, як він нам велів. Він стояв під великим старим зеленим буком, опираючись на рамена двох товаришів, його обличчя посіріло, немов земля, а кров стікала у зелений мох.

— Для усіх нас настав час розлуки, — вів він далі. — Я вмираю, браття, я вмираю. Поховайте мене тут, під буком, розділіть між собою гроші та й розходьтеся. Більше опришками ви не будете, бо бракує вам твердої руки. Розійдіться по світу! Немає у вас більше ватажка!

Так промовляв Довбуш, а ми стояли навколо нього й плакали.

Коли він умер, ми залишили його лежати під буком аж до заходу сонця. Скеля була йому ложем, а зброя — прикрасою. Після заходу сонця ми поховали його, як велить звичай у наших горах, поклали йому на груди золоту монету,[14] поклали в гріб і його зброю, а тоді востаннє заграли карпатські трембіти над його узголів'ям, які так часто кликали до боротьби та перемоги, тепер вони звучали сумно і скорботно, гахнули залпи з усіх рушниць та пістолів, у могилу грудка за грудкою посипалася земля. Гори стояли в останніх червоних відсвітах призахідного сонця, верхів'я прадавніх дерев урочисто шелестіли, з півночі насувалася гроза, котилися чорні хмари, їх пронизували блискавиці, глухо рокотав далекий грім.

Так поховали ми Довбуша, опришка.

Потім поділили гроші і розбрелися, хто куди, проте не назавжди. Кожен обіцяв у день Довбушевої смерти прийти до його могили. Декого з тих, хто подався у долину, упізнали і кинули за ґрати. А ті, котрі не вибралися до Угорщини і не осіли там, повернулися в гори, вибудували собі тут хати, або й далі жили по-старому, як опришки. Чимало хоробрих опришків зібралося за рік після Довбушевої смерти в умовлений день на Чорногорі, я теж був серед них. Що то була за зустріч! Той сміявся, а той плакав від утіхи, і усі знову поклялися у дружбі та вірності.

14. Один із багатьох язичницьких звичаїв, яких дотримуються наші гуцули.

— Ні, більше ми не розійдемося! — вирішили ми одноголосно і подали собі руки на Довбушевій могилі.

На тому ж місці вибрали нового ватажка. Не знаю, в чім там річ, однак вибрали мене, хоча я й не вважав себе гідним провадити таких мужніх і хоробрих легінів.

Отож ми й далі, як могли, провадили війну, щоправда обережнішу і не таку жорстоку, як раніше. Почувалися не такими певними себе, як тоді, коли над нами стояв Довбуш. Зрідка відважували спускатися в доли. Зрідка вступали в сутички з вояками та жовнірами, котрі переслідували нас. Коли переслідувачі наступали нам на п'яти, ми відійшли через гори до Угорщини; а коли в Угорщині було оголошено мобілізацію, сховалися в Галичині. Саме тоді, пане Захер, відбулося моє потішне знайомство з Вашим вуйком. То був бравий хлопака, але трохи лякливий. Боявся холери та розбійників. Під час епідемії він, незважаючи на гарячу літню пору, сидів у своїй кімнаті загорнений у шляфрок та шаль, оповитий клубами цигаркового диму. Він не важився вийти на свіже повітря, а якщо хтось хотів з ним поговорити, то тільки через віконну шибку, бо він нікого не впускав досередини. Так само було й з розбійниками. Ніхто з нас і гадки не мав заподіяти йому лиха, однак Ваш вуйко не розлучався з рушницею. З рушницею ходив до праці, з рушницею шпацерував, з рушницею сідав до столу та лягав у ліжко.

Так було й одного вечора — але про таке не розповідається перед вельможними дамами. Та хай уже буде, отож сидів він, тримаючи рушницю на колінах, і раптом почув голосний сміх, а потім побачив у маленькому віконечку вишмароване сажею обличчя і спрямоване просто на нього чорне дуло рушниці. До чого була йому тепер власна рушниця? Вельможний пан немов закаменів.

Чорне від сажі обличчя було моїм.

— Чоловіче! Нащо волочиш всюди за собою рушницю? Не бійся, такому доброму чоловікові ми не заподіємо ніякого лиха. Щоб це сказати, я й прийшов сюди.

Тоді Ваш вуйко, за добрим звичаєм, запросив нас до себе в гості потанцювати з дівчатами.

Ось одного вечора, умовившись день перед тим, ми прийшли до його господи. Вельможний пан не поскупився — наїдки, напитки, євреї-музики та вродливі дівчата. Ми розважилися на славу, тобто я хотів сказати, що інші розважилися, що ж стосувалося мене...

Але вже настав час розповісти про це...

Отож мої хлопці розкошували, виспівували Вашому панові вуйкові та вельможній пані, гарній статечній жінці, до речі, многая літа, гойдали на колінах їхніх маленьких діток,

аж доки євреї не заграли до танцю, і всі стали в коло. Який українець може нудьгувати чи здатний всидіти на місці, коли у повітрі витає нестримна ностальгійна мелодія коломийки? Що це за чари, котрі змушують ноги попри їх волю йти в рух, поривають людське єство за собою, закручують у шаленому вихорі, наділяють людину крилами, і здається, що злітаєш у небо, до золотого сяєва, аж подих забиває, і стає тобі на душі так легко, мов дитині, так солодко, так щемко! Аж душу би віддав!

Коломийко, коломийко! Розкішний, шалений танцю, нестримний, як політ беркута, чудовий, як танок зір! Ти можеш належати тільки одному народові, моторному, мужньому, лицарському народові, який уміє веселитися від усієї душі і плакати від усього серця, який уміє страждати без нарікань і боротися до останньої краплини крови...

Доки хлопці кружляли у танку з дівчатами, доки очі їхні яскріли від утіхи, злітали у повітря довгі коси, я сидів собі осторонь, діти обсіли мене довкола і випитували то про се, то про те, як то уміють випитувати тільки діти, такі невинні, такі до всього цікаві. Я гладив їхні голівки, цілував ці чисті, неосквернені ще жодною лихою думкою чола...

І тоді на мене накотилося... Не каяття, мій пане, а болюча туга за моїми роками дитинства, коли моя мати цілувала моє ще неосквернене чоло... Тієї ночі сон не йшов до мене.

Ми розклали велетенську ватру. Навколо мене лежали мої товариші і спали, тільки я не міг заснути. Я не зводив очей з червоних мерехтливих язиків полум'я, і вбачалися мені у тому полум'ї спрямовані на мене погляди дитячих очей, невинні, добрі, запитливі погляди...

Я думав, гадав і вперше подумав про те, аби укласти мир з людьми і поховати зброю.

Та враз, зненацька, хоч не було ні вітерця, повітря ані шелесне, почали хилитися у мій бік верхівки дерев у лісі, вогонь згас, лише важкий дим усе ще курів, здіймаючись угору, вище й вище, мов сірий стовп, аж до золотих зір, і знову опав додолу, став зовсім маленьким клубком, збився докупи, став переді мною з'явою і заговорив. То був біс.

Я впізнав його за порожнім поглядом очей та за улесливою мовою.

— Чи ти з глузду з'їхав, Миколо, — мовив він. — Хочеш покинути славних опришків, вірну зброю та зеленгори! Огляньcя навколо. Усе, доки око сягає, повинне належати тобі...

Отак говорив він, і я слухав його якусь хвилю, бо мене охопив панічний жах і скував моє тіло. Та я взяв себе

в руки і перехрестився, бо говорити не міг, мені відібрало мову.

Тоді він зшипів, наче вода, що потрапила на гарячу плиту, виріс до велетенських розмірів, аж сягнув зір, але побачивши, що я його не боюсь, знову скрутився клубочком і зник з димом, який, здавалося, поглинув вогонь.

Коли я оглянувся, ватра світло і ясно палахкотіла, як і перше, а товариші мирно спали.

Рано-вранці я зійшов униз, до села. Люди виходили з хат і здивовано дивилися на мене. Я не озирався ні праворуч, ані ліворуч, прямісінько простував до церкви, висповідався в усьому священикові і прийняв причастя.

А потім подався до Вашого пана вуйка.

Тоді з колишніх рекрутів, неполохливих селян та навернених на шлях праведний розбійників формували так звані загони гірських стрільців для боротьби з опришками. Ви, напевно, чули про них.

Отже, коли я про все розповів Вашому вуйкові, про спокушання сатани та про своє прозріння, він сказав:

— Я поговорю з повітовим капітаном, тобі ніщо не буде загрожувати, але вони вочевидь вимагатимуть, аби ти став стрільцем, ще й призначать тебе ватажком.

Ваш вуйко мав добрі наміри, але за жодне злото й срібло світу я не став би зрадником своїх товаришів.

— Ні, пане, — мовив я. — Ніколи. Ліпше я спатиму на голих каменях, хай мене травлять, мов дикого звіра, аніж піднесу руку на тих, з ким ділив незгоди війни та нужду. Ні, цього я не зроблю, хай приязнь та вірність вічно живуть на землі...

Що ж далі оповідати?

Я залишився опришком, залишався ним навіть тоді, коли в горах не зосталося ні краплини волі та втіхи, коли нас заганяли в глухий кут, наче вовків, коли доводилося щоденно виборювати місце під сонцем, пити лише джерельну воду та живитися корінцями. Але ми вистояли з Божою допомогою.

У 1848 році, коли було скасовано панщину і селяни стали вільними, наша війна само собою скінчилася. Опришки покинули криївки у горах, склали зброю і уклали мир.

Тоді я викопав свої гроші. Жодна людина не могла закинути мені, що я нажив їх нечесним шляхом, як євреї. Я не добував їх обманом, шахрайством чи грабунком, а в чесному бою із зброєю в руках. Купив собі шмат лісу та збудував ґражду, яку Ви вже бачили, і почав жити для себе, осторонь від людей, зі своїми собаками та кіньми... Аж до того часу, як настав великий голод, люди падали просто на дорозі

і вмирали. Одного разу вночі я почув під своїми дверима чиєсь скимління, так плаче покинуте дитя. Я вийшов надвір і знайшов під порогом молоду жінку з хлопчиком.

— Її послав мені Господь, — подумав я, впустив жінку з дитиною до хати, і вони в мене залишилися.

Оце й усе.

Старий замовк, вибив файку і глянув на хлопчика, який заснув у соломі й усміхався уві сні.

— Гадаю, шановному панству вже час йти до сну, — сказав він урешті.

Ми повкладалися, як могли. Дами потонули в запашній соломі. Професор ліг на лаві горілиць, склавши руки, і став схожий на зодягненого в лати середньовічного рицаря, яких можна побачити на кам'яних саркофагах. Храп хірурга більше нагадував хрипіння важкопораненого вояка на полі бою.

Тільки до мене сон не йшов. Розповідь старого опришка глибоко схвилювала мене. Коли усе змовкло, я почув два голоси, хтось стиха перемовлявся між собою.

— Ну то як? — сказав один голос, який, очевидно, належав Ґреґорові. — Ти знайшла чарівну паличку?

— Конче її знайду, — відказав другий, і не було жодного сумніву, що то був гарний, глибокий голос Атанки. — На горі Чивчин біля Жаб'я є срібло, а в Чорногорі закопано скарб ще з часів татарської навали.

За якусь хвилю знову почувся спів, долинав він десь здалеку, але дуже виразно. То була пісня про Довбуша, опришка.

Як я, браття вже загину,
то зложіть мня на топори,
занесіть мня, де найкраще,
занесіть мня в сині гори.

А мій топір золочений
в Дністер-Дунай затопіте,
нехай знають руські діти:
що хто жінці в світі вірить,
мусить марне загибати.

Урешті-решт я тихенько підвівся, нечутно вийшов надвір і став перед стаєю. Повітря повнилося важкими пахощами, а наді мною миготіли м'яким світлом зорі, мов розсипані жаринки. Білі хмарки пливли в золотистому сяєві місяця схожі на кораблики із срібними вітрилами.

Коли я спустився схилом, то почув голоси.

— Уже північ, — мовив один. — бачиш Великий віз?

— Бачу, — долинуло у відповідь.

Ніч тривала недовго. Один по одному стали виходити зі стаї вівчарі, попереду ватажко. Вони простували до узгір'я, з якого добре проглядалася околиця і череду видно було, як на долоні. Вони спинилися, ставши обличчям до сходу сонця, і поскидали шапки. Довший час панувала тиша. А тоді ватажко почав молитву, звернену до скель, гір та далекого моря.

Коли перший ранковий багрянець, легкий, ледь помітний, торкнувся неба, усі проказали "Отче наш". А тоді поволі й урочисто спустилися до потічка, що протікав поблизу і в якому відбилося сріблясте лице місяця, умилися до схід сонця.

Один з вівчарів підніс трембіту. Тричі сумовито затрембітала трембіта, луна повторила її тужний спів. І тоді на всіх полонинах гуцульських гір побудилися вівчарі і проказали ту ж саму молитву. Коли трембіта змовкла, їй відізвалися інші з півдня і з півночі, зі сходу та заходу, зі всіх верхів'їв Карпат, здалеку і зблизька, немов нескінченна луна, що поступово стихає і слабне.

Вівчарі повернулися до стаї так само тихо і врочисто, як ішли до молитви.

Уже й не знаю, як я врешті заснув, єдине знаю напевно, що розбудив мене старий опришок, коли новий день розлив довкола перші червоняві потоки світла, і що ми з Ґреґором, зачаївшись у недалеких чагарях, підстрелили глухаря. Коли ми повернулися, дами вже сиділи перед стаєю, пили молоко, заїдаючи чорним хлібом, і бавилися з Атанчиними козами. Довкола радісними трелями вигравав ранок. Ми прощалася з вівчарями, потиснувши один одному руки, коли вже зовсім розвиднілося, і рушили в Чорногору. Ґреґор та Атанка пішли з нами.

Рожевий туман завис у горах, скелі виблискували металевим полиском. Унизу розкинувся праліс, темнозелене море з велетенськими хвилями, що безнастанно шемротіли. У кущах висвистували дрозди.

Та невдовзі довкола нас запала цілковита тиша, з усіх боків почали громадитися білі хмари, заступаючи овид.

На нашому шляху росло одне-єдине дерево, у дуплі якого жили дикі бджоли. На його корі виднілися сліди ведмежих кігтів, видно, поласував вуйко медом. Високо у повітрі кружляли беркути. Удалині, на скелях, на тлі розірваного вітром туману, виднівся гурт косуль. Жовтобрунатні тваринки видавалися на тлі білих каменів та світлої зелені лісу майже чорними. Ґреґор показав на них і зблиснув в усміху своїми білими зубами.

На пораду опришка ми пустили поводи. Розумні тварини йшли спокійно і впевнено одні за одними, через кам'яні містки та повз прямовисні стіни скель, тільки час од часу підбадьорюючи себе форканням.

Зненацька у нас під ногами зазіяла бездонна прірва, аж дами скрикнули, а професор вхопився за гриву свого коня. Але так тривало тільки мить, потім хмари знову милосердно приховали від нас довколишні провалля.

Коли ми досягли чорного озера, Несамовитого,[15] що лежало на високому гірському плато, обрамлене скелями, справжнє морське око, — так називає наш народ озера, які трапляються тільки в Карпатах, — старий опришок показав нам могилу, порослу мохом та квітами.

— Тут колись відбулася жорстока битва, — мовив він. — Ми поховали наших товаришів і ворогів також. Тож помолімося, прокажімо "Отче наш"!

На березі озера, де скелі утворювали таку собі бухточку, ми злізли з коней. До нас підійшли двоє гуцулів. Один взяв коней, а інший запропонував свого човна. Човен був, наче Ноїв ковчег, ми всі помістилися в ньому. Ми відштовхнулися від берега і невдовзі опинилися на середині озера, спокійного, незворушного. Чорне дзеркало води не віддзеркалювало навіть навислих зусібіч скель та похмурих смерек, ані блакитного неба, що мерехтіло золотом.

— Гляньте, професоре, яке чудове чорнило! — вигукнув хірург. — Справжнє чорнило. Цією велетенською бочкою чорнила можна списати цілу бібліотеку.

Маленька полька зачерпнула своєю білою ручкою пригорщу чорної води. І враз у долоні вона стала прозорою та чистою мов сльоза. Панночка здивовано простягнула долоню професорові.

— Виною тут лише бездонна глибина таких озер, — сказав професор. — Тому вода й видається чорною. Можливо, це кратери погаслих вулканів, які на неймовірній висоті, від 4000 до 6300 футів над рівнем моря, заповнилися водою і утворили ось ці морські ока. Місцеві люди вважають, що озера сполучені під землею з морем, і море дивиться у горах на світ ось цими очима, а під час кожного шторму на морі, штормують і озерця. Мешканці гір, начебто, знаходили навіть у них уламки кораблів.

15. Автор, який здебільшого скрупульозно дотримується точности у зображенні східно-галицької природи, не міг не утриматися від спокуси змалювати унікальний карпатський феномен, озера, названі в народі морськими оками. Тому, аби передати картину Карпат в усій її величі та красі, автор вирішив не дотримуватися у цьому випадку географічної точности і розташував озеро Несамовите зовсім не там, де воно насправді знаходиться.

Пронизливий свист, посилений відлунням, змусив нас здригнутися. Панна Лодойска затремтіла, мов осикове листя. Ґреґор, який власне й свиснув, усміхнувся.

— Цей чоловік, напевно, розбійник, — прошепотіла Лодойска.

Опришок похитав головою.

— Розбійників більше немає, — сказав він. — У горах — мир.

— Гарна луна, — мовив професор.

Старий опришок на догоду решті вистрелив з рушниці, а тоді й з обох своїх пістолів. У горах заблискало й залускало, мов у грозу, луна покотилася і тут, і там. Так, певно, котилася луна проваллями, коли опришки боронилися від солдатів та стрільців, коли тужила трембіта та заливалися гавкотом пси-вівчурі. Тепер у горах панує мир, а війна точиться лише внизу, там, де живуть люди, котиться від одного домашнього вогнища до іншого, від одного межового стовпа до наступного.

На протилежному березі озера ми вийшли з хиткого човна, вистрибнули на кам'яні валуни і сипкою галькою подерлися догори.

На квітучому узгір'ї паслися вівці. Дзеленькіт скликанчиків долинав аж до нас, а дурманний духмян забивав памороки, наче кадильний дим. Темно-синіми очками поглядали на нас карпатські незабудки, поряд хитали голівками альпійські фіалки, привітно кивала нам услід рожева родіола.

А над усім цим сонце розпростерло іскристе плетиво чарівних павутинок. Сріблясте джерело било струменем з-під каміння, скроплюючи квіти та мох, що заховалися під ним, наче під скляним прозорим куполом. Усе менше траплялося нам на шляху наших старих знайомих, останніми відступили смереки, а назустріч виходили усе нові й нові чужинці: покручені карликові деревця, повзучі сосни, афини, папороть, мох та лишайники. Ісландський мох затягнув скелі тьмявим сріблом; схожий на тендітні матово-зелені оленячі роги рододендрон, названий гуцулами карпатською трояндою, простягнув до сонця свої овальні листочки та рожеві пахучі квіти.

Мало-помалу пустка і самотність скелястої пустелі взяла нас у свої обійми. Коли хмари на якусь мить розступалися, перед нашим зором з'являлася чудова картина, наче в білому обрамленні: пустельні вивітрені скелі, устелені високо вгорі мерехтливим снігом, піщаник поступався місцем яскраво-білому вапнякові або блідо-зеленому гранітові, у якому час од часу зблискували на сонці, немов діаманти, кварцові кристали.

Гадюка підвела голову з каменя, на якому вона вигрівалася на сонечку, і глянула на нас. Дами скрикнули, а професор підскочив до неї з наміром убити гадину.

— Не вбивай мудрість, бо умре тобі мати, — стримав його старий опришок, а тоді звернувся до панянок. — Змія на дорозі приносить щастя. Тому її треба шанувати.

Ми поволі видряпувалися на чубок гори. Змія, певно, й справді приносить щастя, бо сильний порив вітру ураз розірвав хмари і розігнав їх навсібіч, наче вовк, котрий вдирається в отару білосніжних овечок.

Ось уже Чорногора постала перед нами зі своїми трьома верхами, щоб невдовзі показатися в усій своїй величі, королевою східних Карпат, в оточенні двадцяти сімох пажів, а навколо, на схід й на захід, простерлися гори, аж дух захоплювало, і завмирало серце.

Над голими яскраво освітленими верхами гір та темними верхівками смерек летиш поглядом, немов беркут, у далеч, яку годі виміряти, яка, здається, не має меж, — блакитна, усіяна золотими світами бездонність небес.

Білі хмарки вигойдувалися в іскристому етері, викупувалися у теплих сонячних променях, кидали на землю великі рухливі тіні. З одного боку виднілася Угорщина, а з іншого — простори Галичини.

Стовпи ранішнього туману здіймалися в небо, немов дими жертовних вогнищ. Поміж моря зелені зіяли чорнотою таємничі провалля. Оксамитові мохові килими виблискували смарагдово між темних стовбурів дерев, об які, немов прибій, розбивалися жовті хвилі збіжжя, щоб потім відкотитися назад, у море, аж до оповитого м'яким багряним серпанком крайобрію і ще далі. Цей золотий океан пронизували срібні змії струмків та річок, села пливли у ньому, мов кораблі з нап'ятими вітрилами, а вивищені понад дахами церкви правили за щогли. Окремі білі смужки та цяточки розривали тремтливі блакитні стрічки, що ген-ген унизу оперізували підніжжя гір.

Сонце вповивало тут своїм теплом два світи, Схід та Захід. Ген там втомлена Європа, ветха, немов знищена негодою скеля, яка облуплюється під нашими ногами; недужі народи, наділені усіми можливими болячками, які тягнуть на горбі свій вік та усе своє багатство; там немає нічого, що не було б виміряне й вирахуване, зважене чи визначене; там вічна Ізида співчутливо споглядає на людей тисяччю своїх очей, непереможна, нерозвінчана!

А тут юні, молоді й свіжі нації, які щойно підводять голову, з первісним, дитячим сприйняттям таємниць творення, які усім своїм єством відчувають сутність природи,

вічної незмінної людської долі, яких не мучать жодні спогади, не жахає минуле, без марних сподівань, які однак дивляться у майбутнє без страху і сумніву.

Усі вже давно рушили вниз, а я все ще стояв, мов зачарований; кам'яні обійми скель не відпускали мене.

Піді мною куріли комини хат, диміли смердючими димами міста, гарячково метушився людський мурашник, далеко внизу панували Власність, Війна, Ненависть, Смерть, підневільна Праця й Розбій — цей виглянцуваний земний світ з його усміхненою нуждою.

Старий опришок казав правду. У горах — мир, мир і спокій тут, де ніщо не живе окрім злиденного моху на вивітреному камінні, де людське серце не годне битися довго, бо його стукіт означає незгоди, суперечки, вічний неспокій і погоню, але ж за чим?

Тут закінчується царство живих. Глянь, у яких вузьких рамках ти живеш, людино! Тут паную я, тут панують правічні сили природи! Глянь у вічі смерті, людино, смерті, яка вічність була до тебе і буде після тебе. Вічність! — промовляє природа кам'яними устами.

Серце завмирає. Здається, наче й ми самі стаємо камінням серед каміння.

Зненацька звідкись почувся людський голос. Тут, де смерть зусібіч заглядає у вічі, він змусив здригнутися та водночас приніс утіху. У цій скелястій пустелі той голос був, немов чисте дзюркотливе джерело.

Старий опришок сидів під навислою скалою, сам сірий і ветхий, мов правічна скеля.

— Уже час, — повторив він своїм теплим сердечним голосом і поволі наче відділився від скелі. — Ходімо вниз.

— Так, ходімо вниз, до роду Каїнового.

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Прогулянка на санях

Це було майже перед самим Різдвом. Родючі рівнини східної Галичини, ще донедавна схожі на золотисті моря, загорнулися в снігову шубу; села, оточені високими білими валами, наче поперетворювалися на зимові фортеці; час від часу перед очима подорожнього виринав самотній, обвішаний блискучими льодяними бурульками старовинний замок воєводи.

До великого цісарського шляху, що перетинав край із заходу на схід, тулилися низенькі, вкриті соломою курні хати Кам'янця. Курні, бо дим прокладав собі дорогу крізь гостроверхі стріхи без коминів. Довга алея вела до панського маєтку, високі голі тополі обабіч стриміли в небо, немовби велетенські мітли; на парканах та на стодолах цвірінчали голодні горобці. Сам же маєток — продовгувата двоповерхова будівля, за якою громадилися господарські прибудови, без жодного натяку на якийсь архітектурний стиль, — стояв відкритий усім вітрам, не захищений жодними мурами, навіть паркану не було.

Цікавий перехожий, зазирнувши у вікно першого поверху, зміг би побачити у челядні під образами слуг, здебільшого в барвистих українських строях: кучер грав у карти з наймитом, а стара нянька нинішньої господині маєтку розповідала покоївкам казки та давні історії про козацького гетьмана Хмельницького та про пострaха поляків Твардовського. Якби ж комусь прийшла до голови безглузда думка видряпатися на одну з височенних лип, що росли навколо будинку, побачив би крізь яскраво освітлені вікна саму господиню Кам'янця. Вона сиділа перед запаленим каміном, поклавши ноги на величезне ведмеже хутро, й читала якусь пошарпану книжку.

Ніхто не міг збагнути, чому ця народжена для життєвих утіх, блиску та панування молода вдова, котрій ледь виповнилося двадцять п'ять років, віддала перевагу одноманітному

животінню у своєму маєтку, а не дурманливим розвагам столиці. Альдона й справді була незвичайною жінкою, розумною та вродливою.

У позі, в якій ця жінка лежала на низькому дамастовому фотелі, у вузькій чорній оксамитовій сукні, кацабайці з тієї ж благородної тканини, схиливши прекрасну сумну голівку, обрамлену, наче короною, чорними косами, вона кожному могла би здатися розвінчаною королевою або ж богинею, вигнаною із сонму богів.

Навколо панувала глибока тиша, і тільки час від часу хрипкий гавкіт велетенських сторожових вівчурів долинав до вуха красуні. Вона так поринула в читання, що не чула ні собачого гавкоту, ні потріскування сухих дров у каміні, ні співу домовичка у старих стінах, ані кроків чоловіка, який щойно увійшов.

Чоловік бездоганно пасував до цієї чарівної жінки, яка лежала перед ним, ніби саме для неї був створений, хоча й не відзначався вродою, ані аристократичним поводженням. Однак усе його єство променилося шляхетністю, властивою справжньому вельможі, свідчило про вільний нескорений дух та залізний характер.

Ігор Манів, власник сусіднього маєтку, був вищий середнього зросту, але завдяки пропорційній будові тіла не видавався ні кремезним, ані присадкуватим; його обвітрене, засмагле обличчя, незважаючи на горбкуватий ніс, вольове підборіддя й грізні чорні брови, випромінювало безмежну доброту та приязнь. Великі ясні очі аж сипали жвавими іскорками, а коли він говорив, годі було устояти перед чарами його голосу, не прислухатися до його чітких тлумачень.

— Доброго вечора!— почав він, відірвавши нарешті від Альдони свій сповнений глибокого співчуття погляд.

Красуня здригнулася.

— Ах... Ігоре, це... Ви,— пролепетіла вона знічено, заховала книжку в кишеню кацабайки і підвелася йому назустріч, простягнувши маленьку холодну руку.

— Я потурбував Вас, прекрасна пані,— мовив Ігор. — Вибачте! Я виправлю свою помилку. Сяду собі в куточку й розважуся з Нероном, доки Ви впораєтеся зі своєю лектурою.

Нероном звався великий чорний кіт. Обділений ласкою господині він солодко спав собі на теплій поличці каміну, але привітний голос Ігора розбудив його, кіт потягнувся усім тілом і привітав любого гостя воркотанням.

— Лектурою?— перепитала Альдона. — Я нічого не читала.

Ігор посміхнувся.

— Ви подарували мені задоволення, якого я не вимагав і не очікував,— продовжував він.— Щось моя наука таки

дала. Ви все ще читаєте нікчемні книжки, однак уже соромитеся того.

— Хто Вам таке сказав?— обурилася красуня.

— Кишеня Вашої кацабайки, яка, здається, більше пишається тим французьким романом, який Ви щойно читали, аніж Ви самі. Погляньте, як смішно вона відстовбурчилася.

З цими словами Ігор легенько штрикнув пальцем у книжку, яку Альдона ховала від нього.

— Ви помиляєтеся,— відповіла вона сердито.

— О, я часто помиляюся,— вигукнув Ігор.— Але якщо вже щось стверджую, то маю рацію. Може, покажете мені той роман?

Красуня неохоче відвернулася від нього, а Ігор легко витягнув з кишені книжку і розгорнув її.

— Дюма.. "Граф Монте-Крісто"... Ви невиправна, Альдоно!

— А Ви... Ви...— вона не докінчила речення.

— Вибачте,— сказав він, повертаючи книгу,— але я суджу про людей за тим, які книжки вони читають, а не за їхнім одягом, обличчям чи звичками. І коли вже я раз вбив собі в голову зцілити Вас, моя вельможна пацієнтко, то мушу хоча б час від часу переконатися, чи діють мої ліки. Найкращий спосіб — заглянути у Ваше чтиво.

— Хто дав Вам право, пане Манів, поводитися зі мною, наче з дитиною?— запитала Альдона з усією суворістю, на яку лишень спромоглася.

— Хто дав мені право сказати Вам правду, хай навіть неприємну? — відказав Ігор, ані на мить не втрачаючи свого привітного супокою. — Глибоке співчуття, яке я відчуваю до Вас та до вашої долі, Вашої душі, яка, незважаючи на нашарування модного виховання та безцільного поверхневого життя, збереглася ясною та чесною. Чи, може, я помиляюся? Скажіть мені тільки, що Ви щасливі від цього чтива, якому світське товариство, з огляду на знамените ім'я, надає такого великого значення, і я замовкну.

— Ви ж знаєте, Ігоре, що світ з його ілюзорними втіхами викликає в мене огиду,— мовила пані, не підводячи на чоловіка очей. — Хіба інакше була б я тут? Та й взагалі, що такого пропонує нам життя, що варто було б цінувати й поважати?

— Не жалійтеся мені на життя. Кожен має те, на що сам собі заслужив,— повчав Ігор. — Не те, чого ми вже досягли і чим надійно володіємо, робить нас щасливими, а лише боротьба, прагнення досягти кінцевої мети. Більшість людей до останнього подиху змагається за матеріальні блага. Ви ж, Альдоно, втішаєтеся тими благами сповна, однак це викликає у Вас нудьгу, отруює будь-яку насолоду, бо набуток, не

одержаний власними зусиллями, не є набутком. Я це чудово розумію і тому не докоряю Вам, лише дивуюся, як жінці з таким великим душевним обдаруванням не прийшло на думку, що від життя можна взяти іще щось інше, цінніше за фізичну красу, багатство, утіхи, що ті люди, котрі день у день живуть турботами про хліб насущний або з усіх сил борються за своє існування, не можуть присвятити себе виконанню вищих завдань. Почніть жити й працювати для інших, бо ж про себе саму Вам турбуватися нема потреби. Поставте собі спершу маленьку, потім більшу, а згодом ще більшу мету: щоденно інше завдання. Поривайтеся, борітеся і невдовзі побачите у себе того нечастого гостя, якого Ви дотепер надаремно закликали до свого переповненого добробутом дому, до свого уставленого смаколиками столу. Гість той — вдоволення, сатисфакція!

— Що ж мені робити? — Альдона перейшла кімнату і вмостилася у фотелі. — Товкти каміння на дорогах чи, може, пасти громадських гусей?

— Ви допускаєтеся тієї ж помилки, що й усі ті, хто нічим корисним не займається, а лише сидить за столом або зітхає перед дзеркалом,— жартуєте там, де зовсім не до сміху,— промовив Ігор з холодком.— Попитайте жінок та дівчат з українського сільського шляхетного середовища, особливо тих, хто живе серед народу, чи бракне їм роботи. Може, Вам варто замислитися про якусь кращу жіночу професію, окрім обов'язків матері та господині дому, стати лікарем або вчителем темного народу, цієї головної опори суспільства?

— Ви таки хочете будь-що зробити мене студенткою?— засміялася ця молода вродлива жінка, водночас з неповторною недбалістю припалюючи від свічки цигарку.

— Щось схоже,— потвердив Ігор.— Щоб навчати інших, треба самому піднятися трохи над туманом, який окутує наші знання. А щоб лікувати хворих, слід й самому бути здоровим. Та насамперед я хочу спонукати Вас до того, аби Ви облишили бавитися Вашим життям, а ще влити у ваше серце ті ліки, котрі називаються любов'ю.

Альдона насмішкувато оглядала свого друга з-під примружених повік.

— Що б Ви там не казали,— вигукнув він,— я певен, передусім Вам слід навчитися любити.

— Любити Вас!— усміхалася Альдона.

— Чом би й ні?— відказав Ігор дуже серйозно.

— Як урочисто!— глузувала Альдона.— Я не можу без сміху слухати про любов. Як тільки чоловік, який пробуджує моє зацікавлення, закохується в мене, він стає мені нестерпним.

— Сприятливий симптом.

— Як це? Ви мене ненавидете, вельможна пані, — вигукнув Ігор, — то покохаєте одразу ж, як я скажу, що кохаю Вас!

Красуня голосно зареготала.

— Отож Ви, справді, кохаєте мене?

— Так, Альдоно,— мовив Ігор.— Хоч як неправдоподібно це звучить при всіх Ваших великих недоліках та дрібних огріхах. Я кохаю Вас, трохи, щоправда, проти своєї волі.

— Хочу Вам вірити,— сказала Альдона раптом дуже серйозно. Вона кинула цигарку в камін і випросталася.— Проте Вам бракує ґалантности. Такі слова говорять дамі на колінах.

У ту ж мить статечний чоловік припав до її ніг. Якусь мить вона незворушно дивилася на нього, а тоді знову вибухнула дзвінким сміхом.

— Ви такий же смішний, як і інші!

Ігор рвучко підвівся, уклонився і швидко покинув покої.

Альдона зірвалася на ноги, вона мимоволі зробила рух, ніби намагаючись затримати покривдженого, але слова завмерли на її устах, а рука, простягнута навздогін, безвільно опала.

Вродлива, зневірена у житті жінка стояла якусь хвилю, поринувши у задуму, а тоді збуджено почала міряти кроками кімнату, схрестивши руки на грудях. Раптом вона тупнула ногою і смикнула за мотузку дзвоника.

На лунке дзеленчання одразу ж з'явилася покоївка. Альдона коротко й владно наказала подати сани та шубу. Слуги звикли негайно коритися, тож покоївка невдовзі повідомила, що коні запряжені, а сама допомогла господині, яка поспіхом скинула свою кацабайку, одягнути розкішну шубу. Альдона схопила високу округлу козацьку шапку і поквапилася сходами вниз.

— Я їду сама,— кинула похмуро, сіла в сани, зручно вмостилася, загорнувшись у хутра, і взяла до рук віжки.

— Але ж, вельможна пані,— почав старий кучер, знічено чухаючи голову.— Не гоже Вам отак самій!..

— Мовчати!

— Усюди аж кишить вовками та іншою звіриною, голод зігнав їх з гір до нас, у доли,— продовжував старий.

Альдона глянула на нього і звеліла одному з наймитів принести їй пістолі.

— Мушу Вам сказати,— не вгавав кучер,— що недавно в околиці сталося нещастя. По той бік лісу вовки напали на селянку й роздерли її. Ліпше було б, якби хоч я...

Альдона більше не слухала, довгий батіг звився над головами вороних коней, і сани рвонули з місця.

Це була дивовижна прогулянка по схожій на океан, безмежній та сумовито-монотонній засніженій рівнині: оздоблені лебединою голівкою білі сани, вороні запальні коні і красива гордовита жінка у княжих хутрах.

Коли Альдона мчала повз струмок, жеботіння якого стихло глибоко під кригою, верби з похиленими вітами, здалися їй загорненими у савани примарами, що довгою вервечкою, стогнучи, линуть крізь зимову ніч, кивають їй і погрожують; та вона лише відвертала голову й лускала батогом, проганяючи видива.

Коні форкали, голосно видзвонювали дзвоники на кінських шиях і скрипіли сани.

Тепер вона летіла повз село, дахи ось-ось готові були завалитися під вагою снігу. Догори здіймалися хмарки диму і у сяйві місяця перетворювалися на сріблястий серпанок. Час від часу чувся хрипкий собачий гавкіт, із хат долинав сумовитий молитовний спів. Крихітні лякливі вогники блимали у вікнах, а важкі льодяні бурульки, виблискуючи, наче діаманти, звисали з продимлених балок, схожі на коштовні прикраси, зроблені людською рукою.

І знову бездонна самотність, німота ночі і природа, що зійшла в могилу.

Сани непогамовної жінки, наче вітер, промайнули повз загублену у снігах корчму: скрипки скиглили, бас бурмотів і гудів, цимбали плакали — вакханальський хоровод інструментів запрошував, здавалося, Альдону до радощів, до кохання, до насолоди, а за те, що вона зневажливо обернулася до них спиною, ще довго насміхались їй услід, дразнячи злими бісівськими голосами, то наче дитячим плачем, то реготом божевільного.

Ось уже праворуч від неї з'явився ліс; він здіймався до білого зимового неба крислатим переплутаним гілляччям, виставивши окрай, ніби форпост, купку старих дубів. Коли сани промчали повз них, з гілля, змітаючи чорними крилами сніг, злетіло двоє воронів, і, каркаючи, зникли так само зненацька, як і з'явилися.

Альдона й не думає повертати, вона мчить далі без мети, жене й батожить без потреби коней.

Їй гаряче від безумного льоту, вона відгортає хутро, і колючий повів вітру, що свистить повз неї, вона сприймає, як благодать. Зненацька коні стали, як вкопані, сполохано форкаючи. З обох боків зближалися, схожі на блудні вогники, пари палаючих очей, і в ту ж мить вдарилося у вуха Альдоні таке знайоме багатоголосе виття. То були вовки.

Безстрашна амазонка ні на мить не втратила мужности, огріла коней батогом, і сани знову полетіли вперед. Та не довго. Виснажені далекою дорогою, ще й паралізовані страхом, коні не могли уже так швидко бігти, а вовки, переслідуючи сани, раз по раз підбадьорюючи один одного хрипким гарчанням, підходили усе ближче й ближче.

Уже зовсім поряд бачить їх Альдона, і на мить стає безпорадною. Їй приходили на пам'ять різні оповідки, усе, що тільки коли-небудь доводилося чути від людей, котрі потрапляли у подібні небезпечні ситуації.

Вона схопила подушки, на яких щойно сиділа, і почала їх одну за одною жбурляти поза сани, за подушками пішли хутра, в які вона загорталася. Альдона з усіх сил періщила коней.

Вовки щоразу зупинялися, накидалися на речі, котрі траплялися їм на шляху, обнюхували їх і шматували, Альдона ж виграваала час.

Вона підганяла змилених коней криками й лютими ударами, і на якусь часину їй вдалося втратити з поля зору хижих бестій. Та небавом знову почулося виття, знову зблисли в темряві їхні очі, однак тепер вона уже зовсім виразно бачила і їхні сірі кошлаті спини.

Не довго думаючи, жінка скинула з себе дорогу шубу і шпурнула її своїм переслідувачам. Цього разу вовки теж відстали, і знову вдалося Альдоні підігнати коней. Красуня стояла тепер на повний зріст у санях, в одній руці тримаючи віжки, а в другій — батіг. Вона була мертвотно-блідою, але сповненою рішучости.

Коні ще більше охляли, Альдона озирнулася і побачила, що вовки знову поруч. Незворушно відклала батіг, витягла з-за паска своєї оксамитової сукні пістолі і прицілилася у переднього вовка. Ось спалах, гуркіт пострілу, і величезний звір — він саме наготувався до стрибка— впав закривавлений. Інші, оскаженілі від голоду, накинулися на нього й роздерли на шматки.

Коли становище здавалося уже безвихідним, Альдона раптом помітила вдалині освітлену блідим місячним сяйвом дерев'яну будівлю, колибу, споруджену для захисту від негоди та граду пастухами, які влітку пасуть тут кінські табуни. Туди й спрямувала вона коней.

Але вовки, здавалося, ось-ось знову її наздоженуть. Тоді жінка вдалася до останнього способу: застрелила слабшого коня, а кинджалом, якого завжди носила при собі, перерізала упряж.

Біла смертельно поранена тварина впала, спробувала звестися на ноги і знову повалилася додолу. Кінь злякано

і розпачливо заіржав, намагаючись захиститися від кровожерних хижаків, котрі накинулися на нього з усіх боків.

Альдона мало не плакала за конем, якого так любила, але це була саме одна із тих миттєвостей в житті людини, коли вона думає тільки про себе, тільки про себе й здатна думати. Жінка без жалю батожила того коня, що зостався, але й він готовий був щомиті впасти.

Уже неподалік від мети здалося їй, що все пропало, вона чула виття, яке наздоганяло її, і саме тоді переляканий до смерті кінь упав долі. Альдона била його пужалном батога, аж доки не змусила підвестися. Ще раз рвонув кінь уперед, та це було його останнє зусилля, його останній подих. Перед колибою він звалився на землю і вже не встав.

Альдона вистрибнула із саней і видряпалася драбиною на піддашшя, де влітку зберігали сіно. Ледь встигла опинитися нагорі, ледь встигла відкинути драбину, як переслідувачі були тут як тут.

Громовий лускіт привів її до тями, вона підвелася. Унизу раз по раз щось зблискувало, долинали часті постріли. Сумніву більше не було — їй прийшли на допомогу.

Одразу ж уся сила повернулася до неї, вона кинулася до відчинених дверцят, через які залізла на піддашшя, і замахала своєю хусткою.

— Вона там, бачите?— гукнув знайомий голос.

Факели підступили ближче, чулися людські голоси, хтось приставив драбину, і вона впізнала своїх слуг.

Альдона швидко спустилася додолу. Її з радісними вигуками оточила челядь. Коли вона сходила з останнього щабля, до неї приступив Ігор і вкрив її руки поцілунками.

Незадовго після того, як Ігор покинув Альдону, він знову повернувся до маєтку. Йому розповіли про її шалену витівку, і він, охоплений страхом за її життя, зібрав слуг і помчав навздогін.

Йому завдячувала порятунком гордовита жінка. Тієї миті вона збагнула це, але нічого не сказала і не питала також ні про що, її серце було переповнене вдячністю. Вона мовчки обвила його шию руками і схилила на груди голову.

Урешті знайшлися й слова.

— Тепер я знаю, Ігоре, чого варте життя!— прошепотіла вона.— І я хочу почати його спочатку з тобою, мій дорогий, чудовий, коханий муже! Ось моя рука, веди мене, а я піду за тобою.

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Мертві ненаситні

У нас дуже легко знайомляться. У селян двері без замків, а часто-густо немає й самих дверей; ворота панських маєтків також відчинені всім і кожному. Коли надвечір завітає до вас якийсь гість, не побачите ви ні спохмурнілих, ані зляканих облич, не те, що у затишній Німеччині. Нікому із членів родини не спаде на думку потай від гостя прослизнути на кухню і там повечеряти. А у свята, коли звідусіль з'їжджаються родичі та друзі, ріжуть биків, телят, свиней, курей, гусок та качок, і вино ллється ріками, як у гомерівські часи.

Отож і я прийшов до родини Бардосоських, як приходить один шляхтич у гості до іншого, без дотримання якихось там умовностей, і невдовзі став навідуватися до них щовечора. Їхній маєток стояв на невеликому пагорбі, а одразу ж за ним здіймалися зелені верхи Прикарпаття. Родина Бардосоських була дуже милою, та найкращим у цій ситуації виявилося те, що обидві доньки господаря уже мали кавалерів, молодша навіть була з усіма формальностями заручена, тож з ними можна було невимушено розмовляти і навіть (цього у польок не уникнути) позалицятися, не боячись, що тебе відразу потрактують як претендента на руку і серце.

Пан Бардососький був справжнім сільським магнатом, скромним, побожним та гостинним, завжди у веселому гуморі, однак не без тихої гідности, що не потребує жодного зовнішнього способу для свого вияву. Його дружина, маленька, пишнотіла, усе ще гарненька брюнетка, опанувала ним так досконало, як королева Марія-Казимира великим Собеським. Та бували й такі ситуації, коли старий не любив жартувати. Тоді достатньо йому було крутнути свого довгого вуса або рішуче випахкати з люльки сизу хмаринку диму,

що скоро перетворювалася на поважних розмірів хмару і огортала його, наче батька богів, Зевса, і уже ніхто не важився йому суперечити. Мені ніколи не доводилося бачити його без цієї довгої турецької люльки, зробленої із червоної глини, з бурштиновим мундштуком, яка ніби промовляє кожному чужинцеві: ти вже більше не в Європі, мій друже, тут саме та країна ранішнього сонця, з якої походить уся твоя мудрість, з живлющих джерел якої черпали усі твої мислителі й поети. Бардососький воював 1837 року під проводом Хлопіцького, а у 1848 був поранений під Шецбурґом. 1863 року він втратив свого єдиного сина, який загинув від удару списом. Про цього хлопця ніколи не заходила мова, але його портрет, прикрашений зів'ялим вінком та запорошеною скорботною стрічкою, висів над ліжком старого між двох перехрещених шабель.

Що стосувалося панночок, то старшу, Кордулю, можна було б назвати цікавою: висока, гарної постави, з розкішним темним волоссям, рівними зубами, сірими очима, в яких гостро світився розум, та обличчям, на якому навіть кирпатий носик та пухкі уста говорили про твердість характеру. Молодша ж, Анеля, була однією з тих неймовірно білошкірих, рожевощоких красунечок, які вічно здаються втомленими, чиї блакитні очі марять навіть наяву і чий глибокий вдих звучить, наче зітхання. Саме вона носила на руці обручальний перстень.

Познайомився я й з двома юнаками, які завоювали серця цих, таких не схожих між собою, сестер. Кавалером старшої був пан Гусецький, він займав посаду судового ад'юнкта у сусідньому містечку. Молодик без угаву демонстрував свою поважність та рвійність до наук, — що так властиво нашому молодшому поколінню, — був одягнений на французький манір і постійно обсмикував свої білосніжні манжети.

Наречений прекрасної Анелі був власником сусіднього маєтку й називався Манвед Вероський, вродливий юнак з міцними зубами, що зблискували з-під коротких чорних вусиків, коротким кучерявим темним волоссям, мрійними очима, завжди у широких штанях, заправлених у високі чоботи, та в сурдуті на шнурування, з ніг до голови у чорному. Він курив сиґари, полюбляв переводити розмову на літературу й міг декламувати напам'ять сотні віршів з "Пана Тадеуша" або з "Конрада Валленрода" А. Міцкевича. Найбільше йому була до вподоби історія про Домейка і Довейка, він яскраво вмів передати сварку обох за ведмежу шкіру, навіть старий пан не втримувався

від посмішки, по-дитячому зворушливо ховаючи її у своїх сивих вусах.

Був ще й третій юнак, котрий завжди спізнювався, і ця погана звичка стала для нього фатумом, бо до панни Анелі він також спізнився і вдовольнявся тепер тим, що не зводив з неї очей. Досить їй було зробити якийсь рух, він зривався з місця і підносив усе підряд. Хоч і вроїв собі, ніби здатний вгадувати її бажання, не раз траплялося так, що він приносив ослінчик під ноги замість ножиць, або вів вигуляти песика, хоча її вологий погляд просив хустинки. Називався він Маврицій Конопка, орендував неподалік землі, обробляючи їх машинами, та й взагалі, усе робив, як пише книжка. На превеликий подив селян з'являвся у полі не інакше, як у фраку, білій камізельці, лайкових рукавичках, подертих панчохах та бальних мештах. А через те, що приходив, коли ціле товариство уже зібралося, й він докладав усіх зусиль, аби нечутно, ніби привид, увійти досередини, його, звичайно, помічали тільки тоді, як він опинявся посеред кімнати. Пан Конопка вважав непристойним повідомити про свою присутність голосним вітанням чи покашлюванням, тому його поява була завжди такою несподіваною, що всі аж здригалися, за винятком старого пана, котрий щонайбільше міг вийняти з рота люльку, а це вже багато про що говорило.

Маврицій мав незвичайно вродливе молочного кольору обличчя, яким віддають перевагу зрілі й досвідчені красуні, але яке зовсім не годиться на ідеал дівочих мрій. Через те й випала йому така важка доля вечір за вечором — а зимові вечори в Галичині довгі— грати в карти з паном Бардосоським та поважним ад'юнктом, тоді як ми, усі решта, розважали балачками дівчат.

Наречений Анелі з самого початку здобув мою симпатію своїм неперевершеним талантом оповідача. Повністю заполонивши увагу слухачів, він проте не переступав межі скромности, що так високо цінувало у полякові дамське товариство. Ми швидко здружилися, відвідували один одного і часто разом ходили на полювання. Коли втомлені й зголоднілі поверталися з впольованим зайцем до його маєтку, одразу ж на столі з'являвся гарячий чай, а бравий Валентій приходив, щоб зняти наші заболочені чоботи. Тоді не допомагали жодні відмовки, я мусив одягати Манведові сап'янові пантофлі та один з його розкішних халатів, він сам набивав для мене довгу люльку, тож мені не залишалося нічого іншого, як провести ніч під його гостинним дахом.

Не раз він заходився з усілякими витівками, стягав з ліжок лляні простирадла, загортався в них і бродив по будинку, наче привид, зітхаючи та стогнучи, витягав з-під

ковдри за ноги Валентія, котрий щиро молився, і спаленим корком малював сонним покоївкам вуса.

Неподалік від маєтку Манведа, на широкому пологому плато, самотньо стояв напівзруйнований замок Тартаків, про який серед народу ходили моторошні легенди.

Якось одного меланхолійного зимового вечора, коли сніг білими примарними пальцями стиха бився у вікно, вітер виводив у каміні сумовиті мелодії, а десь далеко завивав вовк, Анеля завела мову про замок.

— Чи ви вже чули,— почала вона, — що в руїнах хтось живе?

— Кому там жити у спустошених розбитих мурах, окрім воронів та сов, — дуже резолютно відказав пан Гусецький, як і пасує освіченому, знайомому з науками молодому чоловікові.

— І все ж, якщо вірити селянам, там хтось таки мешкає, — наполягала пані Бардососька.

— Це правда, нагорі бачили старого сивого чоловіка, ніби каштеляна,— продовжувала Анеля.— Він одягнений так, як одягалися сотні років тому. Наші селяни твердять, що йому тисяча літ, а у великій чудово збереженій залі замку стоїть дивовижної краси мармурова жінка з мертвими білими очима. Деколи, уночі, вона оживає і гуляє похмурими коридорами у супроводі численних примар, і тоді чуються дивні голоси: дике виття, жалісний плач, солодкі манливі звуки...

— Вах,— буркнув ад'юнкт, — еолова арфа, хто ж того не знає...

— Хтозна, край цей населений духами, — мовив Манвед. — У селянських хатах порядкує дід,[1] потайки допомагає доїти корів, замітає світлиці, миє посуд, чистить коней, а показується в образі крихітного чоловічка з довгою сивою бородою тільки тоді, коли має померти господар дому; на берегах ставків та річок у темних хащах гойдається на вітах дерев русалка, співає й сплітає зі свого волосся золоті сіті, якими вона ловить засліплених її чарами парубків, та ще золоту петлю, якою душить бідолашних; у зарослих зеленими чагарниками гірських урочищах живуть хоробрі й закохані мавки, високо на полонинах вони будують із золотих парканів чарівні загороди, кладуть над рвучкими потоками мости із перлів і танцюють на усіяних квітами

1. Домовик

лісових галявинах, викрадають уподобаних собі юнаків, зачаровують їх своїми пахучими заквітчаними кучерями, ніжними тілами, але у їхніх вродливих личках та блискучих очах не живе душа. Як зграї вовків мандрують мавки й русалки, яких в народі ще називають богиньками, лісами та горами — жахливе поріддя. Вони викрадають людських дітей, а в колисках залишають своїх потворних перевертнів, залоскочують до смерти старих чоловіків, а молодих після шлюбної ночі безжалісно душать. Серед людей живуть також відьми-ворожки, яким підвладні таємні сили природи, вони можуть позбавити зірок світла, а людей — здоров'я. Коли їхнє тіло спить, душа птахою вилітає з нього, часом осідлує чорного коцура і мчить до Києва, де високо над святим містом відьми збираються на свій шабаш. Зорі, що падають на землю, летавиці, прибирають тут, у нас, людського образу і стають вампірами, а ще є люди, які мають погане око, і душі дітей ночами блукають довкруги, благаючи охрестити їх...

То чому ж би тут не водитися всякій нечисті й не існувати прекрасній жінці з холодного мармуру, чиє біле тіло опівночі наповнюється теплом життя?

— Ну і фантазер! — вигукнув пан Гусецький. — Хотілось би самому побачити, що там насправді діється з тим замком.

— Я можу повідати вам правду, любі панове, — промовив старий пан, коли панна Кордуля внесла чай, а маленькі рожеві ручки Анелі взяли на піаніно кілька акордів якоїсь сумної народної мелодії. Він почав розповідь, огорнувшись сизою хмарою диму.

— Правда полягає в тому,— повів він,— що у великій залі замку й справді стоїть чудова мармурова статуя жінки, небаченої краси жінки. Дехто каже, що предки родини Тартаковських разом з хресним походом йшли до Палестини визволяти гріб Господній і привезли з Візантії скульптуру Венери, витвір рук якогось грецького митця.

Інші розповідають, що славна своєю красою та гріховодством дама з тієї родини звеліла одному італійському скульпторові увічнити себе, до того ж у костюмі, не підвладному моді, який ще до гріхопадіння носила у раю Єва. Це відбувалося десь у часи Бенвенуто Челліні, а прекрасною дамою була старостіна Марина Тартаковська.

— Ось так воно, — мовив раптом чийсь глибокий м'який голос, наче з підземелля.

Усі аж підскочили, Анеля пронизливо заверещала і закрила обличчя руками, панна Кордуля випустила горня, яке впавши на підлогу, вибухнуло, мов граната, а зачеплений осколком песик люто загавкав.

— Прошу вибачення і падаю панству до ніг, — прожебонів Маврицій Конопка, який знову нечутно зайшов у своїх бальних мештах і тепер стояв посеред кімнати. — Портрет у людський зріст, — продовжував він стиха далі, — висить в одній з похмурих кімнат замку, стелю якої прикрашає велика фреска — Діана у купелі. Старостіна одягнена у темний оксамит і має на голові польську шапочку з пучком чаплиного пір'я. Я бачив той портрет, старостіна, наче не зводила з мене очей. Мені здавалося, ніби шкіру мою натягнули на барабан.

— Може бути,— докинув слово ад'юнкт.— У Кракові зберігається чимало старих забутих актів, серед них і матеріали одного процесу з часу панування старостіни Марини — свідчення про сваволю цієї вродливої вдови, яка правила в Тартакові, наче абсолютна монархиня. Одного разу її було звинувачено у вбивстві слуги, як виявилося згодом, шляхетного походження, і тоді до неї вирушила королівська комісія. Проте одного вигляду цієї чарівної жінки вистарчило, щоб обеззброїти суддів. Комісія ні з чим повернулася назад. Зараз же замок без господаря.

— Ого! — вигукнув пан Бардососький, зачудовано вийнявши з рота бурштиновий мундштук люльки. — А що сталося з вдовою останнього власника, красунею Зоєю Тартаковського?

— Останнім часом вона жила в Парижі, — відповів ад'юнкт. — Та недавно я чув, що вдова померла.

— Шкода, — промурмотів старий пан. — То була жінка того ж ґатунку, що й старостіна Марина, тільки більше пасувала до нинішньої моди. Чудова жінка.

— Ну, ну, не надто віддавайся мріям, — пригрозила пані Бардососька.

Якийсь час ніхто не зронив слова, аж раптом Манвед зірвався зі свого місця й вигукнув:

— Я мушу туди піти!

— Куди?

— У примарний замок.

— Що це вам спало на думку? — спитала стара пані. — Там так моторошно, ви ж самі чули.

— Гадаю, якщо на це зважився пан Конопка, то й мені не забракне хоробрости, — наполягав Манвед, підкручуючи вуса.

— О! Він лише жартує, — прошепотіла Анеля.

— Я не жартую, моя панночко!

— Манведе, ви не підете до тієї мармурової жінки, — вигукнула Анеля вже з усієї сили, на яку була здатна.

— Піду, до того ж вночі. Хочу побачити, чи оживе холодна красуня.

— Манведе, — мовила Анеля м'яким, але дуже рішучим голосом. — Я забороняю вам туди йти.

— Пробачте, — пробурмотів упертюх, — але я змушений повестися неґалантно і цього разу не послухатися.

Анеля довго не зводила з нього погляду, більше здивованого, аніж сердитого, потім відвернулася, її груди піднімалися, подих забило, а по щоках текли сльози.

Манвед взяв свою шапку, уклонився і вийшов. Невдовзі ми почули лускіт батога його кучера і дзеленчання дзвоників.

Анеля, хлипаючи, покинула кімнату.

Наступного ранку я відвідав Манведа з наміром налаштувати його на мирний лад, але він поводився ще впертіше, ніж напередодні увечері.

— Усі вони тиранки, наші жінки, — вигукнув він сердито. — Тільки одні топчуть нас ногами, а інші — тиранять сльозами. Якщо поступлюся хоч раз, я пропав. Тепер я неодмінно відвідаю загадковий замок, негайно.

Він швидко одягнувся, звелів осідлати коня і попрощався зі мною на парадних сходах перед будинком.

— Отож ти справді їдеш туди?

— Сам бачиш.

— Цікаво, що з цього вийде?

— Мені також.

Ми кивнули один одному, й Манвед пришпорив коня, заскрипів сніг, блискучі крижинки порснули з-під кінських копит. Я дивився йому вслід, доки він зник у білому тумані.

Два вечори Манвед не з'являвся у товаристві, на третій прийшов. Прийняли його досить холодно. Анеля, здавалося, його не помічала, голосно сміялася — що зовсім не було їй властиве — і бавилася зі своїм песиком, а той страшенно з того тішився, то гарчав, то повискував, то гавкав, ставав на задні лапки й знову опускався на всі чотири і без угаву метляв хвостом.

Манвед сидів незвично мовчазний, його обличчя було серйозне, задумливе і дуже бліде, темні очі палахкотіли, і похмура складка заклалася над ними, наче тінь або рубець від удару шаблею.

Нарешті заговорив старий пан.

— Ну? Що? Ви були там, нагорі, пане Вероський?

Оте "пане" було навмисне підкреслено.

Манвед лише мовчки кивнув.

— Ну то розповідайте!— вигукнув ад'юнкт і нервово висмикнув білі манжети із рукавів свого чорного сурдута.

— А мені нецікаво, — кинула Анеля.

— Такі речі завжди цікаві, — з гідністю заперечила господиня дому. — Налийте собі гарячого чаю і розповідайте.

Манвед взяв горнятко з чаєм, попустив вузол на своїй шовковій краватці, потер повіки очей і почав розповідь.

Якби я не сидів тут між вами, не чув потріскування дров у каміні та статечного попахкування великої люльки вельможного пана, то повірив би, що два дні і дві ночі й знову день я проспав і бачив дивні й моторошні сни, я повірив би навіть, що усе ще сплю, бо тендітний прозорий туман, наче серпанок мавки, зітканий з блідого місячного сяйва, відділяє мене від вас, а вдалині стоїть постать і киває, і манить...

Був погідний зимовий ранок, сповнений блиску та гри золотих сонячних зайчиків на вкутаній снігом землі; на смереках та ялицях, котрі, наче руки з білої шуби, повипростовували з-під снігу своє гілля; на крижаних бурульках, що увішали солом'яні дахи селянських хатин; на скутому кригою ставку, котрий перетворився на сріблястий луг, та на чорному з металевим полиском пір'ї ворон, які штивно крокували дорогою, поважно киваючи головами, й раз у раз неохоче злітали, щоб знову опуститися на дорогу або на всіяні блискучими голочками снігу дерева. З усіх гірських яруг та ущелин поволі виклубочувалися попелясто сірі тумани, наче дим погаслих свічок, заволікуючи сонце, і стрімко насувалися на мене.

У цьому вогкому рвучкому потоці туману мій кінь, здавалося, не йшов уперед, а плив. Час від часу на узбіччі маячіла якась казкова з'ява, огорнута густим маревом або чипіла у кущах на краю поля примарна постать з розкішною білою бородою, що колихалася туди й сюди.

Так одначе тривало недовго, небо перетворилося на прозорий алебастр, забарвлюючись в усе густіший колір, і врешті появився палаючий обідок, з якого переможно викотилося сонце. Сірі хвилі туману збилися у хмари і покотилися ген понад лісом. Рожевуватий відсвіт мерехтів довкола них. Дерева та кущі враз усіялися світляними перлами, сніг заблищав, наче простелений сувій білого атласу. Поміж темними стовбурами дерев гори біліли так яскраво, як крейда, а чубки скель променіли, немов у вінку. Блідо-зеленкуватий колір неба щораз більше губився у синяві, аж доки наді мною нап'ялося шатро найчистішої блакиті,

і лише невеличкі білі хмаринки, мов мандрівні лебеді, витали у височині.

І враз переді мною постала сіра полупана скеля з похмурим замком.

Я об'їхав його довкола і знайшов пологий схил, порослий здичавілим парком, але й тут не видно було жодного під'їзду ані стежки. Моєму коневі довелося самому з натугою прокладати собі шлях. Так врешті я добився до великих заіржавілих воріт, даремно розглядаючись за дзвоником чи дерев'яним калаталом. Обабіч воріт здіймалися високі сірі мури, порослі угорі за сотню літ хащами. Корені деяких дерев звисали уздовж мурів аж до землі, чудернацько переплітаючись унизу. Над брамою виднівся знищений негодою герб.

Я підвівся у стременах і щодуху крикнув "Егей!" Та не встигла ще й луна відбитися від довколишніх скель, як в одній половині брами зі стогоном відчинилася вузенька хвіртка, і з неї вийшов старий чоловік. Тримаючи шапку в одній руці, він привітав мене глибоким поклоном. Нічого подібного я ніколи раніше не бачив, хіба на старовинних картинах або в театрі, коли там давали виставу на історичну тему. Здавалося, наче це підвелася одна з отих сірих стертих кам'яних скульптур, що із молитовно складеними руками лежать на мармурових саркофагах наших предків. Уся постать старого була такою давньою та ветхою, що, здавалося, ось-ось розсиплеться у прах; зморщене обличчя з пожовклими щоками скидалося на прадавній перґамент, а численні дрібні зморшки можна було порівняти із стертими писемними знаками на тому пергаменті. На ньому був давній польський одяг десь з часів Яна Казимира, коли татарський крій уже повністю витіснив слов'янський. На ногах він мав високі наморщені сап'янові чоботи, які колись були, певно, зеленого кольору, поверх широких шароварів — довгий кунтуш із зав'язаними на спині рукавами, на міцному перев'язі через плече висіла крива шабля, кольори того одягу облізли й потьмяніли. На його лисій голові стирчав пучок волосся й розвівався на вітрі. Так було заведено у ті часи — голити голову налисо, залишаючи тільки "оселедець". Сиві вуса звисали аж на кунтуш. Він ще раз дуже вишукано вклонився.

— Ти, мабуть, здивований гостеві, старче? — спитав я, як міг, невимушено.

Чоловік похитав головою.

— Я чекав на Вас, — відказав він, і приязна усмішка ковзнула його скам'янілим обличчям.

— Одягни вже шапку, — гукнув я йому.

Старий кивнув і посадив шапку собі навскоси на ліве вухо. Він відчинив ворота, а потім зачинив їх за мною на засув. Великий ключ жалібно заспівав у заіржавілому замку.

— То що, покажеш мені свої скарби, старче? — почав я, зіскочивши додолу. Каштелян взяв коня за повід.

— Це буде мені за велику честь, — голос старого заскрипів, як іржаві двері.— І називайте мене Яковом, якщо ваша ласка, пане добродію.

Доки старий відводив мого коня до стайні, я мав час розглянутися. Переді мною височів палац із дахом свинцевого кольору, — голова дракона під ним, певно, випльовувала у дощову погоду потоки води, — з балконом, який тримали на своїх кам'яних плечах фігури оголених турків, та розкішними парадними сходами. У глибокій ніші муру виднілася висічена із каменю скульптура якогось монгольського хана з потворною головою і сплутаними ланцюгами руками. Посеред викладеного бруківкою та вкритого сніговим килимом подвір'я було вимуровано ложе фонтану, над яким розпростерла широкі віти величезна липа. Дві ворони на ній час від часу голосно каркали, наче вітали чужинця. Повсюди громадилося будівельне сміття, побита цегла та купи каміняччя.

Старий повернувся, кивнув мені і рушив до ґраток, які відгороджували парадні сходи. У його ході було щось примарне. Сонячні промені просвітили б його, певно, наскрізь. Щойно тепер я помітив великого крука, котрий нечутно і повагом ступав за нами услід.

Старець поволі повів мене угору сходами, відчинив майстерно різьблені двері, і я переступив поріг цього славного, повитого мороком таїни замку. Ми йшли широкими мармуровими сходами, піднімалися й спускалися крученими виндами, проходили то широкими й розкішними, наче алеї, коридорами, то глухими й незатишними ходами, схожими на підземні лабіринти шахти. Величезні дерев'яні, оббиті залізом двері відчинялися й знову зачинялися за нами, часом достатньо було тільки натиснути пальцем, і стіна розверзалася, пропускаючи нас. З кімнати в кімнату нас супроводжували тіні минулих століть. Тут, на стінах, висіли чорні лати, прикрашені білими ангельськими крилами, здобуті в бою турецькі знамена та бойові литаври, турецькі сагайдаки з отруєними стрілами; шпалери на стінах покоїв із сценами зі Старого Завіту були пожовклі й поточені міллю, яка від найменшого доторку роєм здіймалася у повітря. Десь там, може, ще одним коридором далі, має сидіти вишукана ґрація, красуня епохи рококо. Були там затишні, оббиті зблякклим блакитним атласом або колись білим, пожовклим уже від часу, мусліном, стіни будуарів з великими камінами, на яких стояли животаті порцелянові китайчики, з туалетними столиками й дзеркалами у срібних рамах, та всілякими витребеньками того часу.

З маєстатичних залів з вишуканими барельєфами та гігантськими фресками ми потрапили до спалень з розкішними ложами, увішаними шатрами. У одному покої на мармуровому узвишші стояла ваза, яку могла створити тільки рука грека або італійця, з його своєрідним баченням краси. У наступному — усю ширину стіни займала велетенська різьблена шафа, заставлена чудовими витворами зі скла та кераміки, барвисто розмальованими, з виписаними на них крилатими висловами; такий посуд виготовляли у п'ятнадцятому та шістнадцятому столітті на догоду чудернацьким німецьким смакам. У стінах, обшитих коштовним, почорнілим від часу деревом, шарудів шашель. Вікна були здебільшого зачинені віконницями, тому фарби на старих полотнах, котрі повсюди прикрашали стіни, протягом століть так сильно потьмяніли, що мужні рицарі, розкішні старостіни та багато зодягнені дами стояли, здавалося, у глибокій тіні, і лише то тут, то там, наче з темряви ночі, прозирали прекрасні світлі обличчя. Усе було занедбане, запущене, вкрите сірим, мов попіл, пилом, обвішане павутинням; у повітрі пахло тлінню, і навіть старець здався мені на мить покритим пліснявою.

Нарешті ми ввійшли до досить просторого покою у формі чотирикутника, облицьованого чорним деревом, у якому не було жодних меблів. На центральній стіні висіла картина у золотій рамі, покрита зеленою завісою.

Старий дав мені знак спинитися. За всю нашу мандрівку палацом він не зронив ані слова, та й зараз спілкувався зі мною мовою жестів та поглядів. Він навшпиньки підійшов до полотнища і смикнув за потаємний шнур.

У повітря знялася пилюка, і з сірої хмари, яка однак швидко вляглася, появилося зображення жінки, надзвичайно звабної. Вона була струнка й висока, зодягнена у темний оксамит, звернене до мене обличчя хтозна чи можна було б назвати вродливим, проте воно вабило своєю свавільністю та сумним усміхом; обрамлене темними кучерями з кокетливо посадженою на них польською шапочкою, це обличчя видавалося демонічним. Великі темні очі, здавалося, світилися фосфорним блиском, і не відпускали мене, навіть коли я ступив крок убік.

Що було у цьому погляді, я не знаю. Щось незбагненне, що забивало мені дух, змушувало серце стугоніти у грудях та тремтіти коліна.

— Портрет вдався гарно, — прошепотів старий.

Я глянув на нього з жахом, як дивляться на людину, схибнуту розумом. Він, здається, помітив це, стенув плечима і знову загорнув картину полотном. У цю мить я відчув пекучий біль у вказівному пальці. Виною була каблучка,

яку подарувала Анелея на заручини, вона вперше, відколи її ношу, врізалася мені в тіло.

— То як, пане Якове, — сказав я. — Може, покажете мені ще й мармурову жінку?

Він випростав з рукава свого кунтуша тонку суху руку, більше схожу на зів'ялий листок, і похитав нею.

— Я знаю, — мовив він своїм скрипучим голосом, — що пан саме тому й прийшов, але зараз ще не час. Хай пан добродій прийде завтра вночі. Завтра — повний місяць, отоді й оживають мертві.

— Чи ти при своєму розумі! — вирвалося мені мимоволі.

— Звичайно, пане, — відповів старий з усміхом, який наче сонячний промінчик заплутався у його сивих вусах. — Я знаю, що кажу. Картина справді вдалася, і у мертвому камені є схожість. Я знаю її. Кому ж іще її знати, як не мені? Я вигойдав її на своїх колінах, свята правда...

Мені аж мороз пішов поза шкіру від того глибокого переконання, з яким старий говорив про неможливі речі. Я швидко тицьнув йому в руку золотого, якого той поштиво прийняв, і поквапився надвір. Старець вивів мені коня, і я щодуху поскакав униз схилом з твердим наміром ніколи більше в житті не підходити й близько до цього таємничого замку та до його несповна розуму мешканця.

Але намір наміром... Уже наступного ранку я обзивав себе боягузом, ополудні сам собі виголосив прекрасну промову про шкоду забобонів, а з настанням ночі сів у сідло, аби нанести візит тій мармуровій статуї.

Було холодно, але безвітряно, ніде й не шелесне. Велике чисте кружало повного місяця уже висіло високо в небі, так що від сріблястого сяйва та блиску зірок не було нічого видно, окрім блідого серпанкового мерехтіння. Здавалося, надворі день, присмерковий, блідий, та все ж день, таким могутнім було срібне сяєво місяця, котрим він затопив близькі й далекі простори, і сніг, котрий все довкола огорнув білою габою, гостро віддзеркалював його.

На далекій відстані можна було впізнати будь-яку темну річ чи тінь, і лише вдалині, наче в діамантовому шлейфі, маячіли гори.

Сніг та місяць стають у такі ясні спокійні ночі неперевершеними художниками, будівничими та скульпторами, намагаються наввипередки підсунути нам на шляху якісь примарні з'яви або спорудити казкові палаци.

Там, де стояли задимлені селянські хати з похилими солом'яними стріхами, постали чудові крижані хороми з яскраво освітленими вікнами. З розлогого горба кивають похмурі колони з іскристими капітелями, здіймаються

у височінь, схожі на руїни якогось грецького храму. А на бережку ставка, здається, стоїть загорнута з голови до ніг у білу паранджу татарка, і ніби в дзеркало милується собою, заглядаючи у зеленкувато підсвічену крижану поверхню води. Удалині видніються статуї богів із сліпучого мармуру, а на мерехтливому лузі сплелися у хороводі ельфи.

На цвинтарі навіть найбідніша могилка перетворилася у високий саркофаг, над яким виблискує білий хрест; позбавлені спокою мерці, волочачи за собою білі савани, сновигають поміж гробами.

Млинове колесо скувала крига, велетенські крижані стовпи підперли жолоб, застиг у непорушності срібний водоспад, а у ньому цвіли трави та водорості усіх можливих барв, наче квіти із коштовного каміння "Тисячі й однієї ночі".

Коли ж уже позаду залишилися й дахи, й дерева і навіть кущики, а попереду яскріла тільки тиха місячна повінь на білих хвилях снігів, здалося мені, наче я витаю на чарівному коні високо в повітрі, наді мною багатозір'я, а внизу — білі мерехтливі хмари. Однак так тривало недовго. Земля знову притягнула мене до себе. У сріблястому присмерку зблисли вогники села, з дверей кузні снопами виривалися іскри, а з комина здіймався до неба червоний вогняний стовп; важкий молот монотонно гупав у нічній тиші. На околиці села стояла вкрита сніговою хусткою криничка, водяний струмінь якої замерз, утворивши чудернацькі візерунки. За хатами починалися гори; смерековий ліс із засніженими верхівками скидався на козацьке військо на чорних конях у високих білих овечих шапках, з блискучими списами, а незібране жовте кукурудзиння на засніженому полі було схоже на посріблений місяцем очерет в ясному дзеркалі ставка. Неподалік на роздоріжжі стояв хрест, і Спаситель був прибитий до нього діамантовими цвяхами, а на голові замість колючого терня яскріла промениста корона.

Зненацька на безживних просторах, на вкритій снігами озимині, з'явилося жваве товариство зайців, які у весільному сяєві місяця бавилися та любилися поміж собою: одні розгрібали сніг, щоби знайти поживу, інші тішилися й повискували, як малі діти, барабанячи передніми лапами, декотрі пристрибали ближче, вмостилися, щоб роздивитися мене, а потім, побачивши, що я їду геть, так само весело пострибали назад до гурту. У далечі хрипко й сердито гавкав старий лис.

Так я добрався до Тартаківського замку.

Перед брамою кінь схарапудився, а коли дивний старець, некликаний і непрошений, відхилив важкі стулки воріт, він

присів на задні ноги і нізащо не хотів переступити залитого магічним сяєвом подвір'я. Урешті послухався шпорів, але весь тремтів і лячно похрапував. Коли старий повів мене догори кам'яними сходами, здійнявся крижаний вітер, стара липа сумно зашелестіла вітами, далеко внизу моторошно гуготів нестримний гірський потік, якого навіть зима з її льодяними кайданами не змогла упокорити, а над моєю головою линули чарівні, сумні й солодкі водночас звуки, що розривали серце.

— Що це? — запитав я.

— Еолова арфа, — відказав старий. — Скільки себе пам'ятаю, сотні років уже линуть її звуки з вежі.

Ми увійшли до затишної натопленої кімнати із зеленими завісами, у каміні палахкотіли свіжі смерекові дрова, від яких йшов приємний дурманний дух. Перед квітастою канапою стояв накритий стіл. Мені впали в око коштовна порцеляна та старовинне срібло з гербами родини Тартаків.

Чудернацький старий запросив мене до столу, поставив самовар і обслуговував мене з усією гідністю сивого гофмайстра. Я скуштував небагато, бо був дуже схвильований. Стрілка на прадавньому стінному годинникові, здавалося, завмерла.

Нарешті підійшла дванадцята.

— Пора, — мовив я.

— Так, пора, — погодився старий.

Він зняв з паска в'язку ключів, і ми знову, відчиняючи двері за дверима, подалися довгими коридорами і безконечними анфіладами кімнат, тільки цього разу увесь замок повнився примарливим життям, з чорних вічок дверей на мене глипали ворожі погляди, моторошні постаті у золотих рамах погрожували зійти з полотен, і навіть древні знамена та штори, здавалося, ворушилися та шепотілися.

Відчинивши чорні, оздоблені сріблом двері величезної зали, в якій я ще не був, старий сказав:

— Тут я мушу вас залишити самого, пане добродію, йдіть сміливо вперед. У кінці зали розходяться двоє сходів. Ті, що ліворуч приведуть вас до мармурової жінки.

Я переступив поріг і опинився у чудовій залі з високими вікнами, через які сіялося світло повного місяця і осявало увесь зал. Я почув, як за мною трюкнули, зачинившись, двері, і лише сумовито-солодкі звуки еолової арфи витали у повітрі.

Мої кроки голосно відлунювали від мармурових плит підлоги, я повільно наближався до сходів, і так само повільно на горішньому поверсі виростали у срібному світлі місяця дві постаті.

По мою праву руку угорі стояв у білій одіжі Спаситель, витончена голова увінчана терновою короною, важкий хрест на плечах, а сповнений тихого болю погляд був спрямований на мене; він кивав мені рукою.

Ліворуч виднілася жінка, яка простягала у місячному сяйві руки, жінка незвичайної краси, тієї краси, яка має у собі щось диявольське, що сповнює нас ніжною мукою, змушує хлипати від страждання й плакати від насолоди. Її біла холодна рука, здавалося, простягнулася до мого теплого тріпотливого серця, її мертві білі очі мали оксамитовий полиск, а погляд пронизував душу, наче весняний легіт.

— Ти повинен взяти на свої плечі хрест людства, — здавалося, м'яко промовляв до мене Спаситель, вона ж підставила мертві солодкі й пухкі уста для поцілунку...

Якась нестримна сила тягнула мене до неї, угору сходами, у м'який присмерк, що огортав її. Упавши перед нею на коліна, я стягнув каблучку і одягнув на її білий палець. Вона прийняла її спокійно, холодно, як і личить мармуровій статуї, прийняла, як богиня, як мрець, а я припав до її прекрасних ніг, вкриваючи їх поцілунками.

Потім я підвівся і простягнув руку за своєю обручкою. І тут сталося неймовірне, від чого завмерло моє серце і занімів розум: вона стулила долоню й не віддала мені персня.

Мене охопив жах, я відсахнувся і майже скотився сходами униз, та згодом взяв себе в руки і мовив голосно сам до себе: "Гра фантазії, чари місяця і нічого більше!"

Склепіння зали повторило луною мої слова, але, як мені здалося, насмішкувато, не моїм голосом. Я знову піднявся до красуні. Вона, як і перед тим, простягала мені у своїй божественній зверхності розтулену білу долоню, а на її пальці я бачив свою золоту каблучку. І знову я спробував забрати її, але красуня, як і першого разу, стулила долоню. Коли ж я приклав силу, мармурова рука під моїми пальцями стиснулася в кулак. Жах пронизав мене до кісток.

Уже й не знаю, як я вибіг із зали та покинув замок. Притомність повернулася до мене щойно тоді, як крижаний вранішній вітер обпік мені щоки. Жінка-привид, здавалось, не переставала мене переслідувати. Я бачив її ніжно-рожеву у відсвіті ранкової зорі, вона пливла у хмарі понад ставком, а потім бачив, як її красиве біле тіло раз у раз з'являлося поміж темних смерек неподалік від мого обійстя. Відтоді вона не покидає мене ні уві сні, ні наяву, з розплющеними очима бачу її, як вона легко, наче місячний промінець, увіходить до кімнати і усміхається мені своїми білими мертвими очима.

Під час Манведової розповіді увійшов пан Конопка, хоч і тихо, проте зовсім не схожий на місячний промінець, і втупився поглядом у схвильовану Анелю. Раптом вона пронизливо закричала, і всі водночас помітили бідолашного молодика. Серед товариства не було жодного, хто б у ту муть не здригнувся.

— Та що це у вас за манери? — сердито запитала господиня дому. — Щоразу мусите усіх налякати!

— Не знаю, — відказав пан Конопка, тремтячи, як осикове листя. — Я й сам страшенно боюся.

— Ви боїтеся? — насміхалася Кордуля. — Чого б це?

— Від історії пана Вероського у мене на голові аж волосся дибки стало, — пролепетів Маврицій.

Старий пан видмухнув убік хмаринку сизого диму, міцніше натоптав пальцем тютюн у люльці і тоді мовив:

— Гарно розказана казка.

Анеля підвелася і вхопила Манведа за руку.

— Де ж каблучка, яку я вам подарувала? — спитала вона, і на її завжди ясне чоло набігла глибока тінь.

— У мене її немає.

— Невдалий жарт, — вигукнула Корделя.

— І справді, — додав її обожнювач.

— Які там жарти, — відповів Манвед. — Перстень у мармурового мерця.

Ніхто більше ані словом не згадав про ту історію, але настрій в усіх був уже зіпсутий, і Манвед поспішив геть. Я провів його до саней.

— Чи не пора уже тобі змінити свою поведінку? — мовив я.

— То й ти також вважаєш усе за вигадку? — відповів той ображено. — Добре, але кажу тобі, не хочу аби моя душа запропастилася через якогось демона в іпостасі Венери. Не дозволю собі, наче божевільному, закохатися у цю холодну мертву красуню, без серця, без мови, без очей, — і з тими словами він поїхав з подвір'я.

Повернувшись у будинок, я застав усіх присутніх неймовірно збудженими. Маврицій присягався, що не поїде додому сам, а ад'юнкт щось говорив менторським тоном про владу уяви над людиною; про почування пана Бардососького промовисто свідчила його довга файка, яка тихенько скімлила, ніби мале дитя. Нікому шматок не йшов до горла, неторканими лежали карти. Раптом господиня звела брови і глянула у вікно.

— Хто це там стоїть, — запитала вона ледве чутно.

Усі водночас побачили білу постать, осяяну блідим місяцем.

— Це вона, — прошепотів Маврицій. — Вона шукає його.

— Хто? — перепитала Анеля, голос її від ревности аж тремтів.

— Мармурова жінка, хто ж іще? — відповів Маврицій.

Він махнув рукою постаті, наче хотів сказати, той, кого ти шукаєш, пішов геть, далеко звідси. Але біла з'ява не рушила з місця.

— Мої пістолі, — видушив із себе пан Бардососький. — Я заладую замовлену кулю, і тоді побачимо... — він не докінчив речення, а схопив зі стіни свою рушницю і клацнув затвором.

— Поговоріть із нею, — благально мовила Анеля.

— Мадам, — почав Маврицій жалюгідно переляканим голосом, — його тут немає, він поїхав додому. Якщо ви не марнуватимете часу, то зможете його наздогнати. Для вас це дрібниці.

Його зуби цокотіли.

— Бачите, — казав він далі, уп'явшись у мою руку, — ця страшна жінка дише вогнем. Хіба не дивно?

— А ще дивніше, — засміявся старий пан, — що примара тримає в роті люльку і палить.

Він поволі підійшов до вікна, відчинив його, й усі побачили у яскравому веселому світлі того привида. З подвір'я долинув регіт.

Сніговик з великою головою стояв, наче матрос, широко розставивши свої грубезні ноги.

Кучер та лакей, доклавши всіх своїх умінь, виліпили його зі снігу, а козачок запхав до його широкого рота свою припалену люльку. У кімнаті та надворі, де бешкетники поховалися під фірою, усі від полегші голосно сміялися. З'явився чай, знову пішли в рух карти, і ми чудово розважалися аж далеко за північ.

Наступного вечора Манвед прийшов до Бардосоських з твердим наміром помиритися з Анелею. Його мрійний стан, що уже межував з душевним потьмаренням, здавалося, минув без сліду, у кожному його русі була поважність, рішучість та розкаяння. Він недовго зволікав з виправданнями. Коли увійшла Анеля, бліда й з потупленим поглядом, юнак рвучко ступив їй назустріч і глибоко вклонився.

— Моя люба панночко, — почав він тоном, що хапав за серце. — Я образив Вас своїми загадковими балачками, на що Ви зовсім не заслужили. Я сповна усвідомлюю свою провину і прошу мені вибачити.

— Браво! — вигукнув старий пан, голосно заплескавши у долоні, ніби акторові за добре зіграну на сцені роль.

Анеля хотіла щось відповісти, але тільки безгучно ворухнула блідими устами.

— Подай йому руку, — звеліла мати.

Бідолашна дівчина простягнула обидві руки, а Манвед схопив їх із пристрастю закоханого і вже хотів поцілувати наречену, але у ту ж мить зблід і завмер, наче мертвий. Його погляд із жахом втупився в порожнечу, урешті він відсахнувся і закричав:

— Чого ти хочеш? Нащо погрожуєш мені?

— Що з Вами? — злякано спитала Анеля.

— Вона стоїть там, — продовжував Манвед. — Між вами та мною, мертва кам'яна жінка, у неї на руці мій перстень, вона застерігає мене. Ось вона виходить з дверей і манить мене за собою.

Як завжди, "вчасно" на порозі з'явився у білому пальто Маврицій. Зляканий крик пролунав кімнатою, Анеля затулила обличчя руками, а Манвед упав у крісло.

— Я дуже переляканий, — почав Маврицій, тремтячи усім тілом.

— Чи не могли б ви якось інакше заходити у дім? — загримів голос старого пана.

— Ви хворий, — мовив ад'юнкт до Манведа. — У вас, можливо, навіть починається нервова гарячка. Спробуйте пропітніти. Лягайте в ліжко і випийте бузинового чаю.

— Я починаю його боятися, — пролепетіла Анеля.

Манвед обвів усіх скляним поглядом, провів рукою по чолі і покинув кімнату. Цілий тиждень він не показувався на людях. Пан Бардососький поїхав до нього, але не застав удома. Мені пощастило не більше, але того ж вечора Манвед сам прийшов до мене з візитом. Із спотвореним обличчям, ніби щойно покинув свій власний гріб, блідий і розхристаний увійшов до покою, подав руку і цілу годину просидів у кріслі, не промовивши ані слова та й не дослухаючись до моїх слів.

— Ходи, — скрикнув він раптом. —Я мушу вийти на повітря, проведи мене.

Я звелів осідлати двох коней, і ми поскакали легким галопом сільською дорогою через засніжені поля, повз закутані в сніг дерева до його маєтку. Зненацька він стримав свого гнідого і вказав рукою поперед себе.

— Бачиш, — прошепотів він пересохлими вустами, як у гарячці. — Бачиш її?

— Я нікого не бачу.

— Он там, білу жінку, що скаче на чорному коні?

Смеркалося, а на цю пору все видається похмурішим, аніж навіть глибокою ніччю. Я напружив зір, але так нічого й не розгледів. Урешті Манвед заспокоївся. Ми прибули до його садиби, злізли з коней, а згодом зручно розташувалися у його крихітній кімнатці для куріння біля великого каміна, де палахкотів вогонь, червоні відсвіти якого правили водночас і за освітлення. Старий слуга наповнив самовар гарячим вугіллям. Нікому з нас не хотілося розмовляти. Під канапою застогнав рудий мисливський пес, мабуть, йому щось снилося; масивний годинник, різьблений корпус якого майже сягав стелі, монотонно й поважно відлічував час. Одинока міль вилетіла з протертої оббивки крісла, в якому я сидів, і безгучно кружляла над самоваром.

— Що це було? — раптом скинувся Манвед.

— Я нічого не чув.

— А тепер...

І справді почувся тихенький стук у віконну шибку, розмальовану крижаними квітами, схожими на брюссельське мереживо.

— Невже і тепер нічого не бачиш? — спитав Манвед, дивно усміхаючись.

Він підвівся і підійшов до вікна. Я довго придивлявся і нарешті також побачив осяяну місячним світлом білу жінку, яка манила рукою мого друга. Потім вона кивнула головою і зникла.

— Що це має означати? — запитав я. — Може, я також збожеволів, або ж ми обоє страждаємо оманою зору.

Манвед здвигнув плечима.

— Я геть пропав, як бачиш, у пазурах сатани, — прошепотів він. — Це пригода, яка стається не щодня, тож я охоче тобі про неї розповім. Але ти повинен повірити мені, що я сповна розуму, і що це не казка. Мені зовсім не до казок. Бідна Анеля!

Ми налили собі чаю, він припалив мені люльку, спіймав міль, що тріпотіла над самоваром, і викинув у камін, де її одразу ж поглинув вогонь. А тоді почав розповідь.

Була гарна чарівна ніч з місяцем уповні, коли я втретє подався до Тартаківського замку. Я прагнув будь-якою ціною

повернути свою обручку. Старий ветхий чоловік чекав мене цього разу на підступах до воріт, приязно кивнув, узяв мого коня і запросив на частунок. Я випив келих старого бургундського, яке вогнем розлилося по моїх жилах,— оце й усе. Голова була ясна, а серце навіть не тріпотіло. Не було страху, лише рішучість. Коли пробило північ старий відчинив двері до великої зали і одразу ж зачинив їх за мною. Я не зважав на те, швидко збіг сходами догори і схопив за руку мармурову красуню з наміром стягнути з її пальця свою обручку, та вона знову стулила долоню, тож даремні були мої зусилля.

Це була страхітлива боротьба з холодним кам'яним мерцем при блідому світлі місяця та у цілковитій тиші, що панувала навкруги. Зрештою руки мої опустились, я хапнув повітря, з її розкішних грудей також вихопилося зітхання, а її білі очі глянули на мене з неземним болем, від якого мене охопив сором, і я втратив розум. Не думаючи, що роблю, я обвив руками її холодне прекрасне тіло і припав гарячими вустами до її крижаних уст.

Це був нескінченний поцілунок, та не той, коли зливаються воєдино дві душі. Демонічна сила, здавалося, висмоктувала з мене кров і життя.

Мене охопив панічний страх, але я не міг був і відірватися від мертвих уст, ось уже вони потепліли від мого тепла, ось ніжний подих сколихнув білосніжні груди, і враз мармурові руки важкими кайданами оповили мою шию, солодкий тягар змусив мене опуститися на коліна, і в ту ж мить яскріючий усміх, наче місячний промінь, вирвався з її білих очей. Уся постать м'яко ворухнулася, так потягуються й зітхають дерева на весняному вітрі після довгого онімілого сну; ступні спробували зробити перший крок. Поволі, наче смертельно втомлена, вона зійшла з п'єдесталу. Зачарований красою, я знову обійняв жінку, котра напівпрокинулася, і поцілував її з усією пристрастю життя та молодости, яка пульсувала у моїх жилах. Усе ще неворухкими устами, наче уві сні, вона відповіла на мій поцілунок, знічев'я, немов богиня з Олімпу, простягнула свої розквітлі руки і поволі, схожа на сомнамбулу, попливла до дверей, яких я раніше й не помітив, манячи мене рукою.

Двері відчинилися, мов би самі собою, і ми увійшли до покою, стеля якого була оздоблена деревом, а стіни вкриті старовинними шпалерами. Тут стояли дивовижних форм меблі з вкритими позолотою ніжками та бильцями, а підлогу вкривав перський килим.

Неподалік каміна стояло ліжко, оббите криваво-червоним шовком, такі бувають у турецьких гаремах, а перед ним

— лев'яча шкіра. Сперте повітря пахло тліном та кадильними зелами, наче в гробниці. У жодному із світильників перед великим дзеркалом не горів вогонь, але надворі на темному небі, наче срібна ліхтарня, висів місяць і повністю осявав маленьку кімнатку. Красуня простягнулася на ліжку і поманила мене пальцем. Я став перед нею на коліна, хухав на її ноги, цілував її, її руки, її шию, її плечі, аж доки вона соромливо не притягнула мене знову до себе й не припала до моїх уст. Не описати моїх почуттів, коли я відчув, як вона зігрівається на моїх грудях, струмінь життя час від часу, мов електричним струмом, пронизував її з голови до п'ят. Що робилося в мені, коли вона ледь підняла повіки й глянула на мене збоку, коли її уста ворухнулися, й вона заговорила голосом таким дивним, м'яким, а погляд її очей водночас пронизував моє серце холодом. Як не дивно, розмовляла вона по-французьки.

— Мені холодно, — мовила, — запали у каміні вогонь.

Я послухався, і невдовзі сухі дрова запалахкотіли яскравим полум'ям, відкидаючи витіюваті відблиски по кімнаті, на зблякли статуї, старовинні шпалери, на жовтизну меблів та зворушливо гарне тіло білої жінки, яка лежала серед червоних шовкових подушок, розсипавши розкішні кучері. Місяць переплів білі крижані троянди з кривавочервоними трояндами вогню й увінчав ними голову німого ідола. Вітер співав у димарі, сніг білими пальцями стукав у шибки, шашель шарудів угорі, в дерев'яній стелі, під підлогою шкряботілася миша. А ми цілувалися.

Моє палання, моя пристрасть зігріли й повністю звільнили її скуте біле божественне тіло, яке пекло вогнем, а може, лютим морозом. Вона важко дихала, її вуста здригалися у запаморочливому шепоті високої пристрасти й обпалювали мене крижаними поцілунками. Я то відчував муки пекла, то замерзав немов у снігу, здавалося, ніби мене охопили язики полум'я, то ніби сніговий саван огортав.

— Подай мені пити, — сказала вона раптом.

— Що звелиш?

— Вина, — була відповідь. Вона показала на шнурок з дзвінком біля дверей.

Я смикнув дзвоник. Його звук моторошно пронизав велику спорожнілу будівлю. У ту ж мить голос, який долинав, мовби з гробниці, спитав, чого бажає панство.

— Вина, старче! — крикнув я.

За якусь мить знову почувся стук у двері, я вийшов. За дверима стояв старий каштелян з пляшкою, ще вкритою пилом пивниці, срібна таця тремтіла у його руці, а два келихи на ній тихо подзенькували.

Я наповнив один з них рубіновим бургундським і простягнув їй. Жінка пригубила його й одним духом випила так жадібно, як спивала з уст мої поцілунки. Коли я відставив на її знак келих, вона обняла мене руками за шию і міцно присмокталася до вуст. Дивна втома найшла на мене, позбавляючи мене дихання, життя й самої душі. Я, здавалося, вмирав, і думка, що я лежу в обіймах кровожерної вампірки, пролетіла наді мною мов тінь, але було вже надто пізно, я заплутався в її кучерях, мої руки пестили її демонічне волосся, і я втратив свідомість.

Коли ж знову прийшов до тями, то з невимовним здивуванням побачив, що лежу в обіймах зовсім не вампірки, не статуї, не мертвого демона. Жива прекрасна жінка з розкішними формами, у жилах якої пульсувала гаряча кров, з цікавістю позирала на мене згори вниз своїми вогкими відьомськими очима. Блідий овал її обличчя світився лагідною ніжністю, прекрасне волосся, схоже на вогнисте золото й м'який шовк водночас, сяяло навколо голови, наче ореол, наче вогненний хвіст комети. Серпанок пахощів огортав її. Вона не мала жодних прикрас, навіть простого браслета, які часто прикрашають зап'ястя статуй богинь, зате її зуби виблискували між рубінових уст, як два ряди перлів, а очі, схожі на коштовні смарагди, зелено світилися.

— Чи гарна я? —запитала вона нарешті глухим хрипкуватим голосом.

Мені відняло мову. Очікувальний затуманений полиск її незвичайних очей забив мені подих. Її вимогливий погляд впився в моє серце кігтями пантери, я відчував, як з серця дзюркоче кров, мов у смертельно пораненої людини. Час від часу в її очах спалахував погрозливий вогник і знову згасав, а загадкова паволока застилала очі, як застилає землю серпанок місячного сяйва.

— Чи гарна я? — знову запитала вона.

— Я ще ніколи не бачив такої жінки, як ти, — спромігся я на відповідь.

— Подай мені дзеркало, — звеліла вона.

Я зняв зі стіни важке дзеркало і поставив перед нею, так що вона могла побачити в ньому усю свою звабну постать. Красуня із захопленням оглядала себе, усміхаючись, а потім почала пальцями, наче гребенем із слонової кости розчісувати і чепурити своє черлено-золоте волосся. Нарешті вона наситилася спогляданням власної краси і наказала мені віднести дзеркало на місце. Коли я знову побожно припав до її ніг, заглядаючи їй в обличчя, вона промуркотіла:

— Я бачу своє відображення у твоїх очах, — і її вуста лагідно торкнулися моїх повік.

— Ходи до мене, — звеліла. — Відновімо солодку гру кохання.

— Я боюся тебе і твоїх пурпурових уст, — відказав я з ваганням у голосі.

Вона засміялася. То був звабний, повний розкоші сміх.

— О! Від мене не втечеш! — вигукнула вона. І ось уже шалено обплутала мене сітями свого волосся, а тоді скрутила одне пасмо петлею, накинула мені на шию і поволі стиснула.

— Ану ж я тебе зараз задушу і зацілую до смерти, як русалка?

— То була би солодка смерть.

— Гадаєш? Але я подарую тобі життя, собі на радість, а тобі на муку.

Вона нахилялася до мене, усе ближче й ближче, і подих її обпікав мене пекельним вогнем. Я голубив устами її ніжні блакитні судинки, якими були помережана геть уся її алебастрова шкіра, а тоді сховав своє розпалене обличчя на її грудях, м'яких, наче пухкий оксамит і ніжних, наче лапатий сніг. Я дозволив її лагідному подихові підняти себе, немов на хвилі, а вона бавилася зі мною, як з лялькою. Вона прикривала мені очі долонею, лоскотала вуха, пестячи при цьому пальцями мої вуста, вкладаючи їх мені до рота, немов хотіла, щоб я їх скуштував; вони були солодкими, наче шербет. А вже наступної миті завивала собі на руку мої кучері, потім обома руками мотлошила моє волосся, ніжно, та водночас з якоюсь люттю, і з непогамовністю вакханки притягала до себе, до своїх спраглих уст, пересохлих, мов з гарячки.

Хвилька, що м'яко плюскотіла довкола мене, перетворилася на могутню хвилю, яка загрожувала поглинути мене, з якою я боровся, наче уцілілий після корабельної катастрофи плавець, а коли та жінка-чарівниця несподівано поцілувала мене у вухо, мені враз заспівало, задзвеніло, зашуміло у голові, як це буває з потопельниками. Обплутаний її вогненними косами, я наче плив у океані киплячої лави, котра врешті й поглинула мене, закрутивши у вирі нелюдської насолоди. З її відьомськими цілунками мені враз відкрилася уся містика пристрасті, жаги і сторопіння, насолоди й муки, зітхань, сміху й плачу, аж доки знову вир любові не кинув мене обличчям додолу.

— Ти вмер? — спитала вона за якусь хвилю.

Коли ж я не ворухнувся, легенько штурхнула мене своєю маленькою босою ніжкою в обличчя, а тоді простягнулася, переможно сміючись, на моїй спині, як приборкувачка левів простягається на спині свого вихованця, котрого вона навчила бути покірним та слухняним.

Я не ворушився, не ворохнувся навіть тоді, як вона піднялася і пройшлася кімнатою. Коли ж урешті розплющив очі, побачив місяць, котрий тихо увійшов до кімнати, цілував її ноги, а потім, поволі підвівшись, обвив її своїми білими руками, вона ж кокетливо підставила йому вуста для поцілунку.

Лють і ревність охопили мене.

— Що робить тут цей блідий розпусник! — вигукнув я. — Ти моя!

— О ні, це ти мій! — засміялася вона І впала на подушки. Її волосся зметнулося, немов полум'я, і я, знову охоплений безумством кохання, припав устами до її колін, до гойдливих грудей, і врешті схилив свою голову на її плече.

— Що це? — спитав я за мить. — Я не чую стуку твого серця.

— У мене немає серця, — відказала вона холодно й сердито і здригнулася усім тілом, наче від пориву вітру. — Зате у тебе, — продовжувала насмішкувато, — воно шалено б'ється в грудях і ти... як шаленець, любиш мене!

— Як шаленець, — повторив я механічно.

Довгий час ми спочивали, притулившись плечем до плеча, прислухаючись до вітру, до шерхоту білих сніжинок, до шкряботіння миші під підлогою, до шарудіння шашелю у дереві.

Повного місяця уже давно не було видно, тільки зорі зблискували інколи крізь білу паволоку сніжинок. Саме почав розвіюватися морок ночі під першими кроками світання, коли я вдруге, наче мертвий, впав на підлогу. Красуня поволі підвела мене і зробила собі з мене ослінчик, її втомлений хрипкий голос звучав у покої тихим бренькотом арфи.

— Ти дав мені життя своїм життям, душу від своєї душі, кров від своєї крови, збудив солодкий подих у моїх грудях, а тепер втоли мою ніжність.

— Ти ж уб'єш мене, — зітхнув я.

Вона похитала головою.

— Смерть холодна, — відказала. — А життя — то тепло. Кохання вбиває, але й пробуджує до нового життя.

Вона заплела волосся в косу і, дразнячись, почала хльоскати мене нею. Її ніжка, якою вона спершу опиралася на мою долоню, покоїлася тепер на моїй потилиці. Я лежав долілиць на підлозі, а вона ніжно водила ногою по моїй спині. Мене від тих доторків пронизувало, наче струмом. І знову її охопила непогамовна буйність, вона перевернула мене горілиць, притиснула коліном груди і зв'язала золотистою косою руки.

— Тепер ти належиш мені, і ніхто не порятує тебе від мого кохання, — прошепотіла вона, переривисто дихаючи,

у її очах палав дикий вогонь, її уста впилися в мої розпеченими обценьками, поцілунок за поцілунком до повної знемоги, аж поки перший золотий промінь ранку не впав до наших ніг.

— Тепер я хочу відпочити, — сказала вона. — Іди і не з'являйся тут до вечора.

Я вийшов з покоїв. Свого коня знайшов на подвір'ї, ворота стояли розчинені навстіж, старого ніде не було видно. Я скочив у сідло і рвонув геть. Та знову повернувся, коли запала ніч. І так щоночі.

— Ох, ця жінка, мов зачарований сад. Хто потрапить у нього, знайде там свою згубу!

За кілька днів після цієї дивовижної розповіді Манвед зник. Ніхто не міг з певністю сказати, що з ним трапилося.

Пан Бардососький був переконаний, що диявол забрав його з собою до пекла, а Анеля призналася мені, що мармурова жінка з'являлася їй уві сні, але була зодягнена в кринолін й з пишним шиньйоном на голові. Облесливо усміхаючись, вона сказала їй чистою французькою мовою: "Він мертвий. Я висмоктала з нього усю душу, і тепер знову можу якийсь час розважатися на цій прекрасній землі".

Його слуга запевняв, що пан кашляв кров'ю і на пораду окружного лікаря подався до "Неталії".

Анеля виплакала усі очі й знайшла собі іншого нареченого. Одного дня, коли вона, немов Ніоба, страждала сама у своїй маленькій спальні з квітастими фіранками, несподівано увійшов пан Маврицій Конопка, і цього разу, як не дивно, вона анітрохи не злякалася. Панич пролепетів щось таке, що мало б виглядати як сватання і мало чим відрізнялося від ліричного вірша, а за чотири тижні вони уже стояли перед вівтарем.

Весілля вдалося на славу, я сам на ньому танцював.

За багато років у Парижі я несподівано побачив в Опері свого друга Манведа. Давали виставу "Роберт-чорт". Я покинув театр саме тоді, коли Бертрам та Аліса ще боролися за свої душі. Тим часом якийсь лакей у блакитній уніформі підкликав до під'їзду театру карету, запряжену двома гарячими огирями, які копитами викрешували іскри. Я зупинився і побачив, як повз мене пройшла статечна пара.

Це був Манвед, він вів під руку даму.

Мій колишній друг був зодягнений в усе чорне, блідий, мов мрець, з глибокими тінями попід очима, які зловіщо палахкотіли, волосся закривало чоло. Дама мала маєстатичну поставу, я розгледів тільки її благородний прекрасний профіль, а ще побачив, що вона дуже бліда, навколо її наче виточеної з мармуру шийки вилися черленозолоті кучері. Вона горнулася в дорогу шаль, та все одно, здавалося, мерзла.

Манведів погляд ковзнув по мені, наче по придорожньому стовпові або ж по глухій стіні. Він не впізнав мене.

Тут надійшов один знайомий паризький художник, котрий знав усе прекрасне жіноцтво.

— Хто вона?— запитав я тихо.

— Якась польська княгиня Тартаковська,— відповів той.

За кордоном усіх наших дам величають княгинями, особливо якщо вони багаті та красиві. Тож я тепер уже й не знаю, чи й справді Манвед тоді схибнувся розумом, чи він просто обвів усіх навколо пальця, а може, й було в тій історії зерно правди!

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Хлопський суд

Запіяли перші півні.

На сході краєм рівнини, на стику землі і неба, проліг довгий білий пруг, який тягнувся, поступово розпливаючись, на північ та південь. Ще зблискували на темному небі окремі зірки, схожі на далекі, дуже далекі ватри пастухів.

Я загасив свічки, що сумно вже догоряли, і вийшов на парадні сходи. Безконечні жовті лани переді мною, село, ліс та луг, повітря та вода ще спали глибоким сном. Не було чути ані найменшого шереху, лише дерева під моїми вікнами, здавалось, дихали, квіти в саду й зела вдихали пахощі, важкий, міцний і свіжий дух.

Панувала неймовірна тиша; жодна комашка не важилася вилізти на прохолодне, навіть морозяне повітря; тільки запашний, гірко-солодкавий духмян полину й чебрецю, акації та липи витав навколо.

Низькі дерев'яні хатки села зі стрімкими задимленими солом'яними дахами тісно тулилися одні до одних навколо церкви, обгородженої плетеним вербовим тином, як і хати нашої селянської громади, цієї прадавньої республіки, яка в радості і в горі, у біді та боротьбі трималася воєдино тисячолітніми традиціями. Незглибимо спокійна, мирна, навіть зворушлива картина.

Я згадав собі нашу квочку, як вона скликає свій жовтопухнастий виводок і ховає його під широко розпростертими крилами та відстовбурченим пір'ям, тільки де-не-де визирає з-під нього нахабний маленький дзьобик або чорний чубчик. А ще уявився мені корабель з високими щоглами, якого веде в океан поважна й спокійна команда. Так розкішно, без кінця і краю, доки сягало око, навсібіч мерехтливими хвилями збіжжя розливалася східногалицька рівнина. Потоки ясного світла зі сходу усе навальніше заливали околиці.

Безгучно, м'яко зблискуючи поверхнею, плив поміж покручених верб потічок. Рожевуватим мерехтінням повнилися кущі бузини. Ліс упирався в небо велетенським зеленим полум'ям; здавалося, зарошеним лугом поволі текло розплавлене срібло, навіть чорні застиглі калюжі та купа гною вкрилися бронзовою паморозззю. Запіяли другі півні.

Великий сіро-рудий лис вийшов з чагарника на краю села і легкими скоками подався до лісу, совка нечутно пролетіла у тому ж напрямку. І враз загойдалися непорушні, німотні верхівки далекого лісу та дерева в саду, потягнулися зі сну. Свіжий легіт торкнувся моїх щік і приніс із собою духмяні пахощі свіжоскошеного сіна. Трави, квіти і зела теж ураз ожили, закивали радісно одне наперед другого зеленими та барвистими голівками, пробудившись від глибокого сну. А за хвилю знову ніби задрімали, задивившись у дивні сни; ясність на сході усе більше й більше кривавилася, заливши врешті горизонт і підпаливши поодинокі білі хмаринки. Утретє запіяв півень. Його крик, наче військова сурма, струснув тихе обійстя, а з інших дворів, ніби з віддалених військових таборів, голосно й виклично озвалися інші півні, далі ще і ще. Від ясних звуків сурми збудилося усе військо живих. На м'яких нечутних лапах, у чорному хутрі, повертався додому наш хоробрий та закоханий міннезінгер, може з галасливого відьомського шабашу, а може, після якогось нічного турніру. По селу загавкали пси.

Мовчки подріботіли до найближчої калюжі білі качки, щоб там, мов побожні мусульмани, здійснити на світанку перше омовення. У стайні забряжчали ланцюги. На ще тихому обійсті почулося мукання корови. Велетенський білий вівчур з добрими маленькими очима поволі піднявся кам'яними сходами, обнюхав мою руку і замельдував, помахуючи хвостом, що його нічна вахта скінчилася, нічого підозрілого за той час він не помітив, потім влігся біля моїх ніг і, глибоко зітхаючи та прядучи вухами, заснув.

Бузьки на даху стодоли, вистукуючи дзьобами, завели голосну розмову, а потім вірний муж розпростер свої чорні крила і полетів до сходу сонця на болото, де саме прокинулися жаби і хором завели співи, то гнусаво, то фальцетом, мов євреї у синагозі. У кущі глоду стрибав собі з гілки на гілку щиглик, доки добрався аж до верхівки, там причепурив своє строкате вбраннячко, пригладив дзьобом кожну пір'їнку і тоді знайомою піснею, раз у раз самозакохано повторюючи ту саму строфу, світлою і радісною мелодією збудив самку, котра висиджувала плямисті яєчка. У траві на задніх лапах сидів заєць і, щосили працюючи вухами та щелепами, гриз зеленого листка. Зграйки горобців метушилися

навколо стодоли та живоплоту й, сердито цвірінькаючи, нападали на настовбурченого сірого горобця-бешкетника.

Яструб, ніби індіанець на стежці війни, заявив про себе погрозливим войовничим криком. Я не бачив його, але ось півень вискочив на дах собачої буди, забив на сполох і вмить зібрав коло себе курей та курчат.

Світле золото лилося тепер з небес на хвилі хлібного моря, огортало паруючий ліс вогким, зітканим із тисяч іскринок, серпанком. Ось надійшло босоноге дівча, з пругкими засмаглими персами, витонченою шиєю, ледь прикритою русою косою, поставило відра біля криниці із журавлем і вмило вродливе, ще рожеве зі сну личко.

Селянин, який поважно вийшов із сусідньої хати з косою в руках, здавалося, вітав новий день, нове буття з мовчазним смутком. Поволі відгорнув з обличчя сивого скошланого чуба, він постарів у нужді, в роботі та клопотах. Провів зубами по кіссю і став мантачити косу, притримуючись чіткого ритму.

Молодий парубок у просторій сорочці повів коней на водопій. Непокірне лоша, біле з рудими плямами, пострибало вперед, кобила зробила два скоки за ним, але облишила марні зусилля і по-материнськи стурбовано заіржала йому вслід.

Усе світлішим ставав схід, аж доки врешті сонце могутньо викотилося з-поза краю землі, і усе враз наповнилося світлом, ясністю та радістю, звідусіль залунали голоси, згуки й співи.

Женці веселою купкою забрели у хвилі збіжжя, хустки дівчат мерехтіли, наче червоні маки, зблискували коси та серпи, радісний сміх і перше привітання: "Слава Ісусу Христу!" — "Слава навіки Богу!"

Похмура буряна листопадова погода випала нам у серпні. Вітер шаленів і завивав без упину; він невтомно вив на різні голоси, не змовкав ні на мить: то стиха хлипав, як мале дитя, що заблукало в очеретах, то скимлів, мов звіря, котре загубило матір, то голосно заходився жалібним плачем, монотонним, урочистим, аж душу розривав; так на похороні плачуть, розпустивши по плечах коси, наші селянки-жалібниці та дівчата, а дяк у той час бурмоче під носом молитви, і пляшка оковитої побожно-урочисто переходить із рук у руки. А тоді знову ревів, наче ієрехонські труби, налітав могутніми поштовхами, від яких стогнала і скимліла земля, здавалося ось-ось вона лусне, розколеться і випустить на світ божий мерців, бліді і сумовиті вийдуть вони

у примарне світло, шукаючи всевишнього суддю, що воссідає на чорних хмарах, аби судити живих та мертвих. Вітер гасав по куцій стерні, качався у стиглому збіжжі, ламаючи стебла й витрушуючи колосся, рівняючи із землею цілі лани; шарпав дерева у садах, вкриваючи землю непристиглими ще плодами, хилив додолу ліс і знову враз випростовував стовбури. Стоги сіна розметалися під його скаженим подихом. Ось він нагнав клуби важкого густого туману над селом і враз роздер сіру паволоку та попереплітав пасма її поміж собою, наче павутиння бабиного літа.

Усе, що дихає, поховалося від нього. Птахи сиділи з настовбурченим пір'ям під грубим гіллям дерев, принишкли у густому листі. Кури притулилися одна до одної на перекладині під навислим дахом стайні, заховавши голови глибоко у пір'ї; вівчур заповз у свою буду і заснув, зневажливо обернувшись до негоди хвостом. Усі закутки, ніші, усі укриття та дашки панського будинку й господарських будівель позаймали сірі надуті, наче кульки, горобці, де й поділася їхня звичайна балакучість, тепер вони були більше схожі на песимістичних філософів, що поринули у задуму. Самець ластівки повис на своєму гнізді, щось пристрасно вицвіркочуючи, ніби заспокоюючи та підбадьорюючи самочку і ластів'ят, захищаючи їх своєю любов'ю. Час від часу він навіть зважувався вилетіти під зливу, проносився, мов стріла, понад самою землею і повертався з комахою, що знайшла собі сховок під камінцем чи якоюсь стеблинкою.

На дерев'яних приступках парадних сходів сидить навпочіпки, загорнувшись у кошлатий кожух, смаглявий циган, схожий у своїй апатичній нерухомості на витесану з дерева фігуру.

Унизу, в челядні, скрипить прядильне колесо старої Євки, а кучер, який дорогою зі шинку додому ось уже двадцять років займається астрономією, заслуживши собі у маєтку та й в цілому селі слави астролога та провісника погоди, грає з лакеєм і конюхом у таро, тасує брудні карти, які так і липнуть до пальців. Старий шайтан довгі роки був солдатом, розбійником, гадаю, також був, десь так рік або два, та ось уже сорок років живе у маєтку і сорок років любить стару Євку, сиве волосся котрої було ще темним, як він прийшов до нас, перелічує їй водно зашпаровані гроші, зважуючи, чи вистарчить їх на купівлю господарки та женячку, та їх не вистачає й понині.

Вродлива світловолоса жінка розпалила у великому мармуровому каміні веселий, тріскотливий вогонь, присунула до нього фотель, поставила на лискучу ведмежу шкіру стільчик, щоб примостити на ньому ноги, загорнулася у свою

кацабайку і сидить собі, затишно вмостившись біля каміна, читає, мерзлякувато щулиться й позіхає, а чорний кіт лежить на причілку каміна і, розніжено заплющивши очі, пряде свою котячу мелодію.

Але вітер і тут не дає спокою, раптом влетів у комин і так люто дмухнув, аж полум'я перескочило до кімнати, й зайнялося ведмеже хутро; кіт розплющив свої жовті очі, жінка злякалася і ледве загасила вогонь. Вітер погортав сторінки книжки, котру вона читала, настовбурчив їжаком чорну шерсть кота і розметав розкішні, схожі на золоті дзвіночки кучері пані.

Шибки бряжчать і дзеленчать без угаву від вітру та холодного дощу, який ллє, немов з відра.У кімнаті темно, а надворі запали важкі свинцеві сутінки.

Навесні на даху стодоли поклали старе колесо. Лелека, наш багаторічний друг, повернувшись зі своєї подорожі до Єгипту, оглянув його і схвалив, потім він прилетів зі своєю нареченою, вони разом радилися, стукотіли дзьобами, довго стояли на одній нозі на колесі і врешті вирішили будувати там своє гніздо, а поряд з ними гніздилися та висиджували своє потомство численні горобці, наче галасливі і цілком зайві придворні у родини князів. І ось зараз сидять вони з розпростертими крилами та похиленими головами, розшарпані вітром, шмагані дощем, над своїми малятами, жалібне клекотання яких я чую, незважаючи на вітер і дощ.

Поруч зі мною під дахом стоїть старий селянин, поглядає на лелече гніздо і болісно усміхається. Старого звуть Гринь Яремусь, йому майже дев'ятдесят, і він багато чого звидів на своєму віку й нічого з того не забув, це можна зчитати з його дуже серйозного, ледь не скаменілого обличчя, якщо хтось, звичайно, уміє читати риси обличчя, у котрих записані похмурі таємниці буття, завуальовані істини.

Старий селянин болісно усміхнувся і мовив:

— Дивні істоти, ці лелеки. Мені пригадалася одна історія, яку ніколи не забути... Якщо милостивий пан захоче послухати, то... На нашому комині — з того часу багато води спливло — звила гніздо пара лелек і уже відклала кілька великих яєць, а нам, юним бешкетникам, спала тоді на думку каверза — ви ж знаєте, як це буває у молодості. Ми взяли гусяче яйце, я піднявся з ним, доки лелеки-батька не було в гнізді, — десь полетів на болото ловити жаб, — і підклав під самку. Вона поглянула на мене, відсунулася, але яєць не покинула. І справді, подумати тільки, висиділа гусеня, яке страшенно зачудоване сиділо поміж лелеченят. Лелека ж, побачивши чуже дитя, сердито застукотів дзьобом і полетів геть, покинув свою дружину, сидів собі самотньо,

сумно, немов заглибившись у себе, на даху панського маєтку. І — ви мені, певно, не повірите — перш ніж відлетіти в теплі краї, лелеки зібралися на великому лузі за лісом і влаштували суд над невірною дружиною. Я сам це бачив, пане. Вони стояли колом, лелека-батько клекотів, йому вторували інші, а самка кричала від страху, бо ж вона й справді нічим не завинила, усьому виною була наша глупота, а потім вони задзьобали її до смерти. Серце розривалося, дивлячись на те.

На якийсь час ми обоє замовкли. Потім старий широким рукавом своєї сорочки обтер чоло і сказав, нахмуривши брови:

— Чи ви чули, пане, кілька днів тому у Тулаві влаштували хлопський суд над злодіями, допитали їх і винесли присуд. Десь у дорозі вже комісія з Коломиї, але вони нічого не довідаються, нічого з них не витягнуть, бо один заступає іншого, ціла громада, як один чоловік. То старі звичаї, і ніхто не сміє їх порушувати.

— Але ж на усе є право і закон, — вигукнув я. — Хто ж захистить нас перед сваволею, злочином, а то й убивством, якщо люд сам береться судити?

— О, пане! — відповів старий аж урочисто. — Хто нас захистить? Наша совість і совість громади. Хто чинить по правді, тому нема чого й боятися, бо голос громади, то голос Бога.

Бричка з порваною упряжжю, захляпана до підніжки й вище багнюкою, спинилася на подвір'ї маєтку. Двоє панів вийшло з неї: один — огрядний, задиханий, з великою головою на вгодованій шиї, що стирчала, ніби головка цвяха, волосся розгладжене на обидва боки від скронь, у руці — цісарська шапочка, з якої скрапував піт, поли уніформи розхристані; другий — худющий чоловік, згорблений, із запалими щоками, очима, які не терпіли світла і тому весь час моргали, з великою лисиною, довгими пальцями та довгими нігтями, які він чистив кишеньковим ножиком.

То були судові комісари, що поверталися з Тулави.

На перші запитання вони таємничо стенали плечима, стурбовано хмурили брови І відповідали ухильно із статечним покашлюванням. Щойно за сніданком, коли відкоркували золотисто-брунатне угорське вино, обоє розговорилися.

— То що, маєте злочинців? — почав я.

— Таке питаєте, — відповів товстун, із сопінням трощачи своїми жовтими, однак міцними зубами, смажене куряче крильце. — Ми маємо досвід у таких справах і знаємо край та людей. Кому бути злочинцем? Хіба усій громаді Тулави. Кого потягнете на дізнання? Не поможуть ні допити, ані промовляння до совісти, а насамкінець немає ні признання, ні жодного свідка.

— Як таке можливе?

— Як можливе, — підхопив розмову худий, так шкребучи нігті, аж по нервах шкребло. — Гадаєте, ми ощадили слова, пера чи чорнило, чи, може, наш авторитет? Але сприймайте речі такими, як вони є. Тулавська громада знає свій люд і знає, хто є професійним злодієм, хто добре визнається на своєму ремеслі. П'ятдесят разів украде такий хлопака, а на п'ятдесят першому його спіймають, приведуть до суду, дадуть йому термін, він відсидить його, а повернувшись, крастиме іще безбожніше, тільки з більшою обережністю, і тоді спіймати його уже неможливо. Що робити? Громада попереджає його, але тому, ясна річ, усе байдуже, і ось одного дня громада збирається, як у старі часи, коли ще не було держави, закону та суду, і вершить свій суд. І не конче піймати злочинця на гарячому, не потрібні ні свідки, ані зізнання, громада твердо знає, що перед нею збуї, люди, професією яких є плюндрування їхніх земель, які весело й без турбот живуть за кошт інших, тих, хто важкою невтомною працею своїх рук виборює хліб щоденний; отож їх хапають і тягнуть до тулавського шинку, допитують і так довго катують, доки вони зізнаються у скоєному, назвуть своїх товаришів та відшкодують збитки, тоді їх осудять і тут же виконають присуд. Можливо, усе це незаконно і жорстоко, але тут вершиться, так би мовити, натуральне право, і мудрість у тому є, бо ж офіційні суди не домоглися жодного результату. Ну добре... Єврей, у шинку якого відбувався хлопський суд, подався до Коломиї і замельдував усе, що сталося. Висилається комісія, прибуває на місце, але ніхто, виявляється, й не чув про якийсь суд, ані громада, ані сам єврей, а покарані злодії й поготів.

— У тебе ж криваві пасмуги на тілі, мій друже.

— Та то я упав.

— Як же так незграбно падав?

— Та якось упав.

— Бідака, певно, скуштував добру сотню палиць, але скорше відкусить собі язика, аніж покаже на своїх катів, бо наступного разу може віддати й душу.

— Отож ви захищаєте той хлопський суд?

— Хіба? — вигукнув худий нажахано і почав гарячково гризти свої нігті. — Треба вживати заходів проти цього, серйозних заходів, але ж ми серед своїх, тут можна вільно говорити, чи не так...

— Однак такий суд викликає й повагу, — заговорив товстун, ще більше витягуючи догори голову. — У ньому закладений інстинкт, добрий інстинкт, який так відрізняє наш народ від західних націй, — інстинкт самодопомоги.

Скільки сягає око, простягаються зелені луки з високою соковитою травою, і коні, здається, не йдуть, а пливуть тими зеленими гойдливими хвилями. То справжні галицькі коні, маленькі, стрункі, навіть худорляві, проте міцні, гарячі й витривалі. Хлопчаки в коротких сорочинках та лляних штанях, з непокритими головами, босоногі, з довгими батогами у засмаглих руках, пильнують їх, перегукуються, заганяють до гурту, свистять у маленькі верескливі свистки та лускають батогами. Небо переповнене глибокою блакиттю й безхмарне, літня спека з раннього ранку важко налягає на землю. Хлопці збираються гнати коней додому. Ось один вискочив на лискучу спину високого гнідого і підхопив мотузку, що вільно теліпалася на його шиї, інші гасили ватру, яку вони підтримували усю ніч, бо ж дні надто спекотні, і коней доводилося пасти прохолодними вогкими ночами.

Лише один сидить, похнюпившись, на великому камені, не клопочучись ані своїми кіньми, ані товаришами; він не має батога й свистка, він учепився пальцями у біляве, мов льон, волосся й плаче.

Як же жалібно плаче.

Дивний хлопчик. Я знаю його. Його звуть Грицем. У нього овальне витончене личенько з такою ніжною шкірою, аж крізь неї просвічують блакитні жилки; незважаючи на засмагу, воно усе ж бліде, а ледь не прозорі риси зраджують якусь хворобливу збудливість. І які очиська на цьому хворобливому личку! Великі, сині... Вони випромінюють м'яке сумовите сяєво, яке наче струменіє з бездонної глибини, незвичайні очі; ті очі, що вміють запитувати, заглядаючи в саму душу, промовляти, аж серце крається, перед якими ніщо не сховається і не втаїться, які бачать крізь скелі та стіни, бачать суть Божого творіння, вміють прозирнути крізь землю аж до гробів померлих; перед тими очима й серед білого дня можуть пройти душі покійних, наче

добрі знайомі; перед ними життя закочується, а вони й не жили; вони дивляться у майбуття, передбачаючи його наперед, й заглядають у смерть, не тетеріючи, без страху, але й без надії.

Тепер ці очі були переповнені великими, мов горох, сльозинами.

— Що з тобою? — спитав я, м'яко опустивши долоню на його голівку.

— О пане! Пане! — відказав малий, хлипаючи. — Вони забрали у мене плямисту кобилу з лошам і великого Рудого.

— Як забрали?

— Як? Та так, як ці розбійники, конокради, вміють робити. Хай їх Бог покарає!

Хлопчик витер очі долонею і вже спокійніше продовжував:

— Цієї ночі ми пасли на вигоні біля Теодосиного млина, я, Григор, Івашко та ще кілька хлопців. Ніч була прохолодна, така свіжість лежала навкруги, і в повітрі, і в травах, аж дихалося легше, і коні раділи. Ми розпалили величезну ватру на лужку, вийшла мельничиха, розмовляла з нами, реготала, винесла нам кукурудзи, і ми спекли її в черіні. Потім вона повернулася до хати, а ми вляглися біля вогню, гризли кукурудзяні качани, котрі подекуди аж обвуглилися, і розповідали казки та всякі історії. Тоді усе стихло, чути було лише, як на млині стиха плюскоче вода, або ж риба вистрибне на поверхню річечки і знову шубовсне у воду. Дехто з хлопців уже й заснув, мені ж не спалося, правду кажу, лежав собі горілиць і рахував зорі, вони яскріли наді мною такі спокійні й гарні, а я ніяк не міг їх дорахуватися і мусив починати знову й знову, розглядав маленьку білу хмаринку, схожу на затягнений рядниною повіз, що повільно котиться Чумацьким Шляхом. Раптом загавкали собаки, і коли я підвівся, то зовсім близько, між низьких чагарів вільхи, побачив вовка, той визирнув з-поміж листя і дивися на нас. Я зарепетував і кинувся трусити хлопців, а тоді з голосним криком, тримаючи в руках головешку, побіг до хижака; інші — за мною, лементуючи та вимахуючи гарячими головешками. Тієї ж миті вовк зник. Прочісуючи околицю, ми зненацька побачили його на стежці за млином, але не на чотирьох лапах, мій пане, а на двох, він ішов, як людина. Івашко, котрий вперше таке бачив, сказав: "Ото чудо, вовк іде на двох ногах, як чоловік". Вони з Григором перехрестилися, а Михайло, досвідчений парубок, вигукнув: "Хай мене дідько вхопить, якщо це не злодій, котрий хоче покрасти наших коней". Як тільки він це сказав, страх важкою каменюкою опустився мені на груди, руки й ноги затремтіли. Хлопці побігли услід за крадієм, а я поплівся до

коней. Вони спокійно паслися, а так не буває, якщо поблизу крутиться вовк, тварини чують його здалеку й шукають якогось узвишшя або ж стають колом, крупами назовні. Я лічив і знову перелічував коней, як нещодавно зорі, і ніяк не міг долічитися, аж доки повернулися хлопці і взялися мені допомагати. Отоді ми й побачили наші втрати. Злодії украли в нас четверо коней. Один, той що був у вовчій шкірі, мав налякати нас та відволікти нашу увагу, а інші в той час...

Бідне хлопча знову вибухнуло нестримним плачем.

— З тих чотирьох, двоє коней було моїх, плямисту забрали, а за нею побігло й лоша. Один Бог знає, де вони зараз. Але я знаю злодіїв, я знаю їх.

— Невже Кирило?

— Ясна річ, Кирило, — вигукнув хлопець. — Ніхто інший, тільки Ставровський зі своєї бандою. Вони і яйце з-під квочки вкрадуть, і ґаздині льон з рук вирвуть.

— Якщо ти знаєш конокрадів, то чому не переслідуєш їх, замість того, щоб тут плакати?

— Усе даремно, пане. Надто пізно, — відказав малий зневірено. — Вони мають своїх помічників та укривачів. Єврей уже давно перевів коней через кордон до Росії, там їх продасть, я ніколи уже не побачу своєї плямистої кобили. О! Я не повернуся додому! Не піду до хати.

— Я можу піти з тобою, — запропонував я.

— Нащо?

— Поговорю з твоїм батьком.

— Не варто. Дякую вам сердечно.

— Чого ж ти боїшся, якщо не того, що будеш битий?

— Що то битий! — хлопець знову почав голосно ридати та гамселити себе кулаками по щоках. — Ойой! Моя плямиста! Моє лоша з білими копитцями! Бідолашна, як вона уміла дивитися на мене своїми великими чорними добрими очима, мов людина, як іржала, коли я говорив до неї, ніби й справді відповідала мені. Хто ж тепер буде красти для тебе буряки та годувати гарбузами? Ой, Господи, Боже мій, як крається серце, краще б я вмер, — він кинувся долі, притулився обличчям до вогкої землі та так і завмер.

Гострий непривітний вітер гасав просторами, павутинки бабиного літа тремтіли на стеблинках та гілках. Червінь та золото осени поволі пробивалися у густій зелені лісу. Це та пора, коли мисливець радо виходить у ліс та в поле із

собакою та рушницею, а ввечері повертається з розпашілими щоками, радісний, втомлений та голодний, сідає біля каміна, в якому палахкотять дрова, і попиває чай з гарячого самовара.

До маєтку мені ще залишалася добра година ходи, а свіжий зелений гай так привітно кивав верхівками, що я свистом завернув свого англійського собаку і зайшов до шинку, який самотньо бовванів десь посередині між нашим селом та Тулавою. Навпроти трухлявих дверей стояв зелений лакований стіл з лядою, за лядою порядкувала єврейка у шляфроку з квітастої матерії та стрічкою на чолі із червоного шовку, обшитою богемськими камінцями та перлами. Перед нею четверо селян пили горілку з поіржавілих пугарчиків. Усі повернули до мене голови, усміхнулися й привіталися, трохи знічено потупивши додолу очі. Вродлива єврейка першою глипнула відкрито на мене розумними блискучими карими очима.

— Може, пане добродію, налити чарочку токайського?

— Якщо Ваша ласка, Хайко.

Єврейка вийшла із зали, ліниво похитуючи стегнами.

Селяни вперто мовчали. Серед них був старий Гринь Яремусь, а ще Акентій Пров, зрілий парубок, та такий зрілий, полюбляла казати Хайка, аж готов був щомиті впасти до ніг першій-ліпшій красуні. Він був середнього зросту, вгодований, з обвислими щоками, безтурботними, веселими, блакитними очима, старанно зачісував волосся на свою лисину і носив сердак з тонкого синього сукна. Був там ще Ларіон Радзанко, молодий, вродливий і багатий ґазда, який по-батярськи насував овечу шапку на ліве вухо, покурював вишуканий жовтий турецький тютюн, і якщо не говорив, то без угаву насвистував якісь пісеньки. Четвертого я не знав. Отож ми всі затято мовчали, тільки Ларіон насвистував веселої коломийки. Увійшла єврейка, налила мені токаю, що мерехтів, немов бурштин, селяни ж цмулили свою пекучу горілку. Ніхто не зронив ані слова, тільки на брудній шибці бриніла остання літня муха.

Згодом увійшов до шинку господар з зашкарублими від товщу пейсами по обидва боки восково-жовтого обличчя, у чорному кафтані, запорошених чоботях, і мовчки сів на припічок. Він не зводив із селян свого зловтішно-насмішкуватого погляду.

— Хочете почути новину, — почав він зухвало та виклично.

— Чом би й ні, — відказав Акентій Пров.

— Новини усім цікаві, — докинув Ларіон Родзанко і далі свистів собі.

— Я знаю, де коні, — мовив єврей.

— Що за коні? — запитав Гринь Яремусь, наче байдуже.

— Четверо коней та лоша, котрих украли вночі з пасовиська десь зо два тижні тому, — продовжував шинкар.

— То де ж вони? — не втерпів Акентій.

— Де ж їм ще бути, — втрутився старий хитрий Яремусь. — Продані за кордон, у Росію. І твій жеребець також. Не дозволяй євреєві морочити тобі голову.

— Що? — обурився шинкар. — Я нікому не морочу голови. Я бачив коней і бачив того чоловіка, котрий продав їх до Росії.

— Так, ти бачив коней, — відказав старий селянин спокійно, — і чоловіка, котрий їх продав, також бачив, бачиш його щодня, коли йдеш до води уранці, як велить тобі твій пророк, умити своє нечестиве лице.

— Що ти таке кажеш? — перепитав єврей, злісно примруживши очі.

— Оте й кажу, — відказав Гринь Яремусь, підступив до шинкаря, нахилився до нього, упершись руками в коліна та зазираючи у його неспокійні очиці. — Кажу, що знаю укривача та помічника так само добре, як і злодіїв. Вовчу шкіру у селі має тільки один, Ставровський, Паша. Це він украв коней з Кирилом та...

— Ну а помічник, котрий продав коней? — з незворушним спокоєм спитав єврей.

— Той самий, що продав мою корову на торговиці в Коломиї, і Ларіонові дрова, і крадене збіжжя...

— То хто ж він? — знову спитав єврей.

— Сам мусиш його побачити,— мовив старий і, хоч як шинкар упирався, потягнув його за масний комір кафтана до стіни, на якій висів уламок розбитого дзеркала.

— Ось, поглянь на нього! Подобається він тобі?

— Відпусти мене! — репетував єврей.

— Сьогодні ще відпущу, але наступного разу, може, й ні,— відказав старий похмуро, а розхристаний єврей, який не сподівався, що його відпустять, аж заточився під стіну.

— То дайте скаргу до суду, якщо знаєте конокрадів, — кричав єврей, люто плюючись на всі боки. — І не дражніть сатану. Подайте скаргу, подайте скаргу, кажу вам, а я заплачу за папір та писаря.

— Шкода чорнила, — махнув рукою старий Яремусь. — Але начувайся, аби ми самі не влаштували суд над тобою та тими...

— Що ви таке кажете, — затремтів єврей і, незважаючи на свою природну блідість, зблід іще більше, на якусь мить у нього побіліли уста, а бляклі очі метали блискавиці. —

Розбійники, вбивці, кати, кровожерні пси, о так, кровожерні пси!

— Кричи собі та лайся, — мовив старий, ні на мить не втрачаючи свого спокою. — Але застережи інших, якщо тобі любе твоє життя. Ще маєш час, якщо ж цей розбій не припиниться, тоді... — старий підніс два пальці, як для присяги.

Єврей нараз притих, зайшов за ляду, поклав руку на округлі стегна своєї жінки і побрязкував бляшаними кухлями.

— Найліпше було б покінчити з тією бандою, — прошепотів Ларіон.

— Звершити суд, — додав Акентій Пров. — Це було б найсправедливіше. Але подумайте: покаранням, палицями та стягненням грошей нічого не доб'ється. Вони помстяться. То биті хлопці... цей Паша... і передусім Кирило... Хлоп із каменю і звинний, як гадюка, переповнений отрутою, мало не лусне. Мусимо їх убити, убити на місці... усіх до одного.

Старий кинув оком на обох, — дивний то був погляд, я не зміг його розгадати, — потім вони заправили за паси сорочки, поважно відрахували мідяки, поклали на ляду і подалися геть.

У дверях Гринь Яремусь обернувся ще раз і підморгнув євреєві очима. Єврейка збагнула, що обіцяв суворий погрозливий пломінь тих очей, стиха штовхнула чоловіка ліктем убік і мовчки показала на місяць, котрий саме переходив у другу чверть.

— Настала для вас пора благословити місяць, — звернувся я до неї.

— Звідки ви знаєте це, — стрепенулася вона здивовано і стала схожа на зайця, котрий підвівся з трави, нашорошивши вуха.

— Нащо так робите?

— Нащо? — єврейка потупила очі.

— Ну...

— Мені розповідали, коли Бог створив обидва небесні світила, однакового розміру та однакової яскравости, і вивісив їх на небосхилі, прийшов до нього Місяць і каже: "Це несправедливо, Господи, що обоє твоїх слуг мають однаковий ранг, зроби мене трохи більшим від Сонця". Тоді Бог розсердився і мовив: "За те, що хочеш вивищитися перед своїм колеґою, будеш понижений і надалі матимеш менші розміри, і твоє світло буде блідішим за його". Місяць зблід і засмучений пішов геть, але Господь зласкавився над ним і дав йому зірок до компанії.

— Гарна леґенда, — сказав я. — Але це не справжня причина тому, чому ви поклоняєтеся місяцеві після першої

чверти. Робите це для того, аби уберегти себе від ворогів та захиститися від розбою й мордерства.

— Перед ворогами убереже мудра голова, — мовив єврей, — та щире серце. Що іще може вберегти від їхньої ненависти, коли усі наступають їм на п'яти, наче гончі пси. Кирило мирно спить у своєму лігві при відчинених дверях, без замків та засувів, без собаки та зброї, спить, наче праведник, і знає, що ніхто не посміє йому й волосини на голові торкнутися, ніхто, ні одна жива душа...

Настала ніч, коли я вийшов із шинку, але ясний серпик місяця спокійно гойдався поміж білих хмаринок і освітлював мій шлях білим сяєвом.

Я відійшов десь зо дві сотні кроків, як щось спонукало мене озирнутися. Я одразу ж помітив єврея. Він вийшов у м'який магічний присмерк, озирнувся на всі боки, чи ніхто за ним не зорить. Я перестрибнув через вербовий пліт і непомітно підкрався до лугу, темні чагарники мене сховали.

Єврей став, обернувшись до місяця жовтим занепокоєним обличчям, і тричі виразно повторив закляття: "Хвала тому, хто оновлює місяць".

Потім він тричі підстрибнув до привітного таємничого серпика і мовив: "Так як я підстрибую до тебе і не можу тебе досягнути, хай же так і мої вороги не зможуть досягнути мене, зашкодити мені". А тоді схопив кінці свого кафтана і потряс ними, стрясаючи так своїх ненависників, своїх ворогів, Акентія Прова і Ларіона, та передусім старого похмурого незворушного Яремуся й усіх решту, усіх, усіх, геть від себе, а разом з ними і злих духів, демонів...

Десь за добру годину ходи від нашого села починаються мочари, великі простори, порослі водоростями та ряскою, виблискують на сонці зелено-золотистою темною поверхнею. Подекуди визирають білі й жовті водяні лілії, схожі на свічки, які посвічував багрянець заходу, і вони палахкотять барвистими вогниками. Посеред тих мочар лежить ставок з прозорою мерехтливою водою, тільки де-не-де порослий окраєм високими світло-зеленими шуварами. Приступитися до нього можна лише з одного боку, там, де до води підходить садок одного селянина. Якщо заховатися, навіть на короткий час, під якимось деревом чи під кущем ліщини, то небавом станете свідками, як з очерету вигулькне чорна голова на тонкій шийці, а за нею — друга й третя; або ж навіть ціла флотилія маленьких темних корабликів-

покажеться вдалині і спокійно пристане до протилежного берега ставка.

Це дикі качки, незчисленна кількість яких живе на мочарах і в очеретових хащах ставка; час від часу вони, ніби брунатними плямами, покривають усю поверхню води.

Саме цим качкам і призначалися мої відвідини та моя увага, коли я одного надвечір'я сидів собі із захеканим псом та дубельтівкою на колінах на соломі у збитій зі старих дощок вартівні й чекав на тягу.

Просидів я недовго, мою увагу привернув шерех, котрий завжди пантеличив мене, а саме шарудіння жіночого одягу. Я побачив, сам залишаючись непоміченим, молоду сільську дівчину, струнку, з пишними персами, виразним обличчям, у чорній корсетці. Розкішні русі коси, переплетені червоними стрічками, збудливо підстрибували під час ходи, відбиваючись від її повних стегон. Час від часу вона нахилялася, щоб підняти грушку або яблуко, а коли відкушувала шматок, показувалися два ряди білих чудових зубів. Неподалік від мене стирчав пень зрубаного горіха, зручний природний стілець. На нього вона й опустилася, гризла яблука одне за одним, а качани кидала у воду і спостерігала, як вода розходилася колами, аж доки поверхня повністю згладжувалася. Дівчина, здавалося, когось чекала, але не виявляла нетерплячки. Тільки коли висока чорна чоловіча тінь упала їй до ніг, погляд її зметнувся догори, і болісний усміх промайнув личком, але тут же поступився густому рум'янцеві.

Це був молодий, дуже вродливий чоловік, майже красень, не красивий у сенсі правил грецького античного мистецтва, красень у тому, що стосувалося сили й міці його стрункої статури, витонченості рухів, напівсердечного й напівнасмішкуватого, та все добродушного виразу мужнього обличчя, усміхнених, сповнених невичерпної життєрадісності сяючих очей. Він мав високі аж до колін чоботи, які носять краків'яни, широкі полотняні сині штани, вузький короткий сардак такого ж кольору і маленьку, мало не кокетливу шапку з овечого хутра на густих чорних кучерях. Коли він глянув на дівчину, то засміявся так, аж великі білі зуби зблисли з-під розкішних чорних вусів. Він сів поруч і без жодних передмов пригорнув її до себе, притримуючи рукою голову та вкриваючи поцілунками її личко.

Вона не пручалася і тепер вдоволено усміхалася, увесь смуток, здавалося, геть зцілували його повні червоні уста.

Минуло чимало часу, перш ніж дівчина зважилася перервати його пестощі зітханням.

— Ну, що тобі? — почав парубок. — Щось лякає тебе, гадаєш я так легко відчеплюся від тебе. Ну, ну, говори, моє мале зайча.

Сльози одразу ж бризнули їй з очей.

— Ось тільки сліз бракувало, — він ніжно взяв у руки її гарненьку голівку і поклав собі на груди.

— То ти ще кохаєш мене? — прошепотіла вона.

— Як же мені не кохати, — відказав хлопець. — Я закоханий, як той горобець, геть втратив голову.

— Але що буде зі мною, якщо... — вона запнулася і затулила личко руками. По її червоних вушках я помітив, як уся кров шугнула їй в голову.

— Чи ти перша, Касю? Нічого не бійся і не соромся. Хіба ж не створив нас Бог для любові, задовго до того, як він придумав священика, котрий мав би благословити нас? Не завдай мені болю, не надумай втопити дитя, бо це й моє дитя, Касю. За таке я міг би й убити, так сильно тебе кохаю.

— Але ж ганьба! — вигукнула дівчина. — Яка ганьба, Ставровський!

Ім'я мене не здивувало. Отже, переді мною був товариш Кирила, небезпечний злодій, якого називали Пашею, бо коло нього постійно вилося з десяток жінок. Він умів красти горді й невинні серця так само спритно, як коней, корів чи дрова на зрубах.

— Ти міг би мене порятувати, якби захотів, — вела своєї дівчина. — Якби захотів.

Паша почав реготати, але сміх той не був ні фривольним, ані зневажливим, як я сподівався, то був гіркий лютий сміх, що гострим лезом впився мені в душу.

— Послухай мене, Касю, — заговорив він згодом, і легковажну веселість на його обличчі змінила глибока поважність. — Хіба я обіцяв одружитися з тобою? Ну, скажи, обіцяв?

— Ні, — ледь видихнула вона злякано.

— Отож скажу тобі те, чого не казав ще жодній,— продовжував парубок м'яким, о, яким м'яким, ніжним і переконливим голосом. — Якби я міг узяти собі когось за жінку, то взяв би тільки тебе, тебе одну, жодну іншу, хоч ти й не маєш ні ґрунту, ні хати, ані корови, і я нічого не маю за душею, що належало б мені, та все ж я повів би тебе до священика, не вагаючись...

— Справді? — вона із замилуванням дивилася йому в очі.

— Справді, — відказав хлопець. — Але у мене... у мене вже є жінка, вона живе, я не можу її убити, аби обвінчатися з тобою під шибеницею.

— Ти маєш жінку?..

— Так, маю жінку.

— Тоді усе пропало, — промовила дівчина глухо, вона мов закаменіла. — Але якщо ти нас не покинеш, мене своє дитя, я буду спокійно виношувати його.

— Я не покину тебе, — твердо сказав Ставровський. — Якщо батьки виженуть тебе з дому, приходь до мене... я працюватиму для нас усіх...

— Працюватимеш, Ставровський, — сказала дівчина з докором.

— Так, буду красти! — вигукнув він мало не з глибини душі. — Красти! Хочеш стати жінкою злодія, є злодійською любкою, але бридишся самого злодійства... Що тут такого? Хіба не усі обкрадають одне одного? Чи не вкрали вони мені жінку, підсували на підпис усілякі векселі, доки не позбувся останнього клаптика землі. Весело жити й весело вмерти! Моя ж жінка тим часом носить соболине хутро, а на моєму ґрунті порядкує єврей, — він зареготав. — Мені тепер усе байдуже. Вони жили за мій кошт, тепер я поживу за їхній, і як тільки невірна зрадниця віддасть Богові душу, ти станеш моєю дружиною. Ну, усміхнися, мій зайчику. Я грабував їх щогодини, крав їхні набутки, худобу, їхніх жінок та дочок... Пашею мене назвали... А тепер я твій, і ти будеш жити, як султанша, а наше дитя — як принц із Арабії... Я покажу їм, хто тут господар!

— І справді не полюбиш іншої? — перепитала дівчина із сумнівом у голосі.

— Ти — моя жінка, — відказав Паша. — А інші... — він зневажливо змахнув рукою.

— Але ж ти не встоїш, — усміхнулася вона. — Вродливі жінки діють на тебе, як омана. Ти справжній паша.

— Так воно є, — вигукнув парубок, скочив на рівні ноги, підняв з землі камінець і пожбурив ним далеко в озеро. — Але для тебе я не пожалію свого життя, розумієш... свого життя, украду... украду місяць із неба під носом у Господа Бога для тебе... тільки для тебе. Ходи... не хили голови... смійся... стрибай... Ти злодієва любка... злодієва жона! Весело жити й весело вмерти!

Ми мали гостей, за півдня будинок перевернули догори дном, кухню на кілька хвилин залишили без догляду, і за цей короткий проміжок часу звідти зуміли поцупити велику частину коштовного сервізу, старовинне благородне родинне срібло. Ніхто не бачив жодної живої душі, котра б увійшла чи вийшла з подвір'я, та все ж підозра не торкалася наших челядників, усі вони прослужили понад двадцять років у маєтку і стали, як це у нас часто буває, більше приятелями, аніж слугами.

— Не хто інший, як Кирило побував тут, — запевнила кухарка.

— Тільки він, — підтвердив кучер. — Найкраще було б поговорити з ним самим.

Ніхто із челяді навіть не припускав, що його самого можуть запідозрити у злочині.

Отож я вирішив податися просто до єврея-шинкаря, якого повсюдно вважали за укривача тих крадіїв.

— Скажи Кирилові, що сьогодні ввечері, о восьмій, я буду тут. Хочу з ним поговорити, — виклав я без передмов мету свого приходу.

— Про що ви хочете з ним говорити? — запитав шинкар, ніби й байдуже.

— Він украв наше срібло.

— Хай мене Бог покарає! — репетнув єврей.

— Він тебе й так покарає, потерпи лишень трохи, — продовжував я. — Але сьогодні ввечері я хочу побачити у тебе Кирила, розумієш. Я заберу у нього срібло, з тим сервізом пов'язані дорогі нам спомини...

— Я нічого не розумію з того, що ви тут говорите, милостивий пане, — сказав єврей з незворушним супокоєм. — Але з Кирилом ви зустрінетеся.

— Отож о восьмій.

— Слухаюсь.

Коли я перед восьмою увійшов з туманної пітьми осіннього вечора до скупо освітленої нафтовою лампою корчми, Хайка сиділа за лядою, єврей оперезався молитвенним паском і монотонним плаксивим голосом молився у кутку; за одним із зелених лакованих столів із вишуруваною посередині стільницею сидів чоловік, котрий при моїй появі підвівся і ввічливо, але без запобігання вклонився та так і стояв, не зводячи з мене погляду. Єврей мовчки вказав на нього.

— Ти Кирило? — запитав я, підступаючи ближче.

— Так, пане, я Кирило. Чого вам треба від мене?

— Ну, ми маємо час, — мовив я. — Налий нам свого токайського, Хайко.

Хайка вийшла, єврей заплющив очі і молився далі, хитаючись усім тілом.

Кирило був не високий, радше малого зросту, не був ані міцним, ані буйним, не було у ньому нічого бешкетного, погрозливого чи небезпечного. Навпаки, він справляв враження статечного господарного селянина, котрий відслужив у війську або ж навчався у школі. Його високі цілком нові чоботи блищали від вакси, поверх широкої і довгої сорочки з гарного сірого полотна він носив короткий чорний сіряк і овечу шапку, поряд лежала маленька окута

сріблом люлька та налита свинцем бартка. Обличчя — дуже приємне, ясне, розумне, а неспокійні риси зраджували навіть певну вразливість. Гарними були тільки очі, що глибоко ховалися під навислим чолом, затінені довгими віями та кошлатими чорними бровами. Темне волосся коротко підстрижене, вуса меланхолійно звисали аж до виголеного вуглуватого підборіддя.

То був чоловік, чия хитрість, спритність та рішучість змушували тремтіти всю околицю, котрий дозволяв собі усіх нас безкарно плюндрувати та грабувати.

Коли принесли вино, я сів. Кирило чекав на моє запрошення, тоді сів навпроти мене і, не повертаючи голови, звелів євреям:

— Забирайтеся геть!

Єврейка одразу ж послухалася.

— А ти чого чекаєш? — рявкнув Кирило. — Може, тобі допомогти?

Єврей підвівся і рушив з примруженими очима, бурмочучи, наче уві сні, молитви, услід за своєю жінкою.

— Ну, пане добродію, тепер кажіть, — вигукнув Кирило.

— У нас з кухні поцупили срібло... — почав я.

— Годі повірити, — поспівчував злодій. — Та ж у Вас чесна і вірна челядь, до того ж завжди усе замкнене і пильноване.

— Проте це сталося... і я прийшов запитати тебе, що ти хочеш взамін за родинне срібло?

Кирило усміхнувся.

— Бачте, — мовив він, — це вперше стається, що пан розмовляє зі мною, злодієм, так пристойно, бо ж Ви знаєте, що Ваше срібло украв я, а якщо не знаєте, то я Вам кажу: я його вкрав, і це було не найлегше завдання, за такий короткий час і при такій кількості свідків. Але за те, що Ви так приязно зі мною говорите, я готов повернути Вам украдене за помірну ціну. Гадаю, десять ґульденів не надто велика для Вас сума...

— Ось тобі десять ґульденів.

— Я візьму їх тільки тоді, як передам Вам срібло. А тепер хотів би Вам щось сказати. У Вас є довірені люди, ми могли б укласти угоду, так уже ведеться у світі, отже... Тільки тому, що Ви такий люб'язний пан добродій, Ви б могли платити нам певну суму... скільки б Вам було не шкода... щорічно... А ми б зобов'язалися... на слово чести... нічого не красти тут. Не пропало б навіть мотузки...

— Дай подумати. Скільки ви хочете?

— Скажімо п'ятдесят ґульденів річно, — випалив Кирило, не довго й думаючи. — Не надто багато, на мою думку.

— Домовилися. Давай руку.

— Ось маєш. А у кого я забиратиму гроші?

— У мене.

— Це не надто багато, — повторив злодій знову. — Нам потрібні зараз грошенята. "Паша" має маленьку гарну любку і сподівається сина... Розумієте?

— Досить про те, — мовив я. — Випиймо краще вина.

Я наповнив келихи і підняв до Кирила, котрий без церемоній, проте стримано й поважно цокнувся зі мною.

— За Ваше здоров'я і всіх у Вашому домі, — він випив до дна, рештки вихлюпнув угору, до стелі, і гримнув келихом по столу.

— Мені цікаво було познайомитися з тобою, Кириле.

— То як, є в мені щось незвичайне?

— Люди описують тебе огирем, — відповів я.

— А Ви побачили, що я просто людина, — сказав Кирило, похиливши голову. — Такий же жалюгідний, вразливий, нікчемний й нещасливий, яким тільки може бути чоловік.

— Ти нещасливий?

— А хіба Ви щасливі?

Якийсь час ми мовчали.

— Чому ж тоді ти крадеш?

— Чому? — він розгорнув поли свого сіряка, зняв шапку і провів рукою по густому волоссю. — Ну що ж, Ви мене у кожному разі зрозумієте... Я не такий дурний та й не такий боягузливий, як інші. У цьому й криється усе. Мене до безумства доводить несправедливість у цьому світі, якого створив всезнаючий, всемогутній і вседобрий Бог, створив він і нас за своїм образом та подобою. Але один успадковує маєтки чи спекулює, або ж просто має щастя й купається у багатстві, а інший живе у злиднях. Та, власне кажучи, я говорю не щиро. Мене лютить, що саме я повинен злидарювати, а чим я гірший від інших? Чому так є? Нам обіцяють допомогу та Боже благословення, тільки працюйте. О, чого я лишень не спробував, пане, і нічого з того. Я був селянином, боровся з градом, городніми опудалами та картопляними хворобами; я був солдатом, гендлював; я був кучером в одного графа, вивчив примхи вельмож; я працював у копальні, надихався випарів свинцю на Буковині, спробував щастя в соляних шахтах Калуша; ґарував за поденну платню на полі; пішов у науку до муляра і впав з риштування; а тоді зробився столяром-самоучкою; був якийсь час сторожем і навіть церковним півчим, але всюди невдачі, ляпаси і навіть голод, проте найдошкульнішими були насмішки. О, якого болю вони завдають, особливо, коли ти щирий і чесний. Доки маєш снаги смієшся, смієшся

з усього, навіть у церкві, коли товстощокі служки обкурюють священика... Я всього спробував, усе робив, але проти бюрократів не попреш.

— Як це?

— Проти тих, я маю на увазі, хто має гроші.

— Ага.

— Саме так. Гроші — це щастя, гроші — це честь, гроші — це совість. Якщо ж ти бідний, то й не старайся, все одно зостанешся лайдаком, хоч і зі шкіри випнися. І чому саме я повинен урешті-решт вдовольнятися босяцьким життям та сухим шматком хліба? А я ж знаю ціну і хатинці, вкритій червоною черепицею, з голуб'ятнею та пасікою, і корівці у стайні та коникові у конюшні, вмію поцінувати вродливу маленьку пухкеньку жіночку, а ще хотів би послати своїх діточок на науку, щоб вивчилися вони на священика чи якогось службовця. Чом би й ні? Але ж таки ні: гризи шкуринку, яку викинув інший, бийся зі свинями за їхнє корито, дай укинути своє дитя у воду і дивись, як за ним услід скочить твоя суджена. І що такого, коли твоє потомство потоплять, ніби сліпих кошенят?

Кирило розгарячкувався, його засмаглі, ледь впалі щоки вкрив яскравий рум'янець гніву, він зопалу налив собі двічі і щоразу одним духом вихиляв чарку.

— Чи може слід усе-таки чекати відшкодування в іншому житті? — від люті та сарказму очі його перетворилися на маленькі щілиночки. — Добре. Але я знаю одного хитруна, хлоп, наче книжка, от він і каже: "Хай Бог дасть тобі письмове підтвердження". І я теж так кажу: хай дасть мені письмове підтвердження. Я не вірю нашому любому Господові. Від кого ж чекати такого підтвердження?

Одного разу мені з'явилася уві сні моя покійна матір. Я щиро зрадів їй, заговорив з нею і раптом... то було просто рядно, що висіло на сволоках.

Нічому не вірю. Погляньте, любий пане добродію, на людство і на всеньку землю. Хіба не є це життя суцільною війною, кривавою війною? Маленького щиглика, котрий довірливо в'є своє гніздечко поблизу селянської хати, люблять усі, але мушки, якими він годує свій виводок, нікому не вчинили жодного зла і також хочуть жити. І чи не тому вовк такий злий, бо любий Бог створив його таким? Він не може харчуватися корінцями і травами, а змушений роздирати інших звірів, щоби вгамувати свій нестерпний голод. А люди? Урешті-решт кожен робить те саме, що і я, тільки хитріше і скритніше Гроші вбивають певніше за ніж, і ніхто не страчує за це. Хіба не вбиває багатій, власник копальні? Він змушує сотні бідаків вдихати свинцеві випари і тим

занапащає їх. А сам він у той час їсть із срібного посуду, їздить у бричці, запряженій четвериком коней, а жінка його увішана коштовностями. Але за це шибениця не загрожує. І князеві, котрий веде війну, щоб позбавити іншого його землі, котрий вбиває тисячі на полі бою, не відповідати перед високим судом. Страчують лише вбивць та грабіжників, а злодіїв запроторюють до в'язниці. Однак той, хто здирає п'ятдесят відсотків чи й більше, або відпускає бідакові за його тяжко зароблені гроші зіпсутий товар, гуляє собі на волі, та ще й величають його паном добродієм і цілують в руку.

Колись були часи, можливо, тисяча років тому, а може й дві тисячі, чи я знаю, коли люди вбивали й нищили одне одного, як це ще й понині роблять звірі, та потім з'явилися такі, що вдосталь напилися крові своїх братів, Каїнові діти, і створили закони. І з того часу ті, котрі володіли багатствами, стали жити за кошт інших, безправних злидарів. Хіба не так, пане? Заперечте мені, якщо можете. Бідні служать багатим за харч, і якщо багаті й не пожирають їх, то перетворюють на своїх рабів, тварин, безмовне знаряддя, котре можна замінити новим, коли воно зноситься. Я ж не належу до тих, хто дозволяє зі своєї шкіри мотузки сукати, тільки не я.

Кирило вихилив ще один келих вина і просвистів зухвалу пісеньку, яку часто наспівують наші фабричні робітники.

— За це вони мене й переслідують, — почав він знову. — Вони заганяють нашого брата, наче лиса, своїми хортами, до півсмерти, а тоді вбивають, вбивають кожного, хто посягнув на їхню власність. Як на мене, то людина не створена на те, аби жити щасливо і вічно, але не варт облаювати мене за це злодієм чи негідником. Хто не має нічого, веде війну проти багачів, так було, відколи світ стоїть. Отож розмножуйтеся, вдавайтеся до влади, нищіть нас, але не говоріть при цьому про Бога, про право і справедливість, про гріх. Бо мова ж іде лише про голу вигоду, ми повстаємо проти ваших законів, а не проти господнього порядку: живи, як можеш, а не можеш інакше, то убивай, щоб жити, як хотів всемилосердний Бог. Отож не кажіть нічого про мерзенників. Мерзенними егоїстами є ми усі, усі, усі.

Він поклав голову на руки і, здавалося, заснув.

— Добре, припустімо, ти маєш рацію, — мовив я після паузи. — Але ти не щасливий з того, що чиниш.

— Хто Вам таке сказав? — вигукнув зненацька Кирило, його очі блукали кружма.

— Ти сам...

— Я сам, так, я сам, — сказав він майже сумно. — Але буває мить, коли я щасливий від того, що руйную щастя

іншого, псую йому життя, — він говорив з якоюсь дикою втіхою. — А я це можу. У мене зуби, наче у вовка, я можу вкусити і кусаю! Добряче кусаю! Ви ж мене знаєте. Якщо вже я нічого у цьому житті не маю, то зроблю усе, що в моїх силах, аби й інші нічого не мали.

В одного пробуджу ревність до його молодої жони, іншому перетворю існування на вічні пекельні муки через гроші, я приношу руйнацію, де тільки можу, я руйную, і в цьому моя втіха. Я кажу жінкам такі речі, що вони аж заливаються багрянцем від сорому, я навчаю дітей різних витівок, я — забіяка, злодій, пияк, картяр і якщо можу комусь заподіяти зло, то конче заподію. Хто може мене за це покарати, хто? Може Бог? — і Кирило зайшовся реготом, він закинув голову і з непогамовною ненавистю звернув погляд угору. І доки звучав у шинку бісівський, божевільний, моторошний сміх, було у цій людині щось титанічне, нелюдське.

— То хто ж ти, як не мерзенник? —запитав я за якусь хвилю.

— Так і є, — погодився він тихо. — Вам можна так мене назвати... Іншому я б уже скочив до горла...

Кирило затулив обличчя руками.

— Але й у мерзотника є серце, він теж може любити жінку, більше, ніж будь-який вифранчений, схожий на опудало шляхтич. У цьому все нещастя, ти — раб, створений для праці, для вдоволення багатих, яке там у тебе серце, дурню!

— Бач, Кириле, — мовив я, — я добре пізнав тебе, ти не народився під щасливою зіркою, і життя зробило з тебе...

— Негідника! Кажіть, кажіть...

— Та серце твоє добре.

— Ідіть геть, прошу Вас, — заговорив Кирило м'яким, майже дитячим тоном. — Я був хлопцем, якому серце при кожній нагоді випадало з грудей людям під ноги, і вони товклися по ньому. Я був молодий, вродливий, мене полюбила дівчина... і я... я весь поринав у втіху та муку, коли бачив її. Ми любили одне одного пристойно, усе було по-християнськи, але... вона була багата, а я — бідний. І ось їй батько сказав: "Начувайся, якщо хочеш одружитися з цим злидарем, який не має і гроша за душею та прогайнує твій маєток". А я був чесним парубком, не забіякою, не пияком і не картярем. Тоді з'явився інший. Я давно уже ненавидів того Максима, ненавидів, бо він успадкував по батькові велику господарку, ненавидів, бо він був вродливий та показний, завжди носив нові чоботи, але по-справжньому я зненавидів його, коли він мою... коли вони обоє, він

і вона, потопталися по моєму серці, ніби й не серце то було, а якийсь цурпалок, зненавидів його, коли вона стала його дружиною.

І я подався у копальні. А коли повернувся, — минув саме рік після її весілля, — всемогутній Бог повів мене, на нещастя нас усіх, повз її дім, саме... саме тоді, як... Ох, це годі описати! — Кирило вмовк, сльози зблисли в його очах, а голос... Він, наче з неймовірної втоми, опустив руки і звісив голову на груди.

— Це годі описати, — продовжував він. — Біля хати розкинувся сад, оточений живоплотом, а в саду стояла альтанка, оповита плющем, а довкола все буяло квітами, квітучими деревами, повнилося сонячним сяйвом та пахощами.

Я глипнув через паркан, хай Бог простить мені той гріх. У альтанці сиділа вона, наче богоматір, з дитям. Вона округлилася і погарніла, сорочка розстібнута, і біля грудей лежить немовля, вимахує крихітними рученятами, а вона лагідно усміхається йому, так побожно, так щасливо, що й не помітила мене. А тоді... тоді в мене вселився біс. Колись він глянув на землю і сказав: "Вона повинна бути моєю!", так само тепер він вказав мені на молоду, вродливу, щасливо усміхнену жінку з дитям і мовив: "Вона повинна бути твоєю!"

З тієї миті я блукав селом, наче вовк, котрий вичікує слушного часу, аби напасти на отару.

Одного дня, була це неділя, я ніколи її не забуду, у шинку вигравали музики, хтось танцював, я ж забився в куток, курив, пив і міркував...

Ураз до шинку зайшов Максим і, не довго думаючи, став переді мною.

— Веселися, Кириле, — сказав він насмішкувато, — випий чарку зі мною, випий за здоров'я моєї жінки, вона не матиме нічого проти...

— Зате я маю щось проти, — крикнув я. — Не хочу з тобою пити, мерзотнику.

— Ти п'яний? — спитав Максим.

— А ще я маю проти, що ти граєш тут, у шинку, заводіяче, — не вгавав я, зірвавшись зі свого місця. — Сиди собі коло своєї жінки, жінчин пантофлю!

— Хто пантофель? — закричав Максим, стиснув кулаки і скрипнув зубами, розлютився не на жарт, як усі заможні, розбещені люди.

— Ти, — відказав я.

І тоді він ударив мене в обличчя... Він... мене... Максим вдарив Кирила... Багач злидаря... Сильний слабкого... Той, хто мав її за жінку, — того, хто любив її до нестями... І я...

— Ну...

— Я побив його до смерти, — Кирило знову засміявся своїм жахливим сатанинським сміхом.

— Я був безсильний проти нього, та все ж збив цього міцного, красивого чоловіка з ніг, і він зостався на підлозі бездиханний...

— Що ж сталося з тобою? — запитав я через якийсь час.

— Я сам віддався на ласку суду, а тому, що мені ледве виповнилося двадцять, я був ревнивий, п'яний, та ще й Максим перший роздрочив мене, суд присудив мені десять років тюрми, замість шибениці.

За десять років я повернувся уже цілком сформованим негідником. Ось тепер уже вона буде моєю! Хіба не мав я рації?

— І що ж, вона — твоя дружина?

— Ні... Але ще буде нею, так хоче Бог... або Сатана!

Я заблукав.

Був у гостях у православного священика в Тулаві і дорогою додому збився зі шляху. Чудовий зимовий день звабив мене. Це він був усьому виною.

Коли я виходив, небо було ніби задраповане білою завісою, але світле й приязне, матовий диск сонця проглядав крізь тонкий тремтливий серпанок, схожий на місяць вповні, що висить затуманений над самим горизонтом. Повітря було холодне і сухе, сніг важко скрипів під моїми ногами, а іній обсипав усе дрібними мерехтливими іскорками, кожну гілку, кожну смерекову голочку, тож гора, поросла деревами, здіймалася переді мною, наче велетенська цукрова брила.

Доки статечна попадя заварювала каву і наливала її у великі квітасті горнятка, доки ми курили свої сиґари та розмовляли про шлюб, інфузорії, Будду і Христа, пароплави-панцерники, випав свіжий сніг, і ніч огорнула чорною габою все довкілля.

Однак мені соромно було повертати назад, і я все глибше поринав у ніч, сніг та пустку, аж доки ген вдалині зблиснув вогник і приязно вказав мені шлях.

Я рушив у тому напрямку і невдовзі опинився біля млина Теодозії.

Завжди гучний потік лежав тепер застигло й німо, млинове колесо завмерло і ніби опиралося на великі крижані стовпи замерзлої води, а усе довкола — верби на бережку, широкі стоки, кожен виступ даху, кожна балка, кожна вглибина — здавалося, було увішане срібними торочками та вінками.

Я мусив двічі постукати, перш ніж мені відчинили. На порозі із запаленою скіпкою у руці з'явилася сама господиня млина, вдова Теодозія, ще вродлива й зваблива жінка, привітала мене, усміхаючись, і запросила досередини.

Ця Теодозія належала до тих незламних жінок, котрі у тридцять років розцвітають знову, щоб іще півстоліття цвісти вічною молодістю, часові наперекір. Від її появи та від самої її постаті віяло маєстатичним спокоєм, вона була, наче висічена з каменю, у тому, як вона рухалася й говорила, у її глибокому потужному голосі з панівними віолончельними тонами було щось холодне і владне. Зблизька вона виявилася не такою вже й вродливою: грубо окреслені, застиглі риси обличчя, у вічі впадає округле подвійне підборіддя, гостро виступають вилиці, ніс маленький і приплеснутий, рот чутливий і терпкий, зелені очі пронизують наскрізь, пишне біляве волосся хоч і блищить, проте сухе й ламке; Одне слово, це була одна з тих жінок, з яких аж волають впертість, непокірність і невблаганність, яких неможливо у чомусь переконати, які не знають, що таке податливість та милосердя.

Через свою пихату поставу вона видавалася високою, вищою, аніж насправді, а коли повертала голову чи здіймала догори руку, то робила це з енергією та силою, що захоплювала й дратувала водночас. Такими природа створює владарок.

На ній були червоні сап'янові півчобітки, строката спідниця до п'ят, широкий короткий кептарик з тонкого зеленого сукна, з-під якого визирали тільки ледь прикриті вишитою блузкою пишні груди.

Дивлячись на неї, враз починаєш розуміти тих владних селянок, метрес, котрі здатні зробити рабами свого настрою та забаганок царів, польських королів, магнатів та бояр, кожного, хто не схилив би покірно голову їм до ніг, вони послали б на плаху. У цю мить перед моїми очима зринула інша картина, чітко і яскраво. Я бачив розумну, прекрасну, холоднокровну дівчину із Марієнбургу, її ласкаві руки, наче в'юнкі змії, обвили шию могутнього обранця, я бачив, як вона стояла разом з Петром Великим перед своїми коштовностями і чув її слова: "Ось це скромні маєтки рабині Меншикова". Я бачив, як поруч з цим жорстоким та геніальним царем вона, увінчана короною, піднімалася східцями до його трону; я бачив, як вона сиділа у санях, спокійна, мов вирізьблена з мармуру, а вродливий паж у ту мить ступав на ешафот; вона навіть бровою не повела, коли кат підняв його голову з навіки заплющеними очима за шовковисте волосся, за те саме волосся, яке так часто пестила її

маленька рука; а ще бачу злий і холодний погляд її очей, яких вона не зводила з Петра Великого, коли він невдовзі помирав у жахливих муках, як стверджували тоді, від отрути, що її домішала ця ж маленька рука...

Теодозія владно вирвала мене з тих видінь наяву, запросивши до столу, де вже на глиняних тарелях стояла холодна печеня, сир та пляшка вина. Сама також сіла поряд зі мною на лаву і заходилася розпитувати про це й про се, як і годиться мудрій та обачній жінці. Вона запитала, чи добре чинить, продаючи своє збіжжя гендлярам із Пруссії, а коли я розповів їй про переваги такого торгу та похвалив добрі ціни, вона, усміхаючись, додала:

— Я теж так подумала і вже продала хліб. Хотіла тільки почути Вашу думку. Мене тішить, що я не помилилася.

Яка спокійна, ясна впевненість звучала в цих словах. Потім вона заговорила про політику, про останню війну, про райхстаґ та нові ліберальні закони.

— Ось і знову належить нам вибирати депутата, — сказала вона за якийсь час, мало не пронизуючи мене своїми ясними, зеленими очима. — Я теж маю голос, хоча й тільки за дорученням. Може візьмете його собі?

— З радістю, але що це Вам заманулося віддавати свій голос, Теодозіє?

— Бо знаю, що Ви не на боці поляків, тож користаю з нагоди, — вела вона далі. — Хотіла би почути Вашу думку, чи добре це, що наші українські повіти обирають здебільшого селян та духовенство?

— А я волів би почути, що про це думаєте Ви.

— Що думаю я? — жінка склала руки одна на одну на столі і лукаво поглянула на мене збоку. — Я вважаю, що слід обирати й селян, але тільки тих, котрі добре знають потреби селянина. Що ж до мене, то я охочіше вибирала б священиків, бо вони знають трохи більше за селянина, до того ж, надала би перевагу таким, які вже вивчилися, здобули вищу освіту і вміють зважити, що необхідне усім, дворянам, селянам та городянам. Обирала би тих, які завжди йдуть вперед, а не тягнуться цупасом, мов уперті теля-та: їх тягнуть що сили, а вони ані руш.

— Це мені подобається, Теодозіє. Бачу, Ви дуже вродлива, але й не менше розумна.

— Вельми вдячна за добре слово, — відказала вдова, зніяковіло мнучи рукав вишитої сорочки, і враз, опустивши очі, почала сміятися, аж я замилувався її гарними, великими, білими зубами. — Але нащо Ви мені це говорите... Ви... пан, а я...

Вона не могла вгомонитися, реготала, бешкетниця, і погладжувала себе по вилогах кептаря, а тоді піднялася.

— Вам час спати. Вибачте мою непоштивість. Уже, певно, недалеко північ.

— Лише десята година.

— То й добре.

Вона постелила мені у покої, де ми трапезували, чудове чисте, з духмяними пахощами сіна ліжко — такі уже нечасто стелять по наших галицьких обійстях — а замість ковдри дала великий ліжник.

— Де спатимете Ви, Теодозіє?

— Поруч.

Хата, як і в більшості наших заможних селян, мала два покої.

— Доброї Вам ночі, — мовила господиня. — І запам'ятайте свої сни. Усі вони збудуться, бо Ви вперше ночуєте під цим дахом. Добраніч.

Вона вийшла і зачинила за собою двері, але їй і на гадку не спало закласти засув. Я чув, як вона роздягалася і простягнулася на своєму ложі. Вона лежала собі спокійно, не турбуючись моєю присутністю; цій жінці не потрібний жодний захист, ні від чужих, ні від себе самої. Невдовзі вона уже глибоко й рівномірно дихала у спокійному благодатному сні. У всій хаті не чутно було ані звуку, окрім сумовитого шкряботіння домовичка...

Було уже поза північ, як я збудився від якогось виразного шуму. Міцні кулаки гатили й термосили дверима млина, а далі почулися сильні й рівномірні удари. Долинули голоси. Спершу, ще забамбурений зі сну, я нічого не зміг зрозуміти з їхньої розмови, та раптом до мене дійшло, що з-за дверей лунає голос Кирила.

І ось — в цьому не було жодного сумніву — він благав упустити його до хати. Отож йшлося про Теодозію...Тепер я побачив цього дивного чоловіка в іншому світлі... І цю розумну, величаву, гордовиту жінку теж...

Як вона вміла насміхатися і збиткуватися, жорстока, мов чорт або ж кат, який жартами приправляє немилосердні удари батога.

Вона відмовлялася відчинити двері.

— Я розіб'ю тобі замки або двері, що тобі любіше! — кричав Кирило.

— Як твоя ласка, — відповіла Теодозія. — Але не забувай про собак, вони спущені, і досить мені гукнути...

— Впусти мене, Теодозіє, — заговорив тепер злодій трохи спокійніше. — Ти ж знаєш мене, коли я згораю від любові до тебе, то не існує в світі такої сили, що могла б мене стримати чи налякати.

— Ти п'яний, злодію, негіднику, ти! Забирайся геть, бо кликну собак!

— Я не п'яний, тільки закоханий, мов дурень, — відповів Кирило і гримнув у двері.

Красуня засміялася зневажливим сміхом, а тоді гукнула:

— Гей, Бальтазаре! Гей Султане, Султане!

— Не клич собак, бо я їх передушу або отрую.

— То що ж ти хочеш? — спитала насмішкувато.

— Я маю для тебе новини, ми собі поговоримо, не комизься. Ти ж знаєш не гірш від мене, що я, злодій, негідник, не можу прийти до тебе, багачки, гордовитої вдови, при денному світлі, коли сяє ясне сонечко, а тільки вночі. Усе буде, як честь велить...

— І ти... ти говориш про честь, ти падлюко!

— Не базікай багато, краще впусти мене до хати, бо надворі холодно...

— Дай Боже, щоб ти замерз, — і знову вона засміялася і, регочучи, казала далі: — Не здіймай галасу, у мене спить пан, любий пан... не збуди мені його...

— Пан... у тебе! — гарикнув Кирило. — Невже ти не маєш жодного милосердя до мене?

— Немає у мене милосердя, — відповіла вона холодно, мов відрізала.

— Теодозіє!

— Що?

— Я стою тут, у снігу, на колінах, — благав Кирило. — Прошу тебе, на Бога, пусти мене до хати.

— Ось так. Тепер ти розмовляєш зовсім по-іншому. Тепер ти приборканий, вовче...

— Відчини мені.

— Якщо тобі так вже хочеться...

Вона підвелася, зашарудів одяг. Промінь світла впав до моїх ніг, щойно тепер я помітив, що стіни мають щілини. Ось відсунули засув, заспівав ключ у замку, жінка штовхнула ногою одвірок, двері зі скрипом відчинилися, і до хати багатої вродливої вдови увійшов Кирило-злодій.

— Тепер задоволений? — спитала вона насмішкувато. — Так тобі подобається?

— А тобі хіба ні? — відказав Кирило.

— Тихо! У сусідньому покої справді спить один пан.

— Що за пан?

Вона назвала моє ім'я.

— Він? Як на мене, то бажаю йому солодких снів, я його добре знаю, дуже добре. Я вклонюся перед ним, жінко, аж до землі. Хочеш коралів, великих червоних коралів?

— Ти їх украв?

— Вони належать мені. То хочеш чи ні?

— Чому ж не хотіти.

Вони ще шепотілися якийсь час, та врешті стало тихо, так тихо, що мене знову заколисав сон. Промінчик світла також зник.

Однак невдовзі мене знову збудили їхні голоси, знову промінь світла ліг на підлогу, наче широка риска, проведена білою крейдою. Я не зміг опиратися спокусі і зазирнув крізь щілину...

Теодозія, вбрана у свій буденний одяг, сиділа на краю ліжка, а поруч — Кирило, обіймаючи її за плечі.

— Облиш, — суворим голосом проказала красуня. — Я не хочу про це й чути.

— Чому ж, хіба ти мене не любиш? — запитав Кирило. — Хіба ти не моя?

— Я люблю тебе, — відповіла вона. — І ніколи не любила нікого іншого.

— Навіть свого чоловіка?..

— Я обрала його, бо в нього було гарне господарство, багато коней і худоби...

— А я його за те убив, — глухо додав Кирило.

— Гадаєш, я розгнівалася за це? — закопилила Теодозія верхню губу. —Відтоді я вільна і не марнувала часу, доки ти сидів у кайданах, гарно розважилася...

— Мовчи! — від люті аж жили нап'ялися на Кириловому чолі.

— Ну-ну... — вона глянула на нього і вперше за увесь час усміхнулася йому доброзичливо та співчутливо, потім поцілувала і схилила голову йому на плече.

— Ти навіть не уявляєш собі, як я тебе люблю, — вела вона далі. — Через тебе я дала гарбуза одному дуже поважному панові, тільки через тебе....

— Чому ж тоді не хочеш стати моєю дружиною?

— Твоєю дружиною? — вдова глянула на Кирила і щиро зареготала. — Не сміши мене!

Кирило навіть не усміхався.

— Чому не хочеш? — запитав ще раз. — Скажи, тільки не бреши.

Теодозія не відповіла, вона зістрибнула з ліжка і почали сновигати кімнатою туди й сюди, її одяг сердито шелестів, груди бурхливо здіймалися й опускалися, а очі аж сипали зеленими іскрами. Напевно, так само бушувала у своїх покоях Катерина II того пам'ятного дня, коли Григорій Орлов намагався схилити її до шлюбу з ним.

— То коли ж священик має оголосити про наші заручини? — знову запитав Кирило гірко.

— Хай священик оголосить перед усіма в церкві, що ти дурень, чванькуватий дурень, закоханий дурень, а ще зарозумілий дурень...

— Хто з нас зарозумілий — я чи ти? — скрикнув Кирило. — Грай собі владарку, грай собі перед ким хочеш, тільки не переді мною. бо інакше... — він звів угору стиснутий кулак.

— Що — інакше? — красуня із сталевими нервами без страху приступила ближче і зміряла Кирила зневажливим поглядом.

— Бо інакше так тебе провчу, аж дрантя летітиме, — знайшовся врешті на слово Кирило. — Ти, пихата чортице,.. ти... ти...

— Усе сказав? — холодно запитала Теодозія. — Що ж, хочеш почути ще раз — слухай! Я пихата? Коли я відчиняю тобі двері, як ось це нині, це, по-твоєму, пиха?

— Ходи зі мною до священика, якщо маєш серце, — перебив її Кирило.

— Я тебе кохаю. Хіба цього не достатньо? — не зважала вона. — Кохаю тебе, злодія, негідника, але хай я буду проклята, якщо стану тобі дружиною.

— Але ж чому? Чому, шляґ би тебе трафив? Може, тому, що я відсидів через тебе у цюпі, бестіє?

— Ні, не тому, — відповіла Теодозія незворушно. — Ти був добрим і чесним парубком, та я не пішла за тебе; а тепер ти останній мерзотник, і я тим паче не піду за тебе, бо я щось таки маю за душею, а ти — нічого!

Кирило дико реготнув.

— Отож стара історія. Через маєтки ота пиха.

— Так, через маєтки, — відказала Теодозія із жорстокою відвертістю. — Мені належить цей млин, ці поля, луки і ліс, мені належать сімнадцять корів, вісім волів і четверо коней, птиці не зчислити, майже три тисячі ґульденів вкладено у державні папери, котрі лежать отут, у скрині, а ти? Що маєш ти? Те, що украв в інших, до уваги не береться, отож, ти володієш лише своїм голим, неприкритим життям, ти — злодій, жебрак, злидар. Я б могла випхати тебе за двері, замість того, щоб цілувати...

— Мене! — Кирило враз зірвався на ноги, він аж кипів, зціпив кулаки. — ну то випхай... Спробуй лишень!.. — у грудях в нього хрипіло. — Ти справжня відьма. То для любощів я тобі добрий...

— Так... хоч я й сама не знаю, — вона зневажливо стенула плечима, аж я увесь похолов, сподіваючись найгіршого. — Але за чоловіка тебе не візьму. Скорше утоплюся або отруюся, ти, космацький збую!

— Але ж, Теодозіє... — Кирило враз обм'як. — Хіба ти не маєш серця? Як ти можеш так говорити зі мною, з тим... тим... — і він заридав.

—... що через мене волочив кайдани десять років, — вигукнула Теодозія. — Шкода, що не довше... Плач... Ой... умру зі сміху, — вона реготала, аж трусилася, аж зігнулася додолу.

— Смійся, смійся! — пробурмотів Кирило, тамуючи сльози. — Я ще змушу тебе заплакати, запам'ятай собі!

Теодозія ще якусь хвилю сміялася, потім її чоло спохмурніло, вона механічно стягнула на грудях лапсердак.

— Погрожуєш мені... може, пограбуєш мене? — запитала.

— Теодозіє!

— Уже заспокоївся?

— Дай мені свою руку, Теодозіє!

— На, маєш, цілуй! І проси у мене вибачення.

— Що тільки звелиш! — розбійник цілував її руку покірно і ніжно. — Пообіцяй хоча б, що не вийдеш за нікого іншого.

— Чом би й ні?

— Бо я цього не хочу, — Кирило тупнув ногою.

— Один уже оббиває пороги, Акентій Пров, — Теодозія з насолодою катувала його словами. — Добрий був би ґазда, як кажеш? Він сватається до мене.

— Оте старе опудало?..

— Зате він має вісімдесят морґів поля.

— І лисий...

— То й що, він багатий, має купу грошей...

— І що день Божий напивається...

— Якщо може платити, то хай собі п'є.

— Тільки спробуй вийти за нього... тільки спробуй, — голос Кирила тремтів. — Тоді побачимо...

— О! То ти ревнивий, бідако! — Теодозія схилилася над ним, мовби поцілувати хотіла, але натомість ляснула його по устах.

— Тебе це тішить?

— Так.

Кирило рішуче одягнув шапку і рушив до дверей.

— Коли ти знову прийдеш?

— Ніколи.

— Тоді, певно, завтра, закоханий простаку.

Кирило хряснув за собою дверима.

— Ну, начувайся, я обітну тобі крила! — гукнула вона йому навздогін.

Її сміх лунав уночі, наче регіт русалки, яка гойдається собі на гіллі при світлі місяця, загорнувшись у своє пишне золотаве волосся, хапає золотими тенетами свого переслідувача

і душить у пристрасних обіймах, аж поки бідолаха не захрипить від лоскотів.

Це було навесні, наближалася пора виборів до сейму. Десь за тиждень я пішов до Теодозії, щоб переконати її віддати голос за нашого кандидата. Вона сиділа на припічку, поважно схрестивши руки на грудях, злостива посмішка грала на її повних устах. У кутку, на низькому ослінчику, чипів Акентій Пров, порохнявий старий парубок. Він сидів, наче покаране дитя, весь тремтів зі страху і заходився плачем, розчухране волосся звисало йому на вуха, безсоромно оголивши лисину.

Теодозія підвелася. Акентій лиш кивнув і затулив руками стражденне обличчя, що було уже навіть не бліде, а геть посіріле.

— Чи Ви ще не передумали, Теодозіє, передати мені свої повноваження? За вісім днів вибори, — почав я.

— Знаю, — відказала вона. — Я готова...

— Домовленість залишається в силі...

— Звичайно. Якщо вже я пообіцяла...

— Ось доручення... — я поклав папір на стіл.

— Кому Ви хочете віддати голос? — запитала вдова, відчиняючи креденс і виймаючи звідти пляшечку із запліснявілим чорнилом. Потім взялася шукати перо.

— Наш кандидат... — я назвав ім'я, — запропонований комітетом у Львові, тямущий освітянин і гідний похвали чоловік.

— Цього достатньо,— мовила мудра вдова. — Нам у цій бідній країні бракує добрих шкіл. Якби кожен селянин умів хоча би читати, писати й рахувати, це би уже щось вартувало. Але цього замало. Наш депутат мав би добиватися того, щоб народ навчали й іншого, скажімо, ведення сільського господарства на науковій основі, астрономії, щоб простий люд знав, як виникла наша Земля, звідки береться буря й град, щоб селянам розповідали про парові машини, залізницю та телеграф, про права та закони, без знання яких не обійтися в житті, про історію наших пращурів. Та Ви самі це краще знаєте, слід розповсюджувати добрі й корисні книжки за низькими цінами, доступними найбіднішим. Бачте, ось у мене два часописи, "Слово" і "Зоря", маю і книжки, підручники з геології, природознавства та інші. Ось гляньте... Бо ж треба щось знати про світ.

Теодозія підійшла до столу і розмашисто підписала доручення. Вона писала, насупивши брови, ледь розтуливши

уста й затамувавши подих, з серйозністю й поважністю королеви, наче б підписувала смертний вирок державному зрадникові, який наважився зневажити Її Величність...

— Ойой! Ойойой! — скимлів тим часом Акентій Пров.

Із безмежною зневагою вона глянула на нього через плече, ледь обернувши голову.

— Гляньте, пане, того людця у кутку, того нікчему я хотіла взяти за чоловіка. Перестань врешті скигліти, Акентію, бо інакше я тебе приструнчу, як дворового пса.

— Ойой! — лементував Акентій. — Як мені не скиглити, коли мене зруйновано! Жебрак, справжній жебрак! Як же мені не лементувати у твоїй хаті? Хіба ж не через тебе мені оте все пороблено? Хай проклятий буде той день, коли я народився, хай проклятий буде той день, коли я запізнався з тобою, хай проклятий буде той день, коли твар у мені перемогла людину, і я подумав собі, пся кров, що мушу мати жінку, хай проклятою буде та година, коли я сказав тобі: "Теодозіє, я хочу взяти тебе заміж, якщо буде на те твоя воля".

— Де ти навчився так клясти, може, у своєму шинку, у єврея? — запитала спокійно вдова.

— Ох! Якби ж то ти тоді відмовила! — голосив жалюгідний жених.

— Ви дали свою згоду? — перепитав я майже злякано. — Дали згоду вийти заміж... за оцього... Ні...

— Я знаю, що Ви хочете сказати!

— Одумайтеся.

— Нема про що думати. Я сказала, що хочу взяти собі чоловіка, хіба не так я сказала, Акентію?

— Так... Так воно й було...

— Ну? Я ж не казала "Так", навпаки — я сказала "Ні", ти, шмаркачу, скиглію, плаксива бабо! Йди собі й голоси на похоронах, там за твої сльози й голосіння платитимуть гроші, від мене ж не одержиш ні шеляґа, — і вдова клацнула перед його носом пальцями. — Ти постраждав через мене? Що ж, це було б не найгіршою бідою, я б стримала своє слово, мого добра вистарчило б на двох, а так замість відшкодування матимеш глузи, клянуся Богом і Святою Богородицею. Я не візьму тебе за мужа, ще й висмію перед усіма, — і вона знову клацнула пальцями Акентієві перед носом.

— Не візьмеш мене? — перепитав Акентій Пров, раптом заспокоївшись, із невимовним здивуванням.

— Ні.

— Завіщо я тоді втратив свій маєток, коней, корів, збіжжя?

— Гадаю, не через мене? — відказала Теодозія. — Але ти втомлюєш пана, поговорімо про щось інше...

— Ні, не треба про інше! — скрикнув Акентій. — Пан буде такий ласкавий і вибачить нам за це. Так, пане, я втратив усе через оцю жінку, усе. Я був заможним господарем, дівчата так і стріляли поглядами у мій бік, а зараз я жебрак, і все через неї. Чуєте, вона хоче відмовитися від мене та ще й віддати на сміх...

— Ви жебрак, Акентію? Як це зрозуміти? — дивувався я.

— Ах! Усе дуже просто, пане, — почав розповідати Акентій. — Я, осел, почав упадати за цією жінкою, і вона прихильно прийняла мої залицяння, а я, дурень, не зважив на Кирила, який через неї убив її чоловіка, а тепер є її любчиком. Ну хіба ж я не дурень?..

— Звичайно, ти дурень, несусвітній дурень, — долинув чийсь голос через відчинене вікно.

То був Кирило. Усі обернули голови до нього. Акентій затрусився усім тілом. Теодозія усміхнулася, ганебне становище її жениха вочевидь приносило їй втіху.

— Хіба я не повівся з тобою, як з ослом, — не вгавав Кирило, — якого треба добряче відгамселити, аж він послухається. Я забрав у тебе корів, одну по одній, я вкрав у тебе коней, твій новий сукняний сердак, розкішні чоботи, годинника, твої векселі та цінні папери, усе, і зробив це сам. Я відчинив шлюзи і спустив воду у ставі, яка затопила твої посіви, знищив увесь твій урожай. Я це зробив і зроблю кожному, хто посміє залицятися до цієї молодиці. Але ж ти, впертий тупий віслюк, не відступився і ще, здається, не прийшов до голови за розумом. То може, тебе забити, як Максима Гащука?

Після тих слів Кирило ускочив через вікно до хати і вхопив бідолашного Акентія за патли.

Я намагався вгамувати його, а Теодозія заходилася сміхом.

Акентій щосили пручався, щоб вивільнитися з цупких рук Кирила, але дати здачі кривдникові не смів.

— На Бога! — пролепетів він. — Ти ж замордуєш мене, відпусти! Я звільню тебе від даного слова, Теодозіє, тільки відпусти, відпусти!

— Шмата! — крикнула горда вдова, обурено випроставшись.

— То ти, хотів узяти її за жінку, ти! — зарепетував Кирило і взявся гамселити нещасного залицяльника. — Ти хотів її цілувати, ну то маєш, — і вдарив його у лице. — Ти хотів знімати чобітки з її ніг, то маєш іще! — і знову вдарив того ногою. — Ще хочеш, то маєш іще!

А Теодозія собі сміялася та підбадьорювала Кирила, коли той лупцював Акентія по спині:

— Ще! Ще, Кириле! Потрощ йому ребра!

Врешті розбійник підняв ледь живого Акентія у повітря, добре труснув ним і викинув через вікно у потік, тільки бризки здійнялися. Акентій борсався у воді, мов пес, видряпався на протилежний берег, обтрусився і щодуху кинувся навтьоки через поле.

— Таким ти мені подобаєшся, — мовила Теодозія. — Він звільнив мене від даного слова зі страху перед тобою. Я принесу тобі вина, Кириле. Сама піду у погріб і принесу.

І вона знову голосно зареготала.

А Кирило сів у кутку, зціпив зуби і мовчав.

— Якщо так потриває і далі, то ця жінка доведе тебе до шибениці, — сказав я до нього. — Візьми себе в руки, знайди собі щось, якесь чесне заняття, я дам тобі роботу, праця заліковує всі рани і вчить людину сприймати буття з усіма його прикрощами, розчаруванням, болем спокійно, мовчки. Так-так, праця — джерело безмежної радости, я не раз у цьому пересвідчувався, коли життя ставало нестерпним.

— Я хочу працювати, але... — відказав Кирило.

— Зважся на щось.

— Я уже зважився.

Повернулася Теодозія з пляшкою вина і відкоркувала її.

Розбійник не зводив з неї очей, якими промовляла його душа, благаючи милосердя.

— Я виконаю усе, що Ви кажете, буду працювати і стану чесною та порядною людиною, якщо вона буде мені за жінку... Без неї я не зможу...

— Чуєш, Теодозіє, — звернувся я до неї. — Ти можеш порятувати його...

— Не варто зусиль, — відрізала вдова. — Поговорімо про щось інше.

— Ти готова взяти на свою совість, якщо усе це скінчиться бідою? — спитав я докірливо.

— Готова, — відповіла вона спокійно. — І навіть прийду подивитися, коли його вішатимуть.

Я стенув плечима і рушив до дверей. Вдова провела мене.

— Ти не кохаєш його? — запитав я уже надворі.

— Тільки його й кохаю, нікого іншого.

— То у чому ж річ?

— Йому потрібна добра різка для послуху. Та й нащо мені виходити за нього заміж, за лайдака, неробу, злидаря, він і так від мене нікуди не дінеться. Він тільки видається грізним, а у мене той ведмідь їсть з рук, наче маленьке курча.

Одного травневого ранку, коли востаннє приморозило, я мав намір поїхати на завод, аби зробити несподіванку робітникам і своєю появою пришпорити їх. Отоді на дорозі я зустрів Теодозію. Вона була у повному строї галицької селянки, у високих чобітках, строкатій шаляновій спідниці, червоній корсетці та довгому синьому сукмані. Голову пов'язала яскраво-червоною хусткою, шию унизала великими разками червоного коралового намиста. Отак убрана вдова була схожа на якусь азійську володарку.

Вона здалеку усміхалася мені і смикала за мотузок маленьке плямисте теля, що впиралося і не хотіло йти.

—Куди це Ви прямуєте, гарна вдовице?

— Веду теля до різника, — відповіла молодиця, глузливо скрививши уста. — А замість нього приведу собі чоловіка до хати.

— Жартуєте?

— Та ні, не жартую.

— Ви й справді хочете заміж?

— Цього разу насправді.

— Не можу повірити.

— Я довго роздумувала і, гадаю, зробила добрий вибір, — мовила жінка байдужим тоном. — Візьму собі за чоловіка Ларіона Родзанка.

— Одумайтеся.

— Він заможний, має гарну господарку, — вела вона далі. — До того ж молодий і вродливий, а це також не зле.

— Але ж, Теодозіє, подумайте, чим це може скінчитися...

— Я все обдумала.

— А Кирило...

— При чому тут Кирило... — відповіла вона незворушно. — Він зможе ходити до мене, скільки йому заманеться, лиш би Ларіон нічого не помітив...

— Ви направду не маєте серця...

— Що мені серце, — вигукнула Теодозія. — Ларіон багатій, а Кирило може жебракувати у нього під дверима, якщо не захоче більше красти.

— Ви вірите у це? Та він скоріше зважиться на злочин...

— Ну тоді його впіймають і уб'ють, мов скаженого пса, або ж повісять, а я... я обіцяла йому, що прийду подивитися на страту...

— Не хочу вірити, що ви візьмете Ларіона за мужа, — промовив я після хвилі мовчанки.

— То й не вірте.

Я пішов з нею до різника і дивився, як вона холоднокровно допомагала євреєві убивати бідну тварину, що тремтіла і мукала у передчутті смерти.

Потім я провів удовицю до Ларіона Родзанка, який притьмом прибіг з поля, загледівши нас здалеку.

Ми увійшли до його хатини.

— Кланяюся Вам, пане добродію, — почав Родзанко. — І Вам, Теодозіє. Яка приємна справа привела Вас до мене?

Теодозія сіла на дерев'яний ослін, який стояв посеред хати, і прискіпливо дивилася своїми гострими зеленими очима на Ларіона.

— Я б хотіла вийти заміж, — сказала вона. — Вирішила, що було би незле, якби ви, Ларіоне, стали моїм чоловіком...

— Вашим чоловіком?.. — запинаючись, повторив Ларіон. — Ви, певно, жартуєте, бо ж не могло спасти на думку нашій вродливій Теодозії після десяти чи й більше років свободи... Та ні, звичайно ж, ні...

— Таки спало... — не дала збити себе з пантелику вдова. — Я й справді хочу вийти знову заміж і саме за Вас, Ларіоне, якщо Ви нічого не маєте супроти...

— Як би я міг мати щось супроти, — пролепетів молодий селянин ще розгубленіше. — Навпаки. Ви не тільки багата, Теодозіє, але й вродлива молодиця, дуже вродлива, та й розумна, створена для того, аби віддавати розпорядження й тримати у своїх руках господарство. Я радо стану Вам за чоловіка, служитиму, так би мовити, в усьому... і... Що ж це я хотів сказати?..

— Тобі бракує сміливости свататися до Теодозії, — докинула вона насмішкувато. — Я так і думала, тому сама посваталася до тебе, і ти від мене не втечеш. Щойно оця мотузка опиниться на твоїй шиї, я поведу тебе додому, наче вола.

— Так воно й може бути, — зітхнув Ларіон. — Наче вола на бойню. Чи Ви уже цілком забули добре відомого усім Кирила?..

— Не кажи мені про того мерзенника!

— Але ж цей мерзенник убив Вашого чоловіка, а Вашому женихові, Акентієві Провові повісив на плечі жебрацький міх. Я уже відчуваю на своїй шиї зашморг, як засуджений до шибениці. Я не можу зважитися...

— То ти такий самий хлоп, як і Акентій! — гнівно скрикнула охоча до женячки вдова. — Ти порожня гарбузова голова! Ану йди сюди!

— Та я... Ах! Я не знаю... — зітхав Ларіон, чухаючи голову.

— Не зітхай, — знову почала Теодозія. — Бо ще чого доброго розтанеш, як сніговик, коли його пригріє сонце.

Ти мені годишся. Як тільки матиму тебе, то вже приструнчу, так приструнчу, ходитимеш, як по шнурочку. Я не боюся. Погоджуйся, ось моя рука і слово...

— Ох, Теодозіє, — заговорив Ларіон, милуючись нею. — Як Ви мені подобаєтеся. Навіть не уявляєте, яка це мука... Та якщо вже так має бути... Усе треба залагодити в повній таємниці і дуже швидко. А тоді я вже все стерплю, хай хоч чорти мене вхоплять.

— Ось бачиш, Ларіоне, тепер ти говориш, як і належить, — вдоволено вигукнула Теодозія. — Бери мене.

Вона підвелася і простягла Ларіонові свою руку.

Потім вони ще обговорили подробиці, випили міцної горілки, а тоді Ларіон провів нас до хреста, де перетиналися шляхи.

— Чим це скінчиться? — запитав я Теодозію, коли ми йшли удвох полями, на яких зеленіла молода пшениця.

— Чим скінчиться? — відказала вона весело. — Я дотримую даного слова. Що мені думати про інше...

— Кирило здатний на все через тебе, він це вже довів.

— Хай стережеться мене, — вибухнула жінка несподіваним гнівом, очі у неї люто заблищали, а брови насупилися. — Він має впертого лоба і не поступиться, хоче мати мене за жінку. Вроїв же собі таке!... Тож саме тому я виберу іншого, йому назло. Хай собі хоч волосся повисмикує чи голову проломить, я тим не турбуватимуся. Мені добре так, як є. Ось тільки мій чоловік опиниться у мене в хаті, побачите тоді, як я приструнчу обох. Вони ходитимуть мені в ярмі, крок за кроком, як я того схочу, а я поганятиму тим упрягом.

— Добре. Я розумію, що тобі приносить втіху, мати у своїх руках двох чоловіків, — заперечив я. — Але ж скільки та втіха протриває? А потім що? Ти, тільки ти одна могла б порятувати Кирила. У ньому є добре зерно, він вартує десятьох хлопів. Ти б зуміла зробити з нього добру людину...

— Але я не хочу!.. — тупнула вдова ногою.

Однієї неділі Теодозія та Ларіон у супроводі старостів, дружб і дружок завітали до мене, щоб запросити на весілля. Вони тричі, як велить стародавній звичай, вклонилися і попросили мого благословення.

— Отже, Ви зважилися, — промовив я вражено.

— Сьогодні панотець оголосив про наші заручини, — відповіла Теодозія. — По обіді вінчання.

— Дай Боже, щоб усе добре обійшлося, — додав Ларіон. Він був стурбований, великі краплі поту виступили йому на чолі.

— А Кирило?

— Ми щойно від нього, запрошували на весілля...

— Але ж, Теодозіє...

— Чом би й ні? Він навіть не здивувався. Почастував нас горілкою й обіцяв прийти.

— Було б добре...

Дорогою до хати нареченої я зустрів Кирила. Він гарно убрався, виштрамувався, у руках тримав великий букет квітів, інший букетик застромив собі за пояс, солом'яного бриля прикрасив кольоровими стрічками. Очі його дивно полискували, він то спинявся і, здавалося, про щось роздумував, то рвався вперед, наспівуючи якусь сороміцьку весільну пісеньку.

Я наздогнав його.

— Що це з тобою? — гукнув я здалеку.

Він обернувся до мене.

— Навіваю собі весільний настрій.

— То ти йдеш на весілля?

— Гадаю, так, — відказав Кирило. — Вона ж запросила мене, а сама аж сяяла від вдоволення.

— Дозволь, Кириле, дати тобі пораду, — мовив я. — Не йди до неї, бо не минути біди.

— Станеться тільки те, що має статися, на все Божа воля! — скрикнув Кирило і кілька разів поспіль глибоко зітхнув.

Потім ми йшли мовчки поруч аж до самого млина, перед яким стояла строката юрба весільних гостей і здивовано оглядала нас. Кирило підійшов до гурту дівчат і заходився жартувати з ними, ніби йому зазвичай грати роль веселуна на весіллях. Заграли музики, зацигикали скрипки, сфальшувала сопілка, заплакали цимбали, а бас гуготів, наче роздратований ведмідь. З-за музикантів вийшов наречений, старости, один із дружбів та співачки, усі з квітами, усі вдоволені, тільки Ларіон потупив очі, помітивши Кирила.

Перед хатою нареченої за давнім звичаєм вони заспівали, випрошуючи дозволу увійти, але не довго, двері розчинилися, і на поріг вийшла святково вбрана Теодозія із заквітчаним пишним золотавим волоссям.

— Досить! Досить! Не має потреби довго просити! — вигукнула вона. — Я охоче впущу вас до господи.

Кирило зціпив зуби і скоса зорив на неї. Він бачив, якою гарною вона була, гарною до болю, удруге втраченою, і цього разу вже назавжди. Та все ж він залишився

на перший погляд спокійним і разом з усіма ввійшов досередини.

Теодозія, за звичаєм, узяла Ларіона за руку, і вони кожному гостеві тричі вклонилися, просячи благословення.

Коли наприкінці підступили до Кирила, Теодозія усміхнулася і мовила:

— Яка втіха, що Ви прийшли, буде по-справжньому весело, як того хоче Бог.

— Так, буде весело. Того хоче Бог, — відказав Кирило і теж усміхнувся.

Наречені вклякнули перед Кирилом, він поклав долоню Теодозії на голову і мовив:

— Хай сповниться усе те, чого я Вам бажаю.

— Дай Боже! — вигукнули усі разом.

— Амінь! — промовила Теодозія голосно, а побагрянілому Ларіонові "амінь" застряг у горлі.

Доки весільний похід з музиками на чолі простував до церкви, я шепнув Теодозії:

— Він і так розлючений, не доводь його до краю.

Вона звела угору брови і нічого не сказала. Ларіон зітхнув.

Коли священик склав їхні руки докупи і поєднав навіки, Кирило кілька разів згідливо кивнув. Проходячи повз нього уже законною Ларіоновою дружиною, вона прискіпливо глянула на нього, і була в тому погляді глибока насолода від сподіяного. Перед самим млином, коли усі посунули до хати, вдова схопила Кирила за руку.

— Ну, як тобі, Кириле?

— Добре, добре.

— То хай так і буде, — сказала вона швидко і тихо, тільки я й почув ті слова. — Хай усе залишається, як є, а ти будеш приходити до мене, коли тільки захочеш. Хоч і завтра... ну... а може ще й нині?..

І Теодозія скоренько прошмигнула в хату.

Ми увійшли.

У одній кімнаті стояли зсунені докупи столи, накриті тонкими скатертинами та заставлені мисками з ковбасою, шинкою, печенею, колачами та бабками, зеленими пляшками сливовиці та угорським вином. Друга кімната була цілком порожня. У сінях стали музиканти, а доки старости та старше покоління гостей сідали до святкового столу, хлопці й дівчата почали танцювати.

На чолі стола сиділи молодята, а кожний з гостей статечно підходив до них і передавав якийсь подарунок. Останнім підвівся з припічка, де він сидів самотою, Кирило і з вишуканим поклоном під загальний напружений смішок простягнув їй свій дарунок — маленький вишитий пантофель.

Потім усі гості підвелися і, галасливо повторюючи побажання, випили за здоров'я молодих, а останні краплі на денці вихлюпнули до стелі.

Настала ніч.

Ларіон напився вже до нестями, коли, обвивши свою дружину за стан, викинув повний келих у вікно, аж забряжчала розбита шибка, і крикнув:

— Пора, дівчата, пора!

Одразу ж змовкли музики. Дружки випровадили молодь, що веселилася й танцювала у сусідній кімнаті, приготували молодятам весільне ложе, а співачки виводили тим часом стару сумовиту й невимовно гарну пісню для нареченої. Кирило підвівся, швидко вихилив дві чарки горілки, а тоді вистрибнув на стіл посеред мисок, бутлів та чарок, які враз затанцювали, попадали додолу і з дзвоном порозбивалися, наче на кораблі, що потрапив у шторм.

Почулися крики, сміх та прокльони, та ось крізь них пробився дзвінкий голос Кирила.

— Я хочу заспівати вам весільної, — вигукнув він. — Замовкніть усі!

Кирило тупнув ногою по столі, аж жовтава горілка бризнула в обличчя молодій подружній парі та гостям.

На якусь мить запанувала цілковита тиша, Теодозія грізно підвелася з-за столу. Кирило стояв, не зводячи з неї погляду, схрестивши над нею руки і заспівав сороміцької:

Горда пава, горда пава
Посватала одуда,
Віть, віть, віть, віть!

— Віть! Віть! Віть! — вторував, регочучи, хор.

— Одуда, — лепетів Ларіон, не випускаючи свого ослона, його очі оскліли, наче в мерця.

— Одуда, — повторив Кирило. — Кого ж іще?

І співав далі:

Та хоч і мав він пишний чуб, пишний чуб
Вона розкаялася враз! Ой ураз!
Віть! Віть! Віть! Віть!

— Віть! Віть! Віть! — насміхався хор.

— Хто тут одуд? — верескнув Ларіон, встав, але знову гупнув на стілець, та врешті спромігся звестися на ноги, опершись руками на стільницю.

— Ти одуд, хто ж іще? — викрикував Кирило. — А ця пихата пава взяла тебе, бо ти багатий, а я — жебрак, злидар, злодій. Однак весільне ложе приготували для мене, бо я її любчик!

Знявся жахливий гармидер, Ларіон схопив Кирила за ногу, але той штовхнув жениха на підлогу, скочив на нього

і заходився топтати. Гості накинулися на одурілого від любови та ревности розбійника, випхали його з хати, нагородивши численними штурханами в спину.

— Ну, я вам відплачу! Усім відплачу! — видушив із себе Кирило, задихаючись.

Старости підвели Ларіона, якому текла з носа кров.

— Отак йому! — ревів Ларіон. — На зло! Ходи, Теодозіє, голубко моя, любко, моя паво! Ходи, ходи, не бійся, дружби стануть на сторожі, парубки і наймити також. Спустіть собак! Спустіть собак!

— Та щоб я боялася! — заговорила Теодозія. — То ти не бійся, у мене вистачить мужности на двох.

Старости, дружки та співачки оточили молодят колом і з урочистими співами повели їх до весільного ложа.

— Кирило! Кирило! — почулося зненацька і гримнув регіт. Я пропхався вперед. На стіні, в узголів'ї ліжка висіли велетенські оленячі роги.

— Це Кирило зробив!— крикнула розгнівана Теодозія, та враз засміялася і стала клясти, далі сміючись. — Щоб тобі добра не було, злодію, негіднику! Щоб тебе чорти вхопили!

Ларіон, засліплений вином та горілкою, приніс гак і шматок за шматком розмолотив глузливу емблему, не пощадивши й стіни.

Охоплений невизначеною тривогою, я вийшов з хати і подався на пошуки Кирила.

Його не було ні вдома, ані в корчмі, ніде. Без наміру, скорше механічно, я повернув до млина Теодозії. Його білі стіни мерехтіли у темряві, з одного вікна блимнуло червоне світло... А там... блимнуло і біля стодоли... Ще якась мить... ось черкнуло кресало, зайнялася губка і освітила бліде спотворене обличчя Кирила, який міцно тримав у зубах куцу люльку...

То була лише мить...

Мене охопив страх...

— Кириле! — крикнув я. — Кириле!

Ніхто не відповів, тільки млинове колесо лопотіло далі, і шумів потік.

На чорному небі зблискували поодинокі сумні зірки. Звідкись на стежці з'явився великий білий пес і хрипко гавкнув... Світло у млині погасло...

Я поволі побрів до нашої садиби, якусь хвилю ще постояв на сходах, дивлячись у бік млина, ніби сподівався там

щось побачити. Була тепла запашна ніч, тиха і темна. Не те, щоб панувала цілковита пітьма, але все довкола втратило свої контури, збилося у темне клубоччя, навіть найближчі предмети, здавалося, плавали у глибоких чорних водах. Жодного світла, ні місяця, ані зір, навіть світло у господі молодят погасло.

Та враз угору вирвалося полум'я, лизнуло язиком чорне небо і стало рости, рости... А невдовзі залило загрозливою червінню увесь небокрай.

Моє передчуття!

Я гукнув наймита, звелів сідлати коня і розбудив челядь.

У ту ж мить задзвонили дзвони на дзвіниці нашої сільської церкви.

— Горить! — крикнув я кучерові, який, ще заспаний, з розчухраним волоссям, підбіг до мене. — Де б це могло бути?

— Так, горить, — потвердив він .

— Де це?

— Млин Теодозії.

Я швидко скочив у сідло і помчав туди, наша челядь — за мною з палицями, кошами, гаками та драбинами. Дорогою я зустрів селян із нашого села, які поодинці або групами поспішали на пожежу з інструментом для гасіння на плечах. Ніхто не зронив ні слова, але кожен квапився, як міг, більшість не мала часу навіть одягнутися, настільки великою є сила єднання громади. Яке ж прагнення до взаємодопомоги живе у нашому народі!

Три вогненні стовпи уже здійнялися до неба, а на них чорним дахом опиралася хмара густого диму. Дзвони голосили, собаки гавкали по селу, тупіт кінських копит, голоси, крики в далині...

Я один з перших досяг млина.

Вогонь охопив водночас хату, стодолу та стайню. Густий сірий дим огорнув будівлі звідусіль, клубочився по землі і поволі повз далі. Полум'я швидко бігло по дерев'яних вибілених стінах, прошмигувало між балками, вихоплювалося з вікон та дверей, рвалося крізь дах.Іскри й дрібні віхтики палаючої соломи літали у повітрі, падали на луку і лежали там схожі на великі вогненні ниті, падали у потік, який одразу їх поглинав, на колеса млина, які продовжували й далі свою монотонну роботу, хоча вогонь вже охопив стоки і поки що з лютим шипінням відступав тільки перед водою, аби з новою силою кинутися вперед.

Надаремно боролася із жахливою стихією челядь з млина; даремною була боротьба й тоді, коли звідусіль наспіла поміч. Вздовж потоку утворився ланцюг людей, відра перелітали

з рук у руки, хтось стояв на драбинах чи на даху і виливав з відер воду у вогонь. Інші працювали ручними помпами.

Кілька сміливців, облившись перед тим водою, видряпалися на дах і, стоячи в полум'ї, намагалися гаками розтягти палаючі крокви. Худоба ревіла, коні скаженіли на прив'язі, кури з обсмаленими крильми розлетілися по лісі і пропали у темних хащах. Пожарище освітлювало усю околицю, вологі кущі й дерева в саду стояли огорнуті червонявим серпанком, вода у потоці видавалася розплавленим червоним золотом.

Із сірого диму, який оповив садибу, з'явилася Теодозія, напіврозтягнена, з розплетеним волоссям, схожа на якусь богиню з Олімпу, яка щойно зійшла з хмари, або на прекрасного демона, що виринув із пекла. Її погляд божевільно блукав.

— Це Кирило поробив! — скрикнула вона. — Він підпалив мого млина! Це тільки його рук справа! Допоможіть! Рятуйте! Де Ларіон? Рятуйте скриню, червону скриню! Сто ґульденів тому, хто її винесе!

Надійшов Ларіон, волосся та брови обсмалилися, обличчя чорне від сажі...

— Де ти, Теодозіє? Сюди! До мене!

— Рятуй скриню! — закричала Теодозія знову. — Там мої папери, три тисячі ґульденів, твої і мої!

Ларіон зник у диму.

— Сюди! — звеліла мельничиха, схопила важку балку і почала розбивати нею двері, зачинені з середини. Я поспішив їй на допомогу.

Тут пролунав крик.

— Назад! Назад! Дах валиться!

Я шарпнув Теодозію назад, парубки миттю злетіли драбинами долі або й просто пострибали у дим. Почувся оглушливий гуркіт, млин завалився, палаючий дах впав досередини.

— Де Ларіон? — кричала Теодозія. — Він живий чи мертвий?

Люди кинулися шукати його під уламками, але надаремно. Ларіона не було ні на подвір'ї, ані серед тих, хто черпав відрами воду з потоку...

Нарешті його знайшли за хатою, він лежав на спині, з чола текла кров і заливала обличчя, стікала по сорочці, утворюючи по обидва боки від тіла брудно-червоні калюжі. Біля нього стояла розбита скриня, а паперів і слід простиг.

— Він мертвий, — почулося.

— Хто?

— Ларіон.

Теодозія впала на тіло чоловіка.

— Його убило балкою, коли він намагався врятувати папери. Он стоїть скриня... — сказав Гриць Яремусь.

— То Кирило його замордував! — крикнула Теодозія. — Погляньте на рану. І скриня порожня... Він украв папери, а Ларіона вбив...

Ми облишили марні спроби загасити пожежу. Господарські будівлі одна по одній теж з гуркотом завалилися. Незабаром млин Теодозії перетворився на велике згарище, з якого угору здіймався дим та язики полум'я.

А вона сиділа осторонь на камені, сховавши бліде, заніміле від розпачу обличчя у долонях, нічого не бачила й не чула, сама ні звуку не зронила. Не плакала.

Наступного дня вдосвіта я пішов на згарище. Який свіжий, ясний і радісний ранок вставав навколо того нещасливого місця, з якого усе ще бухкав дим та іскри, мов випари пекла.

Природа нічого не знає і знати не хоче про людину, її нужду, муки, розпач, вона наче насміхається з її долі своїм сонячним усміхом, святковим вдоволеним спокоєм.

Я ступав по чорному від сажі камінні, обвуглених балках, довкола не залишилося нічого живого.

Потік незворушно жебонів, несучи свої води, ворушив уламки напівзгорілого млинового колеса, що раз у раз скрипіло. Жайворонок з тріумфальною піснею шугнув із пшеничного поля увись. Я провів його поглядом, і вперше чудова блакить безхмарного неба збудила в мені сум, наповнила мою душу гіркотою.

Великий білий пес Теодозії поволі брів поміж деревами у саду, який ріс довкола млина, він понурив голову і боязко озирався. Побачивши мене, загарчав, вишкірив зуби і повернув геть. Я рушив стежкою, обабіч якої стояло чорне обвуглене колосся, аж сюди, до лісу, заніс вітер сажу і попіл, жахливі плоди руйнації.

Зненацька я побачив Теодозію, вона усе ще сиділа перед руйновищем свого маєтку, на тому ж великому камені, де я востаннє бачив її учора, напівроздягнена, з розплетеним волоссям.

Я заговорив до неї, проте вона не відповіла.

Я викрикнув її ім'я, вони здивовано звела на мене порожній погляд, ніби не впізнавала мене, і знову опустила очі додолу.

Раптом поруч неї зашаруділи кущі, і з них визирнуло бліде, але спокійне обличчя, очі з гарячковим блиском заглянули їй у вічі... То був Кирило.

— Теодозіє! — окликнув він її.

Від звуку його голосу вона уся затремтіла.

— Жінко, ти збожеволіла? — він підійшов до неї, схопив за плечі і добре струснув.

Теодозія рвучко повернулася до нього, скрипнувши зубами і стиснувши кулаки, білки очей налилися кров'ю.

— Ну, то як тобі? — спитав розбійник холодно. — Ти ще жива?

Теодозія німувала.

— Отже, ти знову вдова, слава Богу! — вів він далі. — Ми нарешті зможемо справити весілля, обоє бідні, одне і друге, бідні, наче церковні миші. Ходи! Чи може, ти не хочеш? О! Я пізнаю тебе, моя люба голубко, горда паво... Як хочеш.... Я чекаю тебе з товаришами у шинку... чуєш, злидарко, жебрачко, так жебрачко, обскубана паво! Можеш тепер прийти до Кирила і гарно його попросити, може, він ще й згодиться взяти тебе після дурного одуда... Ха-ха-ха! — він крутнувся на обцасах і з викличним сміхом заспівав пісеньку:

Горда пава, горда пава
Посватала одуда.
Віть! Віть! Віть! Віть!

— Іди геть, — мовила вона до нього.

— Уже йду. Отож у шинку зустрінемося, серденько! — крикнув він і розмашистою ходою рушив стежкою.

Вона мовчала.

Ще довго чути було його пісеньку, вітер доносив глузливе "віть! віть!", хоча сам він уже зник з очей.

Поволі сходилися сусіди, люди з села, оглядали попелище, підходили до Теодозії. Дехто приніс їй щось із собою, той горщик каші, інший курку, хтось пару черевиків, ще хтось клуночок зі старим одягом. Жінки посідали навколо вдовиці та розраджували, як могли. Урешті зібралася вся громада, чоловіки, жінки, діти, всі приголомшено дивилися на попелище, говорили стиха, чути було тільки шепіт та зітхання.

Маленький Гриць присів на землі, дивився своїми допитливими оченятами на стовпи хати, які ще куріли, і порпався патиком у гарячому попелі.

Раптом Теодозія підвелася, оглянула коло людей, витягнула з вузлика, який лежав перед нею, вицвілу вовняну спідницю, порозглядала її, гірко усміхаючись, і вдягнула на себе. Потім підняла поношений брудний сердак і поволі, навіть з деякою насолодою, запхнула оголені руки у м'які рукави, натягнула черевики на босу ногу, відгорнула з обличчя волосся і зав'язала його ззаду великим вузлом, а тоді підійшла до потоку і вимила руки й лице.

Отак усе поробивши, вона поволі рушила стежкою поміж кущів, через луку, ніби хотіла втекти від цікавости людської юрби. На її шляху стояло розп'яття. Там вона вклякнула і помолилася. Минуло чимало часу, потім встала, перехрестилася і ще довго не зводила погляду з чоловіка, увінчаного терновим вінцем.

Нарешті жінка стрепенулася і швидким кроком повернулася до гурту. Я спостерігав за нею з величезним співчуттям. Вона помітила це і, похмуро усміхаючись, простягнула мені долоню.

— Можете тепер подарувати мені крейцера, якщо ваша ласка, — мовила, — бо я жебрачка.

— Ще нічого не втрачено, — сказав старий Гринь Яремусь, показавши рукою на сумне попелище. — Усе це можна знову відбудувати...

— За що, коли не має ані гроша? — заперечила вдова втомлено і байдуже.

— Сусіди допоможуть, — не вгавав Яремусь. — Ми усі, вся громада. Хіба би ти не допомогла, якби хтось з нас потрапив у біду?

— Звичайно, — згодилася Теодозія.

— Ну, то бачиш!

— Але цього не досить, — почала вона похмуро. — Хіба ми дозволимо розбійникові уникнути кари? Будемо чекати на суд чи на милість Божу?

— Ні, безкарности не можна допустити! — озвався раптом малий Гриць, який схвильовано прислухався до розмови, але тут же заховався за спини інших, злякавшись власних слів.

— Чого ж ти хочеш, Теодозіє? — запитав Гринь Яремусь, нахилився за вуглиною і припалив свою куцу люльку.

— Чого я хочу? — перепитала вдова, спалахнувши раптом нестримною жадобою помсти. — Ми влаштуємо суд над цим палієм, над цим злодієм Кирилом. Нині, у цю ж мить!

— Як це?

— Що вона говорить?

— Що радить ця жінка?

Голоси чулися з усіх боків.

— Будемо судити Кирила.

— А інших злодіїв? Ставровського, Лапковича, Костку?..

— Судити усю банду, цих негідників, конокрадів, — закричав малий Гриць. Він, наче одержимий, завертав білками очей, випроставши руки до неба.

— Бог говорить устами дитини, — вигукувала Теодозія. — Я вимагаю від громади суду!

— І я! — крикнув Акентій Пров. — Мене також зробили жебраком.

— І я! І я! — долинали звідусіль сотні голосів.

— Так і буде, — урочисто проказав Гринь Яремусь, скинувши шапку. — Громада вимагає суду. Хай же Бог благословить нас на це і убереже від несправедливости, гріха та насильства.

Передчуваючи неминучу біду, я вийшов наперед збуджених селян.

— Що ви хочете робити? — крикнув я. — Ви готові порушити закон і порядок. Злочин за злочин... Хто дав вам право судити й карати? Судячи цих злодіїв, паліїв та розбійників, ви вчините так само, як вони, коли крали ваших коней та підпалювали ваші хати. Одумайтеся! Якщо маєте підозру, маєте свідків та докази, беріть їх і передайте справжньому судові...

— Це до нічого не приведе, — не погодився Акентій Пров.

— А навіть якщо з того щось і вийде, — втрутився Гринь Яремусь, — то через рік чи за два, вони повернуться і помстяться...

— На Бога! — закричав я нажахано. — То ви хочете їх убити?...

— Хто таке каже... — пробурмотів старий похмуро.

— Ви не можете судити за гріхи інших, — не здавався я. — Бо й самі ви не без гріха...

— Ніхто з нас не судитиме, — відказав старець із зловіщою поважністю. — Судитиме громада.

— Кажу вам, ніхто не має права судити своїх братів! — вигукнув я. — Бо світовий порядок — то зовсім не мир, злагода і любов до ближнього, а боротьба за існування, війна і вбивство, розбій, грабунок та обман. А ті, що завдали вам шкоди, грабують і плюндрують вас, аби вижити, вони не гірші за вас, лише бідніші й нещасніші, не зло править ними, а бідність, нужда, голод і холод. Так лис краде ваших курей, а ведмідь чи вовк вдирається до ваших отар.

— Той нищити їх треба, як лисиць, вовків та ведмедів! — подала голос Теодозія, груди їй здіймалися, очі палахкотіли зеленим вогнем.

— Та ж вони люди... ваші брати! — заперечив я. — Чому ви бачите в них злочинців чи бузувірів, а не злиденних, нещасних, зрозпачених людей, які потребують вашого милосердя?..

— А коли вони заберуть у нас сердак, — втрутився Акентій Пров, пригадавши свого нового, з тонкого сукна сердака, — треба відірвати від тіла ще й останню сорочку?

— Допоможіть їм виправитися, — не вгавав я. — Подумайте про те, як зробити з них чесних людей. Робітний дім

корисніший і людяніший, аніж шибениця, в'язниця чи кайдани. Замість того, щоб їх ганьбити, мордувати чи лупцювати, подумайте про те, що у їхніх вчинках є частка і нашої вини. Хто судитиме нас за те, що з нашої ж вини мільйони наших братів ледь животіють у бідності, злиднях, темряві неуцтва від колиски і аж до могили... Навчіть їх працювати... навчіть їх любови... любови до людей...

— Ви кажете правду, пане, — відповів замислено Гринь Яремусь. — Але ж де взяти засобів для цього? Ми самі, бідні селяни, боремося із стихією, дикими звірами, а ще час від часу з пошестями, війнами, голодом. Не можемо пощадити тих, хто не щадить нас. Хіба життя й без того не важке? То ще й хтось має нам його безкарно потьмарювати?

Той один, що заподіяв шкоду всім, повинен уступитися і згинути. Так є в усьому світі — в повітрі й в огні, у воді й на землі. Коли вулик уже повний і зайнятий турботами про нове потомство, хто дав бджолам право вбивати і виганяти із своєї працьовитої громади нероб, непотрібних трутнів, хто?

— Ми маємо право! — викрикнула Теодозія. — Бо ми — сила!..

— Теодозіє, — прошепотів я, вхопивши за руку жінку, яка аж іскрами сипала від люті. — Ти наражаєш Кирила на смерть. Спробуй врятувати його, якщо любиш...

— Врятувати й о г о ! — зареготала вдова. — Я хочу його крови! — і вона обернулася до юрби.

— Якщо так триватиме й далі, ці семеро мерзенників ще чого доброго згуртують банду і почнуть плюндрувати, палити, мордувати усю околицю...

— Убити їх! Убити їх! — кричав Гриць у фанатичній одержимості.

— Убити їх! — вторувала стоголосо юрба.

— До шинку! — звеліла Теодозія, велично піднявши угору напівобгорілу головешку. Тієї ж миті усі кинулися до задимленого згарища і озброїлися, хто чим міг: кілком, балкою чи каменюкою. Охоплений жахом я квапився з усіх сил, поспішав навпростець через поля до шинку, тоді як юрба — старці, чоловіки, жінки, дівчата та діти — сплавлена воєдино одним відчуттям, однією думкою, однією волею, сунула путівцем.

Шинок зустрів мене співами.

Усередині за великим зеленим столом сиділо семеро крадіїв, вони пили горілку, сміялися й жартували; на шиї Кирила

на пошарпаній рожевій бинді висіла розладнана гітара; він бреньчав на ній якусь мелодію, Ставровський, Паша, обіймав за стан красуню-єврейку і змушував її танцювати краков'яка, а єврей лічив гроші.

— Хапайте, хлопці ноги в руки, — гукнув я з порога, — і біжіть світ за очі. Та покваптеся, аби встигнути перейти кордон до Угорщини. Громада хоче влаштувати суд над вами. Вони вже наступають вам на п'яти.

— Хай приходять, — крикнули гультіпаки в один голос.

— Судити!.. — рявкнув Кирило. — Нас?..

— Їм не стане сміливости, — зареготав Ставровський. — Вони повернуть від шинку назад. Закладімося...

— Вони побояться нашої помсти, — додав Кирило.

— Не штрафувати вас вони мають намір, а убити... — переконував я їх.

— Убити! — скрикнув Кирило. — Овва!

— Так може й статися, — забідкалася єврейка. — Це ж уже не вперше. Мій чоловік! Мій чоловік! Беріть коней! Тікайте!

Розгублений шинкар вийшов до нас.

— Ліпше вступімося їм з дороги, Кириле, — сміялися злодії.

Усі семеро, стрункі, кремезні опришки, з вродливими рисами обличчя, аж пашіли здоров'ям, то були, без сумніву, найгарніші та наймужніші люди в селі, ба, у цілій околиці.

— Якщо не хочете звідси вступитися, — мовив я привітно, підсідаючи до них, — то здайтеся добровільно громаді, дозвольте їм звершити суд, накласти на вас штраф, сплатіть відшкодування за вчинені збитки і покляніться стати чесними людьми, працювати...

— Працювати? Ми? — чудувалися злодії.

— Працювати? Це вже вибачайте... — Ставровський заливався сміхом, наче розбещене дитя.

— Якщо я не зможу красти, — почав Лапкович, ставний безвусий молодик, якому було не більше двадцятки, — то ліпше вмерти. Бог створив мене злодієм, і я мушу виконувати його волю. Та Ви випийте, пане добродію, — він налив мені чарку. — Я ще у колисці вкрав з рота у свого брата, — а ми були близнюками, — соску. То був лише початок! Мені не смакував жодний калач, ні яблуко, ані сливка, якщо я їх не відібрав у когось або ж не вимантив хитрощами. Що тут уже вдієш? А батьки ж мали всього доволі.

— То ти рано став злодієм, — засміявся Кирило.

— Ні рано, ні пізно, — заперечив Лапкович. — Не знаю, чи й взагалі я коли-небудь ставав злодієм, я завжди був

ним і зостануся ним до смерти. Можу закластися, що мій дух буде разом з тими, які поночі з'являються на луках, куйовдять коням гриви, вихоплюються на їхні спини та заганяють їх у трясовину.

— Чому, властиво, крадіж має бути чимось поганим та нечестивим? —запитав Костка, чоловік кремезної постави з якимось нелюдським виразом на широкому засмаглому обличчі. Щось у ньому було від індіанця. — Хіба збіжжя росте не для всіх? Хіба той, хто володіє сам один полем, не є більшим злодієм? Бог дозволив повернути собі те, що було забрано силоміць.

— Бог цього не дозволяв, — заперечив я.

— Як це? Та ж так воно є?

— Чи ти не знаєш десятьох заповідей Божих?

Костка витріщився на мене з неймовірно наївним, навіть дитинячим здивуванням, аж нижня губа відкопилилась.

— Я нічого не знаю ні про Бога, ані про його заповіді, — мовив урешті.

— Нічого не знаєш про Бога?

— Нічого, пане добродію. Та й звідки мені знати? Я не відвідував ані школи, ані церкви, то ж нічого ні про що не знаю. Знаю лише, що злодіїв карають, а за віщо, цього мені ніколи ніхто не сказав.

Решта товариства зареготала й галасливо спорожнила свої келихи на честь Костки.

— А онде Кася, чорти б мене вхопили, — промурмотів Ставровський і ляснув долонями по колінах.

Бідне дівча, бліде й задихане, з розплетеними косами, вбігло до шинку.

— Вони йдуть...Хочуть... тебе... вбити... Утікай! — видихнула вона, обвила коханого руками й вибухнула плачем.

— Боже праведний! — скиглів єврей. — Буде нещастя, велике нещастя. Забирайтеся звідси.

Шинкарка верещала й хлипала.

— То й справді гряде біда, — почав Ставровський, котрий обіймав і голубив Касю. — Можна було б...

— Хочеш накивати п'ятами, Пашо, жіночий пантофлю... — скрикнув Кирило. — Ну, то біжи, або ж хай твоя дівчина сховає тебе під спідницю!

— Хто це сказав...

— Утікайте всі разом... — наполягав я.

— Ні, ми не вступимося, — закричали ті. — Гей! Горілки! Музики!

Кирило знову з награною бравадою вдарив по бренькотливих струнах гітари, і вони хором затягнули стару веселу застільну пісню.

Щось жалібно, скимливо забриніло — то в гітари урвалася одна струна. Кирило оскаженіло бив по решті струн, єврей голосно молився, єврейка голосила, Кася сміялася зі страху...

"Яків пив собі до Міська..." — весело співав хор.

— Смійся, ну ж бо, — наказав Ставровський своїй любці і дав їй відпити ковток зі своєї чарки.

— Я сміюся, — відказала Кася і швидко вихилила горілку, захлинулася й тяжко закашлялася, аж побагряніла на личку.

— Мені здалося, ти плачеш? — запитав Паша.

— Та ні, хіба не бачиш, я сміюся... — а сльози горохом котилися просто в чарку.

— То що, хочете чкурнути? — з насмішкуватою серйозністю раптом запитав Кирило. — Питаю, бо вже надто пізно. Он вони йдуть.

Злодії засміялися.

Бравурна пісня долинала зі шинку, коли до нього поволі, безгучно .підходила громада. Юрба великим півколом стала перед входом.

Минуло чимало часу, доки хтось зважився порушити урочисту загрозливу тишу, а зважився не хто інший, як Кирило, злодій, палій, вбивця.

Виклично, вперто наморщивши чоло, одна рука — в кишені штанів, другою притримував гітару, — отак він вийшов на поріг.

— Чого ви хотіли, любі сусіди та добрі приятелі? — заговорив він. — Випити з нами? Чи заспівати? Я заграю вам, але підспівуйте мені приспів, бо так годиться.

Він знову забреньчав на гітарі, а бешкетне товариство далі співало у шинку.

Тієї ж миті, з брязкотом розбивши шибку, на ляду упав камінь.

— Що це таке? — крикнув Ставровський через вікно. — Хто кинув камінь?

— Ми не прийшли, щоб кидати у них камінням! — вигукнув Гринь Яремусь з докором. — Ми прийшли вершити суд.

— Ах, суд вершити, — Лапкович вийшов надвір, до Кирила. — Ви, денні злодії! Над ким?

— Над вами! — загуділа розпаленіла юрба.

— Передусім над Кирилом, — почала Теодозія, ступивши наперед. — Над тобою, палію, вбивце, Каїне!..

— Це я вбивця! — спалахнув люттю Кирило.

— І злодій! — докинув Акентій Пров. — Це усі знають.

— Конокрад, — викрикнув й собі Гриць та погрозив маленьким кулачком.

Тим часом з корчми вийшла решта, а з ними Кася й єврейка. Шинкар, оперезавшись молитовним паском, скоцюрбився за лядою й монотонним голосом співав покаяльні псалми.

— Отож, я — злодій, — запитав Кирило, з глузливим усміхом обернувшись до товаришів.

— Хіба не ти украв моїх корів? — почав Гринь Яремусь.

— Ясна річ, — відказав Кирило. — Хто ж іще?

— І моїх коней, — докинув Гриць, шарпаючи Кирила за рукав. — Кобилу й лоша.

— Правильно, хлопчику, кобилу з лошам, — гаркнув Кирило, вхопив малого, мов собача, за карк, і відкинув назад у юрбу.

— Так, то ми! Ми! — брали людей на глузи крадії.

— А хто забрав мою худобу, мого нового сердака, хто затопив мої посіви? Хто? — скавулів Акентій Пров.

— Ми! Ми! — відказували злодії.

— І підпалив мого млина, — заговорила Теодозія з заціпенілім спокоєм. — Пограбував мій посаг, убив мого чоловіка?

— Брешеш! — вибухнув Кирило і жбурнув у неї гітарою. Він увесь зблід, але потім змусив себе усміхнутися.

Тепер долинало з усіх боків:

— У мене вкрали моїх волів... моє збіжжя... мій урожай... моїх коней... моє полотно... мої вулики... — і щоразу, коли зринало питання, хто украв, злодії глузливо в один голос відповідали: "Це — ми, ми!"

Суддя й старійшина зібралися докупи, пошепотілися, а тоді Гринь Яремусь заговорив від імени громади:

— Ми присудили кожному по п'ятдесят ударів палицями, гадаю, цього досить. Кожен, крім того, відшкодує усі завдані збитки, а Кирило поверне Теодозії гроші та папери.

— Добре! Добре! Хай так і буде! — гаркнуло водночас сотнями голосів.

Вирок було винесено.

— Палиці! Відшкодування збитків! — не вгамовувалися крадії.

— Тільки наважтеся! — гукнув Ставровський.

— На Бога, згодьтеся! — мовив я до Кирила.

Коло стискалося все тісніше.

— Тільки спробуйте підняти на мене руку, то побачите... — попередив Ставровський.

— Не підходьте до мене й близько, — мовив Кирило з загрозливою серйозністю. Його голос звучав здавлено і глухо.

— Опираєтеся? Одумайтеся, — застеріг засуджених старий Яремусь.

Ставровський, на якого водночас накинулося кілька селян, струснув їх долі одним рухом тіла, кинувся до шинку й одразу ж повернувся з ніжкою від ослона.

— Бачите? — крикнула люто Теодозія, — вони чинять опір!

— Назад! — гарикнув Кирило і розбив свою гітару на голові Акентія Прова, який саме нагнувся за каменем.

— Вони ще й б'ють мене, — зарепетував покривджений і кинув камінь у гурт крадіїв.

— Та що там палиці! Що там відшкодування, — розпаленілася Теодозія. — Я не погоджуюся з цим присудом. Хто убив Ларіона, мого чоловіка? Я звинувачую Кирила за пролиту кров. А кров вимагає крови!...

— Ти його вбив, Кириле? — запитав Яремусь, ставши поміж юрбою.

— Хто? Я?

— Хто ж крім тебе міг би це учинити? — не вгавав старий.

— Ну, бреши, збреши, якщо можеш, — наступала Теодозія на Кирила.

Кирило відвернувся.

— Він не може збрехати! — вигукнула Теодозія тремтячими устами. — Він — убивця. Кров Ларіона на ньому! — і вона схопила кривдника за горло.

— Відпустіть його, — застеріг Ставровський. — Розійдіться, бо інакше ...

— Ця жінка збожеволіла, — пробурмотів Кирило, намагаючись звільнитися.

— Послухайте лишень! Вони погрожують! Нахваляються помститися! — не вгавала Теодозія, аж хриплячи від люті. — Убийте їх на місці! Бо інакше не буде тому кінця! Кров за кров!

— Убийте їх! — репетував Гриць, схожий на блаженного зі Старого Завіту, з розчухраним волоссям та із закоченими білками очей.

— Убийте їх!

— Убийте їх! — лунало із сотень горлянок. — Убийте їх!

Теодозія першою підняла на Кирила сховану головешку, яку вона принесла зі згарища. Її очі пломеніли жадобою крови.

Водночас уся розлючена юрба, озброєна палицями, балками, кийками та камінням, кинулася на засуджених.

— Боягузи! Сто на одного! — пробився голос Кирила крізь ревисько юрби.

Я ще бачив, як вони повисли на ньому, звалили його долі, бачив, як Кася упала в юрмовищі на коліна, чув її

благання про милосердя: "Згляньтеся заради мого бідного дитяти!" Потім її струтили ниць, вона спробувала підвестися, але впала знову і боролося, мов левиця, прикриваючи своїм тілом коханого, батька своєї дитини.

— Криваві пси! — крикнула вона. — Криваві пси! Дикі звірі!

Бійка розгорілася, летіло каміння, єврея висмикнули з побоїща.

Я кинувся у юрмисько, щоб рятувати нещасливців, але Гринь Яремусь та інші втримали мене силою і заштовхали за корчму.

— Пустіть мене! — пручався я.

— Йдеться про Ваше життя. Хочете його загубити через якихось збуїв, — суворо дорікнув мені старий. Ураз галас стих.

— Усе скінчилося, — мовив Яремусь і відпустив мене.

Коли ми повернулися, семеро убитих крадіїв лежало перед шинком у червоній калюжі крови, єврей разом з ними. Жахлива картина. Кирилові очі грізно зорили навіть у смерті, кулаки він так і не розтулив.

Гриць вклякнув коло нього, приставивши вухо до його грудей.

— Холодний, — мовив тихо, звертаючись тільки до Теодозії. — Навіть серце не б'ється.

Теодозія дивилася на нього з глибоким, жорстоким задоволенням.

— Що ви накоїли? — запитав я приголомшений.

— Вершили суд за Старою Правдою.*

— Над винними і невинними, — і я показав на Касю, яка лежала на тілі Ставровського, геть уся заюшена кров'ю, русі коси злиплися в одну почорнілу грудку.

— Мертва? — запитав старий.

Одна з жінок, що клопоталася біля неї, ствердно хитнула головою.

— А вона ж мала стати матір'ю.

— Тим ліпше... — пробурмотів Акентій Пров. — Коли нищать хижаків, не щадять і потомство. Так буде ліпше...

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

* Збірник законів у Київській Русі

Велика Галичина має лише два постійно діючі театри, один — у Львові, а інший — у Кракові, усе ж решта — не що інше, як театральна прерія, простора і вдячна нива для мандрівних комедіантів, циганів мистецтва.

Мандрівний театр у галицькому повітовому місті — це подія для всього повіту, де розваги у маленьких брудних містечках, населених здебільшого євреями — справжніми, нефальшивими євреями-кафтанниками — обмежуються містечковими плітками з танцями або ж без них і випозичальнею книжок, а на селі, в оточених тополями багатих маєтках, — грою в карти, полюванням, трохи лектурою, трохи адюльтером.

Уже кілька тижнів я гостював у свого доброго й освіченого дядька у Золочеві, повітовому місті австрійського Поділля, неподалік російського кордону, коли саме й трапилася така подія, і в моїй безпросвітній нудьзі звеселила серце так само, як і якомусь пересічному мешканцеві галицького містечка.

Годі й описати хвилювання, яке охопило усіх і вся, коли врешті стало відомо, що артисти уже прибули, саме в'їхали до міста. Я, як і всі інші золочівські знавці прекрасного, шахраї, євреї та вуличні хлопчиська, не міг устояти перед спокусою побачити їх прибуття і разом зі строкатою юрбою цих дивних прихильників мистецтва подався назустріч возові з артистами.

То й справді був віз, і на ньому музи з дітьми та манатками в'їхали до маленького повітового містечка.

Четверик худих селянських коней тягнув воза, а на численних скринях та вузлах сиділо четверо дам в екстравагантних, проте нужденних вбраннях. Одна з них ховала своє обличчя, інші ж густо нагримовані зухвало виставляли свої

лиця на показ цікавій юрбі. Сиділо на возі ще двоє чоловіків, один з них, з чалмою на голові та оперезаний яскраво-червоним паском із золотими торочками з усієї сили гатив у великий турецький барабан.

Інші "митці" йшли поряд з возом, дехто — позаду воза, з ними був вишколений пудель та дівчинка-підліток, котра награвала на сопілці якусь італійську арію.

Нарешті віз спинився перед корчмою "Під сонцем", нужденним і брудним єврейським закладом, у якому проте знаходився "великий зал", де зі слів господаря, могли відбуватися театральні вистави, на які він запрошував "вельмишановну публіку та військових", роздаючи написані власноруч — із ощадности — запрошення.

Мандрівні комедіанти задемонстрували під нестихаючий галас та крики юрби свої трюки і згодом розійшлися по номерах. Тільки одна, та, що ховала обличчя, одразу ж після приїзду тихо й непомітно зійшла з воза і зникла за ворітьми. Мене зацікавила жінка, яка так відрізнялася від інших, і я спитав про неї чоловіка в чалмі.

— Це Казимира, дочка нашого директора, — відповів той, гладячи пуделя. — Героїня, якої ви ще й не бачили, повірте мені на слово. Чуття, чуття має вона, та, на жаль, забагато почуттів.

Він зітхнув і обернувся до вуличного бешкетника з наміром нам'яти йому вуха, бо той щипнув ученого пуделя за хвіст.

Наступного ранку до мене прийшов молодий хлопчина, з яким я познайомився тут, у Золочеві, один з тих ентузіастів, яких ще чимало трапляється по маленьких містечках та селах. Він обожнював мистецтво, особливо поезію й театр, знав напам'ять усього Шіллера і не минав жодної нагоди, аби — й без натяку на позу — продекламувати Карла Моора чи навіть Валлештайна. Називався він Альбін Новаківський і був сином дрібного поміщика, який мешкав у цій околиці.

Зненацька хтось постукав у двері, і на моє запрошення "Увійдіть!" на порозі, на наше превелике здивування, став директор мандрівної трупи, присадкуватий грубенький чоловік з широким червоним обличчям, з носом мідного кольору й чорними кущистими бровами над маленькими колючими сірими очицями. Незважаючи на зимову холоднечу, він був одягнений в білі панталони, білу камізельку та старий синій фрак з жовтими латунними ґудзиками.

— Чи маю я виняткову честь розмовляти з паном Кратером? — почав він.

— Мого дядька немає вдома, — відповів я. — Але сідайте, будь ласка і кажіть, чим можемо вам прислужитися.

Директор манірно підняв поли фрака, точнісько, як балерина піднімає свою пачку, і сів на краєчок стільця.

— Ви бачите перед собою нещасливця, якого переслідує доля, — заговорив він з такою міною, що я та мій друг Альбін мало не розреготалися.

Бідолашний чоловік був меланхоліком у житті, а на сценічних підмостках, що уособлюють світ, — коміком, і за свою, більш ніж сорокарічну кар'єру на сцені настільки пристосував м'язи обличчя до комічних ролей, що вони уже більше не слухалися його, коли доводилося зображати поважність чи печаль. Тож говорячи про сумні речі, він корчив потішні міни.

— Я був зі своїм театром за кордоном, у Росії, і признаюся, там нам велося зле, чимало заборгували, але що робити людині, тим паче митцеві, жити ж треба! І ось, як бачите, наші декорації та гардероб забрали в заставу, а ще два вози і деякий інструмент, врятувати вдалося тільки дріб'язок. Як же нам тепер достойно показатися перед нашими покровителями? Це дуже сумно, — він знову скорчив неймовірно смішну гримасу.

— Отож ви бажаєте?... — втрутився Альбін, котрого доля артистів дуже зворушила.

— Я чув, що тут, у Золочеві, живе син знаменитого автора "Дівчини з Марієнбургу",* тобто ваш дядько, — продовжував директор театру. — Я сподівався знайти тут чутливе серце й апелювати до нього в ім'я мистецтва та вітчизни!

Вираз його обличчя був такий, наче над усім щойно сказаним він невимовно потішається.

— Запевняю вас, ми зробимо усе, що в наших силах, — мовив мій друг.

Альбін витягнув свій тугий гаманець, і блаженна усмішка промайнула обличчям нещасного директора.

Невдовзі ми порозумілися, і проблему було розв'язано, але ще слід було звести сцену, виготовити декорації та костюми. Отож ми вирішили трохи трусонути наших знайомих.

— Якою буде перша вистава? — запитав Альбін директора, який захоплено бавився подарованими банкнотами.

— Наважуся запропонувати "Сина нетрів", — мовив нерішуче директор. — Якщо панство не має нічого проти.

— Гаразд, давайте "Сина нетрів"! — вигукнув Альбін, який уже почував себе альтерего директора театру.

— Костюми для цієї вистави майже всі врятовані, бракує тільки ведмежої шкури для Інґомара. Може, ваш вельмишановний дядько має ведмеже хутро?

* Свого часу улюблена річ у репертуарі німецької сцени, особливо віденського Бурґтеатру.

— На жаль, ні.

— Підійшла би і шкура вовка.

— Вовчої також нема.

— Тоді дамо Інґомарові шкуру тигра, — мовив директор після коротких роздумів.

— Шкуру тигра? Що це вам спало на думку! — вигукнув Альбін. — Її ж роздобути іще важче!

— Вибачайте, — м'яко заперечив директор, — але нема нічого легшого — при певному досвіді, — як виготовити тигрову шкуру. Для цього достатньо лляної ряднини.

— Ряднина, — тупо повторив Альбін, його ілюзіям було завдано відчутного удару.

— Стара ряднина, — потвердив директор.

— Ряднина та до того ж стара, — мурмотів Альбін. — І нею ви хочете Інґомара...

— Ясна річ. Наш театральний служник, зветься Крупек, — незвичайний, універсальний геній, він малює декорації та шиє костюми, грає на флейті, працює суфлером і подає репліки, скажімо, такі: "Коней осідлано!" або "Посланець приніс вам цього листа!" Він зуміє зі старої ряднини зробити чудову тигрову шкуру. Справді, панове, — продовжував директор далі, помітивши наше здивування. — Ми не прості комедіанти, ми артисти.

Старе рядно ми одразу ж попросили у моєї тітки і передали директорові, який втішено вхопив тигрову шкуру під пахву і подався разом з нами до Лодойски-Сепелінської, вродливої розлученої жінки, котра славилася в Золочеві своєю емансипованістю та прихильністю до всього прекрасного.

Нас прийняли без усяких передмов.

Дама лежала на турецькому дивані в чудовому, але дуже сміливому неґліже і смалила сиґару, мов гусар. Коли ми заговорили з нею, апелюючи до її любови до мистецтва та театру, вона, не змінивши пози і навіть не розтуливши рота, звеліла Альбінові кивком голови подати гаманець, що лежав на секретері. Так само мовчки вийняла з нього п'ять банкнот по десять ґульденів кожна і передала їх директорові театру, який від зворушення готовий був упасти перед нею на коліна.

Доки ми розмовляли про репертуар, директор прикипів поглядом до великого килима, зробленого під горностая, на якого поклала свої ніжки вродлива пані.

— Вам подобається мій килим? — запитала вона несподівано.

— Як би я смів... — став запинатися директор.

— Я переконана, у Вас з цим килимом пов'язані певні наміри, — засміялася красуня. — Говоріть!

— Я саме подумав про Барбару Радзивілову,* — прошепотів директор, неймовірно потішно скрививши пику. — Ваш килим, милостива пані, послужив би розкішною накидкою нещасній королеві чи навіть міг би стати пишним манто під час коронації...

— То беріть його! — вигукнула вродлива рішуча жінка. — Я жертвую свій килим на вівтар вітчизни!

Директор не змусив просити себе двічі, він притьмом скрутив фальшиве горностаєве хутро і загорнув його у старе рядно, глибоко кланяючись та комічно кривляючись.

В одного заможного єврея, Цукерґерца, наш відважний директор конфіскував кілька пурпурових ґардин, у повітового комісара — рицарський меч і два розкішні пучки пір'я, а на довершення всього, забрав у католицького священика, життєрадісного симпатичного старого поляка, уже зношене священицьке облачення та пару високих чобіт. Почуваючи себе, немов Колумб, директор попрощався з нами і поквапився до своїх апартаментів.

Ще того самого вечора ми разом з Альбіном прийшли до нього з візитом і при цій нагоді познайомилися з усією театральною трупою.

У довгій низькій залі корчми "Під сонцем" панувало пожвавлення. Столяр, старий єврей, та двоє малих помічників притягнули сюди балки, дошки та дерев'яні лати і тепер були зайняті тим, що за допомогою директора, який пороздягався й порядкував роботами, зводили в одному кінці залу сцену. В іншому кутку на підлозі розпростерли велике полотнище, на якому пан Крупек, суфлер, статист, флейтист, театральний кравець та художник декорацій в одній особі, обклавшись горщечками з фарбами, сміливо вимальовував пензлем ліс.

Чоловік у чалмі, якого нам було представлено, як героїчного персонажа трупи, старий штивний парубок з червоним носом і тремтячим голосом, і якого Крупек уже здавна намагався посвятити у таємниці живопису, сидів тепер навпочіпки над однією з куліс і з неймовірною старанністю покривав її фарбою. Поруч кілька інших акторів трупи обклеювали картонні шоломи та дерев'яні мечі золотим та сріблястим папером, а дами, вмостившись під вікном, шили собі ґардероб і латали діряві трико. Усе репетувало й гупало навпереміш, мале дівча, котре під час прибуття трупи, бігло за возом, співало дзвінким голоском свою італійську арію, а вчений пудель сердито гавкав на нас.

— Ах, панове, любі панове і благодійники! — закричав директор, вітаючи нас. — Робота саме йде повним ходом.

* Знаменита польська трагедія

Завтра ми граємо... Ох, вибачте, але де Казимира, де запропастилося це дівчисько, хай покажеться на очі панам.

На його поклик несподівано з'явилася струнка, невимовно зворушливої краси дівчина, юна й горда, і спинилася посеред зали. На ній була сліпучо біла одежа, яка вирізняла її серед цього шарварку, а темне волосся, перев'язане жовтою шовковою стрічкою, спадало пишними кучерями. Великі чорні очі оглядали нас з гідністю, що трохи навіть межувала зі зверхністю.

— Розваж панів, це дуже милі панове, — гукнув директор. — Ті, що осипали нас благодіяннями.

— Не переоцінюйте наш невеликий внесок, — мовив Альбін, звертаючись до дівчини. — Це змушує нас ніяковіти.

— І не сподівайтеся, що переоціню Ваші вчинки, — швидко відказала Казимира тим дивним голосом, який кожного хапає за серце. — Спілкування з кількома голодними легковажними акторками для Вас тільки розвага, якась зміна у монотонному житті повітового містечка, voila tout!* Я не дякуватиму Вам і навіть не збираюся з Вами знайомитися. Зверніться до тих дам! — вона зневажливо тицьнула рукою на двох розмальованих актрис, котрі чипіли над костюмами при вікні і заклично усміхалися.

— Ви помиляєтеся, панночко, приписуючи нам такі мотиви, — мовив я. — Ми не пихаті аристократи, і не офіцери кавалерії.

— Ви несправедливі до нас, — пролепетів Альбін, поїдаючи очима красуню.

— Тоді прошу вибачення, — відповіла Казимира, сердечно простягаючи кожному з нас руку. — Але з досвіду театру, особливо такого театру, як наш, ми знаємо, що не варт довіряти виявам ентузіазму місцевих мешканців.

— Ось бачите, високоповажаний пане меценасе! — вигукнув раптом директор театру. — Ну хіба не тигрова шкура?

І він жестом, запозиченим з академічних французьких трагедій, розгорнув перед нами розмальовану мосьє Крупеком стару ряднину, всю вкриту жовто-брунатними плямами. Ми не могли втриматися від сміху, Казимира з молодечим запалом приєдналася до нас. Потіха над мистецьким витвором Крупека об'єднала нас і допомогла зав'язати з панянкою невимушену й веселу розмову.

Альбін того вечора спалахнув до неперевершеної комедіантки шаленим коханням, на яке тільки здатна молодість, красуня також змінила гнів на милість, не залишилось і сліду від її гострого тону, яким вона зустріла нас. Юнакова

* От і все, фр.

щира, мрійлива, благородна душа, здавалось, справили на неї щонайкраще враження, і, прощаючись з Альбіном, нагородила його поглядом, цілком не схожим на той, яким вона глянула на мене.

Наступного дня велетенські, ефектно виконані паном Крупеком у червоних кольорах театральні афіші повідомили враженому Золочеву про першу виставу — "Сина нетрів".

Ще за чверть години до початку зала була повнісінька, з'явилися численні представники тутешньої сільської знаті, не бракувало й гусарських офіцерів та службовців, багатих євреїв та інших заможних громадян міста, ґалерея, на якій під час місцевих балів бреньчав оркестр, аж тріщала від прихильних до мистецтва цирульників, покоївок та звичайних солдатів.

За кулісами ж відбувалася своя комедія. Директор, загорнувшись у грецьку тогу, яка більше нагадувала холерний саван з часів епідемій, кидався сюди й туди, перевіряючи, чи все в порядку. Казимира-Парфенія в оторочений золотим папером туніці розмовляла з Альбіном, поправляючи кучері, а той присягався їй у вічному коханні та вірності. Герой п'єси, перекинувши через плече "тигрову шкіру", у картонному шоломі з кінським хвостом на чубку, гасив вогонь своєї зраненої театральними пристрастями душі кухлем світлого богемського пива.

За завісою оркестр уже заграв увертюру. Четверо євреїв-музик, котрих підтримувала Казимира, бренькаючи на гітарі, Крупек, дуючи у флейту, герой, розтягуючи міхи гармоніки та сам директор, який щосили гамселив у великий барабан, грали марш Радецького, та так грали що й камінь би зм'як, а публіка ошаленіла.

Нарешті задзеленчав дзвоник, і маленька дівчинка, яка співала італійську арію, підняла завісу. П'єса почалася.

Вистава не тільки вдалася набагато краще, ніж сподівалося, вона й справді була непоганою. Кожен актор грав свою роль щонайменше сотні разів і щоразу в однакових умовах, тож усе штимувало, що рідко трапляється на великих сценах німецьких театрів, бо там часто змінюється склад, і актори не встигають зігратися, тому й не здатні створити монолітний ансамбль.

Герой бездоганно зіграв Інґомара, з такою ніжністю, якої я не сподівався від його громового голосу. Казимира неймовірно вдало поєднала чудову вроджену ґраційність із зворушливою красномовністю серця. Усе в ній та довкруги дихало поезією. Коли вона стояла на сцені, здавалося, наче над її темними кучерями витає ореол, осяваючи все навколо. Час і простір втрачали свою вимірність, і гра на сцені

була уже не грою, а справжнім життям. Оплески не вщухали; прекрасна героїня вечора щоразу змушена була виходити на поклін. Урешті загальний ажіотаж ущух, і публіка посунула до виходу.

Альбін, блідий і схвильований до краю, ловив зі свого місця в залі кожен рух, кожне слово свого кумира. Після вистави я разом з Альбіном поспішив за куліси.

Ми застали Казимиру в оточенні гусарів, які у властивій їм манері виспівували актрисі дифірамби на зразок "неперевершено" та "шикарно, слово чести". Якийсь ротмістр із статечною лисиною та скрипучим голосом від імени своїх товаришів запрошував акторів на вечерю. Казимира ввічливо відхилила запрошення, але її батько щосили зарепетував з гримерної:

— Прийнято, шановні панове, прийнято! Яка честь для нас, найвища честь!

— Але ж це непорядно, тату, — запротестувала Казимира. — Як можна тепер, після такого успіху вистави, покинути обох панів, котрі зробили нам стільки добра, напризволяще.

— Шановні панове приєднаються до нас, — зарепетував знову директор. — Ви ж нічого не матимете проти? — звернувся він, ще напівгрек і уже напів-Адам, цього разу до гусарів. Ті погодилися, ми обмінялися несуттєвими ввічливими фразами і налаштувалися на трапезу богів.

Корчмар та його служники притьмом поприбирали з глядацької зали стільці та лавки, накрили довгий стіл, і на тому місці, де ще недавно золочівський бомонд слухав поезію Гальма, веселе товариство влаштувало імпровізовану вакханалію. Вино лилося ріками, розмови ставали все невимушенішими, виголошувалися тости, співалися батярські пісні, лунали жарти та анекдоти.

Альбін сидів поруч з Казимирою і тримав її руку у своїх долонях, коли один з гусарів, молодий лейтенант, підвівся зі свого місця, вимахуючи келихом, і досить галасливо випив за здоров'я прекрасної актриси. Усе товариство голосно підтримало його. Тут слово взяв ротмістр із статечною лисиною.

— Я вношу пропозицію, панове-товариші, — почав він, ледве обертаючи язиком. — Чудова ідея...

— Кажи! — закричали то тут, то там водночас.

— Любі панове! — почав він знову.

— Кажи пропозицію... ідею! — кричали інші.

— Так, пропозиція. Розкішна пропозиція! — продовжував ротмістр і перебив свою мову п'яним хихотінням. — Я вношу пропозицію, що ми оберемо Казимиру, з огляду на її заслуги, — він знову засміявся, — і за те, що вона

така мила, дуже мила... оберемо її богинею, на мою думку, богинею...

— ... краси, — докінчив речення молодий лейтенант.

— ... і любови, — лепетав ротмістр. — Любови, мій друже. Ми її оберемо, так би мовити... нашою... нашою гарнізонною Венерою.

Гусари енергійно підтримали пропозицію ротмістра.

— Яка ганьба! — вигукнув Альбін, який також перебрав мірку.

— Що він сказав? — перепитав ротмістр.

— Хто?

— Отой молодик, — проварнякав ротмістр.

— Я повторюю, що ваша пропозиція безсоромна! — знову вигукнув Альбін.

— Ого! — здивувався ротмістр.

— Це образа чести! — закричали інші гусари.

— Ви образили порядну даму, — обурювався Альбін, підійшовши впритул до ротмістра. — Не забувайте, що ця жінка не якась там звичайна комедіантка.

— Що ви вигадуєте? Дівчина належить усьому товариству, ми усі маємо на неї рівне право, — заплітаючи язиком, ледве вимовив ротмістр.

— Тепер їй доведеться поцілувати нас усіх, вам на зло! — гукнув інший офіцер.

— Правильно! Поцілувати! Поцілувати усіх! — заревів лейтенант.

— Це ми ще побачимо, — відповіла Казимира, зблiднувши. — Я не дозволю таких жартів!

— Не бійтеся! Я обороню вас! — запевнив Альбін.

— Добряче б дати тому вискочці! — лютував ротмістр. — Де моя шабля?

Настала найвища пора припинити це неподобство. Директор потягнув доньку вбік, а я протиснувся до середини гурту.

— Я вимагаю сатисфакції! — галасував ротмістр.

— Я вимагаю, щоб ви попросили вибачення у Казимири або ж билися зі мною, — кричав і собі Альбін.

Нарешті шарварок стих.

На місці було складено домовленість про дуель на шаблях наступного дня, і обидві сторони розійшлися.

Ми з Альбіном пройшли лише кілька кроків, як нас наздогнала Казимира. Вона була вдягнена в червону поношену оксамитову кацабайку, а на голові мала білу хустку.

— Альбіне, Ви не смієте битися. Я не дозволю вам цього! — вигукнула вона.

— З якої причини?— спитав мій друг.

— Бо я люблю Вас, — вона впала йому на груди й заплакала...

Наступного дня дуель таки відбулася. Альбін легко поранив свого супротивника в руку, а його шабля тільки зачепила по голові, від чого йому на тім'ї вискочила ґуля. Цим неприємний інцидент і вичерпався. Коли ми прийшли до Казимири з радісною новиною, її щастю не було меж, і вона навіть не намагалася приховати своєї радости та кохання до Альбіна.

— Ти маєш якісь наміри щодо дівчини? — запитав я, коли ми удвох поверталися додому.

— Як ти можеш питати? Така чудова дівчина... Я одружуся з нею, — відповів Альбін.

— І ти справді віриш, що актриса, та ще й з таким непереможним покликанням до театру, захоче й зможе стати домогосподаркою?

Альбін оминув моє запитання мовчанкою...

Трупа ще дала кілька вистав у нашому повітовому містечку, а потім раптом знялася і поїхала геть. Разом з нею зник і Альбін. За кілька тижнів у Відні я одержав від нього листа, де він повідомляв, що Казимира стала його дружиною, а він присвятив себе сцені, до якої його уже віддавна вабило. Він уже з великим успіхом зіграв Дона Карлоса, Карла Моора, Інґомара та Мазепу.

Минули роки, я не мав жодної вістки ні від нього, ані від Казимири, а недавно, зовсім випадково, мені потрапила до рук одна польська газета, з якої я із чималим здивуванням довідався, що обоє стали знаменитостями, відомими драматичними акторами у своїй вітчизні.

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Свято обжинок

Довкола дзвенять серпи, коси; спів то радісний, мов жайворонковий, то сумно-тужливий, мов солов'їний, зринає до небес. Жнива у розпалі. Розлогі подольські лани колишуться під легким літнім вітерцем — жовте море; пагорби здаються велетенськими хвилями, що здіймаються і знову опускаються, а на окремих крихітних острівцях метушаться женці, схожі здалеку на гурти мурах.

Мене, чи радше східногалицьке обійстя, на якому я тиждень тому зліз з коня і донині був бранцем русинської гостинности, оповиває розкіш цієї безмежної рівнини, на якій хвилі пшеничного моря вже пов'язано у велетенські снопи. Притулені одне до одного по три, тягнуться вони довгими рядами, схожі на намети величезного табору і лише на горизонті впираються наче в штахети паркана, і в невеличкий лісок та в село Турову. Низькі сільські хати з солом'яними дахами, що мало не сягають землі, здалеку схожі на стоги соломи. Обійстя — витягнута вдовжину присадкувата будівля із стайнями, коморами, стодолами — стоїть на горі. Вузька стежина збігає поміж полями, на котрих зосталася сама суха стерня, аж до села. До стежки тулиться плаский голий насип, названий у народі Татарським горбом, а за ним простягається пшеничний лан, з якого долинають пісні женців, а далі ще один, і ще один.

Я беру свою рушницю і виходжу з дому.

На ґанку сидить господар маєтку, Василь Ліснович. Статечний чоловік, не те щоб малого зросту, але й невеликий і ширококостий, з високим чолом, з густим сивим волоссям, довгими вусами, гострим носом та вольовим підборіддям, блакитні очі під кошлатими бровами, наче приховані вогники, живі та палахкотливі.

— Не відходьте далеко від дому, друже, — каже він повагом. — Селяни упораються сьогодні зі жнивами, і ще нині увечері ми святкуватимемо обжинки, усі зійдуться тут, на горі, все село. Народ дуже любить святкувати у нас, бо це свято для всіх, а у сусіда неподалік, поляка, можна приходити на свято тільки тим, хто у нього жав.

Пан Василь, вочевидь, дуже пишався своєю популярністю серед сільського люду.

Його родина, як і усі вельможні роди Східної Галичини русинського походження, перебуваючи під польським пануванням, прийняла польську мову та польський спосіб мислення, але зберегла свою греко-католицьку віру. Пан Василь завжди приязно ставився до своїх селян. До 1848 року він ще розцінював відродження Польщі як політичну необхідність. Коли ж цього року селяни стали на захист своєї свободи, а русинська нація в Галичині збудилася до нового життя, ось тоді і пан Василь почав виписувати русинські газети, купувати русинські книжки, шити своїм донькам одяг за русинським кроєм, розмовляти з поляками по-французькому, у балачках з селянами постійно вживати фрази: "ми браття", "ми селяни" і на прощання сказати: "Бувайте здорові!"

Я сказав, що хотів би тільки піти в поле до женців, попрощався і рушив до села.

На стежці мені стрілася струнка селянка з дивно пов'язаною на голові, наче тюрбан, строкатою хусткою. Молодиця пройшла повз мене, потупивши погляд і зронивши привітання: "Слава Йсусу Христу!" Ось і лан пшениці, яка під міцними руками женців швидко лягала додолу. Спритно працювали молоді парубки у широких штанах та сорочках з домотканого полотна, босоніж, голіруч, з відкритими засмаглими шиями, а на голові солом'яний капелюх із широкими крисами. Дівчата в коротких строкатих спідничках, пов'язані червоними або жовтими хустками, зринали поміж колоссями, наче маковий цвіт.

Осторонь стояв великий жбан з водою, прикритий куснем чорного хліба замість покришки. Поряд декілька селян з чисто русинською поважністю в'язали снопи і клали їх докупи, як складають у піраміди рушниці, щоб вони не намокали.

Хлопчаки гралися між ними у хованки. Один крикнув: "Я ведмідь. Це мій барліг!" Одразу ж прибігли й інші, почали штурхати вербовими патиками, намагаючись вигнати його зі сховку, галасували до хрипоти аж доки не перекинувся один сніп, зваливши і другий, і так цілий ряд, наче картковий будиночок повалився додолу. Чийсь міцний голос

привів їх до тями. Хлопчаки швидко поскладали снопи докупи, полягали майже голяком у теплий пісок на стежці і слухали товариша, який розповідав казку.

Неподалік жала молода жінка. Запорошені босі ноги, стрункі стегна, чудові повні груди. Коси, викладені на голові короною, глибокі сині очі, витончений ніс. Широким рукавом сорочки вона обтерла піт з чола та зі щік, затикнула серп ззаду за фартушок і схилилася між колоссям.

Там лежало її дитя.

Вона сіла під кущем глоду, де була найглибша тінь, приклала дитя до грудей і мовила до нього солодкі, наче цілунки, слова, ніжні, пестливі, яких немає в жодній іншій мові, напівспівуче, напівщебетливо, аж пташкові стало цікаво, — він прилетів, вмостився на верхній гілці куща і пильно придивлявся до неї своїми чорними розумними очицями.

Усі віталися зі мною і пильно розглядали. Назустріч простував дорогою старий селянин. Йому належав сусідній лан, він наглядав за своїми людьми під час роботи, побачив мене і підійшов, з тою вродженою доброзичливою рисою наших русинських селян, щоби скласти мені товариство. Ще за добрих десять кроків від мене він зняв капелюха і побажав мені, моїм онукам та внукам моїх онуків многая літа. Він зняв капелюха, і переді мною з'явилося енергійно окреслене обличчя, з сумовитими устами, сивими вусами, опуклим чолом, наполовину прикритим підстриженою сивою чуприною, гарне й приязне водночас. Він був убраний у грубий кошлатий сердак з капуцою позаду, сірий, пошитий на швах синіми шнурами, сердак, який могли носити вояки Чінгіз-хана і який зберігся у національному одязі Галичини як спадок з татарських часів. Ми проходжувалися поміж снопами, розмовляли про врожай, аж доки поволі не добрели до Татарського горба, який у променях призахідного сонця скидався на чорну домовину. Я прихилив свою рушницю до його схилу і сів у затінку. Селянин повагався якусь мить, озирнувся довкола і теж присів ледь віддалік.

Що менше я говорив, то більше старий селянин намагався розважити мене своєю розмовою.

— Сьогодні ми упораємося, — мовив він. — Люди з маєтку — також, а потім разом справлятимемо обжинки.

— Отже, ви у добрих стосунках з вашим колишнім паном? — запримітив я.

— Чом би й ні? — відказав селянин. — Він з таких же селян, як і ми, і такий же русин, як ми. З польськими панами річ інша. Це — давня ворожнеча, у народних піснях оповідається про це. Пан Ліснович проти такого, правду

кажучи, а з нами він як брат з братами. Допоміг нам збудувати школу, віддав і ліс, за який точилася тяжба, ми виберемо його депутатом до ландтаґу.

— У вас тут гарна школа. А щодо господарки, то справи у нашій Галичині йдуть краще, ніж будь-деінде.

— Ах прошу вас, — жваво перебив мою мову селянин. — Тут ви маєте рацію, але якщо десь і гірше, то чи варт дивуватися? У деяких книжках можна прочитати, що люди тут по селах буцімто ліниві, погані робітники, зате справні пияки й дурні. Якось нам читав таке дяк. Але чи треба би було дивуватися, якби то було правдою? Згадайте лишень, вельможний пане, нашу історію. Були ми під польським пануванням і годилися тільки на те, щоб дбати про панське поле. Як про дитинку чи коня. Якби сусід пана вбив йому коня, то мусів би заплатити штраф, за вбивство селянина часто й не карали зовсім. Тож чи міг селянин любити землю і старанно її обробляти, якщо його тримали при землі наче чужинця чи худобину якусь.

Потім ми перейшли під Австрію, і одразу ж полегшало. Селянин став людиною, як і всі інші, проте земля зосталася у пана і селянин мусив і далі гнути на нього спину.

Великий цісар Йосиф, — селянин зняв капелюха і відтак знову одягнув, — дав нам патент, у якому чітко сказано, що стільки-то днів на тиждень повинен селянин працювати на пана, а стільки-то — на себе. Так було справедливо для всіх сторін. Та пани не прагнули справедливости і зуміли обійти цісарський указ. А як, зараз вам розповім.

Діти — то наша кров, і важко відірвати батькові від себе сина. Припустімо що селянин має тридцять морґів поля, які його добре годують. І за них повинен відробити чотири дні. Хай у селянина двоє синів. Тоді приходить пан і каже: "Ти маєш двох синів-соколів, їх заберуть у тебе до війська, але тобі не хочеться з ними розлучатися. То знаєш що, дай кожному по десять морґів, тоді у кожного з вас буде по десять морґів і кожен відробить мені один день панщини". Сини поділили землю між своїми дітьми, внуки, знов поділили землю. І все більше й більше треба відробити на панщині, тоді селянин знову об'єднує всі наділи докупи, але тепер у нього замість чотирьох днів часто виходить аж двадцять чотири дні на тиждень панщини. От і питається, як він має дати собі раду.

Тож у ті часи також було не найліпше. Селянин цілий день ходив за плугом, а пан їв на сріблі, пані возилася в санях, запряжених четвериком коней, сам же селянин жував вівсяний хліб, а його жінка брела снігами босоніж. Селянинові ставало радісніше на душі, коли від спогадів

про минулі важкі часи він переводив погляд на власний вільний лан.

— Гадаю, що селяни й тоді не боялися роботи, — сказав я за якусь хвилю. — Як то було з тими "нічними жнивами"? Ви ж, напевно, пригадуєте.

Селянин відвернувся вбік і сплюнув.

— Як мені не пам'ятати! — відповів він.—Було то так. У деяких місцевостях, коли випадало погане літо, з грозами, бурями, зливами, і поле перетворювалося на море, а кожен рівчак — на ріку, а тоді на час жнив небо раптом розпогіднювалося, стихав вітер, ставало гаряче й сухо і бувало так, що пан змушував своїх селян працювати з раннього ранку й до вечора, щоб устигнути звезти збіжжя, перш ніж поміняється погода. І селянам зовсім не залишалося часу, щоб зібрати свій політок. Колосся на їх полях уже гнулося до землі, і кожна хмаринка, що набігала на небо, загрожувала знищити їхній урожай.

Коли наставали гарні прохолодні ночі з місяцем уповні, селяни, трохи відпочивши від денної роботи на панському полі, бралися до своїх жнив у світлі місячної ночі. Вони збиралися гуртом і жали спільно поле за полем. Кожен допомагав усім, і всі кожному. Вранці вони засинали на кілька годин і знову йшли до роботи на панському полі. Оце й були "нічні жнива".

Ми замовкли обоє.

Врешті старий мовив:

— Бачте, — така-то вона лінь, а щодо пияцтва, то селянин йшов до шинку, щоб забути про своє нужденне життя. Горілка відбирала йому трохи пам'ять, а це було добре. Там танцювали. Співали, теревенили, пропивали сердаки і чоботи, та все ж жили.

У 1848 році усе раптом змінилося. Ми стали вільними, земля належить нам. Колишній пан — уже не пан нам, а лиш сусід. Бачте, з того часу багато що змінилося на краще. Селянин старанно пильнує своє господарство і має з нього прибуток. Земля, на якій ми живемо, дуже добра земля, кращої, певно, не знавати і чоловік має бажання на ній працювати. Селянин любить свою землю, свою худобу, свій побут, а коли добре ведеться, то у нього такі прибутки, що й містюх би йому позаздрив.

У ті часи я не раз сидів у цюпі через панщину. Зараз я арендую ґрунт у польського пана і уже видно плоди моєї праці. У Синяві, — бачте он те село? — що не будиночок, то камениця. І добра вулиця прокладена. Та це тільки початок. Ясновельможний пане. Трохи нас тиснуть податки, бракує ще залізниці, доріг, шкіл.

Я здивовано глянув на селянина.

— Але кажуть, — зауважив я, — що школи у вас не дуже в пошані.

Старий чоловік аж руками сплеснув і похитав головою.

— Чого тільки не скажуть люди. То було ще за польського панування, і ми не дуже охоче віддавали гроші на те, щоб наших дітей ополячували.

Тепер у школах викладають нашою русинською, мовою, і громади самі будують для них будинки та дають все необхідне. Що тільки тоді не говорилося і не писалося. Візьмімо хоча б залізницю. Були б Ви на відкритті залізничної вітки до Лемберґа.* Казали, що селяни називали будівництво тієї вітки справжнім пеклом. Та це неправда.

На всіх станціях виходили сільські громади з суддями та присяжними, з музикою, вітаючи перший потяг. Багато людей уклякали, здіймаючи руки до неба. Не вірте тим балачкам. А буде ще й не так, далеко не так. Ви й самі побачите, треба тільки дати громадам більше свободи дії. Колись за прадавніх часів громада була понад усе, вона й зараз має верховенство, хоч уряд й не надто її визнає. Якби тільки менше було тих чиновників, було б краще і для нас, і для імперії.

— Друже, — докинув я. — Я також за вільні громади, але це питання ще не на часі.

— На Бога, — заперечив селянин, — чому ж ні? От, наприклад, урядники збирають податки для держави і утискують нас. Раніше селяни, не питаючись, самі збирали податки через сільського суддю. У 1827 році прийшли цісарські урядники. Їм одразу ж треба було багато платити, а раніше — ні. Що стосується недоїмок, то раніше, коли громада сама збирала податки, їх було менше, а коли прийшли урядники — не один мільйон. Тож ясно видно, що громадам деякі речі значно краще вдаються, ніж урядовцям. Птах теж не вміє одразу літати. Коли лелека хоче навчити свій виводок літати, він відносить лелеченя на своїх крилах у височінь. Але, здається, уряд не хоче, щоб ми навчилися літати...

А навколо куща глоду зібралася тим часом групка жінок та молодих парубків, і звідти раптом долинув пронизливий вереск. Мій співрозмовник підвівся поглянути, що там діється. До Татарського горба щодуху біг босоногий підліток з розбурханим білявим волоссям. Він ще здалеку кричав геть задихаючись:

— Дідусю! Дідусю! Старі баби не хочуть віддати обжинковий вінок Єві!

* до Львова

— Чому ж це? — спитав старий.

— Вони кажуть, що вона надто легковажна.

— Що то обходить старих бабів! Коли у їх гурт курей потрапляє молода курочка, її задзьобують. А погляньте на хлопчиська, он як молодий півник вміє захищати свою курочку. Ходімо, пане! Ви самі визначите, кому вдягнути обжинковий вінок. У нас гарні дівчата, важко вибирати.

Ми спустилися з горба, повз віз, на який громадили збіжжя, — повз женців, котрі точили свої серпи.

Сонце сідало в оточенні маленьких хмаринок і заливало їх вогненною червінню. Ніжній вечірній вітерець віяв стернею. На копиці сіна сидів дрізд і співав. Горобці вовтузилися в кущах і безпардонно втручалися своїм цвірінчанням у його мелодійну елегійну пісню.

Під кущем глоду п'ятеро молодиць плели обжинковий вінок. Двоє мали у подолі жовті пшеничні колоски, у третьої у фартушку лежали сині волошки, і час від часу вона вплітала їх по одній у вінок, інша співала веселу пісню, тримаючи у засмаглих руках пахучу рожеву стрічку. Ще одна жінка сиділа осторонь, підперши голову обома руками, наче задумалась, її вії кидали темні тіні на обличчя. Гурт жінок та молодих парубків кричав і сміявся навколо неї. Вона не підводила погляду.

Ми підійшли ближче. Стало зовсім тихо. Старий селянин, спершись руками в коліно, нахилився до неї.

— Ну ж бо, Єво, вони не хочуть віддати тобі вінок?

Тепер вона звела очі, і я побачив благородне овальне обличчя з божественними рисами, наче в античної мармурової скульптури, бліде, дуже бліде, на якому палахкотіли вогнем двоє очей, неприкриті груди здіймалися поволі, наче білосніжні крила сонного лебедя. Вона знову потупила очі, дивлячись відсутнім поглядом на вінок.

Я, не вагаючись, сказав: "Їй належить вінок".

Старий селянин кивнув. Підбігли женці, полетіли капелюхи вгору і залунали вигуки: "Єві дістався вінок!"

Вона встала, глянула на мене, та ледве чи була вдячність у її погляді. Гордо стріпнувши головою, вона закинула обидві довгі й товсті коси на груди і почала одну розплітати.

— Виберіть дружок, — крикнула вона женцям із зневажливим усміхом, відвернулася, швидко розпустила коси і розсипала довге м'яке волосся, наче чорний плащ, по плечах.

Ніхто не промовив ні слова, тільки якась беззуба баба стала поруч мене і заговорила півголосом:

— Лінивиці легко бути білою тілом та мати довгі коси. Хіба вона щось робить? Співає, мріє, любить, сміється!

— А де Гандзя? — спитав боязко, потупивши очі додолу, молодий жнець.

— Ходи сюди! Виходь! — гукнув старий селянин і притягнув за рукав сорочки до себе вродливу дівчину, яка соромливо опиралася, покриваючи червоним фартухом розпашіле обличчя. — Чи ти не знаєш, що будеш дружкою, бо мусить бути справедливість на світі. Чи не гожа вона вам?

— Гожа! — закричали женці. — Вибирайте другу!

З десяток жіночих імен було названо нараз.

— Бася! — лунало найголосніше. — Бася! Бася!

Старий підняв руку.

— Добре, добре, — спинив він, — Більшість за Басю, то хай буде Бася. Женці схвально загуділи.

Бася, маленьке, кругле дівча, високо несло голову з кирпатим носиком та блискучими очима.

— Приготуйтеся! — мовив старий. — Сонце зайшло.

Обидві дружки взяли вінок, піднесли його високо над Євиною головою і опустили легко на її волосся. Єва одразу ж вхопила його обома руками і примостила зручно на голові. І ось стояла вона, схрестивши руки на грудях, золота корона з колоссям на розпущеному хвилястому волоссі, а зверхній погляд звернено на нас — королева урожаю.

Дружки теж закосичилися квітами. Звідусюд підходили гурти женців. Прийшли селяни з села, і врешті, музики. Вони настроювали інструменти, молодь забавлялася, крики, сміхи, врешті старий упорядкував похід. Статечні господарі стояли осторонь і обговорювали принагідно вибори до ландтагу.

Нарешті ми рушили. Попереду музиканти, поставний парубок у чорній овечій шапці і зі скрипкою, йому вторував арендатор у темних сукняних штанях та сардаку, сільський пастух дув у сопілку, а смаглявий хлопчина у сорочці та штанях з допомогою полотна вдаряв по цимбалах, на контрабасі з попівською пихою грав курдупельдяк. За ними простувала звеличена перемогою та красою королева урожаю у супроводі обидвох дружок, далі йшли женці, селяни, хто в домотканому одязі, хто у сукняних сардаках, накинених на плечі, хто босоніж і з солом'яними брилями на головах, а хто у важких чоботях; жінки з головами завитими, наче в тюрбани, червоними хустками, дівчата поспускали довгі коси заквітчані жовтими мальвами, з грубими разками коралового намиста на шиях, усі радісні та веселі. Музиканти заграли зладжено, і на сотні голосів залунала стара язичницька, урочиста, до болю тужна, обжинкова пісня.

Поволі котяться услід за ними по нерівній польовій дорозі, запряжені малорослими кониками вози зі збіжжям.

Ось така, — як і тисячі років тому, — слов'янська громада. Один за всіх, і всі за одного, вища суть — велич людська.

Хто ще залишився по хатах, приєднувався тепер до походу, що йшов селом.

Старенька бабуся примостилася перед хатою у нагрітому сонцем піску, привіталася приязно і довго дивилася услід, наспівуючи стиха обжинкову пісню, усміхаючись та похитуючи головою.

Перед замшілою дерев'яною сільською церквою стоїть сірий камінь, величезний із стертими дивними знаками. Біля цього каменю женці спиняються, Єва виступає наперед, скидає вінок і кладе його на камінь. З церкви виходить священик у білій сутані з кропилом, освячує вінок та женців.

У священика два пасма волосся, начесані на вуха, стирчать, як у сови, а на носі — окуляри. Та вся дивовижа була не в тому: ось Єва стоїть біля каменю, з розвіяним на вітрі чорним волоссям, а навколо люд — на колінах, вона бере вінок з колосся і знову кладе собі на голову...

Поблизу церкви стоїть будинок судді. Коли женці проходили повз нього, на поріг вийшов сам господар, тримаючи в руках півня. Він спутав йому ноги, а потім прив'язав до вінка на Євиній голові. Усі не зводили погляду з півня. Як тільки суддя відпустив його, птах, пориваючись злетіти, почав бити крильми та кукурікати. Це означало, що і наступного року мав би бути добрий урожай. Женці радісно загули, музиканти заграли, суддя і його дружина обійшли усіх з карафою горілки і випили з кожним чарку. Потім вони теж приєдналися до походу і всі рушили до панського маєтку на горі.

Обжинкова пісня лине понад ланами, женці вигукують: "Слава!" А півень й далі кукуріче. З-за лісочку виходить велике червоне кружало місяця.

У панському маєтку всі на ногах. Обидва мисливські собаки мчать нам назустріч, сторожовий пес рветься на ланцюгу, а кицька тим часом сидить собі на похилому дашку його буди і чепуриться. Це означає, що гості в дорозі. Господаревий півень сидить на стайні і щодуху намагається перекричати півня, котрий веде похід женців.

На порозі сього дому стоїть пан Василь Ліснович. Коло нього — пані, Анастасія Аспасія Ксенія Лісновичева. Її маленька постать зодягнена у зашпилений на всі ґудзики картатий жупан, колір якого важко визначити, світле волосся кольору глини сховано під рожевий очіпок. Далі — їхній син, пан Микола, не такий світловолосий, як мати, з повним носом, з густими бровами, груботесним обличчям та такою ж грубою шиєю, насвистує собі під ніс якусь пісеньку. Поруч нього, взявшись запідруку, у запраній літній сукенці, з темним будь-як зачесаним волоссям, стоїть його вродлива дружинонька.

Челядь теж тут. Онде старий Штефан з карафою горілки, яку він ніжно, наче дитя, тримає в руках. Біля стодоли стоїть віз зі збіжжям, якого конюхи покинули, напіврозвантаживши,

козачок та пасічник, два жартуни за натурою, заховалися за створками розчинених навстіж дверей, із жбанами води у руках.

Коли обжинкова пісня на сто голосів залунала перед самим будинком, і пан Ліснович статечно привітав прибулих, жартуни вискочили зі сховку, щоб облити водою дружок королеви урожаю. Пасічник хлюпнув на Гандзю, але та спритно відскочила вбік. Коли ж козачок намірився облити саму королеву, Бася міцно схопила його ззаду за руку, дівчата з криком оточили бешкетника, вилили на нього воду, а жбан насунули йому на голову замість капелюха.

Женці стали півколом, наперед виступили сільські господарі, усе стихло.

Єва мовила вітання:

— Приносимо цей обжинковий вінок. Хай Господь благословить Тебе і Твою родину, а нам дарує новий щасливий рік та добрий урожай.

— Многая літа! Многая літа! — загукали женці.

Пан Ліснович подякував та поблагословив усіх. А довкруги лунало многоголосся "Многая літа!" Єва зняла з голови вінок, ще раз запіяв півень, і передала той символ урожаю пані, а та одягнула Єві на шию разок коралового намиста. Молода господиня обдарувала дружок.

Челядники витягнули у двір нові тесані столи, понаставляли на них караф з горілкою, великі голови сиру, ковбаси, схожі на скручені у кільця велетенських зміїв, хліби, таці зі свинячою печенею. Пан Ліснович та господиня усіх сердечно запросили до трапези.

Молодий пан повів по одну руку королеву, а по другу — обох дружок. Старий Ліснович волік до столу брата селянина та виборця, котрий щодуху опирався, а дяк безперестанку вигукував: "Не соромтеся, люди добрі!" — та впивався зубами у ковбасу, другий кінець якої похруськував час од часу під його важким чоботом, другою рукою він судорожно обіймав пляшку горілки. Статечні поважні господарі сиділи там, де їх посадили, кожен зі своїм ножем, кружляючи справно чарку по колу.

Молодь, ледве чи й скуштувавши тих божественних наїдків, стала до танцю. Пан Ліснович кружляє в танці з королевою, відпускає її і якусь мить танцює сам, обертається так важко, наче джміль, що залетів до слоїка. З гурту женців виходить молодий парубок, відкидає назад лискуче масне волосся, витирає уста рукавом сорочки і запрошує до танцю молоду пані.

Невдовзі усе вирує у нестримному хороводі, дяк час від часу впивається зубами у свій шмат ковбаси і завзято мордує

контрабас, котрий аж стогне у нього під смичком, цимбали плачуть, а скрипки то вицигикують так, наче гурт бешкетливих дітлахів, то наче, умираючи, кличуть на поміч, страшно, розпачливо, майже божевільно.

За столами гості розвеселилися. Один передає чарку, хитаючись та розплескуючи, іншому, а той бере її так самісінько нетвердою рукою, але все це з чудовими примовляннями, церемонно.

— Хай живе здорова твоя жінка, на многії, многії гарнії літа, хай Бог благословить її і дарує Вам добрі прибутки та мир у родині. Будьмо!

При цьому сусід по столу покивує згідно головою.

— Многії літа, будьмо! — відказує він. — Хай Бог дарує усе те і Вам удесяткрат, брате!

По тому вони цілуються, спершу в одну щоку, потім — у другу. Той, до кого пили, вихиляє чарку. Тепер наливає уже він і передає чарку далі. Побажання лунають за столом і там, і тут. Один говорить про господарку, інший — про ярмарки, той — як ведеться у світі, а той — про цісаря, про царя, а проте ніхто нікого не повчає, та не наполягає вперто на своїй думці. Ніхто не сперечається, не свариться, однак наші селяни у відстоюванні своїх поглядів далеко впертіші за найвпертіших німців.

Серед танцівників виникає рух.

Якийсь молодий чоловік, одягнений як селянин, та при рушниці, як мисливець ступив поміж них. Упадала у вічі його гарна постава, а ще більше погляд його очей. Я поцікавився, хто він, а господар відповів:

— Це Дмитро, він допомагає лісничому обходити ліс, дивний парубок, але чесний і вірний, наче мисливський собака. Він затанцює нам коломийку.

Пан Ліснович рушив до парубка, а молода пані заговорила до мене:

— Він грає у нашій місцевості значну роль. Жіноцтво гине за ним, але у нього своє на гадці, Єва припала йому до серця. Ось самі побачите.

Музики заграли коломийки.

Умить дівчата і хлопці, сплівшись руками, утворили коло. У середині кола опинилися Єва та лісник.

Перші звуки залунали відокремлено, ударяючись одне до одного в повітрі. Хлопець стояв непорушно, схрестивши руки на грудях, похиливши голову наче в тузі, він стиха супроводжував мелодію сумовитим співом, тільки час від часу видобувався з його грудей звук, наче зітхання, голосний схлип, тужний крик. Віддалік навпроти нього стояла Єва, спокійна, не зводячи з юнака чіпкого погляду, з гордо закиненою головою, далека, недосяжна.

Пристрасно зливаються окремішні звуки у єдину чудову мелодію. Раптом він закинув голову догори, крик вирвався з його грудей, нестримний мисливський клич, крик беркута, що лине сторч на свою здобич. Він здіймає руки і починає танцювати, то мов дитя, що бавиться та тупцяє на місці, то наче маг, що заворожує змію, то наче хижий звір, що наскоками переслідує свою самицю. Він уже не зводить з неї очей, кожний крок, кожний рух його тіла — для неї, вона ж холодно спостерігає за ним, ухиляючись. Усе тіснішим стає магічне коло довкруг них, ось він уже близько.

Усе нестримнішим і диким стає хор інструментів. Одним стрибком він уже коло неї, обхоплює рукою її за шию, та в ту ж мить вона схиляється і відскочивши вбік, танцює, зверхня, насмішлива, під голосний регіт усього кола, на протилежному краю кола, виклично взявшись руками в боки.

Знову танцюрист стоїть непорушно, знову похилив сумно голову, знову наближається до Єви, і знову вона уникає його.

Врешті його мало не охопив розпач, танець стає апатичним, безрадісним, його спів схожий на тихий плач, вона ж насміхається з нього, закидає назад голову, сміється, збиткується і в'ється навколо нього, наче комар коло світла. Він падає додолу, мов умирає, та вже наступної миті зривається на ноги, хапає Єву за стан, стискаючи його руками, мов обручами, і вже вона його.

Під вакхальну веселість кола танцюють тепер вони разом, скрипки ликують, цимбали ликують, танець перетворюється на вільний хоровод, а пісня — на гімн молодим. Статечні сільські господарі виспівують тим часом застольної пісні, що її затягнув молодий пан Микола Ліснович. Старий пан у чудовому настрої, цілує свою дружину просто перед гостями, називає її бісовою кокеткою, а вона сором'язливо підморгує йому.

Козачок ставить на бережку качиного ставка напіврозбитий горщик, розпашіла від веселощів дружина пана Миколи зав'язує своєму партнерові по танцю очі хустиною, підходять ще й інші парубки і пробують своїх сил у розбиванні горщика.

Я поволі йду подвір'ям, кури тихо дихають вві сні, пес гарчить, принюхується, а тоді приязно помахує хвостом.

За панським маєтком — тиша.

Я виходжу на маленький лужок і лягаю в копицю сіна.

Довкола — глибокий спокій, не чути ні співу птахів, ні пастушої сопілки, вологий дух здіймається від землі, розлогі лани залиті місячним сяйвом, небо усіяне зорями, Чумацький Шлях — ясний та спокійний. Ось зовсім поряд обізвався

соловейко. За десять кроків від мене видніється посріблений місяцем кущ. Він, певно, там. Йому відповів другий. Ніч, глибоку тишу несуть солодкі звуки.

Низько скошена суха стерня потріскує і ламається під кроками, ось один крок, ще один, такий обережний? З пасовиська віддалік долина ніжне закликання кішки.

Кроки наблизилися до копиці, я підвівся. Це жінка. Стоїть мов укопана. Єва.

— Це Ви, пане! — каже вона спокійно.

Я беру її за руку.

— І кого це ти шукаєш? — питаю я.

Вона мовчить, але витримує мій погляд, і оком не змигнувши. — Шукаєш лісника, — веду я далі.

Єва мовчить, вона не потуплює очей, але вся спалахує. Її зіниці стають великими. Наче у кішки, що блукає під місяцем.

— Хіба не його ти шукаєш?

— Так, його, — відказує вона тихо, але рішуче. — Він мій, і я шукаю його. Можете собі мене лаяти.

— Чому я повинен тебе лаяти, — питаю.

— Бо всі так чинять, так уже ведеться на світі, — каже вона, твердо дивлячись мені у вічі.

— Я не лаятиму тебе.

— То Ви також смієтеся з цього світу, — сказала вона і зневажливо розсміялася.

Від того сміху тиша розкололася над ланами, які його врешті-решт поглинули. Соловейко замовк, навіть кішка замовкла.

— Що мені люди, що мені осуд світу? Що шибениця для мужнього карпатського опришка?

Я відпустив її руку, вона тугіше стягнула сорочку на напівоголених розкішних грудях і говорила далі.

— Нема вродливішої за мене. Священик осудливо поглядає на мене у деяких місцях проповіді, та варто йому стрінутися зі мною на самоті у лісі. Так і норовить своєю масною рукою поплескати мене по щоці чи по стегнах. Вони облаюють мене, бо я не вмію так підлещуватися, як їхні жінки та дівчата. Бо не потуплюю очей перед чоловіком. Який мені подобається, бо я розмовляю з ним, коли він зі мною заводить балачку, бо я...

— Ну...

— Бо я цілую його, — вигукнула вона,— якщо люблю, а коли й він божеволіє від кохання, кажу: приходь уночі до мене!..

— Хіба ми тільки для того живемо, щоб бути з чеснотами похованими...

— То вибери собі чоловіка.

— А я не хочу, — сказала вона гордовито. — Не хочу продаватися одному чоловікові, як худобина, слухатися його та його забаганок. Я хочу бути вільною і залишатися дикою кішкою серед домашніх, я сміюся з цього світу.

Знову зашаруділа суха стерня.

Єва прислухалася, якусь мить стояла непорушна у місячному сяйві, а тоді зметнулася і пропала.

Я повернувся до маєтку, зійшов на ґанок. Опершись на дерев'яну ґалерею, в якій тихо шарудів шашель, дивився я вниз. На бенкет обжинок.

Ніхто не напився, але всім було весело.

Козачок із зав'язаними очима, обернувшись спиною до горщика, люто гамселив довкола себе, гупаючи ногами, і здавалося, що цього разу він таки розіб'є горщика. Біля підніжжя горба розклали ватру і витанцьовували навколо неї дикі нестримні коломийки.

Серед столів стояв старий Штефан і охриплим голосом співав козацьку пісню, а дяк, покивуючи головою, приграваз йому на контрабасі.

Ось пан Микола посоловілими від горілки очима моргнув кільком молодим парубкам, і вони зникли за будинком.

Я пройшов кілька кроків по ґанку і став спостерігати за ними.

Весела банда сховалася у кущах і раптом завела розпусної сороміцької пісні. Рефрен особливо дотепно звучав під акомпанемент котячих мелодій.

Та ж, котрої стосувалася сороміцька пісня, сиділа на гілці верби, біля її ніг — Дмитро, лісник, поклавши буйну голову їй на коліна.

Вона пристрасно уп'ялася обома руками у його чуприну і реготала.

З німецької переклала ***Наталя Іваничук***

Венера у хутрі

Господь його побив рукою жінки!
Юдита 13, 15

Я мав миле товариство.

Навпроти мене біля масивного ренесансового каміна сиділа Венера. Та це була не якась там великосвітська дама, яка, немов мадмуазель Клеопатра, під цим іменем воювала із чоловічою статтю, а справжня богиня кохання. Венера розпалила вогонь і сиділа у фотелі. Вогонь грайливо потріскував, відблиск його червоних язиків лизав її бліде обличчя з білими очима, та час від часу її ноги, коли вона хотіла їх зігріти.

Незважаючи на мертві, закам'янілі очі, її голівка була чудовою, але я бачив лише це. Велична богиня закутала своє мармурове тіло у широке хутро, згорнулася клубочком, і тремтіла, ніби кішка.

— Не розумію, милостива пані, — вигукнув я, — адже вже справді не холодно. Ось два тижні, як до нас прийшла чудова весна. Очевидно, Ви нервуєте...

— Дякую Вам за Вашу весну, — промовила вона своїм глибоким, кам'яним голосом і відразу божественно пчихнула, потім ще раз. — Цього я справді не можу витримати, і починаю розуміти...

— Що, милостива пані?

— Я починаю вірити у неймовірне і осягати незбагненне, відразу починаю розуміти германську жіночу чесноту і німецьку філософію, я також більше не дивуюся, що ви на Півночі не можете кохати, що ви й найменшого уявлення не маєте про те, що таке кохання.

— Але ж, дозвольте, мадам, — палко заперечив я, — я не давав Вам жодного приводу...

— Ну, Ви..., — богиня пчихнула втретє і ґраціозно стенула плечима, — я тому й була завжди прихильною до Вас, і навіть відвідую час від часу, хоча щоразу, незважаючи на хутро, швидко застуджуюся. Ви ще пам'ятаєте, як ми вперше зустрілися?

— Ну, як би я міг забути, — сказав я. — У Вас були золотисті кучері, чудові карі очі й яскраво-червоні вуста, і я відразу впізнав Вас за лінією Вашого обличчя і за цією мармуровою блідістю... Ви завжди були у фіолетовій оксамитовій блюзці, обшитій хутром білки.

— Так, Ви справді були захоплені цим вбранням, а яким же Ви були вирозумілим!

— Ви навчили мене розуміти, що таке кохання, а Ваше радісне богослужіння змусило мене забути два тисячоліття.

— А якою нечувано вірною була Вам я!

— Ну, що стосується вірности...

— Невдячний!

— Я не хочу робити Вам жодних закидів. Ви хоч і божественна жінка, але ж жінка, і у коханні Ви така ж жорстока, як і кожна інша.

— Ви називаєте жорстоким те, — жваво заперечила богиня кохання, — що і є елементом чуттєвости, радісного кохання, що є жіночою природою: віддаватися, коли кохаєш, і кохати все, що подобається.

— Хіба для людини, яка кохає, є щось жахливіше, ніж невірність коханого?

— Ах! — відповіла вона, — ми вірні доти, поки кохаємо, а Ви вимагаєте від жінки вірности без кохання і відданости без насолоди — то хто тоді жорстокий, жінка чи чоловік? Ви на Півночі взагалі сприймаєте кохання дуже поважно і серйозно. Ви говорите про обов'язки там, де йдеться лише про задоволення.

— Так, мадам, зате ми також маємо достойні поваги й дуже цнотливі почуття та довготривалі стосунки.

— І все-таки ця вічно жива, вічно ненаситна туга за оголеним поганством, — вставила вона, — а те кохання, що й є найвищою втіхою, божественною веселістю, не підходить для вас, сучасних людей, дітей рефлексії. Воно приносить вам нещастя. Як тільки ви хочете бути природними, ви стаєте вульґарними. Природа видається вам чимось ворожим, ви зробили із нас, усміхнених богів Греції, демонів, а із мене дияволицю. Мене ви можете лише відлучити й проклясти, або ж убити себе, як жертву, у вакхічному божевіллі перед моїм вівтарем. А коли хтось із вас і мав відвагу поцілувати мої червоні вуста, то за це потім ішов босим на прощу до Риму й очікував квітів на сухому пеньку, тоді як під моїми ногами щохвилини розпускаються троянди,

фіалки та мірти, та ви не чуєте їхнього аромату; залишайтеся у вашому північному тумані та християнському ладані; дайте нам, язичникам, спокійно перебувати під кам'яними рештками, під лавою, не відкопуйте нас, не для вас будували наші Помпеї, не для вас — наші вілли, наші лазні, наші храми! Вам не треба ніяких богів! Ми мерзнемо у вашому світі! — Прекрасна мармурова дама кашлянула й ще щільніше загорнулася у темне соболеве хутро

— Дякуємо за класичну лекцію, — відповів я. — Та Ви не можете заперечити, що чоловік і жінка — і у Вашому радісному сонячному світі, як і у нашому туманному, від природи — вороги, що кохання об'єднує їх на коротку хвилю в одне ціле, яке здатне лише на одну думку, на одне почуття, на одне бажання, щоб потім роз'єднати їх ще більше і — Ви знаєте це краще від мене — тоді той, хто не зможе підкорити сам, дуже швидко відчує ногу іншого на своїй шиї...

— І переважно чоловік відчуває ногу жінки, — вигукнула пані Венера із зарозумілою насмішкою, — що, безперечно, вже ліпше знаєте Ви, ніж я.

— Звичайно, і якраз тому не створюю собі жодних ілюзій.

— Це означає, що Ви мій раб, без ілюзій, і я буду поводитися з Вами без найменшого жалю.

— Мадам!

— Ви що, не знаєте мене? Так, я жорстока — якщо Ви вже у самому слові знаходите стільки втіхи — і хіба я не маю права такою бути? Це мужчина є тим, хто жадає, жінка ж тією, кого жадають — але це її основна, її вирішальна перевага. Природа принесла жінці мужчину у жертву через його пристрасть. І жінка, яка не знає, як зробити із нього свого підлеглого, свого раба, ба й іграшку, а потім, сміючись, зрадити його — така жінка нерозумна.

— Ці Ваші принципи... — обурено вставив я.

— ...ґрунтуються на тисячолітньому досвіді, — насмішкувато перебила вона, а її білі пальці бавилися темним хутром. — Що більше самовідданою є жінка, то швидше мужчина стає розсудливим та владним; та що більше вона є жорстокою і невірною, що лютіше вона буде поводитися з ним, що зухваліше вона буде грати ним, що менше буде у неї жалю до нього, то більше вона збуджуватиме чоловічу хіть, буде більше коханою, на неї молитимуться. Так було у всі часи, від Єлени і Даліли аж до Катерини II та Лоли Монтец.

— Цього заперечити не можу, — сказав я. — Для мужчини немає нічого спокусливішого, ніж образ прекрасної, хтивої та жорстокої деспотиці, яка зверхньо, незважаючи ні на що, змінює коханців, коли їй заманеться...

— І до того ж вбирає хутро! — вигукнула богиня.

— Як Ви додумались до такого?

— Та мені відома Ваша пристрасть.

— А знаєте, — додав я, — з того часу, відколи ми бачилися, Ви стали дуже кокетливою.

— Що Ви маєте на увазі, дозвольте запитати?

— Для Вашого білого тіла не могло б бути прекраснішого тла, ніж це темне хутро, і що Вам...

Богиня засміялася.

— Ви марите, — вигукнула вона, — прокиньтеся! — і вона своєю мармуровою рукою взяла мою.

— Та прокиньтеся ж! — ще раз пролунав її глибокий грудний голос. Я ледве розплющив очі.

Рука, що трясла мене, виявилася раптом засмаглою, наче бронза, а голос — пропитим голосом мого козака, який стояв переді мною у весь свій майже двометровий зріст.

— Та вставайте ж! — наполягав він. — Це просто ганьба!

— А чому ганьба?

— Бо це ганьба — заснути вбраному, та ще й біля книжки! — Він почистив обгорілі свічки й підняв том, який випав з моїх рук, — книжки... — він розгорнув обкладинку, — ...Геґеля. — До того ж саме час їхати до пана Северина, який чекає нас на чай.

— Загадковий сон, — сказав Северин, коли я закінчив. Він сперся ліктями на коліна і, сховавши обличчя у свої делікатні руки з ніжними прожилками, поринув у роздуми.

Я знав, що якийсь час він не буде рухатися, ба й дихати, і так воно й було насправді. Для мене в його поведінці не було нічого разючого, бо я вже майже три роки по-справжньому товаришував з ним і звик до його дивацтв. Він був дивним, цього не заперечиш, але він не був небезпечним божевільним, за якого його мали не лише сусіди, але й товариство у Коломиї. Мені ж його постать була не просто цікавою, але й симпатичною — тому й мене багато хто вважав за трохи божевільного.

Як на галицького шляхтича та землевласника, та й з огляду на його вік — йому було за тридцять — він був дуже розсудливий, дуже серйозний, навіть педантичний. Він жив за до деталей розробленою напівфілософською, напівпрактичною системою, ніби за годинником, та й не лише за ним, а ще й за термометром, барометром, аерометром, гідрометром, Гіппократом, Гуфеландом, Платоном, Кантом, Кніґґе та лордом Честерфілдом. Однак інколи на нього нападала пристрасть, і він мав тоді таку міну, ніби міг головою стіну проламати — тоді всі втікали йому з дороги.

Отож, поки Северин сидів мовчки, вогонь співав у каміні, співали великий статечний самовар і прадідівське крісло, у якому я, гойдаючись, курив свою сигару, співав і цвіркун у старих стінах, і тоді мій погляд почав блукати серед дивоглядних приладів, кістяків звірів, опудал птахів, глобусів, гіпсових виливків, яких було повно у Севериновій кімнаті, аж поки випадково не зупинився на одній картині, яку я досить часто бачив, але яка якраз сьогодні при червоному відблискові полум'я у каміні справила на мене враження, яке неможливо описати.

Це була велика картина, намальована олійними фарбами у могутній, насиченій кольорами манері бельгійської школи. Зміст картини був дуже загадковим.

Прекрасна жінка із сонячною усмішкою на вродливому обличчі, із пишним, зав'язаним в античний вузол волоссям, на якому, мов легкий іній, лежала біла пудра, спочивала на отоманці, спираючись на ліву руку, прикрита лише темним хутром. Її права рука гралася батогом, а оголена нога недбало спиралася на мужчину, який лежав перед нею, як раб, як собака. Мужчина з різкими, але правильними рисами, що відбивали глибоку меланхолію та віддане захоплення, дивився на неї догори мрійливими палаючими очима мученика. Цей мужчина, який служив підставкою для її ніг, був Северин, але без бороди, років на десять молодший.

— Венера у хутрі! — вигукнув я, вказуючи на картину. — Такою я і бачив її уві сні.

— Я також, — сказав Северин, — тільки я бачив свій сон із розплющеними очима.

— Як це?

— Та-а! Це дурна історія...

— Твоя картина, була, очевидно, причиною мого сну, — вів я далі, — але скажи мені, нарешті, як це так, що вона відіграла у твоєму житті якусь роль, і то, мабуть, вирішальну, як я це собі уявляю. Про решту я сподіваюся почути від тебе.

— А тепер поглянь на подібну картину, — сказав мій дивний приятель, не відповідаючи на моє запитання.

Інша картина була дуже вдалою копією відомої "Венери із дзеркалом" Тіціана з Дрезденської ґалереї.

— Що ти хочеш сказати?

Северин встав і вказав пальцем на хутро, у яке Тіціан одягнув свою богиню кохання.

— І тут "Венера у хутрі", — промовив він, ледь усміхаючись. — Я не думаю, що старий венеціець щось із цим пов'язував. Він лише написав портрет якоїсь благородної мессаліни і був настільки ввічливим, що дав тримати перед нею дзеркало, (у якому вона із холодним задоволенням

розглядає свої величні принади), Амурові, якому ця робота видається неприємною. Ця картина — суцільні мальовані лестощі. Вже пізніше один "знавець" доби рококко охрестив цю даму Венерою, а хутро деспотиці, у яке Тіціан загорнув свою модель радше зі страху перед нежиттю, ніж перед цнотливістю, стало символом тиранії та жорстокости, що притаманні жінці та її красі.

— Та досить; у своєму теперішньому вигляді картина видається найуїдливішою сатирою на наше кохання. Венера, яка на абстрактній Півночі, у холодному, як лід, християнському світі мусить загортатися у широке важке хутро, щоб не застудитись...

Северин засміявся й закурив ще одну сиґарету.

У цей час двері відчинилися й увійшла гарна повненька блондинка з розумними приязними очима, у чорному шовковому вбранні. Вона принесла нам до чаю холодне м'ясо та яйця. Северин взяв одне яйце і розбив його ножем. "Чи я тобі не казав, що хочу їх вареними на м'яко?" — закричав він так різко, що жіночка затремтіла.

— Але, любий Севцю... — промовила вона злякано.

— Шшшо "Севцю"?! — заверещав він. — Коритися мусиш, коритися, розумієш ти, чи ні! — і він вхопив з кілка на стіні батіг, який висів біля його зброї.

Гарненька молодичка, як перелякана козуля, швидко втекла з кімнати.

— Чекай, чекай, я ще тебе впіймаю! — кричав він їй услід.

— Але ж, Северине, — сказав я, кладучи свою руку на його, — як ти можеш так поводитися із такою гарненькою жіночкою!

— Ти тільки подивися на цю жінку, — відповів він, жартівливо підморгуючи. — Якщо б я її улещував, то вона би мені накинула на шию мотузку, але за те, що я виховую її батогом, вона мене шанує.

— Та ну що ти!

— От тобі й "та ну що ти!". Жінок так і треба дресирувати.

— Як на мене, живи собі хоч, як паша у своєму гаремі, але не будуй мені ніяких теорій...

— Чому ж ні, — сказав він. — Ніде так не пасує Ґетеве "Ти маєш бути чи молот, чи ковадло", як до стосунків мужчини та жінки. Це, між іншим, пані Венера вроїла уві сні й тобі. У пристрасті мужчини і полягає влада жінки, і вона вміє це використати, якщо мужчина не стережеться. Він має лише один вибір: бути тираном, або рабом жінки. Як тільки він віддається, то його голова відразу опиняється у ярмі, і він скоро відчує на собі батіг.

— Які дивні максими!

— Це зовсім не максими, а досвід, — заперечив він, похитуючи головою. — *Мене направду батожили,* я вилікувався — хочеш прочитати, як?

Він встав, взяв зі свого масивного письмового стола невеликий рукопис і поклав його переді мною на столик.

— Раніше ти питав мене про цю картину. Я тобі вже давно заборгував пояснення. Ось — читай!

Северин всівся біля каміна спиною до мене й видавалося, що він снить із розплющеними очима. Він знову став тихим, і знову заспівав камін, і самовар, і цвіркун у старих статечних стінах. А я розгорнув рукопис і прочитав: *"Сповідь надчуттєвої людини",* а на берегах манускрипта, як мотив, стояли відомі, дещо змінені слова із "Фавста":

Ех ти, жених надземно-земний,
Водить за ніс тебе жінка!

Мефістофель

Я перегорнув титульну сторінку й прочитав: "Все наступне я уклав зі свого тодішнього щоденника, бо своє минуле ніколи не можна зобразити зовсім неупереджено, та все має свої свіжі кольори, кольори сучасности".

Гоголь, російський Мольєр, каже (але де саме?), десь він там каже, що "справді комічна муза — та, у якої під усміхненою маскою течуть сльози".

Чудовий вислів!

Я відчуваю себе справді дивно, коли це пишу. Повітря мені видається виповненим захопливими пахощами квітів, які паморочать мою голову, й вона болить, дим з каміна корчиться й розростається переді мною до якихось постатей, маленьких сивобородих кобольдів, які насмішкувато показують на мене пальцями, червонощокі амурчики сидять верхи на спинці мого крісла й на моїх колінах, а я повинен усміхатися, навіть голосно сміятися, коли описую свої пригоди; та пишу я не звичайним чорнилом, а червоною кров'ю, що витікає із мого серця, бо всі старі, давно зарубцьовані рани на ньому відкрилися й воно стискається і болить, і то тут, то там падає на папір сльоза.

Ліниво спливають дні на карпатському курорті. Нікого не бачиш, і ніхто тебе не бачить. Тут так нудно, що починаєш писати ідилії. Я маю тут стільки вільного часу, що міг би

показати цілу картинну ґалерею, забезпечити театр новими п'єсами на цілий сезон, для доброго десятка віртуозів написати концерти, тріо та дуети, але — та про що ж це я говорю — мені, зрештою, вдається лише натягнути полотно картини, розрівняти аркуш паперу, розграфити нотні зошити, бо ж я — ах! жодного фальшивого встиду, друже Северине, бреши іншим; та тобі вже не вдасться збрехати самому собі. Отож я ніхто інший, як дилетант: дилетант у малярстві, у поезії, музиці, та ще в деяких так званих вільних мистецтвах, які в наші дні забезпечують своїм метрам прибутки міністра, ба, навіть якогось можновладця; та передусім я дилетант у житті. І дотепер я жив так, як малював та віршував, тобто я ніколи не зробив більше, ніж ґрунтування, ніж план, ніж перша дія, перша строфа. Є такі люди, що все починають, але ніколи не доводять до кінця. Я якраз така людина.

Та що це я розбалакався.

До справи.

Лежу я на своєму вікні й з'ясовую, що гніздечко, у якому я переживаю відчай, насправді надзвичайно поетичне — який вид із нього на блакитну, високу стіну гір, напоєне золотистими променями сонця, і гірські потоки в'ються по ній , немов срібні стрічки; і яке чисте та блакитне небо, що до нього здіймаються засніжені вершини; і які зелені та свіжі схили, вкриті лісом, луки, на яких пасуться маленькі отари, ген аж до жовтих хвиль жита, де стоять женці, які то зникають, то виринають знову.

Будинок, в якому я живу, стоїть чи то в якомусь парку, чи то у лісі, чи то у лісовій гущавині, називайте це, як хочете, але стоїть він дуже самотньо.

У ньому ніхто не живе, крім мене, однієї вдови зі Львова, і господині, мадам Тартаковської — маленької старенької жінки, яка щодня стає усе меншою й старшою, старого пса, який кульгає на одну лапу, та молодої кішки, яка постійно грається клубком ниток; цей клубок, як я припускаю, належить прекрасній вдові.

Ця вдова направду вродлива і дуже молода, їй найбільше двадцять чотири роки, і вона ще й багата. Вона мешкає на верхньому поверсі, а я на першому, на рівні землі. Її зелені жалюзі завжди опущені, в неї балкон, який увесь заріс зеленими виткими рослинами. Я ж тут внизу маю милу, затишну альтанку, у якій читаю й пишу, малюю й співаю, як пташок серед гілок. З альтанки я бачу балкон. Деколи я справді дивлюся догори. І тоді там час від часу за щільною зеленою сіткою мерехтить біле вбрання.

Правду кажучи, прекрасна пані там угорі цікавить мене дуже мало, бо я закоханий в іншу, та ще й закоханий дуже

нещасливо, ще нещасніше, ніж лицар Тоґґенбурґ, ніж Шевальє у Манон л'Еско, — бо моя кохана із... каменю.

У садку, в маленькій гущавині, є чарівна маленька галявина, на якій мирно пасеться пара приручених козуль. На цій галявинці стоїть кам'яне зображення Венери, оригінал якого, я думаю, є у Флоренції. Ця Венера — найвродливіша жінка, яку я бачив у своєму житті.

Та це направду не скаже багато, бо я бачив мало гарних жінок, та й жінок взагалі, і у коханні я дилетант, який ніколи не пішов далі, ніж ґрунтування, ніж перша дія.

Та й навіщо говорити в суперлятивах, ніби щось, що є прекрасним, може бути перевершене.

Досить того, ця Венера прекрасна, і я її кохаю, так пристрасно, так хворобливо щиро, так божевільно, як тільки можна кохати жінку, яка відповідає на кохання із незмінно спокійною, кам'яною усмішкою.

Так, я дослівно молюся до неї.

Я часто лежу під дахом із листя молодого бука, коли сонце припікає над ліском, і читаю. Свою холодну, жорстоку кохану я часто відвідую і вночі — тоді я стаю перед нею на коліна, притуливши обличчя до холодного каменю, на якому спочивають її ноги, й молюся до неї. Це неможливо описати — коли виринає місяць — він якраз стає повний — і пливе поміж деревами, а галявинка потопає у сріблястому серпанкові, богиня стоїть, ніби просвітлена, і здається, що вона купається у його м'якому світлі.

Одного разу, коли я повертався додому після молитви через алеї, які вели до будинку, то раптом побачив за зеленою ґалереєю жіночу постать, білу, як камінь, у місячному сяйві. На якусь хвилину мені видалося, що прекрасна жінка зглянулася наді мною, ожила і пішла за мною — але мене охопив невимовний страх, серце, здавалося, вискочить із грудей, і замість того, щоб... Ну, та я дилетант. Я зашпортався, як завжди, на другому вірші, ні, навпаки, я не зашпортався, я побіг так швидко, як тільки міг.

Який трафунок! Один єврей, який продає світлини, вкладає мені в руки зображення мого ідеалу. Це — невеликий аркуш, "Венера із дзеркалом" Тіціана. Що за жінка! Мені хочеться написати вірша. Ні! Я беру цей аркуш і пишу на ньому: *Венера у хутрі.*

Ти мерзнеш, а сама розпалюєш полум'я! Загорнися у хутро деспотиці, кому ж воно ще личить, як не тобі, жорстока богине краси й кохання!..

За хвилю я додав кілька рядків із Гете, які я якраз перед тим знайшов у "Параліпомені" до "Фавста":

А м у р о в і!
Оманлива крил пара,
І стріли — пазурі,
Сховались ріжки у хвості,
Він є, не сумнівайся,
Як і всі боги Греції,
Перебраний диявол.

Після цього я поставив світлину перед собою на столі, підпер її книжкою і почав розглядати.

Холодна грайливість, із якою ця чудова жінка прикривала свої принади темним соболевим хутром, суворість, жорстокість на мармуровому обличчі й захоплювали мене і наганяли страх одночасно.

Я знову беруся за перо. Пишу далі: "Кохати, бути коханим — що за щастя! Та проте наскільки ж блідне блиск цього супроти нестерпного блаженства поклонятися жінці, яка робить нас своєю іграшкою, блаженства бути рабом прекрасної жінки-тирана, що безжально топче нас ногами. І героїчний велетень Самсон знову віддався у руки Даліли, яка його зрадила, і вона зрадила його ще раз, і филистимляни зв'язали його перед нею і вибрали йому очі, якими він до останнього погляду, сповненого люті й кохання, вдивлявся у прекрасну зрадницю".

Сніданок я з'їв в альтанці, обплетеній деревником, і читав книгу Юдити, заздрив похмурому поганинові Олофернові через його царську жінку, яка знесла йому голову, і через його криваво-прекрасний кінець. "Господь його побив рукою жінки!"

Це речення шокувало мене.

"Які ці євреї негалантні", — думав я, — "навіть їхній Бог — він міг би вибирати й пристойніші слова, коли говорить про прекрасну стать!"

"Господь його побив рукою жінки", — повторював я собі. Ну, і що б це я мав вдіяти, щоби Бог мене так скарав?

Але ж на Бога! Знову приходить наша господиня, яка за ніч стала ще меншою, а там, нагорі, поміж зелених вусиків і ланцюжків рослин, знову видніється біле вбрання. Це Венера, чи вдова?

Цього разу — вдова, бо пані Тартаковська робить реверанс і просить мене від її імені дати щось цікаве для читання. Я біжу до своєї кімнати й квапливо хапаю кілька книжок.

Надто пізно я пригадую, що в одній з них лежить моя світлина з Венерою, і тепер та біла пані має її там, нагорі, разом із виливами моїх емоцій.

Що вона скаже про це?
Я чую, як вона сміється.
Чи не з мене?

Повний місяць! Ось він вже виглядає з-понад верхівок низьких ялиць, що густо насаджені довкола парку, і срібне повітря наповнює терасу, дерева, усе довкілля, аж ген, куди сягає око, плавно зникаючи у далині, як рухливі струмки.

Я не можу цьому протистояти, мене щось манить і кличе, я знову вбираюся і йду в сад.

Мене тягне туди, на галявинку, тягне до неї, до моєї богині, моєї коханої.

Ніч холодна. Мене морозить. Важке повітря п'янить пахощами квітів та лісу.

Яке свято! Яка музика навкруги! Схлипує соловейко. Ледь видно слабке блакитне мерехтіння зірок. Галявинка видається гладкою, як дзеркало, як крижана поверхня ставка.

Велично здіймається сяюча фігура Венери.

Але... що це?

З мармурових плечей богині спадає велике темне хутро — я стаю як укопаний і зачудовано дивлюся на неї, мене знову охоплює отой невимовний страх, і я втікаю.

Прискорюю свої кроки, і тут помічаю, що побіг не тією алеєю, і коли хочу повернути серед зелені у бічний перехід, то там на кам'яній лавці сидить переді мною Венера, прекрасна жінка з каменю, ні, справжня богиня кохання, теплокровна, я навіть чую її пульс. Так-так, вона стала для мене живою, як ота статуя, що почала дихати для свого творця. Правда, це чудо здійснилося лише наполовину, її біле волосся ще видається, кам'яним, а її біле вбрання мерехтить, як місячне сяйво — (може, це атлас?) — а з її плечей спадає темне хутро... Та її вуста вже червоні, щоки рожевіють, а в очах я зустрічаю два диявольські зеленкуваті промені — і ось вона сміється!

Її сміх такий загадковий, він — ах! Його неможливо описати, він спирає мені дух, я біжу далі й мушу за кілька кроків знову й знову переводити подих. Цей сміх переслідує мене і у похмурих переходах серед зелені листяних дерев, і на світлих галявинах, аж у гущавину, куди ледве пробивається місячне сяйво. Я вже більше не знаходжу дороги, блукаю довкола, а холодні краплі виблискують, мов перли, на моєму чолі.

Нарешті я зупиняюся й веду короткий монолог.

Він звучить... справді, наодинці із собою людина або дуже люб'язна, або ж дуже груба.

Отож я й кажу собі: "Осле!"

Це слово справляє дивовижну дію, ніби чародійське заклинання, що рятує мене і приводить до тями.

Я відразу заспокоююся.

Із задоволенням повторюю: "Осле!"

Знову я бачу все чітко й ясно — ось тут водограйчик, он там букова алея, аж ген будинок, до якого я тепер поволі наближаюся.

І тут, знову зовсім несподівано, за зеленою, освітленою місяцем, ніби вишитою сріблом стіною — біла постать, прекрасна жінка із каменю, якій я поклоняюся, якої я боюся, від якої я втікаю.

Кілька кроків — і я вже в будинку, переводжу дух і роздумую.

Ну хто ж я такий тепер: маленький дилетант чи великий осел?

Ранок спекотний, у повітрі душно, воно напоєне збудливими пахощами. Я знову сиджу у своїй альтанці й читаю в "Одіссеї" про спокусливу чарівницю, яка перетворює своїх поклонників у диких звірів. Чудова картина античного кохання.

Тихо шелестять гілки та трав'яні стебла, шелестять сторінки моєї книги, щось шелестить на терасі.

Жіноче вбрання...

Ось вона, Венера, але без хутра — ні, цього разу це вдова — та ні, це Венера. О! Що за жінка!

Ось стоїть вона там у легкому, білому ранковому одязі й дивиться на мене. Якою ж поетичною й принадною одночасно видається її делікатна постать. Вона не велика, але й не маленька, а голівка — радше чарівна й пікантна, в дусі епохи маркізів у Франції, ніж прекрасна в прямому розумінні. А як вона зачаровує, яка м'якість і яка чарівна пустотливість виграють довкола цих досить великих вуст — шкіра настільки ніжна, що всюди проглядають блакитні прожилки, проглядають і через муслін, що прикриває руки й груди. А як пишно закручене це руде волосся — так-так, воно руде, а не біляве чи золотисте, і як же демонічно, і водночас мило виграє воно на її шиї, і ось мене зустрічають її очі, немов зелені блискавки, справді, вони зелені, ці очі, їх м'яку силу неможливо передати — вони зелені, як коштовне каміння, як глибокі, бездонні гірські озера.

Вона зауважує моє збентеження, яке зробило мене негречним: я й далі сиджу і досі не скинув з голови шапку.

Вона лукаво усміхається.

Нарешті я підводжуся й вітаюся з нею. Жінка наближається й вибухає голосним, майже дитячим сміхом.

Я заїкаюся так, як може заїкатися тільки маленький дилетант або великий осел.

Отак ми й знайомимося.

Богиня питає про моє ім'я й називає своє.

Її звати Ванда фон Дунаєв.

Вона справді моя Венера.

— Але, мадам, як Вам прийшла до голови така думка?

— Завдяки маленькій світлині, яка лежала у Вашій книжці...

— Я забув про це.

— Ці загадкові зауваження на звороті...

— Чому загадкові?

Вона глянула на мене. "Я завжди хотіла познайомитися колись зі справжнім мрійником — заради різноманітности... От, Ви мені здаєтесь після цього одним із найнестримніших".

— Милостива пані, насправді... — і знову це фатальне осляче заїкання, і до того ж я червонію, як шістнадцятирічний юнак, тоді коли я на добрих десять років старший...

— Сьогодні уночі Ви злякалися мене.

— Справді, річ у тому... Але чи не зволите сісти?

Вона сідає й насолоджується моїм страхом — бо ж я боюся її тепер, при світлі дня, ще більше — зачаровуюча усмішка пробігає над її верхньою губою.

— Ви розглядаєте кохання і передусім жінку, — почала вона, — як щось вороже, щось, від чого Ви, хоч і даремно, захищаєтесь, але могутність чого Ви сприймаєте як солодку муку, як млосну жорстокість. Погляд цілком сучасний.

— Однак Ви його не поділяєте...

— Не поділяю, — запально й рішуче відповіла вона й похитала головою так, що її кучері здійнялись, мов червоні язики полум'я.

— Для мене весела чуттєвість гелленів є радістю без страждань — це ідеал, який я прагну втілити у своєму житті. Бо в те кохання, яке проповідують християнство, сучасні люди, оті рицарі духа, я не вірю. Так-так, придивіться до мене, я набагато гірша, ніж якась єретичка, я — язичниця.

Чи довго, думаєш ти, роздумувала богиня кохання,
Коли вподобала Анхіза в гаю на Ідейській горі?

Я завжди захоплювалася цими рядками із Ґетевої "Римської елегії". У природі є лише оте кохання героїчного часу, коли "боги і богині закохувались". У ті часи

Пристрасть за поглядом йшла,
Втіха ішла за жагою.

Все інше — надумане, нещире, брехливе. Через християнство, жорстока емблема якого — хрест, завжди була для мене чимось жахливим, — через нього в природу та її невинні прагнення було занесено щось чуже й вороже.

Боротьба духа зі світом чуттєвого — це євангеліє сучасности. Від нього мені нічого не треба.

— Так, Ваше місце мало би бути на Олімпі, — відповів я, — але ми, сучасні люди, не любимо античної веселости, особливо в коханні. Думка про те, щоб жінку, хай навіть і якусь Аспазію, розділяти з іншими, нас обурює. Ми такі ж ревниві, як і наш Бог. Ось чому ім'я прекрасної Френи стало для нас лайливим словом. Ми надаємо перевагу якійсь бідній, безбарвній дівчині в стилі Гольбейна, яка належить лише нам, перед античною Венерою, яка хоч і є божественно прекрасною, але сьогодні кохає Анхіза, завтра Паріса, а післязавтра Адоніса. І якщо природа у нас і тріумфує, якщо ми у палаючій пристрасті й віддаємося такій жінці, то її весела любовна пристрасть видається нам демонічною силою, жорстокістю, й ми вбачаємо у нашому блаженстві гріх, який повинні спокутувати.

— Отже, і Ви захоплюєтеся сучасною жінкою? Отими бідними істеричними жінками, які у сомнабулічному гоні за вимріяним чоловічим ідеалом не вміють оцінити найкращого мужчину і посеред постійних сліз та схлипувань щодня скривджують свої християнські обов'язки, обдурюють, самі обдурені, знову й знову шукають, вибирають і відкидають, і ніколи не є щасливими самі, і нікого не ощасливлюють, нарікають на долю, замість того, щоб спокійно зізнатися собі: "Я хочу кохати й жити так, як жили колись Єлена й Аспазія". Природа не знає якоїсь постійности у стосунках чоловіка й жінки.

— Мила пані...

— Дозвольте, я закінчу. Річ лише в еґоїзмі мужчини, який хоче жінку заховати, як якийсь скарб. Усі спроби, через священні церемонії, присяги й угоди принести постійність у щось наймінливіше з усього, що є мінливому людському бутті — у кохання — всі ці спроби зазнали невдачі. Ви ж не можете заперечувати, що наш християнський світ розкладається?

— Але ж...

— Але ж того єдиного, хто постає проти настроїв суспільства, виштовхують, таврують, каменують, хочете Ви сказати. Та добре. Зважуся твердити, що мої принципи направду язичницькі, я хотіла би відповідно до них прожити своє життя. Я зрікаюся Вашого лицемірного респекту і надаю перевагу тому, щоби бути щасливою. Винахідники християнського

шлюбу добре вчинили, коли до нього винайшли ще й безсмертя. Утім, не думаю про те, щоби жити вічно, і коли мені з останнім подихом настане кінець на цьому світі, то що мені з того, чи мій дух співатиме в ангельських хорах, а чи порох мій живитиме нові істоти? Якщо ж я помру такою, як є, то з якої рації я мушу тоді від чогось відмовлятися? Належати мужчині, якого я не знаю, якого не кохаю, лише тому, що колись його кохала? Ні, я не буду ні від чого відрікатися, я покохаю кожного, хто мені подобається, і зроблю щасливим кожного, хто мене кохає. Хіба це погано? Зовсім ні, принаймні це набагато ліпше, ніж коли б я жорстоко тішилася тими муками, які збуджують мої принади, цнотливо відвертаючись від того нещасного, який знемагає по мені. Я молода, багата й вродлива, і такою, як я є, я й живу — радісно, заради утіх, заради задоволення.

У той час, коли вона говорила, і її очі лукаво блищали, я взяв її руки, не маючи жодного поняття, що мені з ними робити, але як справжній дилетант, я квапливо їх відпустив.

— Ваша щирість, — промовив я, — мене захоплює, та й не тільки вона...

І знову це кляте дилетантство, яке стягує мені зашморгом горло.

— Що Ви хотіли сказати?

— Що я хотів сказати... я хотів... Вибачте, моя мила — я Вас перебив.

— У чому річ?

Довга пауза. З усією певністю, вона веде довгий внутрішній монолог, який моєю мовою можна перекласти одним словом — "осел".

— Якщо дозволите, пані, — почав я нарешті, — як Ви дійшли до таких думок?

— Дуже просто. Мій батько був розумною людиною. Від колиски я була оточена копіями античних скульптур, коли мені було десять років, я читала Жіля Бляса, а коли дванадцять — про Орлеанську Діву. Якщо інші у дитинстві називали своїх друзів "Мізинчиком", "Синьою Бородою", "Попелюшкою", то я назвала їх "Аполлоном", "Геркулесом", та "Лаокооном". Мій чоловік був радісною, сонячною натурою. Навіть невиліковна недуга, на яку він захворів відразу після нашого одруження, не могла надовго затьмарити його чоло. Ще й у ніч перед своєю смертю він потягнув мене до ліжка, а упродовж багатьох місяців, які він провів, помираючи у кріслі-гойдалці, часто говорив мені, жартуючи: "Ну, ти вже маєш якогось коханка?". Я паленіла від сорому. "Не обдурюй мене, — додавав часом він, — я вважаю це жахливим, але знайди собі якогось гарного мужчину, або краще

відразу й багатьох. Ти красива жінка, але ще напівдитина, і тобі треба іграшку".

Вам, мабуть, не треба казати, що я, поки він жив, не мала жодного коханка, та досить про це, він виховав мене тим, ким я є — грекинею.

— Богинею, — виправив я.

Вона усміхнулася: "Якою саме?"

— Венерою!

Вона погрозила пальчиком і насупила брови. "Врешті-решт, навіть Венерою у хутрі. Зачекайте лишень — у мене є велике хутро, яким я і вночі можу накрити Вас усього, я впіймаю Вас у нього, як у сіті".

— І Ви вірите, — промовив я швидко, бо до голови мені прийшло щось, що я вважав за дуже цікаву думку, хоча вона й була досить банальною і не дуже вишуканою, — Ви вірите, що Ваші ідеї можна здійснити у наш час, що Венера може безкарно блукати у своїй неприкритій красі й радості серед залізниць та телеграфних стовпів?

— *Неприкритою*, звичайно ж, не може, але в хутрі — так, — вигукнула вона, сміючись. — Ви би не хотіли глянути на моє?

— Але тоді...

— Що тоді?

— Вродливі, вільні, веселі та щасливі люди, якими були греки, можливі лише тоді, коли вони мають рабів, які виконують для них непоетичні житейські справи, й передовсім працюють на них.

— Звичайно, — відповіла вона грайливо, — але такій олімпійській богині, як я, треба ціле військо рабів. Так що Ви також стережіться мене.

— Чому?

Я й сам перелякався тієї сміливости, з якою у мене вихопилося оте "Чому?". Вона ж натомість зовсім не злякалася, а трохи розтулила свої вуста, так що стало видно її маленькі білі зуби, й заговорила, ніби між іншим, про щось, що й уваги не варте: "А Ви б не хотіли бути моїм рабом?"

— У коханні не буває жодної рівности, — відповів я урочисто й серйозно, — але якщо вже я маю вибір, панувати, чи стати упокореним, то мені видається набагато захопливішим бути рабом прекрасної жінки. Але де ж я маю шукати її, таку, яка не дріб'язковими сварками здобуває впливи, а вміє панувати спокійно й самовпевнено, навіть твердо?

— Це було б, зрештою, не так вже й важко.

— Ви так вважаєте?

— Я, наприклад, — вона засміялася й відхилилася далеко назад, — я маю талант деспотиці, хутра у мене теж є — а Ви сьогодні вночі справді мене злякалися?

— Справді.
— А зараз?
— Зараз... Зараз я боюся Вас по-справжньому!

Ми щодня разом, я і Венера. Ми проводимо разом багато часу: снідаємо у моїй альтанці, обплетеній деревником, п'ємо чай у її маленькому салоні, де я маю нагоду розкрити перед нею всі свої дуже-дуже скромні таланти. Навіщо б я вчився всіх наук, пробував сили у всіх мистецтвах, якби не був здатний розважити милу маленьку жіночку...

Але ця жіночка не така вже й маленька, і вона мені несамовито подобається. Сьогодні я малював її, і лише тоді я побачив дуже виразно, як мало пасує сучасний одяг до цієї голівки-камеї.

У її рисах мало римського, але багато грецького.

Раз мені хочеться малювати її як Психею, а раз як Астарту, залежно від того, чи її очі набувають мрійливо-одухотвореного, а чи отого напівзнеможеного, напівспопеляючого, втомлено-хтивого виразу, але вона хоче, щоб це був портрет.

Що ж, я одягну її у хутро.

Як тільки я міг сумніватися хоча б хвилину! Кому ж пасує це князівське хутро, як не їй?

Учора ввечері я був у неї й читав їй римські елегії. Потім я відклав книгу і дещо прочитав напам'ять. Вона виглядала задоволеною, ба більше, вона не відводила очей від моїх вуст, і її груди здіймалися раз у раз.

Чи, може, я помилився?

Дощ меланхолійно стукав у шибку, у каміні по-зимовому потріскував вогонь, і мені стало так затишно біля неї, що я на хвилю втратив будь-який страх перед прекрасною жінкою й поцілував їй руку, і вона мені це дозволила.

Потім я сів біля її ніг і прочитав невеликого вірша, якого написав для неї:

Венеро в хутрі,
Постав ногу на свого раба,
По-диявольськи прекрасна мітична жінко,
Розтягнувшись своїм мармуровим тілом
Під міртами й агавами.

Ну-ось, і так далі! Цього разу я справді вийшов поза першу строфу, але того вечора я за її наказом віддав їй

вірша, і тепер не маю жодної копії, і сьогодні, коли я роблю виписки зі свого щоденника, мені спадає на гадку лише ця строфа.

Я маю дуже своєрідне відчуття. Я не вірю, що закохався у Венеру, принаймні під час нашої першої зустрічі у мене не було отих блискавичних спалахів пристрасти, з якої починається закоханість. Але я відчуваю, що її незвичайна, справді божественна краса поступово накладає на мене якусь магічну петлю. Це не подібне на якусь сердечну прихильність, яка народжується у мені, це якась психічна покора, яка, повільно, але дедалі все повніше захоплює.

Щодня я страждаю усе більше — а вона — вона з цього лише сміється.

Сьогодні вона раптом сказала мені, без будь-якого приводу: "Ви мене цікавите. Більшість мужчин такі посередні, без поривань, без поезії. А у Вас є глибина й захоплення, і передовсім серйозність, яка мені приємна. Я могла би Вас покохати".

Після короткої, але сильної зливи ми разом ідемо на галявинку до скульптури Венери. Довкола парує земля, туман здіймається до неба, як жертовний дим, у повітрі повисла розірвана веселка, з дерев все ще крапає вода, але горобці та зяблики вже перескакують з гілки на гілку і голосно цвірінькають, ніби дуже тішаться з чогось. Усе довкола напоєне свіжими пахощами. Ми не можемо перейти всю галявину, бо вона ще зовсім мокра, і виглядає, як маленький ставок, осяяний сонцем, з рухливої поверхні якого виростає богиня кохання, а довкола її голови танцює рій комарів, що, теж осяяний сонцем, зависає, немов німб.

Ванда дуже тішилася чудовому видовищу й тому, що на лавках в алеї ще є вода. Щоб трохи відпочити, Ванда спирається на мою руку, і якась солодка втома лежить в усьому її єстві, очі в неї напівзаплющені, а подих торкається моїх щік.

Я беру її руку — як мені це вдається, направду не знаю, — і питаю:

— Ви б могли мене покохати?

— Чому ж ні, — відповідає вона й дозволяє своєму спокійному, променистому поглядові спочити на мені, — але ненадовго.

Наступної хвилі я стаю перед нею на коліна і притискаю своє палаюче обличчя до пахучого мусліну її сукні.

— Але ж, Северине, — це непристойно, — вигукує вона.

Та я беру її маленьку ніжку й торкаюся вустами.

— Ви стаєте ще непристойнішим! — знову вигукує вона, вивільняється і швидкими кроками втікає до будинку, а її чудовий черевичок залишається в моїх руках.

Що це? Якесь передвістя?

Увесь день я не наважувався підходити до неї. Під вечір, коли я сидів у своїй альтанці, пікантна руда голівка Ванди раптом виглянула крізь витку зелень балкона. "Чому Ви не приходите?", — нетерпляче гукнула вона згори.

Я швидко побіг сходами догори. Тут я знову втратив відвагу і постукав зовсім тихо. Вона не запросила мене увійти досередини, а відчинила двері і вийшла на поріг сама.

— Де мій черевичок?

— Він... я... я хочу..., — почав заїкатися я.

— Принесіть його, ми разом вип'ємо чаю, і поговоримо.

Коли я повернувся, вона поралася біля самовара. Я урочисто поставив черевичок на стіл і став у куток, як дитина, що очікує покарання.

Я помітив, як вона наморщила чоло, лінія її уст стала суворою і владною, і це привело мене у захват.

Несподівано вона зайшлася сміхом.

— Отже, Ви справді закохані... у мене?

— Так, і я страждаю більше, ніж Вам здається.

— Ви страждаєте, — знову засміялася вона.

Я був обурений, осоромлений, знищений — але це було зовсім ні до чого.

— Чому? — продовжувала вона. — Я добра до Вас, від усього серця добра. — Вона простягнула мені руку й дуже приязно подивилася на мене.

— І Ви згодні стати моєю дружиною?

Ванда глянула на мене — так-так, як це вона на мене глянула? — мені здається, що передовсім здивовано, а потім трохи глузливо.

— Звідки у Вас раптом стільки відваги? — запитала вона.

— Відваги?

— Так, відваги одружитися взагалі, і особливо зі мною, — вона піднесла догори черевичок. — Ви так швидко потоваришували з ним? Але без жартів. Ви справді хочете одружитися зі мною?

— Так.

— Що ж, Северине, це серйозна справа. Я вірю, що Ви мене кохаєте, і я Вас також кохаю, і що ще краще, ми цікаві одне одному, і немає жодної небезпеки, що ми одне одному швидко набриднемо — але ж Ви знаєте, я — легковажна жінка, і саме тому я підходжу до шлюбу дуже серйозно, і вже коли я беру на себе якісь обов'язки, то хочу їх виконати. Проте я боюся — але ні — Вам має бути боляче це почути.

— Прошу Вас, будьте щирими зі мною, — заперечив я.

— Отож, правду кажучи, я не впевнена, що можу кохати одного мужчину довше, ніж...,

Вона граціозно схилила набік свою голівку й замислилася.

— Рік?

— Та ну що Ви — десь так з місяць.

— Навіть мене?

— Ну, Вас — Вас, мабуть, два.

— Два місяці! — скрикнув я.

— Два місяці — це дуже довго.

— Мадам, це більше, ніж антично.

— От бачите, Ви не любите правди.

Ванда перейшлася кімнатою, нахилилася до каміна й розглядала мене, спираючись рукою на карниз.

— Ну і що ж мені з Вами робити? — знову почала вона.

— Все, що завгодно, — покірно відповів я. — Те, що принесе Вам утіху.

— Ви непослідовні! — вигукнула вона. — Спочатку Ви хочете мене за дружину, а потім віддаєтеся мені, як іграшка.

— Вандо, я Вас кохаю.

— У такому разі ми знову там, де почали. Ви мене кохаєте і хочете мене за дружину, а я ж не хочу вступати в жодний новий шлюб, бо сумніваюся у тривалості своїх і Ваших почуттів.

— А якщо б я хотів зважитися на шлюб з Вами? — відповів я.

— Але це ще залежить від того, чи хочу зважитися на це з Вами я, — сказала вона спокійно. — Можу собі дуже добре уявити, що я належу все життя одному мужчині, але це мав би бути цільний чоловік, який мені імпонує, який підкоряє мене силою своєї особистости, розумієте? А кожен мужчина — я це знаю — як тільки закохається, стає слабким, догідливим, смішним, віддається у руки жінки, стає перед нею навколішки. Між тим я могла би довго кохати лише того, перед ким би клякала сама. Та Ви стали мені таким милим, що я хочу спробувати.

Я припадаю до її ніг.

— Боже мій! Ви вже на колінах, — каже вона насмішкувато. — Добре ж Ви починаєте. — Вона продовжувала, коли

я знову піднявся. — Я даю Вам рік часу, щоби мене завоювати, щоби переконати мене, що ми пасуємо одне одному, що ми можемо жити разом. Якщо Вам це вдасться, тоді я стану Вашою дружиною, і тоді, Северине, я буду такою дружиною, яка виконуватиме свої обов'язки строго й сумлінно. Протягом цього року ми будемо жити, як у шлюбі...

Кров вдарила мені в голову.

Її очі теж загорілися. "Ми будемо жити разом, — вела вона далі, — ділити всі наші звички, щоби побачити, чи можемо ми зжитися. Надаю Вам всі права чоловіка, поклонника, друга. Ви задоволені?"

— Та я мушу бути задоволеним.

— Ви нічого не мусите.

— Ну то я хочу...

— Чудово. Це слова мужчини. Ось Вам моя рука.

Вже десять днів я ні на хвилю не розлучався з нею, за винятком ночей. Я міг постійно дивитися їй у вічі, тримати її за руки, прислухатися до її слів, всюди її супроводжувати. Моє кохання видається мені глибокою, бездонною прірвою, у яку я все більше падаю, з якої мене тепер вже ніщо не зможе врятувати.

Сьогодні пополудні ми лежали на галявині біля підніжжя статуї Венери. Я рвав квіти й кидав Ванді на коліна, а вона плела із них вінки, якими ми прикрашали нашу богиню.

Раптом Ванда глянула на мене так своєрідно, так запаморочливо, що пристрасть охопила мене, немов полум'я. Більше не володіючи собою, я обхопив її руками й притулився до її вуст — вона притиснула мене до своїх грудей, які здіймалися від хвилювання.

— Ви не ображаєтеся? — запитав я.

— Я ніколи не ображаюсь на те, що є природним, — відповіла вона. — Я лише боюся, що Ви страждаєте.

— О, я жахливо страждаю.

— Бідний друже, — вона прибрала мені з чола розхристане волосся, — я сподіваюся, що це — не моя вина.

— Ні, — відповів я, — і все-таки моє кохання до Вас стало якимось божевіллям. Думка про те, що я можу Вас втратити, — і, мабуть, справді втрачу — ця думка мучить мене і вдень, і вночі.

— Але ж Ви ще навіть не володієте мною, — сказала Ванда й подивилася на мене тим вібруючим, вологим, поглинаючим поглядом, який мене вже якось причарував. Потім вона підвелася і поклала своїми маленькими прозорими

ручками вінок із блакитних анемон на білі кучері Венери. Майже проти своєї волі я обхопив руками тіло Ванди.

— Я не можу більше без тебе, прекрасна жінко, — сказав я, — повір мені, лише цей єдиний раз повір мені, це не порожня фраза, не фантазія, я відчуваю на всю глибину моїх почуттів, як моє життя пов'язане із твоїм. О! Якщо ти розлучишся зі мною, я загину.

— Але ж це зовсім не потрібно, дурнику, бо я кохаю тебе, — вона взяла мене за підборіддя. — Який ти дурненький!

— Але ж ти хочеш бути моєю лише за певних умов, тоді як я належу тобі без жодних...

— Це не добре, Северине, — відповіла вона майже злякано, — хіба ж Ви мене не знаєте, хіба ж Ви взагалі не хочете збагнути мене? Я добра, якщо зі мною поводяться серйозно й розважливо, але коли мені занадто віддаються, я стаю зарозумілою.

— Будь зарозумілою, будь деспотичною, — вигукнув я у стані повної екзальтації, — тільки будь моєю, будь моєю назавжди! — Я впав до її ніг і обхопив її коліна.

— Це добре не закінчиться, друже мій! — промовила вона серйозно, не рухаючись.

— О! Хай цьому власне ніколи не буде кінця! — вигукнув я схвильовано, навіть запально. — Нас може розділити лише смерть. Якщо ти не можеш бути моєю, тільки моєю і то назавжди, то я хочу бути твоїм рабом, служити тобі, все від тебе стерпіти, лише не відштовхуй мене від себе.

— Та зберіться ж, — сказала вона, нахилилася до мене й поцілувала в чоло. — Я прихильна до Вас від всього серця, але це не той шлях, яким мене можна завоювати, яким мене можна затримати.

— Я хочу робити все, все, що Ви хочете, тільки щоб Вас не втратити, — закричав я, — лише не це, цієї думки я більше стерпіти не можу.

— Та встаньте ж.

Я підкорився.

— Ви направду загадкова людина, — вела далі Ванда. — Отже, Ви хочете володіти мною за будь-яку ціну?

— Так, за будь-яку.

— Але ж яку цінність мало б для Вас володіння мною, наприклад, — вона роздумувала, в її очах з'явилося щось підступне, зловісне, — коли я Вас зовсім не кохатиму, коли я належатиму комусь іншому?

Я затремтів... Потім я глянув на неї, вона стояла переді мною така сильна й самовпевнена, і її очі світилися холодним блиском.

— Бачите, — вела вона далі, — Ви лякаєтеся самої думки про це!. — Раптом мила усмішка осяяла її обличчя.

— Так, мене охоплює жах, коли я собі живо уявляю, що жінка, яку я кохаю, яка відповіла на моє кохання, без жалю до мене віддається комусь іншому. Але чи маю я вибір? Якщо я кохаю цю жінку, кохаю до безтями, то чи маю я гордо повернутися до неї спиною і піти в землю разом зі своєю хвалькуватою силою, а чи маю пустити собі кулю в голову? У мене є два жіночі ідеали. Якщо я не можу знайти свій благородний, сонячний ідеал, жінку, яка ділить зі мною вірно й прихильно мою долю, то не треба нічого половинчастого або безбарвного! Тоді я б радше хотів віддатися жінці без будь-яких цнот, без вірности, без милосердя. Така жінка у всій своїй егоїстичній величі — це теж ідеал. Якщо я не можу насолоджуватися щастям кохання, то я хочу випити до дна його болі, його муки. А потім ще я хочу, щоб жінка, яку я кохаю, поводилася зі мною безжально, щоб вона мене зраджувала — і то що жорстокіше, то краще. Це — теж насолода!

— Та чи Ви при своєму розумі! — вигукнула Ванда.

— Я так кохаю Вас всією душею, — продовжував я, — що Ваша близькість, Ваша атмосфера для мене просто необхідні, якщо я ще маю трохи жити. Отож вибирайте між моїми ідеалами. Робіть зі мною, що Вам завгодно — свого чоловіка, або свого раба.

— Що ж, добре, — сказала Ванда, насуплюючи вузькі, але енергійно вигнуті брови, — мені здається, це дуже весело: повністю володіти мужчиною, який мене цікавить і кохає. Принаймні не буде нудно. Ви були настільки необережними, що вибір залишили мені. Отже, я вибираю: я хочу, щоби Ви були моїм рабом, я зроблю із Вас свою іграшку!

— О! Зробіть це, — вигукнув я, здригаючись і захоплюючись, — якщо шлюб може бути заснований лише на повній рівності та згоді, то натомість велика пристрасть виникає через суперечності. Ми й є такими протилежностями, що стоять одна проти одної майже вороже. Ось звідси у мене це кохання, яке є частково ненавистю, а частково страхом. Але у таких стосунках один може бути лише молотом, а другий ковадлом. Я хочу бути отим ковадлом. Я не міг би кохати, якби я дивився на кохану згори додолу. Я хочу поклонятися жінці і можу це робити лише тоді, коли вона буде жорстока зі мною.

— Але ж, Северине, — заперечила Ванда майже розгнівано, — Ви вважаєте, що я здатна з людиною, яка мене так кохає, з Вами, кого я кохаю, поводитися жорстоко?

— Та чому ж ні, якщо я Вам через це ще більше поклонятимусь? *Можна по-справжньому кохати лише того, хто стоїть над нами*, жінку, яка підкоряє нас вродою, темпераментом, духом, силою волі, яка стає нашою деспотицею.

— Отже те, що інших відштовхує, Вас приваблює?

— Так. І у цьому моя винятковість.

— Та, зрештою, у всіх Ваших пасіях немає нічого такого особливого й незвичайного, бо кому не подобається красиве хутро, і кожен знає й відчуває, якими близькоспорідненими є хіть та жорстокість.

— У мене це досягло найвищого ступеня, — відповів я.

— Це означає, що розум не має над Вами влади, Ви м'яка, податлива, чуттєва натура.

— А чи не були й мученики м'якими чуттєвими натурами?

— Мученики?

— Навпаки, вони були *надчуттєвими людьми*, які знаходили насолоду в стражданнях, які шукали страшних мук, ба, й смерти, так, як інші шукають радости. Я також така *надчуттєва істота*, пані.

— Лише пильнуйте, щоб Ви не стали мучеником кохання, *мучеником жінки*.

Темної, духмяної літньої ночі ми сидимо на маленькому балконі Ванди. Над нами подвійний дах — спершу зелений — стеля з в'юнких рослин, а далі — всіяний міріадами зір дах неба. З парку долинає тихий, схлипуючий і закоханий голос, приманка кішки, а я сиджу на стільчику біля ніг моєї богині й розповідаю їй про своє дитинство.

— І всі ці особливості були виражені у Вас вже тоді? — запитала Ванда.

— Певно, що так, я не пригадую, коли б у мене їх не було, вже навіть у колисці — так розповідала мені мати — я був надчуттєвим, я нехтував здоровими грудьми годувальниці, і мене треба було годувати козячим молоком. Малим хлопчиком я виявляв загадкову сором'язливість перед жінками, у якій насправді було незвичайне зацікавлення ними. Сіре склепіння і напівтемрява церкви лякали мене, перед сяючими вівтарями та образами мене охоплював справжній страх. Натомість я потайки підкрадався, як до забороненого задоволення, до Венери з гіпсу, що стояла у невеликому приміщенні батькової бібліотеки, ставав перед нею на коліна і проказував молитви, яких мене навчили — "Отче наш", "Богородице, Діво" і "Вірую".

Одного разу вночі я встав з ліжка і пішов до неї. Молодий місяць світив мені і освітлював богиню холодним блідо-блакитним світлом. Я впав перед нею долілиць і цілував її холодні ноги так, як я це бачив у наших селян, коли вони цілували ноги мертвого Спасителя.

Мене охопило непереможне бажання.

Я підвівся, обняв прекрасне холодне тіло й поцілував холодні вуста, та тут мене охопив глибокий жах, і я втік. Уві сні мені здавалося, ніби богиня стоїть перед моїм ліжком і погрожує мені рукою.

До школи мене послали рано, так що незабаром я вступив до гімназії і з пристрастю схоплював все, що обіцяло відкрити мені античний світ. Досить скоро з богами Греції я познайомився ближче, ніж з релігією Ісуса. Разом з Парісом я віддавав Венері доленосне яблуко, я бачив палаючу Трою і йшов за Одіссеєм у його поневіряннях. Праобрази всього прекрасного залягли глибоко у моїй душі, так що у тому віці, коли інші хлопці поводяться грубо і непристойно, я виявляв непереможну відразу до всього низького, буденного, негарного.

Проте чимось особливо низьким та непристойним дозріваючому юнакові видавалося кохання до жінки — кохання таке, яким воно виглядало йому спочатку у всій повсякденності. Я уникав будь-якого контакту із прекрасною статтю, одне слово, я був надчуттєвим аж до божевілля.

Коли мені було чотирнадцять років, до моєї матері прийшла на службу новенька покоївка — юна, гарненька, з округлими формами. Одного ранку, коли я студіював свого Таціта й захоплювався чеснотами давніх германців, ця мала замітала біля мене. Раптом вона зупинилась, з віником в руці нахилилась до мене, і пара пухких, свіжих, чудових вуст торкнулися моїх. Поцілунок маленької закоханої кішечки пройняв мене, але я підняв "Германію", як щит проти спокусниці, і, обурений, вибіг з кімнати.

Ванда зайшлася голосним сміхом: "Ви чоловік, якого ще треба пошукати. Але продовжуйте!"

— Ще одна сцена з тих часів залишилася для мене незабутньою, — розповідав я далі. — Графиня Соболь, моя далека тітка, відвідувала моїх батьків. Це була маєстатична, вродлива жінка, з чарівною усмішкою. Та я ненавидів її, бо у родині її вважали чимось на зразок мессаліни, я поводився з нею так невиховано, злісно і незграбно, як тільки міг.

Якось мої батьки поїхали до повітового містечка. Тітка вирішила скористатися їхньою відсутністю і влаштувала наді мною судилище. Вона у своїй обшитій хутром кацабайці несподівано увійшла до мене, а за нею кухарка, служниця з кухні і та маленька киця, якою я знехтував. Багато не питаючись, вони схопили мене і, незважаючи на мій бурхливий опір, зв'язали мені руки й ноги. Потім тітка засукала рукави і зі злим сміхом почала сікти мене великою різкою. Вона робила це так вправно, що мені аж кров

бризнула, і я, зрештою, незважаючи на геройську відвагу, закричав, заплакав і почав благати про помилування.

Тоді вона дозволила мене розв'язати, але я мусив на колінах дякувати їй за кару і цілувати руку.

Ну, подивіться тепер лишень на надчуттєвого дурня! Під різкою вродливої, розкішної красуні, яка у своїй хутряній блюзці видавалася мені розлюченою царицею, у мені прокинулось почуття до жінки, і моя тітка здавалася мені відтоді найчарівнішою жінкою на Божому світі.

Моя катонівська суворість, мій сором перед жінкою були нічим іншим, як дуже загостреним почуттям прекрасного. Чуттєвість стала у моїй фантазії чимось на зразок культу, і я заприсягнувся собі не витрачати її святі почуття на звичайні істоти, а збирати їх для ідеальної жінки, а навіть, якщо б це було можливо, для богині кохання.

Дуже молодим я вступив до університету і замешкав у столиці, де жила тітка. Моя кімнатка нагадувала тоді покій доктора Фавста. У ній все стояло шкереберть — високі шафи були забиті книжками, що їх я за сміховинну ціну виторгував у єврейського антиквара на Зарваниці,* ґлобусами, атласами, мапами зоряного неба, кістяками звірів, черепами, погруддями великих людей. З-поза великої зеленої печі щохвилі міг з'явитися Мефістофель у вигляді мандрівного схоласта.

Я студіював все, без системи, без вибору: хімію, алхімію, історію, астрономію, філософію, правничі науки. Я читав Гомера, Верґілія, Оссіяна, Шіллера, Ґете, Шекспіра, Сервантеса, Вольтера, Мольєра, Коран, "Космос", спогади Казанови. З кожним днем я ставав усе розгубленішим, все більшим фантазером та все надчуттєвішим. Знову і знову в моїй уяві з'являлася чудова ідеальна жінка, вона з'являлася час від часу то як видіння, яке лежить на трояндах в оточенні амурчиків серед моїх шкіряних палітурок та кістяків, то в олімпійському одязі, зі строгим білим обличчям гіпсової Венери, а то з розкішними коричневими косами, веселими блакитним очима, та в оксамитовій, червоного кольору, обшитій соболевим хутром кацабайці моєї тітки.

Одного разу, після того, як вона знову з'явилася переді мною із золотого туману моїх фантазій у всій веселій принадності кохання, я пішов до графині Соболь, яка мене сердечно зустріла. Вона привітала мене поцілунком, що збентежив усі мої почуття. Тепер їй було десь років під сорок, але як і більшість отих невтомних марнотратниць життя, вона, ще й досі спокуслива, і, як і колись, була вбрана

* Єврейська вуличка у Львові за австрійських часів

в зелену оксамитову блюзку, обшиту бронзовим хутром куниці. Але від тої суворости, яка мене колись так захопила, не залишилося й сліду.

Навпаки, вона була зовсім не жорстока зі мною і без зайвих церемоній дозволила їй поклонятися.

Вона зовсім недавно відкрила мої безумство та невинність, і їй приносило утіху робити мене щасливим. А я, я направду був щасливий, як молодий бог. Яка це була для мене насолода, коли я, стоячи перед нею на колінах, міг цілувати її руки — руки, якими вона мене колись карала! Ах! Що за чудові руки! Такої гарної будови, такі вишукані, такі пухкі та білі, і з якими ж витонченими ямочками. Насправді я був закоханий лише у ці руки. Я бавився ними, загортав їх у темне хутро, і розгортав, тримав їх проти вогню і не міг насититися, коли дивився на них.

Ванда мимоволі почала розглядати свої руки, я це помітив і усміхнувся.

— З того, як надчуттєве щоразу брало в мені гору, Ви бачите, що в історії зі своєю тіткою я був закоханий в оту жорстоку кару різками, яку я від неї отримав. Так само в історії з однією молоденькою акторкою, за якою я упадав приблизно через два роки, я був закоханий лише у її ролі. Тоді ж я захоплювався однією поважною панею, яка вдавала з себе неприступну цнотливицю, щоби зрадити мене, зрештою, з одним багатим євреєм. Бачите, мене обдурила і продала жінка, яка лицемірно вдавала найголовніші принципи, найідеальніші почуття: тому я так ненавиджу цей вид поетичних, сентиментальних чеснот. Дайте мені жінку, яка достатньо щира і чесна, щоби сказати мені: "Я — Помпадур, я — Лукреція Борджія", — і я буду їй поклонятися.

Ванда підвелася й відчинила вікно.

— Ви маєте своєрідну манеру розпалювати фантазію, збуджувати нерви, змушувати серце битися сильніше. Тягареві Ви надаєте ореолу, якщо тільки Ви щирі. Вашим ідеалом є мужня, геніальна куртизанка. О! Для мене Ви — мужчина, який може зовсім зіпсувати жінку.

Серед ночі в моє вікно постукали. Я встав, відчинив його й задрижав від страху. Надворі стояла Венера в хутрі, точнісінько така, якою вона з'явилася переді мною першого разу.

— Ви розбурхали мене своїми історіями, я кручуся у своєму ліжку і не можу заснути, — сказала вона. — Приходьте, складете мені компанію.

— Хвилинку.

Коли я увійшов, Ванда сиділа навпочіпки перед каміном, у якому вона розпалювала слабенький вогник.

— Осінь стукає у двері, — почала вона. — Ночі вже зовсім холодні. Я боюся, що Вам це не сподобається, але скинути своє хутро не можу, поки в кімнаті не стане досить тепло.

— Не сподобаєтесь... хитрунко!.. та ж Ви знаєте... — я обняв її і поцілував.

— Звичайно ж, я знаю, але звідки у Вас ця велика пристрасть до хутра?

— Вона в мене вроджена, — відповів я. — Я виявляв її вже дитиною. Взагалі хутра на всі нервові натури впливають збудливо. Такий вплив ґрунтується на законах настільки ж загальних, наскільки й природних. Хутро має фізичну принадність, дивовижно млосну, якій ніхто не може протистояти. Останнім часом наука вказала на певну спорідненість електрики та теплоти, в кожному разі спорідненою є їхня дія на людський організм. Теплі пояси Землі породжують пристрасних людей, а тепла атмосфера викликає збудження. Подібно й електрика. Цим пояснюється і чаклунський позитивний вплив, який присутність *кішок* справляє на вразливих інтелектуальних людей, і та обставина, що він робив із цих довгохвостих ґрацій царства звірів, із цих чарівних іскристих живих батарей улюбленок Могаммеда, кардинала Рішельє, Кребійона, Руссо, Віланда.

— Отже жінка, вбрана у хутро, — сказала Ванда, — це ніщо інше, як велика кішка, як потужна електрична батарея?

— Звичайно, — відповів я, — так я пояснюю собі також і символічне значення, яке дістало хутро як атрибут влади й краси. У цьому сенсі раніше на нього претендували завдяки становим приписам на одяг тільки монархи та панівна шляхта, а великі художники вбирали у нього королев краси. Так, Рафаель для божественних форм Форнаріни, а Тіціан для рум'яного тіла своєї коханої не знайшли вишуканішого прикриття, як темне хутро.

— Дякую Вам за вчене й еротичне тлумачення, — сказала Ванда, — але Ви не сказали мені усього. Ви пов'язуєте із хутром ще щось особливе.

— Це правда, — вигукнув я, — я Вам уже казав кілька разів, що особлива принада для мене полягає у стражданні, що ніщо інше не здатне так розпалити мою пристрасть, як тиранія, жорстокість, і передовсім невірність вродливої жінки. Таку жінку, такий дивний ідеал з естетичного вчення про огидне, душу Нерона в тілі якоїсь Фринії я не можу собі уявляти без хутра.

— Я розумію, — вставила Ванда, — воно надає жінці чогось владного, імпозантного.

— Не лише це, — провадив далі я. — Ви знаєте, що я *надчуттєвий*, що у мене все закорінене більше у фантазії, і звідти бере свою поживу. Я швидко розвинувся і став перечуленим, коли десь у десятирічному віці мені до рук потрапили легенди про мучеників. Я пригадую, як ці мученики знемагали у в'язниці, лежачи на ґратах, прострілені стрілами, у киплячій смолі, кинуті на поталу диким звірам, прибиті до хреста, і, що найжахливіше — терпіли це з якоюсь радістю. Страждати, терпіти жахливі муки видавалося мені відтоді утіхою, особливо якщо це йшло від вродливої жінки, бо з того часу вся поезія, як і все демонічне, концентрувалося у жінці.

У чуттєвості я бачив щось святе, ба, щось єдино святе, у жінці та її вроді щось божественне, оскільки її заняттям є найважливіше завдання буття — продовження роду. Я вбачав у жінці персоніфікацію природи, *Ізіду*, а в мужчині — її жерця, її раба, я розглядав її у стосунку до нього жорстокою, як природа, яка те, що їй служило, від себе відштовхує, як тільки воно її вже не потрібне, тоді як для нього її знущання, ба, й смерть від її руки перетворюється в насолоду хтивости.

Я заздрив королеві Ґунтеру, якого шлюбної ночі зв'язала могутня Брунгільда. Я заздрив бідному трубадурові, якого його примхлива повелителька наказала зашити у вовчу шкуру, щоб потім полювати на нього, як на дику тварину. Я заздрив рицареві Цтірадові, якого смілива амазонка Шарка хитрістю взяла у полон біля Празького лісу, затягнула до замку Дівін, і, коли порозважалася з ним якийсь час, наказала колесувати...

— Як огидно! — вигукнула Ванда. — Я би Вам побажала, щоби Ви потрапили до рук жінки цієї дивної раси — у вовчій шкурі, під зубами хортів, чи на колесі — поезія Вам би швиденько вивітрилася.

— Ви так гадаєте? А я — ні.

— Ви направду не зовсім при своєму розумі.

— Можливо. Але слухайте далі. Відтоді я зі справжнім запалом читав історії, у яких зображалася найжахливіша жорстокість, і з особливою насолодою розглядав картини й гравюри, на яких її було зображено, і всіх кривавих тиранів, які коли-небудь сиділи на троні, інквізиторів, що наказували єретиків катувати, пекти вогнем, різати живцем, усіх отих жінок, які на сторінках світової історії описані як хтиві, вродливі та жорстокі — на кшталт отих Лібуше, Лукреції Борджія, Агнеси Угорської, королеви Марго, султанової жінки Роксолани, російських цариць минулого століття

— я всіх їх бачив у хутрі або в обшитому горностаєвим хутром одязі.

— Так що тепер хутро збуджує у Вас загадкові фантазії, — вигукнула Ванда, і почала водночас кокетливо прикриватися своїм розкішним плащем, так що темні блискучі соболеві шкурки чарівно вигравали на її грудях і руках. "Ну, який у Вас тепер настрій, Ви вже чуєтеся, як напівколесований?"

Її зелені проникливі очі з якимось своєрідним, глузливим задоволенням зупинились на мені, коли я, знеможений пристрастю, впав перед нею на коліна й обхопив її руками.

— Так, Ви розбурхали мої любовні фантазії, — вигукнув я, — які вже досить віддавна дрімали.

— І це би мало бути... — вона поклала руку мені на голову.

Під впливом цієї маленької теплої руки, під пильним поглядом Ванди, який вона ніжно спрямувала на мене з-під напівзаплющених повік, мене охопило солодке сп'яніння.

— *Бути рабом жінки, вродливої жінки, яку я кохаю, якій я поклоняюся!*

— І яка до Вас за це жорстоко ставиться, — перебила мене Ванда, сміючись.

— Так, яка мене зв'язує й шмагає, яка дає мені ногою стусанів, а сама належить іншому.

— І коли Ви, доведені до божевілля через ревнощі, виступаєте проти свого суперника, то вона у своїй зарозумілості заходить настільки далеко, що дарує Вас суперникові та його жорстокості. Чи кінцева картина подобається Вам менше?

Я перелякано подивився на Ванду.

— Ви перевершили мої мрії.

— Так-так, ми, жінки — винахідливі, — мовила вона, — вважайте, що коли Ви знайдете свій ідеал, то легко може статися, що з Вами будуть чинити жорстокіше, ніж Вам би хотілося.

— Боюся, що я вже знайшов свій ідеал, — сказав я і притиснув своє палаюче обличчя до її лона.

— Але невже у мені? — вигукнула Ванда, сміючись, скинула хутро і, підстрибуючи, перейшлася по кімнаті. Вона все ще сміялася, коли я зійшов сходами; і, коли я, поринувши в роздуми, стояв надворі, то ще чув її пустотливий, жвавий, іскристий сміх.

— Отже, я мала би для Вас втілювати Ваш ідеал? — лукаво мовила Ванда, коли ми зустрілися сьогодні в парку.

Спочатку я не знайшов жодної відповіді. У мені боролися два протилежні почуття. Тим часом вона опустилася на кам'яну лавку і бавилася квіткою.

— То як, мала би, чи ні?

Я впав на коліна і взяв її за руки.

— Я ще раз благаю Вас, будьте моєю дружиною, моєю вірною щирою дружиною. Якщо ж Ви цього не можете, то будьте моїм ідеалом, але тоді повністю, нестримно, без жодного полегшення.

— Ви ж знаєте, що за рік я віддам Вам свою руку, якщо Ви — той чоловік, якого я шукаю, — відповіла Ванда дуже серйозно, — але я гадаю, що Ви будете мені більше вдячні, якщо я втілюватиму Ваші фантазії. То чому Ви надаєте перевагу?

— Мені здається, що все те, що ввижається мені в уяві, лежить у Вашій природі.

— Ви помиляєтеся.

— Думаю, — продовжував я, — що Вам приносить задоволення мати якогось мужчину цілком у свої руках, мучити його, катувати...

— Ні-ні, — вигукнула вона жваво, — а втім... — вона замислилася. — Я вже себе більше не розумію, — вела вона далі, — але мушу Вам зізнатися. Ви розбестили мою фантазію, розігріли мою кров, і я починаю у цьому знаходити задоволення. Захоплення, з яким Ви говорите про маркізу де Помпадур, про Катерину, про всіх отих себелюбних, легковажних та жорстоких жінок, зачаровує мене, залягає мені в душу і штовхає мене ставати подібною до них. Їм, попри їхню ницість, упродовж усього життя по-рабському поклонялися, і вони ще й у гробі творять чуда.

Зрештою, Ви робите з мене ще одну мініатюрну деспотицю, таку собі маркізу де Помпадур для хатнього вжитку.

— Ну то тоді, — промовив я збуджено, — якщо це є у Вас, то віддайтеся цьому потягові своєї натури, лише нічого половинного. Якщо Ви не можете бути доброю, вірною жінкою, то будьте дияволом.

Я був блідий, збуджений, близькість вродливої жінки пройняла мене, як гарячка, я вже більше не розумів, що кажу, але пригадую, що цілував її ноги і, зрештою, підніс одну її ногу і поставив собі на потилицю. Але вона швидко відсмикнула її й підвелася майже розгнівано. "Якщо Ви мене кохаєте, Северине, — швидко промовила вона, і її голос звучав різко й владно, — то не говоріть більше про такі речі. Ви мене розумієте? — Більше ніколи. Врешті-решт я могла б справді..." — вона розсміялася і сіла знову.

— Я говорю зовсім серйозно, — вигукнув я напівфантазуючи, — я так захоплююся Вами, що готовий усе витерпіти від Вас тільки, щоб бути біля Вас усе своє життя.

— Северине, я застерігаю Вас ще раз.

— Ви даремно мене застерігаєте. Робіть зі мною все, що хочете, лише не відштовхуйте мене зовсім від себе.

— Северине, — заперечила Ванда, — я легковажна молода жінка, і це для Вас небезпечно — отак повністю мені віддатися. Врешті-решт Ви справді станете моєю іграшкою. Хто тоді Вас захистить, щоб я не зловживала своєю владою?

— Ваше благородне єство.

— Влада робить зарозумілою.

— Тоді будь зарозумілою, — вигукнув я, — ставай на мене ногами.

Ванда обхопила руками мою шию, глянула мені у вічі й похитала головою. "Боюся, що я не зможу, але спробую, на втіху тобі, бо ж я кохаю тебе, Северине, так, як ще ніколи не кохала жодного мужчини".

Сьогодні вона несподівано вбрала капелюшок та шалик, і я повинен був супроводжувати її на базар. Там вона розглядала батоги, довгі батоги з коротким руків'ям, такі, як тримають для собак.

— Оці мали би бути добрими, — сказав продавець.

— Ні, вони замалі, — заперечила Ванда, дивлячись на мене, — мені треба великий...

— Напевно, це для бульдога? — запитав крамар.

— Так, — вигукнула вона, — на зразок того, які в Росії мають для непокірних рабів.

Шукаючи, вона, зрештою знайшла батіг, від якого мене пройняло щось зловісне.

— Що ж, adieu*, Северине, — сказала вона, — я ще маю зробити деякі закупи, при яких Ви не можете мене супроводжувати.

Я відкланявся й пішов, а дорогою додому побачив, як Ванда виходить із крамниці якогось кушніра. Порухом голови вона покликала мене до себе.

— Подумайте ще раз, — почала Ванда вдоволено, — я ніколи не робила перед Вами таємниці з того, що Ваша серйозна, чуттєва натура дивовижно полонила мене. Тепер я справді збуджуюсь, коли бачу серйозного, повністю мені

* до побачення, фр.

відданого, справді захопленого мужчину біля моїх ніг. Але чи триватиме це збудження? Жінка кохає мужчину, раба вона трактує жорстоко і, зрештою, відштовхує його ногою геть.

— Ну то штовхни мене ногою подалі — коли я тобі набридну, — заперечив я, — я хочу бути твоїм рабом.

— Я бачу, що в мені дрімають небезпечні схильності, — промовила Ванда, поки ми йшли далі, — ти їх розбуджуєш, і це не для твого добра. Жадобу насолоди, жорстокість і зарозумілість ти вмієш зображати так спокусливо... Що ти скажеш, коли я спробую себе у цьому, і коли я передусім спробую це на тобі, як Діоніс, який наказав першим засмажити винахідника залізного бика, щоб переконатися, чи його стогін і смертні крики справді звучать, як ревіння бика. А що, коли я такий-от Діоніс-жінка?

— Будь ним, — вигукнув я, — тоді здійсниться моя фантазія. Я належу тобі в доброму чи злому — вибирай сама. Мене штовхає доля, що живе в моїх грудях — демонічно, всесильно.

К о х а н и й!

Я не хочу тебе бачити ні сьогодні, ні завтра, а післязавтра — лише ввечері, і тоді — як с в о г о р а б а.

Твоя господиня

Ванда

"Як свого раба" було підкреслено. Я ще раз перечитав записку, яку отримав зранку, потім наказав осідлати осла, цю справжню тварину вчених, і верхи поїхав у гори, щоби втамувати свою пристрасть, свою тугу серед величної карпатської природи.

І ось я знову вдома — змучений, голодний, спраглий, і передусім — закоханий. Я швидко вбираюся і за кілька хвилин стукаю у її двері.

— Прошу заходити!

Я заходжу. Вона стоїть посередині кімнати, в білому атласному одязі, який облягає її, як потік світла, і у яскраво-червоній кацабайці з атласу, з багатим, розкішним коміром з горностая. На її припудреному, як сніг, волоссі була діамантова діадема, руки схрещені на грудях, брови насуплені.

— Вандо! — я пориваюся до неї і хочу обняти її та поцілувати. Ванда відступає на крок і міряє мене згори додолу.

— Рабе!

— Господине! — я опускаюся на коліна і цілую край її одягу.

— Це вже краще.

— О! Яка ти прекрасна!

— Я тобі подобаюсь? — вона стала перед дзеркалом і розглядала себе із гордовитим задоволенням.

— Я збожеволію!

Вона презирливо надула нижню губу і насмішкувато глянула на мене з-під опущених повік.

— Дай мені батіг.

Я оглянув кімнату.

— Ні! — вигукнула вона, — залишайся на колінах. — Вона підійшла до каміна, взяла з карниза батіг, і дивлячись на мене зі сміхом, просвистіла ним у повітрі, а потім поволі підібрала рукав своєї хутряної блюзки.

— Чудова жінко! — вигукнув я.

— Мовчи, рабе! — вона несподівано глянула на мене похмуро, ба, навіть дико, і вдарила батогом. А наступної хвилі вона ніжно обняла мене і нахилилася зі співчуттям. "Я вчинила тобі боляче?"—запитала вона напівзасоромлено, напівперелякано.

— Ні! — заперечив я, — і якби так і було, то біль, який ти мені вчинила, для мене — утіха. Шмагай мене, якщо це приносить тобі задоволення.

— Але ж це не приносить мені ніякого задоволення.

Мене знову охопило оте загадкове сп'яніння.

— Шмагай мене, — благав я, — шмагай мене без жалю.

Ванда замахнулася і вдарила мене батогом двічі. "Тепер тобі досить?"

— Ні.

— Справді, ні?

— Шмагай мене, благаю, для мене це — утіха.

— Так-так, ти ж бо знаєш, що це — несерйозно, — відповіла вона, — що у мене не таке серце, щоби вчинити тобі боляче. Мені огидна вся ця жорстока гра. Якби я направду була жінкою, яка шмагає свого раба, то ти би вжахнувся.

— Ні, Вандо, — промовив я, — я кохаю тебе більше, ніж самого себе, я відданий тобі на життя і на смерть, ти можеш чинити зі мною все, що тобі подобається, ба, все, що тобі підказує твоя зарозумілість.

— Северине!

— Стань на мене ногами, — і я кинувся перед нею долілиць.

— Я ненавиджу все, що виглядає, як комедія, — сказала Ванда нетерпляче.

— То знущайся з мене по-справжньому.

Зловісна пауза.

— Северине, я застерігаю тебе ще раз — востаннє, — почала Ванда.

— Якщо ти мене кохаєш, то будь до мене жорстокою, — благав я, здіймаючи до неї очі.

— Якщо я тебе кохаю? — повторила Ванда.

— Що ж, добре, — вона відійшла і подивилася на мене з похмурою усмішкою. *"Так будь моїм рабом і відчуй, що це означає — бути відданим у руки жінки"*. У тій же хвилі вона дала мені стусана.

— То як, подобається це тобі, рабе?

Після цього вона замахнулася батогом.

— Встань!

Я хотів підвестися. "Не так , — наказала вона, — на коліна". Я скорився, і вона почала мене шмагати.

Сильні удари один за одним падали на мою спину, мої руки, кожен проникав у моє тіло і пік там далі, але біль збуджував мене, бо він йшов від неї, тієї, якій я поклонявся, і для якої я був готовий щохвилини віддати своє життя.

Вона зупинилася.

— Я починаю знаходити у цьому задоволення, — сказала вона, — на сьогодні досить, але мене охоплює диявольська цікавість — побачити, як далеко сягають твої сили, охоплює жорстоке бажання бачити, як ти здригаєшся, корчишся, і врешті-решт чути твій стогін, аж поки ти благатимеш про милосердя, а я шмагатиму тебе без жалю далі, коли ти вже втратиш свідомість. Ти розбудив у моїй натурі небезпечні елементи.

Я схопив її руку, щоби притиснути до своїх вуст.

— Яка зухвалість.

Вона відштовхнула мене ногою.

— Геть з моїх очей, рабе!

Я пролежав у ліжку цілу ніч і прокинувся як у гарячці, зі страшними снами. Ще навіть не почало сіріти.

Що правдивого в тому, що засіло у моїх спогадах? Що я пережив, і що бачив лише уві сні? Мене шмагали, це певне, я ще відчуваю кожен удар, можу порахувати червоні, палаючі смуги на своєму тілі. І це вона мене шмагала. Так, тепер я знаю все.

Моя фантазія стала правдою. І як мені тепер? Чи розчарувала дійсність мої мрії? Ні, я лише трохи змучений, але її жорстокість наповнює мене захопленням. О! Як я її кохаю, я поклоняюся їй! Ах! Але це лише невеличка частинка того, що я до неї почуваю, яким повністю відданим їй я чую себе! Яке це блаженство — бути її рабом.

Вона кличе мене з балкона. Я біжу сходами догори. Вона стоїть на порозі і по-дружньому простягає мені руку.

— Мені соромно, — промовила вона, схилившись на мої груди, коли я обійняв її.

— Чому?

— Спробуйте забути вчорашню огидну сцену, — сказала вона тремтячим голосом. — Я виконала Вашу божевільну фантазію — будьмо тепер розважливими і щасливими, кохаймо одне одного, а за рік я стану Вашою дружиною.

— Моєю повелителькою! — вигукнув я, — а я — Вашим рабом!

— Ані слова більше про рабство, жорстокість, про батіг, — перебила мене Ванда. — З цього я згодна залишити Вам лише хутряну блюзку, не більше. Ходімо, допоможіть мені одягнути її.

Маленький бронзовий годинник, на якому стоїть Амур, що якраз випустив свою стрілу, пробив північ.

Я підвівся і хотів вийти.

Ванда нічого не сказала, а обняла мене і потягнула назад на отоманку, почала мене знову цілувати, і в цій німій мові було щось таке зрозуміле, таке переконливе...

І мова ця промовляла ще більше, ніж я наважувався зрозуміти, і у всьому єстві Ванди була така знемагаюча відданість — і яка ж хтива м'якість у її напівзаплющених, затуманених очах, у хвилях її ледь блискучого рудого волосся під білою пудрою, у білому та червоному атласі, який шелестів від кожного руху, у хвилюючому горностаєвому хутрі кацабайки, в яку вона недбало загорнулася.

— Благаю тебе, — промовив я, затинаючись, — але ти будеш сердитися.

— Роби зі мною, що хочеш, — прошепотіла вона.

— То стань на мене, прошу тебе, інакше я збожеволію.

— Чи я тобі не забороняла, — строго промовила Ванда, — але ти невиправний.

— Ах! Я так закоханий! — я притулився до її колін і притиснув своє палаюче обличчя до її лона.

— Я направду вірю, — сказала Ванда замислено, — що все твоє божевілля — це лише демонічна, невситима чуттєвість. *Подібні хвороби мусить викликати наша протиприродність.* Якби ти був менш доброчесним, то був би і цілком нормальним.

— То зроби мене нормальним, — промимрив я. Мої руки блукали в її волоссі та у її блискучому хутрі, яке, як освітлена місяцем хвиля, перевертаючи всі почуття, здіймалося й опускалося на її схвильованих грудях.

І я поцілував її — ні, це вона мене поцілувала, так дико, так безжалісно, ніби хотіла замордувати своїми поцілунками. Я був, як у гарячці, я вже давно втратив розум, і, зрештою, вже не міг більше дихати й спробував вивільнитися.

— Що з тобою? — запитала Ванда.

— Я дуже страждаю.

— Ти страждаєш? — вона зайшлася голосним пустотливим сміхом.

— Добре тобі сміятися! — простогнав я. — Отже, ти не маєш поняття...

Вона відразу стала серйозною, підняла руками мою голову й притиснула мене рвучким рухом до своїх грудей.

— Вандо! — промимрив я затинаючись.

— Страждання справді приносить тобі втіху, — промовила вона і знову почала сміятися, — та зачекай-но, я тебе вилікую!

— Ні, я вже більше не бажаю питати, чи ти хочеш мені належати назавжди, а чи на одну щасливу хвилю — я хочу втішатися своїм щастям. Зараз ти моя, і краще тебе втратити, ніж ніколи не володіти тобою.

— Ось тепер ти розважливий, — сказала вона і поцілувала мене знову своїми вбивчими вустами, і я роздер її горностаєве хутро, дорогу білизну, і її оголені груди здіймалися напроти моїх.

Після цього я втратив пам'ять.

Я пригадую собі знову лише ту хвилю, коли побачив, як з моєї руки крапала кров, й апатично запитав її: "Ти мене подряпала?"

— Ні, мені здається, я тебе вкусила.

Це справді дивовижно, як кожний вияв життя набуває нового обличчя, як тільки з'являється нова особа.

Ми прожили з Вандою чудові дні, ходили у гори, на озера, разом читали і я закінчував портрет Ванди. Як ми кохали одне одного! Яким щасливим було її прекрасне обличчя!

І ось тут приїжджає товаришка, якась розлучена жінка, трохи старша, трохи досвідченіша, ніж Ванда, і менше щира, і ось вже у кожній справі її вплив стає відчутним.

Ванда морщить чоло і стає нетерплячою до мене. Невже вона мене вже не кохає?

Вже десь з чотирнадцять днів ця нестерпна незручність. Приятелька мешкає у неї,. Ванда не сама. Обидві молоді жінки — в колі мужчин. Закоханий, зі своїми серйозністю і тугою, я виконую тут безглузду роль. Ванда поводиться зі мною, як із чужинцем.

Сьогодні на прогулянці вона залишилася зі мною позаду. Я побачив, що вона вчинила це з наміром і тішився! Але вона сказала мені:

— Моя приятелька не може збагнути, як я можу Вас кохати. Вона не вважає Вас ані гарним, ані особливо привабливим; до того ж вона розважає мене зранку до вечора розповідями про блискуче легковажне життя у столиці, про претензії, які я могла б мати, на вдалі партії, які я могла б знайти, про благородних, вродливих поклонників, яких я би мала захоплювати. Але що з того, я ж кохаю Вас.

На хвилю мені забракло повітря, а потім я сказав: "На Бога, я не хочу стояти на шляху до Вашого щастя, Вандо. Не беріть мене більше до уваги". При цьому я здійняв свого капелюха і пропустив її вперед. Вона здивовано подивилася на мене, але не промовила ні слова.

Та коли я дорогою назад знову випадково опинився біля неї, вона крадькома потиснула мені руку і глянула на мене таким теплим, таким багатообіцяючим поглядом, що всі муки цього дня я вмить забув, всі рани загоїлися. Тепер я знову усвідомив, як я її кохаю.

— Моя приятелька скаржилася на тебе, — сказала мені сьогодні Ванда.

— Вона, мабуть, відчуває, що я зневажаю її.

— А чому ж ти зневажаєш її, дурнику? — вигукнула Ванда і взяла мене обома руками за вуха.

— Бо вона лукавить, — відповів я. — Я поважаю лише або доброчесних жінок, або тих, які живуть заради насолоди.

— Так, як і я! — сказала Ванда жартуючи. — Але бачиш, мій хлопчику, жінка може бути такою у дуже рідкісних випадках. Вона не може бути ані зовсім чуттєвою, ані так духовно вільною, як мужчина, її кохання — це завжди змішаний стан чуттєвости та духовної прихильности. Її серце має потребу причарувати мужчину надовго, тоді як сама вона перебуває у стані постійної зміни і приходить до суперечности. Тут з'являються розлади, брехня й обдурювання, здебільшого проти її волі, вони приходять у її вчинки, у її єство і розбещують характер.

— Звичайно ж, так воно і є, — сказав я, — трансцендентальний характер, що його жінка хоче надати коханню, веде її до обману.

— Але світ цього і вимагає! — вставила своє слово Ванда. — Глянь на цю жінку — вона має у Львові і чоловіка, і коханця, а тут вона знайшла нового поклонника, і обдурює їх усіх, і попри це вони її шанують, і світ її поважає.

— Про мене, — вигукнув я, — тільки б вона залишила тебе у спокої, вона ж поводиться з тобою, як із якимось товаром.

— А чому б ні, — жваво перебила мене Ванда. — Кожній жінці властивий інстинкт, схильність використовувати свої принади; і є щось в тому, щоби віддаватися без кохання, без задоволення: залишаєшся зовсім холоднокровним і можеш використати свої переваги.

— Вандо, і це кажеш ти?

— А чому б ні, — відповіла вона, — затям собі, що тепер я казатиму тобі: *ніколи не почувайся певним біля жінки, яку кохаєш,* бо жіноча природа ховає більше небезпек, аніж ти думаєш. Жінки не є ані такими добрими, як їх роблять їхні шанувальники та захисники, ані такими поганими, якими їх роблять їхні вороги. *Характер жінки — це безхарактерність.* Найкраща жінка миттєво занурюється у бруд, найгірша підіймається до великих, добрих вчинків і присоромлює тих, хто її зневажав. Жодна жінка не є настільки доброю або злою, щоб не бути щохвилі здатною як до диявольських, так і до божественних, як до найбрудніших, так і до найчистіших думок, почуттів, вчинків. Жінка попри весь поступ цивілізації, залишається такою, якою вона вийшла з рук природи, вона має характер дикуна, який є вірним і невірним, великодушним і жорстоким, залежно від почуттів, які зараз над ним панують. У всі часи лише серйозна, глибока освіта творила моральний характер. І так мужчина, навіть коли він корисливий, коли він зловмисний, завжди

дотримується принципів, а жінка дослухається до почуттів. Не забувай цього і ніколи не почувайся безпечно біля жінки, яку кохаєш.

Приятелька поїхала геть. Нарешті — вечір із Вандою удвох. Здається, ніби все кохання, якого вона мене позбавила, Ванда приберегла на один цей щасливий вечір, вона така мила, сердечна, сповнена ласки.

Яке блаженство — торкатися її вуст, линути в обійми, і бачити потім, коли вона, втомлена коханням, спочиває на моїх грудях, а наші очі, сп'янілі від блаженства, потопають одні в одних.

Я ніяк не можу повірити, не можу збагнути, що ця жінка є моєю, повністю моєю.

— Але в одному вона має рацію, — почала Ванда, не рухаючись, навіть не розплющуючи очей, як уві сні.

— Хто?

Вона мовчала.

— Твоя приятелька?

Вона кивнула. "Так, вона має рацію, ти — не мужчина, ти — мрійник, ти — чарівний коханок, і ти би, звичайно, був неоціненним рабом, але як чоловіка я тебе не можу собі уявити".

Я перелякався.

— Що з тобою? Ти тремтиш?

— Я тремчу вже від думки, як легко можу тебе втратити, — відповів я.

— Ну, хіба ж ти від того менше щасливий? — відповіла вона, — хіба твоя радість зменшується від того, що я перед тобою належала іншим, що мною після тебе ще хтось володітиме? І хіба ти втішався б менше, якби поруч з тобою хтось інший був щасливий?

— Вандо!

— Бачиш, — вела вона далі, — це був би вихід. Ти не хочеш мене втратити, ти дорогий мені і так близький духовно, що я б хотіла завжди жити з тобою, навіть якщо би крім тебе...

— Що за думки! — вигукнув я, — я відчуваю якийсь страх перед тобою.

— І ти менше мене кохаєш?

— Навпаки.

Ванда трохи підвелася й сперлась на ліву руку. "Я гадаю, — сказала вона, — що для того, аби полонити мужчину

назавжди, йому передовсім не можна бути вірною. Якій же чесній жінці так поклонялися, як гетері!"

— Насправді у невірності коханої жінки є якийсь болючий чар, найвища чуттєва насолода.

— Для тебе також? — швидко запитала Ванда.

— І для мене.

— А якщо я зроблю тобі таку приємність, — жартівливо вигукнула Ванда.

— Я буду дуже страждати, та ще більше поклонятимуся тобі, — відповів я, — але ти не можеш мене обдурювати, а мусиш мати демонічну силу, щоб сказати мені: "Я кохатиму лише тебе, але робитиму щасливим кожного, хто мені сподобається".

Ванда похитала головою. "Обман мені огидний, я чесна, але ж який мужчина не знемагає під тягарем істини? Якби я тобі сказала, що це чуттєво радісне життя, це поганство — мій ідеал, то вистачить у тебе сили витримати це?"

— Звичайно. Від тебе я витерплю все, тільки б тебе не втратити. Я ж бо відчуваю, як мало важу для тебе.

— Але ж, Северине...

— Але це так, — сказав я, — і саме тому...

— Саме тому ти б хотів... — вона лукаво засміялася, — я вгадала?

— Бути твоїм рабом! — вигукнув я. — Твоєю безвольною, необмеженою власністю, з якою ти можеш порядкувати, як тобі заманеться, і яка тому ніколи не може стати тягарем. Я би хотів тоді — коли ти питимеш повною чашею радість життя, лежачи серед розкошів, втішатися веселим щастям, насолоджуватися олімпійським коханням — служити тобі, взувати тебе і скидати взуття з твоїх ніг.

— Власне кажучи, ти не так вже й далеко від правди, — відповіла Ванда, — бо лише як мій раб ти міг би стерпіти те, що я кохаю інших, і, зрештою, свобода утіхи в античному світі навіть немислима без рабства. Коли бачиш, як люди перед тобою падають на коліна і тремтять — о! — це мало би приносити якесь відчуття богорівности. Я хочу мати раба, ти чуєш, Северине?

— Хіба я не твій раб?

— То слухай мене, — збуджено сказала Ванда, хапаючи мою руку, — я хочу бути твоєю доти, доки кохатиму тебе.

— Один місяць?

— Може, навіть два.

— А потім?

— Потім ти будеш моїм рабом.

— А ти?

— Я? Ти ще питаєш? Я богиня, й інколи тихо, зовсім тихо і потаємно сходитиму зі свого Олімпу до тебе. Але це все, — промовила Ванда, спираючи голову на руки, дивлячись у далечінь, — це усе — золота фантазія, що ніколи не буде здійсненна. — Глибока туга, що приховувала у собі щось зловісне, була розлита по всьому її єстві — такою я її ще не бачив.

— А чому ж нездійсненна? — почав я.

— Бо у нас нема рабства.

— То їдьмо до такої країни, де воно ще є, на Схід, до Туреччини! — вигукнув я.

— Ти би хотів... Северине... направду..., — сказала Ванда. Її очі заблищали.

— Так, я направду хочу бути твоїм рабом, — вів далі я, — я хочу, щоб твоя влада наді мною була освячена законом про те, що моє життя — у твоїх руках, і ніщо на світі не може мене захистити або врятувати від тебе. О! Яка це насолода, коли я почуваю себе повністю залежним лише від твого свавілля, твого настрою, від одного поруху твого пальця. І тоді — яке блаженство: коли ти одного разу, змилостивившись, дозволиш рабові поцілувати твої вуста, від яких залежить його життя і смерть! — я впав на коліна і притулив своє гаряче чоло до її колін.

— Ти мариш, Северине, — збуджено промовила Ванда, — ти направду кохаєш мене так безмежно? — вона притулила мене до своїх грудей і вкрила поцілунками.

— То ти хочеш? — почала вона боязко.

— Присягаюся Господом і своєю честю, що я твій раб, де і коли би ти захотіла, коли б ти тільки наказала, — вигукнув я, майже не володіючи собою.

— А якщо я зловлю тебе на слові? — вигукнула Ванда.

— Зроби це.

— Мене це дуже приваблює, бо либонь чи хтось має щось подібне, — промовила вона, — знати, що мужчина, який мені поклоняється, і якого я кохаю усім серцем, повністю залежний від моєї волі, від мого настрою, що я володію цим мужчиною, як рабом, тоді як я...

Ванда загадково подивилася на мене.

— Коли я справді стану легковажною, то винним будеш ти, — вела вона далі. — Я вже майже вірю, що ти мене боїшся, але я маю твою присягу.

— І я її дотримаю.

— Про це я вже потурбуюся, — заперечила вона. — Тепер я вбачаю у цьому насолоду, тепер це, на Бога, вже більше не залишиться лише фантазією. Ти станеш моїм рабом, а я — я спробую бути *Венерою у хутрі*.

Я вважав, що збагнув цю жінку до кінця, розумію її, а тепер бачу, що мушу починати спочатку. З якою огидою вона ще зовсім недавно сприймала мої фантазії, і як серйозно вона тепер займається їх здійсненням.

Вона накидала угоду, у якій я словом чести і присягою зобов'язуюся бути її рабом так довго, як вона цього забажає.

Обнімаючи мене рукою за шию, вона читала мені нечуваний, неймовірний документ, а кожне речення закінчувала поцілунком.

— Але ж угода вміщує лише мої обов'язки, — сказав я, щоби подражнитися з нею.

— Звичайно, — заперечила вона серйозно, — ти перестанеш бути моїм коханим і я, отже, звільняюся від усіх обов'язків та обітниць щодо тебе. Мою прихильність ти мусиш розглядати як милість, ти не маєш більше жодних прав, а тому не можеш ні на що претендувати. Моя влада над тобою має бути необмеженою. Подумай собі, ти вже більше нічим не ліпший, ніж собака, ніж неживий предмет. Ти — моя річ, моя іграшка, яку я можу розбити, як тільки це обіцятиме мені кілька хвилин, аби розвіятися. Ти — ніщо, а я — все. Розумієш?

Вона розсміялася і знову поцілувала мене. Мене знову охопив якийсь страх.

— Чи ти б не дозволила і мені поставити якісь умови... — почав було я.

— Умови? — вона наморщила чоло. "А! Ти вже боїшся, або й гірко шкодуєш. Та вже запізно, в мене є твоя присяга, твоє чесне слово. Утім, говори".

— Насамперед я би хотів, щоби в угоду було внесено, що ти ніколи не покинеш мене, а також, що ти не віддаси мене в жертву одному із твоїх поклонників...

— Але ж, Северине, — вигукнула Ванда схвильованим голосом зі сльозами на очах, — ти віриш, що я тебе, мужчину, який мене так кохає, який повністю віддається в мої руки... — вона затнулася.

— Ні-ні! — промовив я, вкриваючи поцілунками її руки. — Я не чекаю від тебе нічого поганого, що могло би мене збезчестити, пробач мені цю огидну мить.

Ванда блаженно усміхнулася, торкнулася своєю щокою моєї і, здавалося, задумалася.

— Ти щось забув, — лукаво прошепотіла вона, — щось найважливіше.

— Якусь умову?

— Так, умову про те, що я повинна вбирати хутро, — вигукнула Ванда, — але я й так це тобі обіцяю, я буду носити його вже тому, що воно допомагає мені почувати себе деспотицею, і я хочу бути дуже жорстокою до тебе, розумієш?

— Чи повинен я підписати угоду?

— Ще ні, — сказала Ванда, — спочатку я додам твої умови, та й взагалі, ти підпишеш її вже на місці.

— У Константинополі?

— Ні. Я думала про це. Який мені хосен мати раба там, де його має кожен? Тут, у нашому цивілізованому, тверезому, філістерському світі, я одна хочу мати раба, і до того ж раба, якого в мої руки віддає не закон, не моє право чи жорстоке насильство, а лише одна-однісінька сила моєї краси та мого єства, які позбавили його будь-якої волі. Це я вважаю пікантним. У кожному разі, ми їдемо до країни, де нас ніхто не знає, і де ти без жодних застережень перед світом зможеш виступати як мій слуга. Мабуть, до Італії, до Риму, або до Неаполя.

Ми сиділи на Вандиній отоманці. Ванда була у блюзці, обшитій горностаєм, розпущене волосся спадало на спину, як лев'яча грива, вона припала до моїх вуст і висмоктувала з мого тіла душу. Мені крутилася голова, кров вдарила у голову, а моє серце билося у такт з її серцем.

— Я хочу бути повністю у твоїх руках, Вандо, — раптом сказав я, охоплений таким припливом почуття, що я вже не міг чітко думати чи щось спокійно вирішувати, — без жодних умов, без жодних обмежень твоїй владі наді мною — я хочу віддатися на милість і немилість твоєї сваволі. — Говорячи це, я опустився з отоманки до Вандиних ніг і знизу дивився на неї затуманеним поглядом.

— Який ти гарний зараз! — вигукнула вона. — Мене захоплюють, зачаровують твої очі, які згасають, неначе в екстазі, у тебе мав би бути дивовижний погляд, коли б ти вмирав під ударами батога.

Іноді мені стає трохи моторошно — ось так повністю, так беззастережно віддатися в руки жінки. А якщо вона буде зловживати моєю пристрастю і своєю владою?

Що ж, тоді я переживатиму те, що з дитинства займало мою фантазію, постійно наповнювало мене солодким жахом. Які дурні побоювання! Це ж лише невинна гра, і більше нічого. Вона мене кохає, і вона така добра, така

благородна натура, нездатна на жодну невірність; але все — в її руках, *вона може, якщо захоче* — який же чар у цьому сумніві, у цьому страсі!

Тепер я розумію Манон л'Еско та бідного Шевальє, який поклонявся їй навіть тоді, коли вона вже була коханкою іншого, навіть на ганебному стовпі.

Кохання не знає жодних чеснот, жодних заслуг — воно кохає, прощає і терпить все, бо не може інакше. Ми не керуємося здоровим глуздом — не переваги чи хиби, які ми відкриваємо, захоплюють нас або відштовхують через свою гидкість. Якась солодка, сумна, таємнича сила штовхає нас, і ми перестаємо чути, думати, почувати, хотіти — ми дозволяємо їй гнати нас і не питаємо куди.

Сьогодні на променаді вперше з'явився російський князь, який привернув загальну увагу своєю атлетичною будовою, вродливими рисами обличчя, розкішним вбранням та стрункою поставою. Дами не зводили очей з нього, дивились на нього, як на дикого звіра, проте він похмуро крокував алеями, не дивлячись ні на кого, у супроводі двох слуг, одного негра, вбраного з голови до ніг у червоний атлас, та одного черкесця у блискучому кавказькому мундирі. Раптом князь побачив Ванду, звернув на неї свій холодний, пронизливий погляд, ба, навіть повернув за нею голову, і коли вона вже пройшла повз нього, він зупинився і дивився їй услід.

А вона — вона поглинала його своїми палаючими зеленими очима — і доклала всіх зусиль, щоби побачитися з ним знову.

Вишукане кокетство, з яким вона йшла, рухалася, дивилася на нього, — все це, мов петлею, здушило моє горло. Коли ми йшли додому, я сказав їй про це. Вона наморщила чоло.

— Що ж ти хочеш?— запитала вона, — Князь — це такий мужчина, який міг би мені сподобатися, який мене навіть зачаровує, а я вільна і можу чинити, що захочу...

— Чи ти мене вже більше не кохаєш? — перелякано пробурмотів я.

— Я кохаю лише тебе, — заперечила вона, — але я дозволю князеві поупадати за мною.

— Вандо!

— Хіба ти не мій раб? — промовила вона спокійно. — Хіба я не Венера, жорстока північна Венера у хутрі?

Я промовчав. Мені здалося, що її слова повністю розчавили мене. Її холодний погляд, як кинджал, прошив моє серце.

— Зараз же довідайся ім'я князя, де його помешкання, і про все, що його стосується, зрозуміло? — вела вона далі.

— Але...

— Жодних заперечень. Корися! — крикнула вона так суворо, що я й не сподівався від неї. — Не з'являйся мені на очі, поки не зможеш відповісти на всі мої запитання.

Лише під вечір я зміг подати Ванді бажану інформацію. Я стояв перед нею, як слуга, в той час як вона, сидячи у фотелі, з усмішкою слухала мене. Потім вона похитала головою і, мені здалося, що вона задоволена.

— Подай-но мені підставку для ніг! — коротко наказала вона.

Я підкорився і, поставивши підставку перед нею, поклав на неї Вандині ноги, а сам далі стояв на колінах.

— Чим це закінчиться? — трагічно запитав я після короткої паузи.

Вона зайшлася грайливим сміхом: "Та ще ж нічого не почалося."

— Ти безсердечніша, ніж я думав, — сказав я ображено.

— Северине, — почала Ванда серйозно, — я ще нічого не зробила, нічого, а ти вже називаєш мене безсердечною. А що ж буде, коли я зможу здійснити твої фантазії, якщо я вестиму веселе, вільне життя, матиму довкола себе поклонників, і, як твій справжній ідеал, даватиму тобі ногами стусани та удари батогом?

— Ти сприймаєш мої фантазії дуже серйозно.

— Дуже серйозно? Здійснюючи їх, я не можу вже обходитися лише жартами, — заперечила вона, — ти ж знаєш, як я ненавиджу будь-яку гру, будь-яку комедію. Ти хотів цього. Чия це була ідея — моя чи твоя? Чи це я тебе спокусила до цього, а чи це ти розбурхав мою уяву? От тепер я направду серйозна.

— Вандо, — відповів я ніжно, — послухай мене спокійно. Ми кохаємо одне одного так безмежно, ми такі щасливі. Ти хочеш пожертвувати всім нашим майбутнім заради однієї примхи?

— Це вже більше не примха! — вигукнула вона.

— Як це? — запитав перелякано я.

— Такі нахили в мені були, — промовила вона спокійно, водночас роздумуючи, — вони би, мабуть, ніколи не виявилися, але ти їх розбудив, розвинув, і тепер, коли це

стало могутнім прагненням, коли воно заповнило мене усю, коли я знаходжу у цьому втіху, коли я вже іншою бути не хочу і не можу, ти хочеш відступити — чи ж ти мужчина після цього?

— Кохана, дорога Вандо! — я почав її пестити і цілувати.

— Залиш мене — ти не мужчина...

— А хто ти? — запально вигукнув я.

— Я примхлива, — сказала вона, — ти це знаєш. У мене не такі сильні фантазії, але у їх здійсненні я не така слабка, як ти. Коли я беруся щось робити, то доводжу справу до кінця, і тим впевненіше, чим більше я бачу опору. Залиш мене!

Вона відштовхнула мене від себе і встала.

— Вандо! — Я також підвівся і подивився їй прямо в очі.

— Тепер ти мене знаєш, — вела вона далі, — я застерігаю тебе ще раз. Ти маєш вибір. Я тебе не примушую бути моїм рабом.

— Вандо, — відповів я зворушено, на очі мені виступили сльози, — ти не знаєш, як я тебе кохаю.

Вона зневажливо скривила вуста.

— Ти помиляєшся, ти робиш себе гіршою, ніж ти є, твоя природа набагато краща, благородніша...

— Що ти знаєш про мою природу, — вона різко перервала мене, — ти ще довідаєшся, яка я.

— Вандо!

— Вирішуй: хочеш ти коритися, коритися безумовно?

— А якщо я скажу: ні?

— Тоді...

Ванда підійшла до мене, холодна й глузлива, стоячи ось так переді мною, зі складеними на грудях руками, зі злою посмішкою на вустах, вона справді була деспотичною жінкою моїх фантазій. Риси її обличчя були різкими, у погляді не було нічого, що б обіцяло добро чи співчуття. — Добре... — сказала вона нарешті.

— Ти злостишся? — запитав я, — ти будеш мене шмагати?

— О, ні! — заперечила вона, — я тебе відпущу. Ти вільний. Я тебе не тримаю.

— Вандо... Мене, який тебе так кохає...

— Так, Вас, мій пане, чоловіка, який мені поклоняється, — вигукнула вона зневажливо, — але Ви боягуз, брехун, віроломна людина. Негайно залишіть мене ...

— Вандо!

— Нікчемо!

Кров приступила мені до серця. Я кинувся до її ніг і почав ридати.

— Тільки сліз бракувало! — вона почала сміятися. О! Цей сміх був жахливим. — Геть! Я не хочу Вас більше бачити.

— Боже мій! — вигукнув я у відчаї, — я зроблю все, що ти накажеш: буду твоїм рабом, твоєю річчю, якою ти розпоряджатимешся, як тобі заманеться, лише не відштовхуй мене від себе, я загину, я не можу без тебе жити.

Я обняв її коліна і вкрив руку поцілунками.

— Так, ти мусиш бути рабом, ти мусиш відчувати батіг, бо ти не мужчина, — спокійно промовила вона. Це й було те, що вжалило мене у саме серце, вона говорила зі мною без гніву, навіть без будь-якого хвилювання, спокійно і розважливо. — Тепер я пізнала твою собачу натуру, яка поклоняється тому, хто на неї наступає ногами, поклоняється тим більше, чим більше над нею знущаються. Я тебе пізнала, а тобі ще тільки треба мене збагнути.

Вона ходила великими кроками по кімнаті, в той час як я, знищений, далі стояв на колінах з похиленою головою, а з очей лилися сльози.

— Іди сюди, — владно наказала мені Ванда, сідаючи на отоманку. Я скорився порухові її руки і сів біля неї. Вона похмуро глянула на мене, і раптом її очі засвітилися, вона притягнула мене до своїх грудей і почала цілувати сльози на моїх очах.

Це власне і є гумористичним у моїй ситуації, що я, як ведмідь у парку Лілі, можу втекти, але не хочу, що я все витримую, як тільки вона погрожує дати мені свободу.

О! Якби тільки вона знову взяла батіг до рук! У люб'язності її поведінки є щось зловісне для мене. Я видаюся собі маленькою впійманою мишкою, з якою граціозно бавиться гарна кішка, готова щохвилини ту мишку роздерти, і моє мишаче серце ось-ось вискочить.

Що вона планує? Що вона буде зі мною робити?

Так виглядає, що вона зовсім забула і угоду, і моє рабство, а, може, це була лише впертість, і вона відмовилася від усього плану в той момент, коли я вже більше не чинив їй жодного опору, коли я скорився її деспотичним примхам?

Яка вона добра до мене зараз, яка ніжна і ласкава! Ми переживаємо блаженні дні.

Сьогодні вона загадала мені читати вголос сцену між Фавстом та Мефістофелем, в якій останній виступає мандрівним схоластом. Її погляд зупинився на мені із загадковим задоволенням.

— Я не розумію, — сказала вона, коли я закінчив, — як чоловік може так дивовижно чітко, так гостро, так розсудливо зображати під час читання великі й прекрасні думки і водночас бути таким фантазером, таким надчуттєвим невдахою.

— Ти задоволена? — запитав я і поцілував її руку.

Вона ніжно погладила мене по чолі. "Я кохаю тебе, Северине, — прошепотіла вона, — мені здається, я б не могла кохати жодного іншого мужчину більше, ніж тебе. Ми ж будемо розважливими, добре?"

Замість відповіді я обійняв її. Глибоке, меланхолійне щастя наповнило мої груди, мої очі зволожились, і сльоза впала на її руку.

— Як ти можеш плакати! — вигукнула вона. — Ти зовсім дитина.

Одного разу ми поїхали бричкою на прогулянку. Там ми зустріли російського князя в його кареті. Було очевидно, що він неприємно вражений, побачивши мене поруч із Вандою. Здавалося, що він хоче пройняти її своїми електризуючими сірими очима, але вона — в цю хвилину я готовий був впасти перед нею на коліна і цілувати її ноги — вона ніби не помічала його, її погляд байдуже проминув князя, немов якусь неживу річ, як дерево й звернувся до мене, у ньому світилася чарівна усмішка.

Сьогодні, коли я побажав їй "На добраніч!", вона раптом видалася без жодної причини неуважною і збентеженою. Що би могло її так занепокоїти?

— Мені шкода, що ти йдеш, — сказала вона, вже коли я стояв на порозі.

— Адже це залежить тільки від тебе, — скоротити час мого тяжкого випробовування. Припини мене мучити, — почав благати я.

— Отож ти не припускаєш, що утиск і для мене мука, — зауважила Ванда.

— То припини це, — вигукнув я, обнімаючи її, — стань моєю дружиною!

— *Ніколи, Северине,* — промовила вона м'яко, але з непохитною твердістю.

— Як так?

Я був вражений до глибини душі.

— Ти не можеш бути моїм чоловіком.

Я подивився на неї, повільно забрав руку, яка ще лежала на її талії і вийшов з кімнати, а вона — вона не покликала мене назад.

Безсонна ніч. Багато разів я приймав якісь рішення, а потім знову їх відкидав. Зранку я написав листа, в якому оголошував наші стосунки розірваними. Руки мої тремтіли, коли я писав; запечатуючи листа, я обпік собі пальці.

Коли я піднявся сходами, щоби передати листа покоївці, мені ледве не підкосилися коліна. Тут відчинилися двері, й Ванда просунула крізь них вкриту папільотками голову.

— Я ще не зачесалася, — сказала вона, сміючись. — Що там у Вас?

— Лист...

— До мене?

Я кивнув.

— А! Ви хочете розірвати зі мною, — глузливо вигукнула вона.

— Чи ж Ви вчора не заявили, що я не можу бути Вашим чоловіком?

— *Я Вам це повторюю,* — сказала вона.

— Що ж... — я дрижав усім тілом, голос зрадив мені, і я простягнув їй листа.

— Залишіть його собі! — сказала вона мені, холодно дивлячись на мене. — Ви забуваєте, що мова більше не йде про те, чи Ви задовольняєте мене як *чоловік*. А як на *раба*, то Ви під кожним оглядом підходите цілком пристойно.

— Милостива пані! — вигукнув я обурено.

— Так, саме так Ви маєте називати мене в майбутньому, — відповіла Ванда, підіймаючи з невимовною зневагою голову, — залагодьте за двадцять чотири години свої справи. Післязавтра я від'їжджаю до Італії і Ви супроводжуватимете мене як мій слуга.

— Вандо!

— Я забороняю Вам будь-яке панібратство, — промовила вона, різко карбуючи кожне слово, — а також забороняю

заходити до мене без мого виклику чи дзвінка, і починати розмову зі мною, якщо я до Вас не звернуся. Відтепер Ви вже називаєтеся не Северин, а *Ґреґор*.

Мене аж трясло від гніву, але — я не можу, на жаль, це заперечити — також від насолоди і від млосного збудження.

— Але ж Ви знаєте мої обставини, милостива пані, — почав я збентежено, — я ж залежу від свого батька і сумніваюся, що таку велику суму, яку мені треба для цієї подорожі, він мені...

— Це означає, що ти взагалі не маєш грошей, Ґреґоре, — задоволено зауважила Ванда, — це й добре, тоді ти повністю залежний від мене і ти направду мій раб.

— Ви не подумали про те, — спробував заперечити я, — що для мене, як для людини чести, неможливо...

— Я добре подумала, — заперечила вона майже наказовим тоном, — що Ви як людина чести передовсім маєте дотримати своєї присяги, свого слова йти за мною, як раб, куди б я не наказала, і коритися мені у всьому, щоб я не наказала. А тепер іди, Ґреґоре!

Я повернувся до дверей.

— Ще ні, ти ще можеш поцілувати мені руку, — і вона простягнула мені руку для поцілунку з якоюсь гордовитою недбалістю, а я — дилетант, осел, мерзенний раб — рвучко і ніжно торкнувся її своїми вустами, сухими від запалу та збудження.

Ще один милостивий кивок головою і мене відпустили.

Увечері я довго світив світло і палив вогонь у великій зеленій печі, бо мені треба було ще дещо владнати з листами та паперами, а осінь, як це у нас звичайно буває, раптом прийшла на повну силу.

Несподівано Ванда руків'ям батога постукала у моє вікно.

Я відчинив і побачив, що вона стоїть назовні у своїй обшитій горностаєм блюзці і високій козацькій шапочці з горностая на зразок тієї, що любила носити Катерина II.

— Ти готовий, Ґреґоре? — запитала вона похмуро.

— Ще ні, господине, — відповів я.

— Це слово мені подобається, — сказала вона, — ти завжди можеш називати мене господинею, чуєш? Завтра зранку о дев'ятій ми від'їжджаємо. До повітового містечка ти мій супутник, мій друг, але від тієї хвилини, коли ми сядемо у вагон, ти мій раб, мій слуга. А тепер зачини вікно і відчини двері.

Після того, як я це зробив, Ванда зайшла досередини і запитала, насмішкувато насупивши брови: "Ну, як я тобі подобаюся?"

— Ти...

— Хто це тобі дозволив? — вона вдарила мене батогом.

— Ви незвичайно прекрасні, господине.

Ванда засміялася і всілася на моє крісло. "Стань отут на коліна — отут, біля мого крісла".

Я скорився.

— Поцілуй мені руку.

Я вхопив її маленьку холодну руку і поцілував.

— І вуста...

Охоплений пристрастю, я обняв прекрасну жорстоку жінку і вкрив її обличчя, вуста і груди палкими поцілунками, і вона аж до півночі відповідала мені на них так само запально із заплющеними, як уві сні, повіками.

Рівно о дев'ятій годині, як вона й наказала, все було готове до від'їзду, і ми покинули у зручній бричці маленький карпатський курорт, де зав'язалася найцікавіша драма мого життя, про розв'язку якої тоді либонь чи хтось мав поняття.

Наразі все йшло добре. Я сидів поруч із Вандою, і вона, як із добрим приятелем, так премило і так дотепно розмовляла зі мною про Італію, про новий роман Піземського і про музику Ваґнера. В дорозі вона була вбрана, немов якась амазонка, в одяг з чорного сукна і в коротку блюзку з тієї ж тканини, обшиту темним хутром. Вони щільно облягали її стрункі форми й чудово підкреслювали їх. Зверху вона мала темну подорожню хутряну шубу. Її волосся, зав'язане в античний вузол, було зібране під маленькою темною шапочкою, з якої спадала пов'язана довкола неї чорна вуаль. Ванда була в дуже доброму гуморі, вкладала мені в рот цукерки, зачісувала мене, розв'язувала мою краватку і зв'язувала її у маленький чарівний вузол, покривала своїм хутром мої коліна, щоби потім потайки потиснути мої пальці, і коли наш єврей-кучер почав куняти, вона навіть поцілувала мене. Її вуста мали отой свіжий, морозний запах молодої троянди, яка восени самотньо розквітає серед облетілих кущів і жовтого листя, й суцвіття якої перший іній накрив маленькими крижаними діамантами.

Ось і повітове містечко. Ми висідаємо перед двірцем. Ванда, чарівно усміхаючись, скинула мені на руки своє хутро і пішла залагодити справу з квитками

Повернувшись, вона цілком змінилася.

— Ось твій квиток, Ґреґоре, — сказала вона таким тоном, яким зверхні дами розмовляють зі своїми лакеями.

— Квиток третього класу, — відповів я з комічним жахом.

— Звичайно, — вела вона далі, — але тепер уважай, ти сядеш лише тоді, коли я буду в купе і ти мені більше не будеш потрібний. На кожній станції ти мусиш квапитися до мого вагону і питати, чи не буде якихось наказів. Пам'ятай про це. А тепер подай мені шубу.

Я покірливо, ніби раб, допоміг їй вбрати шубу і пішов за нею, коли вона шукала порожнє купе першого класу. Спираючись на моє плече, Ванда увійшла до купе, сіла і наказала мені закутати її ноги у ведмежу шкуру і підкласти грілку.

Потім вона кивнула мені й відпустила. Я повільно пішов до вагона третього класу, в якому тютюновий чад висів, як туман у чистилищі Ахерона. Я мав ще вільний час, щоб подумати про загадки людського буття і передовсім про найбільшу із цих загадок — *жінку*.

Як тільки потяг стає, я вискакую, біжу до її вагона і чекаю із здійнятою шапкою на її розпорядження. Раз вона хоче кави, раз склянку води, ще раз легку вечерю, а потім мидницю з теплою водою, щоби помити руки — і так увесь час. Двом кавалерам, які підсіли в її купе, вона дозволяє залицятися. Я вмираю від ревнощів і мушу стрімголов бігти, щоби швидко принести їй замовлене і не спізнитися на потяг. Ось так і ніч надходить. Я не можу проковтнути й шматка, не можу заснути, і разом із польськими селянами, євреями-гендлярами і простими вояками вдихаю просмерджене цибулею повітря. А вона лежить, коли я заходжу до її купе, у своєму приємному хутрі, простягуючись на подушках, вкрита ведмежою шкурою, — східна деспотиця. А панове сидять біля стіни, як індійські божки, і навіть не наважуються дихнути.

У Відні вона зупинилася на один день, щоби зробити закупи, і насамперед, щоби придбати кілька блискучих туалетів; вона продовжує мене трактувати, як свого слугу. Я йду за нею, віддалившись із поваги кроків на десять, а вона передає мені пакунок, навіть не даруючи мені жодного дружнього погляду, і зрештою навантажує мене, як осла, так, що я ледве дихаю.

Перед від'їздом вона відбирає всі мої убрання, щоб подарувати їх кельнерові готелю, і наказує мені одягнути її ліврею, костюм з її фарбами — світло-блакитний із червоною вилогою та чотирикутну червону шапку, прикрашену павичевими пір'їнами. Це мені пасує зовсім непогано.

На срібних ґудзиках — її герб. У мене таке відчуття, ніби мене продали, або ніби я відписав свою душу дияволові.

Мій прекрасний диявол везе мене з Відня до Флоренції, і товариство мені тепер складають не мазури у своєму полотняному одязі і не євреї із густо змащеним смальцем волоссям, а кучеряві contadini,* блискучий сержант першого італійського корпусу ґренадирів та бідний німецький художник. Тютюновий дим більше не пахне цибулею, а салямі та сиром.

Знову ніч. Я лежу на дерев'яному ложі як на тортурах, руки й ноги мої, мов переломані. Утім, ця історія все-таки поетична, довкола виблискують зірки, у сержанта обличчя, як в Аполлона Бельведерського, а німець-художник співає чудову німецьку пісню:

Тепер всі тіні темніють
І прокидаються зірки,
Що ж то за подих гарячої пристрасти
Переливається уночі!
Через море мрій
Прямує без спокою,
Прямує душа моя
Назустріч твоїй душі.

І я думаю про прекрасну жінку, яка по-королівському спокійно спить у своєму м'якому хутрі.

*селяни, італ.

Флоренція! Штовханина, гармидер, надокучливі факкіні* та фіакри. Ванда вибирає карету і відмовляє вантажникам.

— Нащо ж мені слуга, — каже вона. — Ґреґоре — ось квитанція, принеси-но речі.

Вона закутується у хутро і спокійно сидить у кареті, поки я одну за одною перетягую її важкі валізи. Під вагою останньої я на якусь хвилину знесилено зупиняюся, і приязний карабінер з інтеліґентним обличчям допомагає мені. Вона сміється.

— Ця валіза мала би бути важкою, — каже вона, — бо в ній всі мої хутра.

Я здіймаюся на козли і витираю з чола прозорі краплини. Вона називає готель, і візник поганяє свого коня. За кілька хвилин ми зупиняємося перед яскраво освітленим входом.

— Чи є тут вільні кімнати? — запитує вона у портьє.

— Так, мадам.

— Дві для мене, і одну для мого слуги, всі з печами.

— Дві елеґантні кімнати, мадам, обидві з каміном, до Ваших послуг, — відповів ґарсон, кваплячись їй назустріч, і одна без опалення — для слуги.

— Покажіть мені їх.

Оглянувши кімнати, вона коротко кидає: "Добре. Я задоволена, тільки швидко запаліть вогонь, а слуга може спати і в неопаленій кімнаті".

Я лише глянув на неї.

— Ґреґоре, принеси валізи нагору, — наказала вона, не звертаючи уваги на мій погляд, — а я переодягнуся і зійду до їдальні. А потім і ти зможеш щось з'їсти на ніч.

У той час, коли вона іде у сусідню кімнату, я тягну нагору валізи, і ґарсонові, який говорить поганою французькою мовою й намагається випитати мене про мою "господиню", допомагаю розпалити вогонь у її спальні, і якусь хвилю з тихою заздрістю дивлюся на мерехтіння вогню у каміні, на духмяне біле ліжко під балдахіном, на килими, якими встелено підлогу. Потім я, втомлений і голодний, спускаюся сходами і прошу щось поїсти. Доброзичливий кельнер, що був австрійським вояком і з усіх сил намагався розмовляти зі мною німецькою мовою, повів мене до їдальні й обслужив. Тільки я встиг зробити перший за останні тридцять шість годин ковток, і зачепити виделкою перший теплий шматок, як увійшла Ванда.

*вантажники, італ.

Я встаю.

— Як Ви можете вести мене до їдальні, де їсть мій слуга, — накидається вона на ґарсона, палаючи люттю, повертається і виходить геть.

Тим часом я дякую Богові, що можу далі спокійно поїсти. Потім я підіймаюся на п'ятий поверх у свою кімнату, де вже стоїть моя маленька валізка і горить брудна масляна лампа. Це вузька кімната без каміна, без вікна, без вентиляційного люка. Вона б могла нагадувати мені — якби в ній не стояв вже такий собачий холод — венеційські Свинцеві камери. Мимоволі я не можу не засміятися вголос, так що відлуння власного сміху мене лякає.

Раптом навстіж відчиняються двері, і ґарсон з чисто італійським театральним жестом вигукує: "Негайно ідіть до пані!" Я хапаю свою шапку і, шпортаючись, сходжу додолу. Зрештою я щасливо підходжу до її дверей на другому поверсі і стукаю.

— Заходьте!

Я входжу, зачиняю двері й зупиняюся на порозі.

У легкому неґліже з мережаного білого мусліну Ванда зручно вмостилася на маленькій оксамитовій канапі червоного кольору, її ноги спочивають на подушці з такого самого матеріалу. Вона накинула на плечі плащ із хутра, той самий, у якому вона вперше з'явилась переді мною, як богиня кохання.

І жовтаве світло канделябрів, що стоять на трюмо, і їхні відблиски у великому дзеркалі, і червоні іскри від вогню у каміні чудово виграють на зеленому оксамиті, на темно-коричневому соболевому хутрі плаща, на білій, гладенько натягнутій шкірі і на рудому, ніби палаючому волоссі вродливої жінки, яка повертає до мене своє світле, але холодне обличчя і звертає на мене свої холодні зелені очі.

— Я задоволена тобою, Ґреґоре, — почала вона.

Я вклонився.

— Підійди ближче.

Я підкорився.

— Ще ближче, — вона глянула на мене зверхньо й погладила рукою соболеве хутро. — Венера у хутрі приймає свого раба. Я бачу, що Ви щось більше, ніж звичайний фантазер, принаймні Ви не залишаєтеся просто в полоні Ваших мрій, Ви справді мужчина, чого б Ви там собі не понапридумували, навіть найбожевільніші речі, Ви їх здійснюєте. Мушу

сказати, що це мені подобається. У цьому є сила, а шанувати можна лише силу. Я думаю навіть, що за якихось незвичайних обставин, за якоїсь величної доби те, що здається Вашою слабкістю, розкрилося б як дивовижна сила. У часи перших імператорів Ви б могли бути мучеником, за доби Реформації — якимось анабаптистом, а під час Французької революції — одним із тих натхненних жірондистів, які із "Марсельєзою" на вустах піднімалися на ґільйотину. Та натомість Ви — мій раб, мій...

Раптом вона різко підскочила, так що з неї аж злетіло хутро, і ніжно, але сильно охопила мене руками довкола шиї.

— Мій коханий рабе, Северине! О! Як я кохаю тебе, як я поклоняюся тобі, який ти чепурний у цьому краківському костюмі, але ж ти будеш сьогодні вночі мерзнути там нагорі, у тій злиденній кімнатці без каміна, я мушу дати тобі, серденько, своє хутро, оце велике.

Вона швидко підвелася, накинула мені на плечі хутро і, не встиг я й озирнутися, як вона загорнула мене у нього.

— Ах! Як воно тобі пасує! Лише тепер справді добре видно твої благородні риси. Як тільки ти перестанеш бути моїм рабом, ти носитимеш оксамитову куртку із соболевим хутром — ти розумієш? — інакше я більше ніколи не вберу свою обшиту хутром блюзку...

Вона знову почала мене гладити, цілувати і зрештою потягнула мене на оксамитову канапу.

— Мені здається, тобі подобається бути вбраним у хутро, — сказала вона, — дай його мені, швидше, швидше, бо інакше я зовсім забуду про свою гідність.

Я накинув на неї хутро, і Ванда одягнула в рукав праву руку.

— Зовсім як на картині Тіціана. Але досить жартів. Та не дивися вже так нещасливо, мені від цього дуже сумно, ти ж поки що лише для інших — мій слуга, наразі ти ще не мій раб, ти ще не підписав угоду, ти ще вільний і можеш залишити мене кожної хвилі. Свою роль ти зіграв чудово, я була в захопленні! Але чи тобі вже не досить, ти не вважаєш мене жахливою? Ну, говори ж, я тобі наказую.

— Я мушу тобі зізнатися, Вандо? — почав я.

— Так, мусиш.

— Навіть коли ти зловживатимеш цим, — провадив я, — я закоханий у тебе більше, ніж будь-коли, і я завжди буду все більше, все фанатичніше шанувати, кохати тебе, що жорстокіше ти будеш трактувати мене. Така, якою ти була оце зі мною, ти бентежиш мою кров, ти паморочиш мої почуття, — я пригорнув її до себе і торкнувся на якусь мить її вологих вуст, — красуне моя, — вигукнув я після цього,

дивлячись на неї, і у своєму захопленні зірвав соболеве хутро з її плечей і припав своїми вустами до її шиї.

— Отже, ти мене кохаєш, коли я жорстока, — промовила Ванда, — а зараз іди! Ти мені набрид... Ти що, не чуєш...

Вона дала мені такого ляпаса, що мені засвітилося в очах, а у вусі аж загуло.

— Допоможи мені вбратися в хутро, рабе.

Я, як міг, допоміг їй. — Як незграбно, — закричала вона, і тільки-но вбравши хутро, знову вдарила мене в обличчя. Я відчув, як блідну і змінююсь на обличчі.

— Я зробила тобі боляче? — запитала вона і ніжно торкнулася мене рукою.

— Ні-ні, — вигукнув я.

— Втім, ти не можеш скаржитися, ти хочеш цього. Поцілуй мене ще.

Я обняв її, і вона міцно притулилася своїми вустами до моїх, і коли вона у великому, важкому хутрі лежала на моїх грудях, у мене було дивне, гнітюче відчуття — так, ніби мене обнімав дикий звір, ведмедиця, і мені здавалося, що я відчуваю на своєму тілі її пазурі. Та цього разу ведмедиця милостиво відпустила мене.

Мої груди були сповнені радісними сподіваннями, коли я піднявся в свою злиденну кімнатку для прислуги й ліг на тверде ліжко.

— Життя-таки направду страшенно комічне, — думав я, — ще зовсім недавно найпрекрасніша жінка, сама Венера, спочивала на твоїх грудях, а зараз ти маєш нагоду вивчати китайське пекло, в якому грішників не кидають, як у нас, у вогонь — там чорти тягають їх по крижаному полю.

Можливо, що засновники їхньої релігії також ночували в неопалених кімнатах.

Я прокинувся серед ночі з криком. Я бачив сон про крижане поле, на якому заблукав, і намарне шукав виходу. Раптом під'їхав ескімос на санах, запряжених північним оленем. Ескімос мав обличчя ґарсона, який показував мені неопалювану кімнату.

— Що вам тут треба, месьє? — вигукнув він. — Тут Північний полюс.

Наступної хвилі він зник, і на маленьких ковзанах по крижаній поверхні повз мене промайнула Ванда, її біла атласна спідниця тріпотіла й шелестіла; горностаєве хутро її блюзки та шапки, а передовсім її обличчя виблискували ще

більше, ніж сніг. Вона стрімголов кинулась до мене, обхопила й почала цілувати, і я раптом відчув, як в моїх жилах почала підніматися тепла кров.

— Що ти робиш? — з жахом запитав я.

Вона засміялася, і коли я подивився на неї знову, це вже була не Ванда, а велика біла ведмедиця, яка впилася своїми лапами в моє тіло.

У розпачі я закричав — і все ще чув її диявольський сміх, навіть коли прокинувся і здивовано роздивлявся по кімнаті.

Рано-вранці я вже стояв перед дверима Ванди, і коли ґарсон приніс каву, я взяв її від нього і подав своїй прекрасній пані. Вона вже була вбрана і виглядала чудово — свіжа й рум'яна. Вона приязно усміхнулася до мене й покликала мене, коли я шанобливо хотів іти геть.

— Швидко снідай, Ґреґоре, — сказала вона, — відразу після цього ми йдемо шукати помешкання, я хочу бути в готелі якнайменше: ми тут почуваємо себе страшенно незручно. Коли я трохи довше поговорю з тобою, то відразу скажуть: росіянка має любовний зв'язок зі своїм слугою, видно, що порода Катерини не вимирає.

За півгодини ми вийшли на вулицю — Ванда у своєму сукняному вбранні і в російській шапочці, а я — у своєму краківському костюмі. Ми привернули загальну увагу. Я йшов на віддалі близько десяти кроків від неї і робив похмуру міну, хоча щомиті боявся вибухнути голосним сміхом. Майже на кожній вулиці на багатьох красивих будинках виблискували таблички "Camere ammobiliate"*. Ванда щоразу посилала мене глянути на кімнати, я бігав сходами, і лише коли повідомляв, що, як здається, мешкання відповідає її забаганкам, вона йшла сама. Так що до обіду я був вже такий змучений, як мисливський пес після парфорсного полювання.

Ми знову зайшли до одного будинку і знову вийшли з нього, не знайшовши належного помешкання. Ванда вже була трохи сердита. Раптом вона сказала до мене: "Северине, серйозність, з якою ти граєш свою роль, чарівна, і насильство, яке здійснюємо над собою, мене по-справжньому збуджує, я цього більше не витримую, ти дуже милий, я мушу тебе поцілувати. Зайдімо в якийсь будинок".

— Але ж, милостива пані... — заперечив я.

* умебльовані кімнати, італ.

— Ґреґоре! — вона вступила у найближчу відчинену браму, піднялася на кілька темних сходинок, обняла мене з палкою ніжністю і поцілувала.

— Ах! Северине, ти був дуже розумним, як раб ти набагато небезпечніший, ніж я думала. Так, ти незвичайний, я боюся, що знову закохаюся в тебе.

— Хіба ти вже не кохаєш мене? — запитав я, охоплений раптовим страхом.

Вона серйозно похитала головою, проте знову поцілувала мене своїми пухкими чарівними вустами.

Ми повернулися до готелю. Ванда швидко з'їла свій полуденок і веліла мені також швидко щось перекусити.

Ясна річ, що мене обслужили не так швидко, як її, і так сталося, що якраз коли я підносив до рота другий шматок свого біфштекса, увійшов ґарсон і вигукнув з тим же театральним жестом: "Негайно до пані!"

Я швидко й дуже болісно попрощався зі своїм сніданком і, змучений та голодний, поспішив до Ванди, яка вже стояла на вулиці.

— Я не вважав Вас такою жорстокою, пані, — сказав я з докором. — Я не сподівався, що після всіх цих зусиль Ви не дасте мені поїсти.

Ванда від усього серця розсміялася.

— Я думала, що ти вже готовий, — сказала вона, — але нічого. Людина народжується, щоби страждати, а ти особливо. Мученики біфштексів не їли.

Я пішов за нею роздратований і злий від голоду.

— Я відмовилася від думки винайняти помешкання в місті, — провадила Ванда далі, — тяжко знайти цілий поверх, у якому людина закрилася б від зовнішнього світу і могла б робити все, що хоче. За таких незвичайних, фантастичних стосунків, як наші, все муситъ узгоджуватися. Я винайму цілу віллу, ти будеш здивований. Зараз я дозволяю тобі досхочу наїстися і трохи роздивитися Флоренцію. До вечора додому я не прийду. Коли ти будеш мені потрібний, тебе покличуть.

Я бачив Собор, Палаццо Веккйо, Льоджа ді Лянці, а потім довго стояв на березі Арно. Знову й знову я зупиняв свій погляд на чудовій, старовинній Флоренції, круглі бані та вежі якої м'яко виднілися на блакитному безхмарному небі; на чудових мостах, під широкими прольотами яких жовтувата ріка несла свої швидкі води; на зелених пагорбах,

які, з їх розлогими будівлями, палацами або монастирями, оперізували місто.

Світ, у якому ми зараз знаходимося, — інший, він радісний, чуттєвий та усміхнений. І у ландшафті немає нічого від серйозности і меланхолії нашого світу. Ген-ген, аж до найдальших біленьких вілл, що розсіяні по світло-зелених горах, немає жодного клаптика, який би не потрапив під найяскравіше сонячне проміння, і люди тут не такі поважні, ніж ми, і думати хочуть менше, а виглядають так, ніби всі вони щасливі.

Також запевняють, що на Півдні легше вмирати.

Зараз я маю передчуття, що існує краса без колючок і чуттєвість без мук.

Ванда знайшла премилу віллу на одному з найчарівніших пагорбів на лівому березі Арно, навпроти Кашіне,* і винайняла її на зиму. Вілла потопає в гарному садку з чарівними густими алеями, галявинками та чудовим полем камелій. Вілла має лише один поверх і збудована в італійському стилі у вигляді чотирикутника. Вздовж одного з фасадів тягнеться відкрита ґалерея, різновид лоджії з ґіпсовими виливками античних статуй. Кам'яні сходи ведуть від неї до саду. З ґалереї потрапляєш у лазню з чудовим мармуровим басейном, від якого сходи ведуть до спального покою господині.

Ванда живе на першому поверсі сама.

Для мене було призначено кімнату на рівні землі — вона дуже гарна і навіть має камін.

Блукаючи садом, я відкрив на одному круглому пагорбі маленький храм, двері якого, як я побачив, були зачинені. Але у брамі була щілина, і коли я приклав до неї око, то побачив, що на білому п'єдесталі стоїть богиня кохання. Мене охопив тихий жах. Мені здалося, ніби вона посміхнулась до мене: "Ти тут? Я чекала на тебе".

Вечір. Гарненька маленька покоївка приходить із наказом з'явитися до господині. Я піднімаюся широкими мармуровими сходами, проходжу через передпокій, велику залу, прикрашену з марнотратною розкішшю і стукаю в двері спального покою. Я стукаю дуже тихо, бо та розкіш, яку я бачу всюди, лякає мене; мене не почули, і я деякий час стою перед дверима. Маю таке враження, ніби я стою перед спальними покоями Катерини II, і вона ось-ось вийде у зеленому

* місце прогулянок на правому березі Арно

хутряному спальному халаті з червоною орденською стрічкою на оголених грудях, зі своїми маленькими білими напудреними кучерями.

Я стукаю знову. Ванда нетерпляче відчиняє двері.

— Чому так пізно? — питає вона.

— Я стояв перед дверима, ти не почула мого стуку, — сказав несміливо я.

Вона зачиняє двері, вішається мені на шию і веде мене до червоної одамашкової отоманки, на якій спочивала. Усе облаштування кімнати — шпалери, завіси, килими, портьєри, ліжко з балдахіном — все з червоного одамашку, а стелю творить чудовий розпис "Самсон і Даліла".

Ванда приймає мене у спокусливому ранковому убранні, білий атласний одяг легко і звабливо облягає її струнке тіло, залишаючи оголеними руки і груди, які м'яко й недбало ховаються у темне соболеве хутро, обшите зеленим оксамитом. Її руде волосся напіврозпущене і скріплене нитками чорних перлів, спадає по спині аж до бедер.

— Венера у хутрі, — шепочу я, а вона притискає мене до своїх грудей і ось-ось задушить своїми поцілунками. Більше я не вимовив ані слова, більше ні про що не думав, все потонуло в морі нечуваного блаженства.

Нарешті Ванда, спираючись на лікоть, м'яко вивільнилась й оглянула себе. Я опустився до її ніг, вона пригорнула мене до себе і бавилася моїм волоссям.

— Ти ще кохаєш мене? — запитала вона, і її очі затуманилися солодкою пристрастю.

— Ти питаєш! — вигукнув я.

— Чи ти ще пам'ятаєш свою присягу, — вела вона з чарівною усмішкою далі.

— Ну ось, тепер, коли все влаштоване, все готове, я питаю тебе ще раз: чи ти серйозно вирішив бути моїм рабом?

— Хіба я вже тепер не твій раб? — здивовано запитав я.

— Ти ще не підписав документи.

— Документи, які ще документи?

— А! Я бачу, що ти не пам'ятаєш, — мовила вона, — тоді облишмо це.

— Але ж, Вандо, — сказав я, — тобі відомо, що я не знаю більшого блаженства, ніж слугувати тобі, бути твоїм рабом, що я б усе віддав за те, щоб відчувати себе повністю в твоїх руках, навіть моє життя...

— Який ти гарний, — прошепотіла вона, — коли ти такий захоплений, коли ти говориш так пристрасно. Ах! Я закохана у тебе більше, ніж будь-коли, і ось тут я маю бути владною з тобою, і строгою, і жорстокою — боюся, я цього не зможу.

— Мене це не лякає, — заперечив я з усмішкою, — де твої документи?

— Ось тут, — трохи соромлячись, вона витягнула їх з-під корсета і простягнула мені.

— Щоби в тебе було відчуття, що ти — повністю в моїх руках, я склала ще один документ, в якому ти заявляєш, що вирішив відібрати собі життя. Тоді я зможу тебе навіть вбити, коли захочу.

— Дай-но сюди.

Поки я розгортав документи і почав їх читати, Ванда принесла чорнило та перо, підсіла до мене, поклавши руку мені на шию, глянула через моє плече на папір.

У першому документі було написано:

"Угода між пані Вандою фон Дунаєв та паном Северином фон Куземським

Пан Северин фон Куземський від сьогодні перестає бути нареченим пані Ванди фон Дунаєв і відмовляється від своїх прав коханого; натомість він зобов'язується, даючи слово чести як мужчина і як шляхтич, надалі бути р а б о м вищезгаданої пані доти, поки вона сама не подарує йому свободу.

Як раб пані фон Дунаєв він повинен прибрати ім'я Ґреґор, виконувати безумовно всі її побажання, коритися кожному її наказові, зустрічати її з усією покорою і розглядати кожен знак її прихильности як незвичайну милість.

Пані фон Дунаєв може свого раба на свій розсуд не лише карати за найменшу помилку чи провину, але й має право, залежно від свого настрою чи просто для розваги жорстоко ставитися до нього так, як їй заманеться, і навіть вбити, якщо це їй сподобається — одне слово, він є її необмеженою власністю.

Якби пані фон Дунаєв мала коли-небудь подарувати своєму рабові свободу, то пан Северин фон Куземський повинен все, що він зазнав або витерпів, з а б у т и і н і к о л и, ж о д н о г о р а з у, з а ж о д н и х о б с т а в и н і в ж о д н и й с п о с і б н е д у м а т и п р о п о м с т у а б о в і д п л а т у.

Пані фон Дунаєв обіцяє зі свого боку, що з'являтиметься перед ним якнайчастіше у хутрі, особливо тоді, коли буде жорстокою до свого раба".

Під угодою стояла сьогоднішня дата. Другий документ містив лише декілька слів:

"Уже багато років я пересичений існуванням на цьому світі та його облудами, і я добровільно кладу кінець своєму безвартісному життю".

Мене охопив глибокий жах, коли я закінчив. Ще був час, я ще міг відступити, але божевілля пристрасти, погляд

вродливої жінки, яка безсило притулилася до мого плеча, потягли мене за собою.

— Оце ти повинен спочатку переписати, Северине, — сказала Ванда, вказуючи на другий документ, — він повинен бути повністю написаний твоїм почерком, в угоді це, звичайно, необов'язково.

Я швидко скопіював тих кілька рядків, в яких я називаю себе самогубцем, і віддав їх Ванді. Вона прочитала і з усмішкою поклала записку на стіл.

— Ну що, ти маєш відвагу підписати оце? — запитала вона з легким сміхом.

Я взяв перо.

— Дай-но спочатку мені, — промовила Ванда, — тобі тремтить рука. Ти так лякаєшся свого щастя?

Вона взяла угоду й перо. У боротьбі зі самим собою я глянув на хвилю догори, і лише тепер мені впало у вічі те, що я бачив і у багатьох картинах італійської та голландської школи — історично неправдивий характер розпису на стелі, що й надавав йому, як на мене, направду зловісний відбиток. Даліла, розкішна жінка з вогненним рудим волоссям, лежить напівроздягнена у темному хутряному плащі на червоній отоманці і, посміхаючись, нахиляється до Самсона, якого филистимляни повалили на землю й зв'язали. У кокетливому глузуванні її посмішки відчувається направду інфернальна жорстокість, її напівзаплющені очі зустрічаються з очима Самсона, які і в останній момент прикипіли до неї з божевільною любов'ю, тоді коли один із ворогів поставив коліно на Самсонові груди, готовий встромити в нього розпечене залізо.

— Отож... — вигукнула Ванда, — ти зовсім розгубився. Що це з тобою? Адже все залишається так, як було, навіть коли ти і підпишеш — хіба ти ще мене не знаєш, серденько?

Я подивився в угоду. Великими сміливими штрихами там було написано її ім'я. Я ще раз глянув у її магічні очі, потім взяв перо і швидко підписав угоду.

— Ти тремтів, — спокійно мовила Ванда, — треба, щоб я водила твоїм пером?

У тій же хвилі вона м'яко схопила мою руку, і ось моє ім'я стоїть і на другому папері. Ванда ще раз оглянула обидва документи і після цього замкнула їх у столику, який стояв у головах отоманки.

— Ось так, а тепер віддай мені ще свій паспорт і гроші.

Я витягаю свій гаманець і простягаю їй. Вона заглядає до середини, киває і кладе до решти документів, а я в той час стаю перед нею на коліна і в солодкому сп'янінні кладу спочивати свою голову на її груди.

Вона раптом відштовхує мене ногою, підскакує і тягне за дзвінок, на звук якого заходять три юні стрункі муринки, ніби витесані з ебенового дерева і вбрані з голови до ніг у червоний атлас, кожна зі шнурком у руках.

Щойно тепер я почав розуміти своє становище і хотів підвестися, але Ванда, яка підвівшись і звернувши до мене своє холодне вродливе обличчя з насупленими бровами і презирливими очима, владно подивилась на мене і зробила знак рукою. Я ще не встиг збагнути, що зі мною відбувається, як муринки повалили мене на землю, міцно зв'язали шнурками руки й ноги, а кисті рук ще закріпили за спиною, як засудженому на смерть, так що я не міг і поворухнутися.

— Дай мені батіг, Гайді, — наказує Ванда з моторошним спокоєм.

Муринка, клякнувши, простягає його повелительці.

— І скинь з мене це важке хутро, — продовжує та, — воно мені заважає.

Муринка скорилась.

— Там-он блюзка! — далі наказує Ванда.

Гайді швидко принесла обшиту горностаєм кацабайку, що лежала на ліжку, і Ванда накинула її двома неповторними, чарівними рухами.

— Прив'яжіть його ось тут до колони.

Муринки піднімають мене, обплутують моє тіло товстим шнурком і прив'язують навстоячки до однієї з масивних колон, які підтримують балдахін італійського ложа.

Після цього вони раптом зникають так, ніби земля їх проковтнула.

Ванда швидко підходить до мене, її біле атласне вбрання пливе за нею шлейфом, як срібло, як місячне світло, а її волосся палає, як полум'я, на тлі білого хутра блюзки. Тепер вона стоїть переді мною з батогом у правій руці, взявшись під лівий бік, і видавлює із себе короткий смішок.

— Гра між нами тепер припинилася, — каже вона з безсердечним холодом, — тепер це серйозно, ти, дурню, з якого я сміюся, і якого я зневажаю, який *мені*, зарозумілій, примхливій жінці віддався як іграшка у божевільному засліпленні. Ти вже більше не мій коханець, а *мій раб*, зданий моїй сваволі на життя і смерть.

Ти ще мене впізнаєш!

Передовсім ти у мене зараз направду скуштуєш батога, нічим навіть не завинивши, щоби ти збагнув, що тебе чекає, коли будеш незграбним, неслухняним чи непокірним.

З якою ж ґрацією вона засукала обшитий хутром рукав і вперіщила мене по спині.

Я увесь здригнувся, батіг, як ніж, врізався в моє тіло.

— Ну, як тобі це подобається? — закричала вона.

Я мовчав.

— Чекай-но, ти ще під батогом будеш скавуліти, як собака, — погрожувала вона і в той же час почала мене шмагати.

З жахливою силою удари падали швидко і рясно на мою спину, руки, потилицю. Я зціпив зуби, щоби не закричати. Одного разу вона влучила мені в обличчя, потекла тепла кров, але тільки вона засміялася і шмагала далі.

— Лише тепер я розумію тебе, — між тим вигукнула вона. — Це направду втіха, ось так мати людину у своїй владі, а до того ще й мужчину, який тебе кохає, — адже ти мене кохаєш? — Ні? — Ох! Я ще розірву тебе на шматки, настільки з кожним ударом зростає моя утіха; ну та звивайся трохи, кричи, скавули! У мене ти не знайдеш жодного жалю!

Врешті-решт вона, здається, втомилася.

Вона відкидає батіг, розтягується на отоманці і дзвонить.

Входять муринки.

— Розв'яжіть його.

Коли вони розпустили на мені шнурок, я падаю, як поліно, на землю. Чорні жінки сміються і показують білі зуби.

— Розв'яжіть йому шнурки на ногах.

Вони це зробили і я зміг підвестися.

— Підійди, Ґреґоре.

Я наближаюся до прекрасної жінки, яка ще ніколи не здавалася мені такою спокусливою, як сьогодні, у своїй жорстокості, у своїй нарузі.

— Ще на крок, — наказує Ванда, — стань на коліна і поцілуй мені ногу.

Вона витягає з-під білої атласної крайки ногу, і я, надчуттєвий бовдур, торкаюся її вустами.

— Тепер ти не бачитимеш мене цілий місяць, Ґреґоре, — серйозно каже вона, — тоді я стану для тебе чужою, і ти легше впишешся в своє нове становище у мене. У цей час ти працюватимеш в саду і очікуватимеш моїх наказів. А тепер іди, рабе!

Минув один місяць у монотонній рутині, важкій роботі, меланхолійній тузі, яка принесла мені всі ці страждання. Мене призначили до садівника, і я допомагаю йому підрізувати дерева і живопліт, пересаджувати квіти, обкопувати

клумби, підмітати посипані гравієм доріжки. Я розділяю його грубий харч і його тверде ложе, встаю із курами, з ними й лягаю, і час від часу чую, що наша пані розважається, що вона оточена поклонниками, а одного разу я навіть почув її пустотливий сміх ген аж у саду.

Я видаюся собі таким дурним. Чи я став таким від цього життя, а чи був ним уже раніше? Місяць завершується післязавтра, що вона робитиме зі мною? А чи, може, вона мене забула, і я до свого праведного кінця буду підрізувати живопліт та в'язати букети?

Письмовий наказ.

"Цим листом рабові Ґреґорові наказано з'явитися до моїх послуг.

Ванда Дунаєв"

Моє серце шалено б'ється, коли я наступного ранку відхиляю одамашкову гардину і входжу до спального покою своєї богині, який ще наповнений чарівною напівтемрявою.

— Це ти, Ґреґоре? — питає вона, коли я стаю на коліна перед каміном і розпалюю вогонь. Я затремтів від звуку коханого голосу. Саму її бачити я не можу, вона спочиває, неприступна, за завісою свого балдахіна.

— Так, милостива пані, — відповідаю я.

— Котра година?

— Якраз минула дев'ята.

— Сніданок.

Я кваплюся подати їй сніданок і стаю на коліна з тацею для кави перед її ліжком.

— Ось сніданок, пані.

Ванда відхиляє завісу і, як дивно, така, якою я бачу її серед білих подушок з розпущеним, спадаючим хвилями волоссям, вона видається мені в першій хвилі вродливою, але зовсім чужою жінкою. Але це не кохані риси, це обличчя жорстоке і в ньому — моторошний вираз втоми і пересичення.

Чи, може, я цього раніше не зауважував?

Вона зупиняє на мені свої зелені очі — більше з допитливістю, ніж з погрозою чи співчуттям, і мляво вбирає на оголені плечі темний нічний хутряний халат, в якому вона спочиває.

У цей момент вона така чудова, така запаморочлива, що я відчуваю, як кров приливає мені до голови і до серця, і таця в моїх руках починає дрижати.

Вона це помічає і тягнеться за батогом, що лежить на її нічному столику.

— Ти незграбний, рабе, — каже вона, наморщуючи чоло.

Я опускаю очі додолу і, як можу міцно, тримаю тацю. А Ванда снідає, позіхає і потягується своїми розкішними формами в чудовому хутрі.

Вона подзвонила. Я входжу.

— Це лист до князя Корсіні.

Я поспішаю до міста, передаю листа князеві, молодому вродливому мужчині з палаючими чорними очима і, вимучений ревнощами, приношу їй відповідь.

— Що з тобою? — запитує вона уїдливо, очікуючи на відповідь. — Ти жахливо блідий.

— Нічого, пані, я лише трохи заскоро йшов.

Під час сніданку князь сидить поруч із нею; а я мушу прислуговувати їй та йому, вони жартують, і я для них взагалі не існую. На хвилю мені темніє в очах, наливаючи бордо у його келих, я розливаю вино на скатертину, на Вандину сукно.

— Як незграбно! — вигукує Ванда і дає мені ляпаса. Князь сміється, вона сміється також, а мені кров вдаряє в обличчя.

Після сніданку Ванда їде до Кашіне. Вона сама править невеликою бричкою з гарними англійськими гнідими, я сиджу за нею і бачу, як вона кокетує і, посміхаючись, кланяється, коли її вітає якийсь зі знатних панів. Коли я допомагаю їй зійти з брички, вона легко спирається на мою руку, дотик пронизує мене, як електричний струм. Ах! Вона — направду чудова жінка, і я кохаю її більше, ніж будь-коли.

На обід о шостій вечора тут зібралось невелике товариство, кілька пань і панів. Я прислуговую і цього разу вина на скатертину не розливаю.

Ляпас — це направду більше, ніж десять лекцій, це розумієш так швидко, особливо якщо його дає маленька пухка жіноча рука.

Після вечері вона їде до Перголи. Коли вона йде сходами додолу у своєму чорному оксамитовому убранні, з великим горностаєвим коміром, діадемою з білих троянд у волоссі, то виглядає направду засліпливо. Я відчиняю дверцята і допомагаю їй сісти в карету. Перед театром я зіскакую з козлів, і вона коли сходить спирається на мою руку, що тремтить від млосного вантажу. Я відчиняю перед нею двері ложі і потім чекаю у коридорі. Вистава триває чотири години, в цей час вона приймає своїх кавалерів, а я від люті зціплюю зуби.

Вже далеко за північ, коли дзвоник господині лунає востаннє.

— Вогню! — коротко наказує вона, і коли у каміні вже потріскує, так само коротко, — чаю!

Коли я повертаюся зі самоваром, вона вже встигла роздягнутися і за допомогою муринки якраз накидає своє біле негліже.

Потім Гайді йде.

— Подай мені нічний хутряний халат, — каже Ванда, сонно потягуючись своїм гарним тілом. Я піднімаю хутро з фотеля і притримую, поки вона поволі, мляво вбирає рукави. Потім вона влягається на подушки отоманки.

— Скинь-но мені черевички і взуй оксамитові капці.

Я клякаю і скидаю маленький черевичок, який знімається не відразу.

— Швидко! Швидко! — кричить Ванда. — Ти зробив мені боляче, чекай-чекай, я ще тебе навчу. Вона б'є мене батогом... Нарешті вдалося!

— А тепер марш!

Ще один удар ногою — і я можу йти відпочити.

Сьогодні я відпроваджував її на забаву. У передпокої вона наказала скинути з неї хутро, і після цього з гордим сміхом, певна своєї перемоги, увійшла до яскраво освітленої зали,

а я знову мав нагоду проводити годину за годиною у похмурих, одноманітних думках. Часом, коли двері на хвилю залишалися відчиненими, до мене долітала музика. Кілька лакеїв пробували зав'язати зі мною розмову, але тому що я знаю італійською лише кілька слів, вони скоро дали мені спокій.

Зрештою я засинаю і бачу сон, ніби я у лютому приступі ревнощів вбиваю Ванду і мене засуджують до смертної кари, я бачу, як мене пасками прив'язали до плахи, сокира падає, я відчуваю її на шиї, але я ще живу...

І тут кат б'є мене по обличчю...

Ні, це не кат, це Ванда, розгнівана стоїть переді мною і домагається свого хутра. За хвилю я вже знову біля неї і допомагаю їй вбратися.

Це-таки направду насолода — накинути хутро вродливій жінці, бачити, відчувати, як її шия, її прекрасні форми горнуться в чудове м'яке хутро, піднімати хвилясті кучері і розкладати їх на комірі, а потім, коли вона скидає шубу — відчувати чудове тепло, і легкі пахощі її тіла, які повисають на золотистих кінчиках волосків хутра — голові є від чого запаморочитись!

Нарешті один день без гостей, без театру, без товариства. Я полегшено зітхаю. Ванда сидить в ґалереї і читає — здається, вона не має для мене жодного завдання. З настанням сутінок та сріблястого вечірнього серпанку вона усамітнюється. Я прислуговую їй при вечері — вечеряє Ванда сама, але для мене — жодного погляду, жодного звуку, навіть жодного ляпаса.

Ах! Як я тужу за одним-одніcіньким ударом її руки.

Мені виступають сльози. Я відчуваю, як сильно вона принизила мене — так глибоко, що навіть не вважає вартим мене мучити, знущатися наді мною. Перед тим, як лягти спати, її дзвоник кличе мене.

— Ти спатимеш сьогодні у мене, минулої ночі мені снилися страшні сни, і я боюся залишатися сама. Візьми подушку і ляж на ведмежу шкуру біля моїх ніг.

Після цього вона гасить свічки, так що кімнату освітлює зі стелі лише невеликий ліхтарик, і лягає в ліжко. "Не ворушися, щоби мене не збудити".

Я вчинив, як вона веліла, але довго не міг заснути. Я дивився на вродливу жінку, прекрасну, як богиня — як вона спочиває, закутана у темне хутрі свого нічного халата, лежачи на спині з руками, закинутими за голову, що тонули у її рудому волоссі. Я чув, як здіймаються її чудові груди, коли вона дихала глибоко та рівно, і щоразу, як тільки вона ворухнулася, я вже був насторожі і дослухався, чи я їй потрібен.

Та я їй не був потрібний.

Мені не треба було виконувати жодних інших завдань, і я не мав для неї якогось більшого значення, як нічний світильник чи револьвер, який кладуть собі під подушку.

Чи це я не сповна розуму, чи то вона? Чи все це починається у винахідливій жіночій голівці, з наміром перевищити мої надчуттєві фантазії, а чи ця жінка направду — одна з отих неронівських натур, які знаходять диявольську утіху в тому, щоби, як червів, тримати під п'ятою людей, які і мислять, і відчувають, і мають таку саму волю, як і вони?

Що я пережив!

Коли я став на коліна з тацею кави перед її ложем, Ванда раптом поклала руку мені на плече і пильно-пильно подивилася в очі.

— Які ж гарні ти маєш очі, — тихо сказала вона, — і то лише тепер, відколи ти страждаєш. Ти дуже нещасний?

Я схилив голову і мовчав.

— Северине! Чи ти ще кохаєш мене? — несподівано пристрасно вигукнула вона. — Чи ти можеш ще мене кохати? — вона з такою силою потягнула мене до себе, що таця перекинулася, кавник і тарільчики полетіли на підлогу, і кава розлилася по килимі.

— Вандо, моя Вандо, — вигукнув я і притиснув її палко до себе, покриваючи поцілунками її уста, обличчя, груди.

— Це моє лихо, що я кохаю тебе тим більше, тим божевільніше, чим більше ти мене мучиш, чим частіше ти мені зраджуєш. О! Я помру ще, від болю, від кохання, від ревнощів.

— Але ж я тобі ще жодного разу не зрадила, Северине — усміхаючись, заперечила Ванда.

— Ні? Вандо! Ради Бога! Не жартуй так безжалісно зі мною! — вигукнув я. — Але ж я сам носив листа до князя...

— Справді, запрошення на сніданок.

— Та ж ти, відколи ми у Флоренції...

— ...повністю зберегла тобі вірність, — заперечила Ванда. — тут я присягаюся всім, що мені святе. Я робила все, лише щоб здійснити твої фантазії, лише заради тебе.

Але я заведу собі поклонника, бо інакше це — лише половина справи, і врешті-решт ти мені робиш закиди, що я була недостатньо жорстока з тобою. Мій любий, прекрасний рабе! Але сьогодні ти знову цілком маєш бути лише моїм коханим. Я не роздала твоє вбрання, ти знайдеш його тут, у скрині, вберися так, як тоді на маленькому карпатському курорті, де ми так щиро кохали одне одного. Забудь все, що сталося з того часу, о, ти це легко забудеш у моїх обіймах, я цілуватиму тебе так, що ти забудеш весь сум, все горе.

Вона почала мене пестити, як дитину, цілувати, гладити; потім з чарівною усмішкою попросила мене: "Вберися. Я також одягну свої туалети; може, мені вбрати свою хутряну блюзку? Так-так, я вже сама знаю, іди-но!"

Коли я повернувся, вона стояла посередині кімнати у своїй білій атласній сукні, червоній, обшитій горностаєм кацабайці, волосся було припудрене, а над чолом — маленька діамантова діадема. На хвилю вона нагадала мені Катерину II, аж стало моторошно. Але Ванда не дала мені часу на спогади, вона потягнула мене до себе на отоманку і ми провели разом дві блаженні години. Тоді це була не сувора, примхлива повелителька, а лише вишукана дама, ніжна коханка. Вона показувала мені фотографії, книги, що саме з'явилися, і говорила про них зі мною з такою дотепністю, ясністю і смаком, що я не раз підводив захоплено її руку до своїх уст. Ванда дозволила мені прочитати їй кілька віршів Лермонтова, і ось, коли я вже направду розпалився, вона ласкаво поклала свою руку на мою. У м'яких рисах Ванди, у її ласкавому погляді світилась тихе задоволення, і запитала: "Ти щасливий?"

— Ще ні.

Вона відкинулася на подушки і повільно розщіпнула кацабайку.

Але я знову швидко прикрив горностаєм її напівоголені груди.

— Ти робиш мене божевільним... — говорив я, затинаючись.

— Іди ж-но сюди.

Я вже лежав в її обіймах, і вона цілувала мене, як змія своїм язиком... Раптом вона ще раз прошепотіла: "Ти щасливий?"

— Безмежно! — вигукнув я.

Вона розсміялася. Це був якийсь злий, пронизливий сміх, від якого мені мурашки забігали по тілу.

— Раніше, рабе, ти мріяв про те, щоби бути іграшкою вродливої жінки, а зараз ти собі вроюєш, що ти — вільна

людина, мужчина, мій коханий — ти, дурню! Один мій рух — і ти знову раб. На коліна!

Я сповз з отоманки вниз до Вандиних ніг, мої очі з сумнівом все ще пильно вдивлялися у її.

— Ти не повіриш, сказала вона, — розглядаючи мене зі складеними на грудях руками, — я нуджуся, і ти достатньо добрий, щоби я могла згаяти кілька годин. Не дивись так на мене...

Вона штовхнула мене ногою.

— Ти можеш бути всім, що я захочу — чоловіком, людиною, річчю, твариною... — Вона подзвонила. Ввійшли муринки.

— Зв'яжіть йому на спині руки.

Я стояв на колінах і не чинив опору. Потім вони вивели мене у сад до невеликого виноградника, що межує з ним на півдні. Між посадками винограду вирощували кукурудзу, тут усе ще стирчали окремі сухі стебла. Збоку стояв плуг.

Муринки прив'язали мене до дерев'яної палі і розважалися тим, що кололи мене своїми золотими шпильками для волосся. Та це тривало недовго, бо прийшла Ванда — з горностаєвою шапочкою на голові, її руки були в кишенях блюзки. Вона наказала мене відв'язати і скрутити мені на спині руки, посадити на шию ярмо і запрягти мене в плуга.

Після цього її чорні відьми погнали мене в поле, одна провадила плуга, інша правила мною за допомогою шнурка, третя підганяла мене батогом, а Венера у хутрі стояла збоку і спостерігала.

Коли наступного дня я слугував їй при обіді, вона сказала: "Принеси ще одне столове срібло, я хочу, щоб ти сьогодні їв зі мною, — і коли я хотів зайняти місце навпроти неї, — ні, біля мене, ближче до мене".

Вона у чудовому настрої, дає мені зупу своєю ложкою, годує мене зі своєї виделки, потім кладе голову, як пустотлива киця, на стіл і кокетує зі мною. На лихо, я розглядаю Гайді, яка весь час підносить мені страви, трохи довше, ніж це потрібно. Лише тепер мені в очі впадають її благородні, майже європейські риси обличчя, чудовий, ніби у статуї бюст, немов витесаний із чорного мармуру. Вродлива чортиця помічає, що вона мені подобається, і, усміхаючись, виблискує зубами. Вона ще не встигла покинути покій, як Ванда підскакує, палаючи від люті.

— Що? Ти смієш так розглядати іншу жінку в моїй присутності! Та вона, напевно, подобається тобі більше, ніж я, — вона ще більше демонічна?

Я перелякався, такою я її ще не бачив! Вона раптово зблідла, аж вуста побіліли, і дрижить всім тілом — Венера

у хутрі ревнує свого раба! Вона хапає з кілка батіг і б'є мене по обличчю, потім кличе чорних служниць, наказує їм зв'язати мене й затягнути до пивниці, де вони кидають мене у темний, вологий підземний склеп, справжню в'язницю.

Після того на двері вішають замок, затягують засув, у замку дзвенькає ключ. Я полонений, похований.

І ось я лежу, не знаю, як довго — пов'язаний, як теля, яке притягли на різницю, на в'язці вогкої соломи, без світла, без їжі, без води, без сну — вона здатна зморити мене голодом, якщо раніше я не замерзну. Мене трясе від холоду. Може, це гарячка? Мені здається, я починаю ненавидіти цю жінку.

Червона смуга, ніби кров, пливе підлогою — це світло, що падає через двері, ось їх відчиняють.

Ванда з'являється на порозі, загорнута у своє соболеве хутро і смолоскипом світить досередини.

— Ти ще живий? — запитує вона.

— Ти прийшла, щоб мене вбити? — відповідаю я слабким, захриплим голосом.

Двома швидкими кроками Ванда опиняється біля мене, стає на коліна біля моєї лежанки і кладе мою голову собі на коліна.

— Чи ти хворий? Як горять твої очі... Ти мене кохаєш? Я хочу, щоб ти кохав мене.

Вона витягає короткий кинджал, я здригаюся від страху, коли його лезо блищить перед моїми очима, я направду вірю, що вона хоче мене вбити. Але вона сміється і перерізає пута, якими мене зв'язано.

Тепер вона дозволяє мені приходити щодня після вечері, дозволяє мені читати їй вголос і обговорює зі мною різні цікаві питання і теми. Видається, що вона повністю змінилася, ніби соромиться тої дикости, яку виявила, тої жорстокости, з якою зі мною поводилася. Зворушлива лагідність світиться у всьому її єстві, і коли вона простягає на прощання руку, в її очах ота надлюдська сила добра й любові, яка викликає у нас сльози, від якої ми забуваємо всі житейські страждання і всі смертельні страхи.

Я читаю їй Манон л'Еско. Вона відчуває, що існує зв'язок, і хоча не каже ані слова, та час від часу посміхається і накінець закриває книжку.

— Ви не бажаєте більше читати, милостива пані?

— Сьогодні — ні. Сьогодні ми самі будемо грати Манон л'Еско. Я маю побачення у Кашіне, і Ви, мій любий шевальє, будете мене до нього супроводжувати; я ж знаю, що Ви це зробите, чи не так?

— Як накажете.

— Я не наказую, я Вас про це прошу, — каже вона з надзвичайною чарівністю. Потім вона встає, кладе руки мені на плечі і дивиться на мене.

— Ці очі! — вигукує вона. — Я так тебе кохаю... Северине, ти й не знаєш, як я тебе кохаю.

— Так, — гірко відказую я, — так сильно, що призначаєте побачення комусь іншому.

— Та ж я роблю це, лише щоби розбурхати тебе! — жваво відповідає вона. — Я мушу мати поклонника, щоб не втратити тебе, я ніколи тебе не втрачу, ніколи, чуєш, бо я кохаю тільки тебе, тебе одного.

Вона пристрасно, впиваючись, цілує мої вуста.

— О! Як би я могла, як мені хотілося б віддати з поцілунком всю душу — ось так... Ну, а тепер ходімо!

Вона одягнулася в чорний оксамитовий плащ і вкрила свою голівку темним башликом. Після цього вона швидко перейшла через ґалерею і сіла у бричку.

— Ґреґор сам повезе мене! — гукнула вона до кучера, який віддалився, неприємно вражений.

Я виліз на козли і розлючено вдарив батогом коней.

У Кашіне, там, де головна алея стає густішою, Ванда вийшла. Була ніч, лише окремі зірки виднілися через сірі хмари, якими затягло небо. На березі Арно стояв якийсь чоловік у темному плащі та розбійницькому капелюсі і дивився на жовті хвилі. Ванда швидко пішла вбік через чагарник і поплескала його по плечах. Я ще бачив, як він повернувся до неї, вхопив її руку, потім вони зникли за зеленою стіною.

Нестерпна година. Нарешті серед зелені знову зашелестіло, вони повернулись.

Мужчина підводить її до брички. Світло ліхтаря різко і яскраво освітлює неймовірно юне, ніжне, мрійливе обличчя — зовсім мені незнайоме — і виграє на довгих білих кучерях.

Вона простягає йому руку, яку той шанобливо цілує. Потім Ванда подає мені знак, і за мить бричка летить вздовж довгої алеї, що стоїть, як зелена стіна, над рікою.

У ворота садку подзвонили. Знайоме обличчя. Чоловік із Кашіне.

— Про кого я маю повідомити? — запитую французькою.

Той, кого я запитав, зніяковіло хитає головою.

— Ви розмовляєте трохи німецькою? — питає він несміливо.

— Так. Я вас прошу сказати своє ім'я.

— Ах! Я ще, на жаль, не маю жодного, — відповідає він збентежено. — Скажіть Вашій господині лише, що німецький маляр з Кашіне є тут і просив би... Та ось вона сама.

Ванда вийшла на балкон і кивнула незнайомцеві.

— Ґреґоре, проведи пана до мене! — гукнула вона мені.

Я підвів маляра до сходів.

— Прошу, тепер я вже знайду. Дякую, дуже дякую. — Із цими словами він ніби злетів догори сходами. Я залишився стояти внизу і з глибоким співчуттям дивився на бідного німця.

Венера в хутрі впіймала його душу в сильце свого рудого волосся. Він буде її малювати, і при цьому збожеволіє.

Сонячний зимовий день золотом виграє на тремтливих листках дерев у гайках, на зеленому килимі лугу. Біля підніжжя ґалереї у найрозкішнішому вбранні з пуп'янків пишаються камелії. Ванда сидить у лоджії й малює, а німець-художник стоїть навпроти неї з руками, складеними як до молитви, і дивиться на неї, ні, вдивляється в її обличчя, він ніби зовсім забувся, занурившись у її погляд.

Проте вона цього не бачить, вона не бачить і мене, не бачить, як я з лопатою у руках обкопую квіткові клумби, тільки щоби бачити її, відчувати її близькість, яка діє на мене, немов музика, немов поезія.

Художник пішов. Це ризик, але я на нього наважуюся. Я підходжу до ґалереї, зовсім близько і запитую Ванду: "Чи кохаєш ти художника, господине?"

Вона дивиться на мене без гніву, хитає головою, і нарешті навіть усміхається.

— Я йому співчуваю, — відповідає вона, — але я його не кохаю. Я нікого не кохаю. *Тебе я кохала, так щиро, так пристрасно, так глибоко, як тільки я могла кохати.* Але тепер я вже й тебе не кохаю, моє серце порожнє, мертве, і це мене засмучує.

— Вандо! — вигукнув я, боляче вражений.

— І ти також скоро вже не будеш мене кохати, — вела вона далі, — скажи мені, коли до цього дійде, тоді я подарую тобі свободу.

— У такому разі я залишуся на все життя твоїм рабом, бо я поклоняюся тобі, і завжди поклонятимусь! — вигукнув я, охоплений отим фанатизмом кохання, який вже багато разів був для мене таким згубним.

Ванда розглядала мене з дивною втіхою. "Обдумай добре, — сказала вона, — я безмежно кохала тебе і була з тобою деспотичною, щоб задовольнити твої фантазії. А зараз у моїх грудях ще щемить щось від отого млосного почуття, якесь щире співчуття до тебе. Коли вже й воно зникне, то, хто знає, чи я тоді справді відпущу тебе, а чи не стану направду жорстокою, немилосердною, ба, лютою до тебе? Чи не принесе мені якоїсь диявольської втіхи, коли я буду байдужою, чи кохатиму когось іншого, і мучитиму, катуватиму людину, яка мені поклоняється, немов ідолопоклонник, і я бачитиму, як він помирає від свого кохання до мене? Добре подумай!"

— Я вже давно про все подумав, — відповів я, мов у гарячці, — я не можу бути, не можу жити без тебе. Я помру, коли ти відпустиш мене на волю, дай мені бути твоїм рабом, убий мене, але не відштовхуй від себе.

— Ну що ж, то будь моїм рабом! — відповіла вона. — Але не забувай, що я вже тебе не кохаю, що твоє кохання має для мене не більше значення, ніж відданість собаки, а собак топчуть ногами.

Сьогодні я відвідав Венеру Медічі.

Було ще дуже рано, маленька восьмикутна зала Трибуни, немов храм, була наповнена сутінками, і я стояв, склавши руки, у глибокій молитві перед німим образом богині.

Але стояв я недовго.

У галереї ще нікого не було, не було навіть жодного англійця, і ось я вже стояв на колінах і дивився на чудове, струнке тіло, на розквітлі груди, на її дівоче й хтиве обличчя з напівзаплющеними очима, на її легкі кучері, які, як здавалося, з обох боків приховували маленькі ріжки.

Чути дзвінок господині.

Полудень. Та вона ще у ліжку, лежить, заклавши руки за голову.

— Я викупаюся, — каже вона, — а ти будеш мені слугувати. Зачини двері.

Я корюся.

— А тепер зійди вниз і переконайся, що і внизу зачинено.

Я зійшов донизу ґвинтовими сходами, що вели з її спального покою до лазнички. Мені підкошувалися ноги, я мусив спиратися на металеві перила. Після того, як я побачив, що двері, які виходили до лоджії та у сад, зачинені, я повернувся. Ванда у зеленому оксамитовому хутряному убранні із розпущеним волоссям сиділа на ліжку. Від одного різкого руху, який вона зробила, я побачив, що вона була вбрана лише в хутро. Я злякався — не знаю, чому мені стало так страшно, як засудженому до смерти, який знає, що він іде на шибеницю і все-таки, побачивши її, починає тремтіти.

— Ходи, Ґреґоре, — візьми мене на руки.

— Як, господине?

— Ну ж бо, ти мусиш мене нести, розумієш?

Я підняв її, так що вона сиділа на моїх руках і своїми руками обняла мене за шию. І коли я ось так з нею поволі спускався сходами, сходинка за сходинкою, і її волосся час від часу торкалося моїх вуст, а її нога легко впиралася в моє коліно, то я дрижав під прекрасним вантажем і мені здавалося, що я ось-ось впаду горілиць.

Лазничка складалася з однієї широкої і високої ротунди, в яку згори через червоний скляний купол проникало м'яке, спокійне світло. Дві пальми розкинули своє широке листя, немов зелений дах над невеликою канапою з червоними, оксамитовими подушками. Сходи, вкриті турецькими килимами, вели від канапи до широкого мармурового басейну, що знаходився посередині.

— Там нагорі, на моєму нічному столику лежить зелена стрічка, — сказала Ванда, коли я поклав її на канапу, — принеси її мені, і принеси також батіг.

Я полетів сходами догори, потім униз і, впавши на коліна, поклав обидві речі в руки повелительки. Вона з моєю допомогою зв'язала своє важке наелектризоване волосся у великий вузол і закріпила його зеленою оксамитовою стрічкою. Потім я приготував купіль і був при тому такий невправний, що руки і ноги відмовлялися мені служити. Щоразу, коли я дивився на прекрасну жінку, яка лежала на червоних оксамитових подушках і чудове тіло якої виглядало час від часу з-під темного хутра — це ж бо не була моя воля, мене примушувала якась магнетична сила — то я відчував, як вся чуттєвість, вся хтивість полягає лише у чомусь напівприкритому, пікантно оголеному. І я відчув це ще виразніше, коли басейн нарешті наповнився, і Ванда одним порухом скинула хутро і, як богиня з Трибуни, стала переді мною.

Цієї хвилі вона видалася мені такою прекрасною, такою незайманою, що я кинувся перед нею навколішки, як колись перед богинею, і побожно припав устами до її ніг.

Моя душа, яка ще хвилину тому дико металася в усі боки, раптом заспокоїлася, а Ванда вже більше не була жорстокою до мене.

Вона поволі сходила до басейну, і я міг без жодної домішки муки чи пристрасти розглядати із тихою радістю, як вона то зникала, то з'являлася у кришталевому потоці, і як хвилі, які вона здіймала, вигравали довкола неї, неначе закохані.

Наш естет-нігіліст таки має рацію: справжнє яблуко краще, як намальоване, і жива жінка краща за якусь Венеру із каменю.

А коли вона вийшла з купелі, і сріблясті краплини й рожеве світло стікали по ній, мене охопило німе захоплення. Я накинув на неї білизну, осушуючи її чудове тіло, і оте спокійне блаженство й далі було зі мною, коли вона знову, спираючись однією ногою на мене, як на стільчик, відпочивала на подушках, а еластичне хутро пожадливо горнулося до її холодного мармурового тіла, і ліва рука, на яку вона спиралася, лежала, немов сплячий лебідь, у чорному хутрі рукава, тоді як права недбало вигравала батогом.

Мій погляд випадково ковзнув по масивному дзеркалі на стіні, що навпроти, і я закричав, бо побачив нас у його золотій рамі, як на картині, і картина ця була така дивно прекрасна, така особлива, така фантастична, що мене охопив глибокий смуток від думки, що її лінії, її фарби зникнуть, як туман.

— Що з тобою? — запитала Ванда.

Я показав на дзеркало.

— А! Це й справді гарно, — вигукнула вона, — шкода, що цю мить не можна зупинити.

— А чому б ні? — запитав я, — чи ж не буде кожен митець, навіть найзнаменитіший, гордий із того, що ти йому дозволиш увіковічнити тебе своїм пензлем?

— Думка про те, — вів я далі, розглядаючи її із захопленням, — що ці чудові риси обличчя, ці незвичайні очі з зеленим вогнем, це демонічне волосся, ця пишність тіла будуть втрачені для світу, ця думка жахлива, вона наповнює мене жахами смерти і знищення. Рука митця повинна вирвати тебе від них, ти не можеш зовсім, назавжди піти на той світ, як усі ми, не залишивши жодного сліду свого буття, твій образ має жити, навіть коли ти сама вже давно станеш порохом, твоя краса має тріумфувати над смертю!

Ванда посміхнулася.

— Шкода, що зараз в Італії немає Тіціана чи Рафаеля, — сказала вона, — але може кохання підмінить геній — хто знає, може, наш маленький німець? Ванда замислилася.

— Так, він має мене намалювати, — і я потурбуюся, щоби сам Амур змішував йому фарби.

Молодий художник влаштував свою майстерню у її віллі — Ванда накинула на нього свої тенета. І ось він почав малювати мадонну з рудим волоссям та зеленими очима! Зробити з такої породистої жінки образ дівочої незайманости — на це здатен лише ідеалізм німця.

Бідний хлопець направду ще більший осел, ніж я. Біда у тому, що наша Титанія відкрила наші ослячі вуха *надто рано.*

А тепер вона сміється з нас, і коли вона сміється, я чую її зверхній, мелодійний голос у його майстерні, під відчиненим вікном якої я стою і ревниво підслуховую.

— Та Ви божевільні, мене... Ах! Це неймовірно, мене малювати як Матір Божу! — вигукнула вона і знову засміялася. — Зачекайте, я покажу Вам інший свій портрет, портрет, що я сама намалювала, Ви мусите його скопіювати.

У вікні з'явилася, спалахнувши вогнем на сонці, її голівка.

— Ґреґоре!

Я поквапився сходами догори, через ґалерею до майстерні.

— Заведи його до лазні, — наказала Ванда, сама поспішаючи туди.

За якусь мить Ванда, одягнена лише в хутро, з батогом у руці, зійшла сходами і простягнулася, як тоді, на оксамитових подушках. Я ліг коло її ніг, вона поставила свою ногу на мене, а її права рука гралася батогом. "Дивися на мене, — сказала вона, — дивися своїм глибоким, фанатичним поглядом — так-так, так добре".

Художник страшенно зблід, він пожирав цю сцену своїми гарними, мрійливими блакитними очима, його вуста відкрилися, але він мовчав.

— Ну, як Вам подобається картина?

— Так, такою я хочу Вас намалювати, — промовив німець, але це вже була не мова, а якийсь стогін, що лише нагадував мову, плач хворої, смертельно хворої душі.

Рисунок вугіллям готовий, загрунтовано голову, м'язи, у кількох сміливих штрихах вже вимальовується її диявольське обличчя, у зелених очах виблискує життя.

Ванда стоїть перед полотном, схрестивши руки на грудях.

— Картина буде, подібно до більшости із венеційської школи, одночасно й портретом, й історією, — пояснює художник, знову блідий, як смерть.

— А як Ви хочете її назвати? — запитала вона. — Та що з Вами, Ви хворі?

— Мені страшно... — відповів він, кидаючи втомлений погляд на прекрасну жінку в хутрі. — Але поговорімо про картину.

— Так-так, поговорімо про картину.

— Я уявляю собі богиню кохання, яка зійшла з Олімпу до смертного, і на цій сучасній землі вона і намагається зігріти своє чудове тіло у широкому, важкому хутрі, а свої ноги — на колінах у коханого. Я уявляю собі улюбленця прекрасної деспотиці, яка шмагає раба, коли вже втомиться його цілувати, і він кохає її тим божевільніше, чим більше вона топче його ногами, так що я назву картину *Венера у хутрі.*

Художник малює поволі, та пристрасть його все зростає й зростає. Я боюся, що він врешті-решт накладе на себе руки. Вона заграє з ним і задає йому загадки, яких він не може розв'язати. При цьому він відчуває, як кров б'є йому в голову — а її це розважає.

Під час сеансу вона ласує цукерками, скручує з паперових обгорток кульки і кидає у маляра.

— Мене тішить, що Ви маєте такий добрий настрій, милостива пані, — каже художник, — але Ваше обличчя зовсім втратило той вираз, що мені потрібний для моєї картини.

— Отой вираз, який Вам треба для Вашої картини? — сміючись відповіла вона. — Дістанете за хвилю, потерпіть.

Вона випростується і шмагає мене батогом. Маляр дивиться на неї, як заціпенілий, на його обличчі вимальовується дитяче здивування, змішуються огида і зачудування.

Поки Ванда мене шмагає, її обличчя все більше набуває отого жорстокого, глузливого характеру, який мене так зловісно захоплює.

— Чи це той вираз, що Вам треба для картини? — вигукує вона. Художник збентежено опускає погляд перед холодним блиском її очей.

— Це той вираз... — затинаючись, каже він, — але тепер я не можу малювати...

— Як? — насмішкувато кидає Ванда, — я, мабуть, можу Вам допомогти?

— Так! — вигукує німець, наче божевільний. — Шмагайте й мене!

— О! Із задоволенням, — відповідає вона, знизуючи плечима. — Але коли я шмагатиму, то шмагатиму по-справжньому.

— Шмагайте мене до смерти, — кричить маляр.

— Чи Ви дасте, щоби я Вас зв'язала? — запитує вона, посміхаючись.

— Так... — стогне він.

На хвилю Ванда покинула покій і повернулася зі шнурками у руках.

— Отже, Ви ще маєте відвагу віддатися до рук Венери у хутрі, прекрасної деспотиці, віддатися на її милість і гнів?

— В'яжіть мене, — глухо промовив маляр. Ванда зв'язала йому руки на спині, один шнурок протягнула під руки, а другий — довкола його тіла, і так прикріпила його до хрестовини вікна. Потім вона відкинула хутро назад, вхопила батіг і підійшла до нього.

Для мене ця сцена була сповнена такого моторошного чару, що його неможливо описати, я відчував, як б'ється моє серце, коли вона зі сміхом замахнулася для першого удару, і батіг просвистів у повітрі, а художник перед нею легко здригнувся, і потім, коли вона із напіввідкритим ротом, так що її білі зуби блищали між червоними вустами, шмагала й шмагала його, а він своїми зворушливими блакитними очима, як здавалося, благав її про помилування — це неможливо описати.

Тепер вона позує йому одна. Він працює над її головою.

Мене вона залишила у сусідній кімнаті за важкою завісою, мене не було видно, але я бачив усе.

І що тільки вона думає?

Чи боїться вона його? Чи вона зробила його вже достатньо божевільним, чи це має для мене бути нова мука? У мене дрижать коліна.

Ванда і маляр розмовляють. Він говорить таким придушеним голосом, що я нічого не розумію. Вона так само відповідає. Що це означає? Чи існує між ними якась згода?

Я неймовірно страждаю. Серце ось-ось вискочить мені з грудей.

Ось він стає перед нею на коліна, обнімає її і притискає голову до її грудей, а вона, жорстока, сміється, і я чую, як вона голосно вигукує: "А! Вам знову треба батога".

— Жінко! Богине! Чи ти не маєш серця? Невже ти не вмієш кохати? — кричить німець. — Ти не знаєш, що це означає — кохати, з'їдати себе від бажання, від пристрасти. Чи можеш ти собі хоча б уявити, як я страждаю? Невже в тебе немає до мене жодного жалю?

— Ні, — гордо і насмішкувато відповідає вона. — Але я маю батіг.

Вона швидко витягає його з кишені свого хутра і б'є художника руків'ям в обличчя. Він підіймається і відступає на кілька кроків.

— Ви можете знову малювати? — запитує вона байдуже. Він не відповідає, а тільки знову підходить до мольберта і бере пензля й палітру.

Вона вийшла чудово. Це портрет, рівному якому за подібністю ще треба пошукати, і одночасно він зображає ідеал — такими, я би сказав, палаючими, такими надприродними, диявольськими є фарби.

Художник вилив на полотно всі свої муки, своє обожнення і свої прокляття.

Тепер він малює мене, щодня ми кілька годин на самоті. Сьогодні він звертається до мене тремтячим голосом і каже:

— Ви кохаєте цю жінку?

— Так.

— Я також її кохаю. — На очах у нього виступили сльози. Він якийсь час мовчав і малював далі.

— У нас у Німеччині є гора, в якій вона живе, — пробурмотів він. — Вона — відьма.

Картина готова. Ванда хотіла йому заплатити за неї, щедро, так, як платять княгині.

— О! Ви вже мені заплатили, — сказав він, відмовляючись із болісним сміхом.

Як тільки він пішов від неї, то відкрив мені по-секрету свою папку і дозволив глянути досередини — і я перелякався. Її голова дивилася на мене так живо, ніби із дзеркала.

— Цю я візьму із собою, — сказав він, — вона моя, цієї вона не може у мене відібрати, я досить тяжко заробив її.

— Взагалі кажучи, мені шкода бідного художника, — сказала вона мені сьогодні. — Це по-дурному, бути такою доброчесною, як оце я сьогодні. Ти згоден?

Я не наважувався їй відповісти.

— О, та я забула, що говорю з рабом. Я мушу вийти надвір, я хочу розвіятися, хочу забутися.

— Швидко, мою бричку!

Новий фантастичний туалет — російські чобітки з фіолетового оксамиту, обшиті горностаєвим хутром, сукня з такої ж тканини, підібрана й обшита вузенькими стрічками і кокардами з такого ж хутра, відповідно до цього облягаючий короткий плащ, також пишно підбитий горностаєм, висока шапочка з горностаєвого хутра в стилі Катерини II, з невеликим віночком з журавлиного пір'я, пришпиленим діамантовою шпилькою; руде волоссям розпущене по спині. У цьому вбранні вона підіймається на козли і править сама, я сідаю за нею. Як же вона шмагає коней! Запряг від того мчить, як шалений.

Сьогодні вона, очевидно, хоче привернути загальну увагу, і це їй вдається. Сьогодні вона — левиця Кашіне. Її вітають із бричок; на стежці для пішоходів збираються групки, які говорять про неї. Але вона ні на кого не звертає уваги, лише легким порухом голови відповідає на вітання кавалерів старшого віку.

І ось тут назустріч на стрункому дикому вороному мчить якийсь молодик. Коли він бачить Ванду, то осаджує свого коня і дає йому йти кроком; ось він вже зовсім близько — він затримується і пропускає її — тепер і вона дивиться на нього — левиця на лева. Їхні очі зустрічаються, і коли вона мчить повз нього, то не може позбутися магічної сили його погляду і повертає за ним голову.

Мені зупиняється серце від того напівзачудованого погляду, яким Ванда його пожирає, та він цього заслуговує.

Він, їй Богу, дуже вродливий мужчина. Ба, ні, більше, він мужчина, яких я ще не бачив серед живих людей. У Бельведері він стоїть, витесаний із мармуру, з тією самою худорлявою, але сталевою мускулатурою, з тим самим обличчям, з тими ж розпущеними кучерями, і що робить його так особливо вродливим, це те, що він взагалі не має бороди. Якби в нього були не такі стрункі ноги, його можна було би

прийняти за переодягнену жінку, а дивна складка довкола рота, лев'яча губа, яка дозволяє бачити зуби і яка вродливому обличчю раптом надає якогось жорстокого виразу...

Аполлон, який здирає шкуру з Марсія.

На ньому високі чорні чоботи, дуже вузькі штани із білої шкіри, коротку хутряну куртку, подібну до тієї, що носять італійські офіцери-кавалерійці, з чорного сукна з каракулевою облямівкою та багатим шнуруванням; а на чорних кучерях — червона феска.*

Ось тепер я зрозумів чоловічий Ерос і здивувався б Сократові, якби він залишився цнотливим перед таким Алківіадом.

Такою збудженою свою левицю я ще не бачив. Її щоки горіли, коли вона зіскочила з брички перед сходами своєї вілли, квапливо побігла догори і владним порухом наказала мені йти за нею.

Вона швидко ходила великими кроками туди й сюди по своєму покою і почала говорити так навально, що я злякався.

— Ти довідаєшся, хто був цей мужчина у Кашіне, ще сьогодні, негайно... О! Що за мужчина! Ти його бачив? Що скажеш? Говори!

— Він вродливий, — відповів я глухо.

— Він такий гарний... — вона замовкла і сперлася на спинку крісла. — Що мені аж забракло повітря.

— Я розумію, яке враження він справив на тебе, — відповів я; моя фантазія знову понесла мене у дикому запамороченні. — Я й сам був у нестямі, і я можу собі уявити...

— Ти можеш собі уявити, — засміялась вона, — що цей мужчина — мій коханець, і що він шмагає тебе, і що для тебе це насолода — приймати від нього удари. А тепер іди, іди!

Під вечір я отримав відомості про нього. Коли я повернувся, Ванда ще не скинула свого вбрання. Вона лежала на отоманці, зі скуйовдженим волоссям, подібним до лев'ячої гриви, заховавши обличчя у руки.

— Як він називається? — запитала вона з моторошним спокоєм.

— Алексіс Пападопуліс.

* Шапочка з червоної повсті, яку в арабських та деяких інших мусульманських країнах, особливо в районі Середземного моря, носять мужчини.

— Отже, він грек.

Я кивнув.

— Він дуже молодий?

— Не старший за тебе. Кажуть, що він здобув освіту в Парижі. Його вважають атеїстом. На Кріті він боровся проти турків і мав відзначитися там не менше через свою расову ненависть та жорстокість, ніж через свою хоробрість.

— Одне слово, справжній мужчина, — вигукнула Ванда з палаючими очима.

— Тепер він живе у Флоренції, — вів я далі, — кажуть, ніби він страшенно багатий...

— Про це я не питала, — запально і різко перебила вона.

— Цей чоловік небезпечний. Ти не боїшся його? Я його боюся. Він має жінку?

— Ні.

— Коханку?

— Також ні.

— До якого театру він ходить?

— Сьогодні ввечері він буде у театрі "Ніколіні", де грають геніальна Вірджінія Маріні та Сальвіні, найбільший серед сучасних митців Італії, а може, й Європи.

— Подбай про те, щоб дістати ложу... Швидше! Швидше! — наказала вона.

— Але, господине...

— Ти хочеш скуштувати батога?

— Можеш зачекати у партері, — сказала вона, коли я поклав їй на парапет ложі лорнет й афішу і саме підсунув стільчик під ноги.

І ось я стою і мушу спертися на стіну, щоби не впасти додолу від заздрощів і люті — ні, лють не те слово для цього — від смертельного страху.

Я бачу її у блакитному муаровому убранні, у широкому плащі із горностаєвого хутра, із оголеними плечима у її ложі і його навпроти неї. Я бачу, як вони пожирають очима одне одного, як для них обох все перестало існувати — сцена, Гольдонійова Памела, Сальвіні, Маріні, публіка, взагалі світ — а я, хто такий я у цю хвилину?..

Сьогодні вона їде на бал до грецького посланця. Чи знає вона, що зустріне там його?

Принаймні вбралася вона для цієї оказії. Важке, кольору морської хвилі вбрання з оксамиту пластично облягає її божественні форми і залишає неприкритими груди та руки. У волоссі, яке сьогодні зібрано в один-єдиний, ніби палаючий вузол, цвіте біла водяна лілія, з якої на спину спадають зелені водорості, переплутані з кількома розпущеними кучерями. У її єстві нема й сліду від отого збудження, отієї гарячкової пропасниці — вона спокійна, така спокійна, що мені від того кров стигне в жилах, і я відчуваю, як мені від її погляду холоне серце. Поволі, з якоюсь втомленою, млявою маєстатичністю вона підіймається мармуровими сходами, скидає свій дорогий верхній одяг і недбало заходить до зали, яку дим від сотень свічок наповнив сріблястим туманом.

Якусь хвилю я дивлюся на неї як загублений, потім підіймаю її хутро, яке, я й не помітив цього, вислизнуло з моїх рук. Хутро ще тепле від її плечей.

Я цілую його, і сльози наповнюють мої очі.

Ось і він.

Він у чорному, оксамитовому мундирі, розкішно обшитому соболевим хутром — вродливий, зарозумілий деспот, який грає людськими життями і душами. Він стоїть у передпокої, гордо дивиться довкола, і його очі по-зловісному довго зупиняються на мені.

Від його холодного, як лід, погляду мене знову охоплює отой жахливий смертельний страх, відчуття, що цей чоловік може її полонити, спокусити, підкорити, мене охоплює почуття сорому супроти його дикої чоловічости — почуття заздрости й ревнощів.

Я почуваю себе слабосильним, скутою людиною-привидом! І, що найганебніше, я би хотів ненавидіти його і не можу. Як це воно трапилося, що він мене, якраз мене знайшов у юрбі слуг.

Грек киває мені і неповторно благородним порухом голови підкликає до себе, і я йду за його кивком проти своєї волі.

— Забери моє хутро, — спокійно наказує він. Від обурення я дрижу усім тілом, але, покірно, як раб, корюся.

Цілу ніч я знемагаю у передпокої і фантазую, немов у гарячці. Химерні картини мерехтять перед моїми очима, я бачу, як вони зустрічаються — перший довгий погляд,

я бачу, як вона пливе по залі в його обіймах, бачу її сп'янілу, коли вона спочиває на його грудях із напівзаплющеними повіками — я бачу його у храмі кохання — не як раба, а як пана, який лежить на отоманці, а її — біля його ніг, я бачу себе, як я на колінах прислуговую, таця для чаю тремтить у моїй руці, і він хапається за батіг. Та ось про нього заговорили лакеї.

Цей мужчина — він, як жінка, він знає, що він вродливий і відповідно поводиться. Свій кокетливий туалет він міняє, як пихата куртизанка, по чотири-п'ять разів на день.

У Парижі він вперше з'явився у жіночім убранні, і мужчини штурмували його любовними листами. Один італійський співак, однаково відомий своїм мистецтвом і своєю пристрастю, увірвався до його помешкання і погрожував, стоячи на колінах перед ним, що відбере собі життя, якщо той його не вислухає.

— Мені дуже шкода, — відповів грек з усмішкою, — я би з задоволенням змилувався над Вами, але нема на то іншої ради, як виконати Ваш смертний вирок, бо я... мужчина.

Зала вже спорожніла, але Ванда, очевидно, не думає про те, щоби їхати геть.

Через жалюзі вже зазирає ранок.

Нарешті чути шелест убрання, що пливе за нею, як зелена хвиля — вона іде разом із греком і розмовляє.

Я для неї більше не існую, вона навіть не завдає собі труду дати мені якийсь наказ.

— Плащ для мадам, — наказує він, а сам, звичайно, навіть не думає їй допомагати.

Коли я накидаю на неї хутро, він стоїть коло неї зі складеними на грудях руками. Але коли я, стоячи на колінах, взуваю її у хутряні черевички, вона легенько спирається рукою на його плече і питає: "Так як це було з левицею?"

— Коли на лева, якого вона обрала, з яким вона живе, нападає інший, — розповідав грек, — то левиця лягає і дивиться на двобій, і коли її партнер зазнає поразки, вона не допомагає йому — вона байдуже спостерігає, як він конає під пазурами супротивника у власній крові, і тоді вона йде за переможцем, за сильнішим — така природа жінки.

У тій хвилі моя левиця швидко і якось дивно подивилася на мене.

Мене пройняла дрож, я не знаю, чому, і червоне світло світанку ніби занурило у кров мене, її та його.

Спати вона не лягла, а лише скинула своє бальне вбрання і розпустила волосся, потім наказала мені розпалити вогонь, сіла біля каміна і почала вдивлятися у розпечене вугілля.

— Чи я ще потрібен тобі, господине? — запитав я, і голос відмовив мені на останньому слові.

Ванда похитала головою.

Я вийшов з покою, перейшов через ґалерею і сів на сходи, що вели від неї аж ген до саду. З боку Арно легкий вітер приносив свіжу вологу прохолоду, зелені пагорби в далечині стояли у рожевому серпанку, над містом, над круглим куполом Собору завис золотистий туман.

На блідо-блакитному небі ще мерехтіли зірки.

Я скинув блюзку і притиснув своє палаюче обличчя до холодного мармуру. Все, що відбувалося дотепер, видалося мені дитячою грою. Але тепер це було серйозно, жахливо серйозно.

Я передчував катастрофу, я бачив її перед собою, я міг доторкнутися до неї руками, але мені бракувало відваги підставити їй чоло, мої сили було зламано. І якщо я вже маю бути чесним, то мене лякали не той біль, не ті страждання, які могли опуститися на мою голову, і не ті знущання, які мене чекали. Я мав страх, страх, що втрачу її, ту, яку я кохав з якимось фанатизмом, і він, той страх, був такий сильний, такий розчавлюючий, що я раптом почав схлипувати, як дитина.

Ванда на цілий день замкнулася у своїй кімнаті і наказала муринці прислужувати собі. Та, коли вечірня зоря зарожевіла у блакитному етері, я побачив, як Ванда йшла через сад, і тоді я обережно, на віддалі пішов за нею. Вона увійшла до храму Венери. Я прослизнув за нею і дивився через щілину у дверях.

Ванда стояла перед величною картиною богині, склавши руки ніби в молитві, і священне світло зірки кохання кидало на неї свої блакитні промені.

Вночі в ліжку мене охопили страх втратити її та сумніви — з такою силою, що це зробило мене героєм і паливодою.

Я засвітив маленьку червону гасову лампу, що висить у коридорі під зображенням якогось святого, і ввійшов, прикриваючи світло рукою, до її спального покою.

Нарешті левиця, смертельно втомлена, заснула на своїх подушках. Вона лежала на спині зі стиснутими кулаками і важко дихала. Здавалося, що її мучить страшний сон. Я поволі відвів назад руку і скерував сильне червоне світло на її чарівне обличчя.

Та вона не прокинулася.

Я обережно поставив лампу на підлогу, опустився біля Вандиного ложа і поклав голову на її м'яку, гарячу руку.

На якусь хвилю вона ворухнулася, але не збудилася і тепер. Як довго я лежав отак, вночі, закам'янілий від жахливих мук, не знаю.

Урешті мене охопила сильна пропасниця, і я був здатний заплакати — мої сльози потекли по її руці. Вона кілька разів здригнулася, потім підскочила, протерла рукою очі і глянула на мене.

— Северине! — вигукнула вона, більше перелякано, як розгнівано.

У мене не було слів.

— Северине, — тихо вела вона далі, — що з тобою? Ти хворий?

Її голос звучав так співучасливо, так приємно, так ласкаво, що, здавалося, вона розпеченими щипцями вхопила мене за серце, і я почав голосно схлипувати.

— Северине! — знову почала вона. — Бідний, нещасний друже. — Її рука м'яко гладила мої кучері. — Мені шкода, страшенно шкода тебе. Але я не можу допомогти тобі, за найбільшого мого бажання я не маю для тебе ліків.

— О! Вандо, чи мусить так бути? — застогнав я з болем.

— Що, Северине? Про що ти говориш?

— Ти вже мене більше зовсім не кохаєш? — вів я далі. — Ти більше не маєш до мене жодного співчуття? Чи той вродливий чужинець вже цілком захопив тебе?

— Я не можу брехати, — м'яко відповіла вона після короткої паузи, — він справив на мене таке враження, якого я сама не можу збагнути, від якого я сама страждаю і тремчу, враження, яке зображають поети, яке я бачила на сцені, але яке я вважала за витвір фантазії. О! Цей мужчина, як лев — сильний, вродливий і гордий, і водночас м'який, а не грубий, як наші чоловіки на Півночі. Мені шкода тебе, повір мені, Северине, але я мушу володіти ним, та що я кажу, я мушу йому віддатися, якщо він хоче мене.

— Подумай про свою честь, Вандо, яку ти дотепер так бездоганно зберігала, — вигукнув я, — якщо я вже для тебе нічого не означаю.

— Я думаю про це, — відповіла вона, — я хочу бути сильною так довго, як зможу, я хочу... — вона засоромлено сховала своє обличчя в подушках. — Я хочу стати його дружиною, якщо він мене захоче.

— Вандо! — вигукнув я, знову охоплений отим смертельним страхом, який тоді, раніше, відібрав мені дух, відібрав ясний змисл. — Ти хочеш бути його жінкою, ти хочеш назавжди належати йому, о!, не відштовхуй мене від себе! Він тебе не кохає...

— Хто тобі це сказав! — запально вигукнула вона.

— Він тебе не кохає, — пристрасно вів я далі, — а я кохаю, я поклоняюсь тобі, я твій раб, я хочу, щоби ти наступала на мене, хочу нести тебе на руках все життя.

— Хто тобі сказав, що він мене не кохає? — гарячкувато перебила вона.

— О! Будь моєю, — благав я, — будь моєю! Я не можу більше існувати, більше жити без тебе. Та пошкодуй мене, Вандо, пошкодуй!

Вона подивилася на мене, і це знову був той холодний, безсердечний погляд, той злий сміх.

— То ти кажеш, що він мене не кохає, — уїдливо промовила вона. — Ну що ж, втішайся цим. — У тій самій хвилі вона повернулася на інший бік і зневажливо показала мені спину.

— Боже мій, хіба ти не жінка з плоти й крови! Хіба ти не маєш серця, як я? — закричав я, і мої груди ходили, як ковальський міх.

— Ти ж знаєш, — заперечила вона розлючено, — я жінка із каменю, *Венера у хутрі,* твій ідеал — ось і ставай на коліна й молися!

— Вандо! — благав я, — пожалій!

Вона почала сміятися. Я притиснув обличчя до її подушок, і сльози, у яких зібрався увесь мій біль, полилися з очей.

Якийсь час все було тихо, потім Ванда поволі піднялася.

— Мене нудить від тебе, — сказала вона.

— Вандо!

— Я сонна, дай мені спати.

— Пошкодуй мене, — благав я, — не відштовхуй від себе, жодний мужчина, ніхто не буде тебе кохати так, як я.

— Дай мені спати, — вона повернулася до мене спиною.

Я підскочив, вихопив з піхов кинджал, що висів біля її ліжка, і приклав його собі до грудей.

— Я вб'ю себе в тебе перед очима, — пробурмотів я глухо.

— Роби, що хочеш, — відповіла Ванда з повною байдужістю, — але дай мені спати.

Вона голосно позіхнула.

— Я дуже хочу спати.

Якусь хвилю я стояв, як закам'янілий, потім почав реготати і знову голосно ридати, зрештою, я запхав кинджал за пояс і знову кинувся на коліна перед нею.

— Вандо, послухай-но мене, ще хвилю, — благав я.

— Я хочу спати! Чуєш ти, чи ні? — вигукнула вона розлючено, зіскочила з ліжка і відштовхнула мене ногою. — Ти, здається, забув, що я — твоя господиня?

Але я не рухався з місця, тоді вона вхопила батіг і вдарила мене. Я встав, вона вдарила мене ще раз, цього разу в обличчя.

— Поганцю, рабе!

Погрожуючи стисненим кулаком небесам, я раптом прийняв рішення й залишив її спальний покій. Вона відкинула батіг і зайшлася голосним сміхом — я можу собі уявити, що своєю театральною поставою я був направду комічним.

Я вирішив покинути безсердечну жінку, яка поводилася зі мною так жорстоко і зараз збирається як платню за все моє рабське поклоніння, за все, що я вистраждав від неї, вона збирається мене ще й віроломно зрадити — я пакую в хустину свої скромні речі і потім пишу до неї:

Милостива пані!

Я кохав Вас, як божевільний, я віддався Вам, як ще ніколи жоден мужчина жінці не віддавався, та Ви зловжили моїми найсвятішими почуттями і вели зі мною зухвалу, фривольну гру. Але так довго, як Ви були лише жорстокою і безсердечною, я ще міг Вас кохати, та тепер Ви збираєтеся стати низькою й підлою. Я більше не раб, який дозволяє Вам себе топтати ногами і батожити. Ви самі зробили мене вільним, і я залишаю жінку, яку я тепер можу лише ненавидіти і зневажати.

Северин Куземський

Я передаю цього листа муринці і, як тільки можу, швидко біжу звідти геть. Вже на останньому диханні, не маючи повітря, я добігаю до двірця — і тут чую, як сильно закололо мені в серці, я спиняюся, починаю плакати. О! Яка

ганьба! Я хотів би втекти і не можу. Я повертаюся. Куди? До неї, до тієї, яку я ненавиджу і якій поклоняюся одночасно.

Я знову приходжу до тями. Я не можу вертатися. Я не повинен вертатися.

Та як мені покинути Флоренцію? Мені спадає на думку, що я не маю грошей, ані шеляга. Що ж, тоді пішки, чесно старцювати — це краще, аніж їсти хліб куртизанки.

Але ж я не можу поїхати геть, геть від неї.

Вона має моє слово, моє слово чести. Мені треба повернутися. Може, вона звільнить мене від нього.

Кілька рішучих кроків — і я знову зупиняюся.

Вона має слово чести, мою присягу, що я її раб так довго, як їй цього захочеться, так довго, поки вона сама не подарує мені свободу; але ж я можу накласти на себе руки!

Я йду через Кашіне вниз до Арно, зовсім донизу, де жовті води річки, монотонно дзюркочучи, омивають кілька самотніх верб — я сиджу там і складаю собі рахунок зі своїм наземним існуванням — я перебираю перед собою все своє життя і бачу, що воно досить-таки жалюгідне: нечасті втіхи, безконечно багато байдужого і нічого вартого, а поміж тим рясно всіяно болями, стражданнями, страхами, розчаруваннями, несповненими надіями, сумом, заклопотаністю і печалями.

Я пригадую свою матір, яку так сильно любив і бачив, як вона згасала через жахливу хворобу, я згадую свого брата, який, повний сподівань на втіхи і щастя, помер у розквіті молодих літ, навіть не пригубивши кубка життя, я пригадую свою покійну годувальницю, друзів дитячих ігор, своїх товаришів, які разом зі мною до чогось прагнули і чогось вчилися, я пригадую усіх, кого покриває холодна, мертва, байдужа земля; я пригадую своїх чудових горлиць: самець часто воркочучи, виявляв знаки уваги мені, а не своїй подрузі... Все з пороху вийшло і порохом стало.

Я голосно сміюся і зісковзую у воду, але в тій самій хвилі міцно чіпляюся за верболози, які звисають над жовтуватими хвилями, — і бачу перед собою жінку, яка зробила мене таким жалюгідним: вона ширяє над дзеркалом вод, просвітлена сонцем, ніби прозора, з червоними вогнями довкола голови й шиї, вона повертає до мене своє обличчя і посміхається.

І ось я знову там, з мене стікає вода, і я промок до нитки, я палаю від сорому й гарячки. Муринка передала

мого листа — я засуджений, я пропав, я в руках безсердечної, ображеної жінки.

Що ж, хай вона вб'є мене, сам я на це не здатний, але жити я вже більше не хочу.

Коли я обходжу будинок, вона стоїть на ґалереї, нахилившись через парапет*, її обличчя — у яскравому світлі сонця, а зелені очі блищать.

— Ти ще живий? — запитує вона, не рухаючись. Я стою мовчки, похиливши голову на груди.

— Віддай мені свій кинджал, — веде вона далі, — ти все одно його не використаєш. Ти ж навіть не маєш мужности відібрати собі життя.

— Я більше не маю його, — здригаючись, відповів я; мене морозило.

Вона міряє мене гордим, глузливим поглядом.

— Ти, мабуть, загубив його в Арно? — вона знизила плечима. — Про мене. Ну, і чому ти не поїхав геть?

Я промимрив щось, чого не могли зрозуміти ні вона, ні я.

— О! Ти не маєш грошей! — вигукнула вона. — Ось! — і вона кинула мені з невимовно зневажливим рухом свій гаманець.

Я не підняв його.

Якийсь час ми мовчали.

— Отже, ти не хочеш йти звідси?

— Я не можу.

Ванда їздить до Кашіне без мене, без мене вона і у театрі, сама приймає товариство — їй прислуговує муринка. Ніхто про мене не питає. Я блукаю у саду, як звір, що втратив свого господаря.

Лежачи у кущах, я спостерігаю за парою горобців, які б'ються за зернятко.

Аж ось шурхотить жіноче убрання.

Ванда наближається у темному шовковому одязі, цнотливо затягнутому під саму шию, а з нею грек. Вони жваво розмовляють, проте я не можу зрозуміти жодного слова. І ось він тупає ногою так, що ґравій довкола розлітається навсібіч, і цьовхає у повітрі батогом для верхової їзди. Ванда зіщулюється від страху.

Невже вона боїться, що він ударить її?

Вони зайшли вже так далеко?

* невисока стінка, яка огороджує балкон або ґанок

Він пішов геть. Ванда гукає його, грек її не чує, не хоче чути.

Ванда сумно опускає голову і сідає на найближчу кам'яну лавку. Вона довго сидить, поринувши у роздуми. Я дивлюся на неї трохи зловтішно, зрештою, різко підводжуся і з глузливим виглядом підходжу до неї. Вона страшенно злякалася і затремтіла.

— Я прийшов, щоби побажати Вам щастя, — кажу я і вклоняюся. — Я бачу, милостива пані, що Ви знайшли свого повелителя.

— Так, Богу дякувати! — вигукує вона. — Не нового раба, цього я вже маю досить, а повелителя! Жінці потрібен повелитель, і вона обожнює його.

— Отже, ти обожнюєш його, Вандо! — закричав я. — Цього варвара...

— Я кохаю його так, як я ще нікого не кохала.

— Вандо! — я стиснув кулаки, але сльози вже виступили і хвиля пристрасти, якесь солодке божевілля охопили мене. "Добре, вибери його, візьми його за чоловіка, хай він буде твоїм паном — я ж хочу залишитися твоїм рабом, поки я живий".

— Ти хочеш бути моїм рабом навіть у цьому випадку? — запитала вона. — Це було би пікантно, але я боюся, що він цього не терпітиме.

— Він?

— Та він навіть зараз ревнує до тебе, — вигукнула вона. — Він — до тебе! Він вимагав, щоби я негайно відпустила тебе, і, коли я йому сказала, хто ти такий...

— Ти йому сказала... — промовив я, як закляклий.

— Я йому все сказала, — відповіла вона, — я розповіла йому всю нашу історію, розповіла про всі твої дивацтва, все, а він, замість того, щоб розсміятися, розгнівався і затупав ногами.

— І погрожував, що битиме тебе?

Ванда дивилася в землю й мовчала.

— Так-так, — промовив я, гірко усміхаючись, — ти боїшся його, Вандо! — Я кинувся їй до ніг і збуджено обняв її коліна. — Я нічого не хочу від тебе, нічого, лише бути поруч з тобою, бути твоїм рабом!.. Я хочу бути твоїм собакою...

— Ти знаєш, мене нудить від тебе... — апатично промовила Ванда.

Я підскочив. У мені все кипіло.

— Тепер ти вже не є жорстокою, ти низька і підла! — суворо промовив я, наголошуючи кожне слово.

— Це вже було у Вашому листі, — заперечила Ванда і гордо повела плечима, — розумній людині не пасує повторюватися.

— Як ти поводишся зі мною? — вибухнув я. — Як це називається?

— Я могла би тебе покарати, — презирливо заперечила Ванда, — та я б цього разу, замість того, щоби шмагати тебе, обґрунтую свою відповідь. Ти не маєш жодного права звинувачувати мене. Чи не була я весь час чесною з тобою? Чи не кохала я тебе сердечно, навіть пристрасно? Чи я колись приховувала, що віддаватися мені, принижуватися переді мною — це небезпечно, що я сама хочу, щоб мене підкорили? Але ти хотів бути моєю іграшкою, моїм рабом! Ти знаходив найбільшу утіху в тому, щоби відчувати ногу, батіг зарозумілої, жорстокої жінки. Що ж ти тепер хочеш?

У мені дрімали небезпечні схильності, але лише ти їх розбудив. І якщо я тепер знаходжу задоволення в тому, щоб тебе мучити, поводитися з тобою жорстоко, то винен лише ти! Ти зробив з мене таку, якою я є зараз, і тепер ти ще, виявляється, такий боягуз, ти настільки слабкий і жалюгідний, що звинувачуєш *мене*.

— Так, я винен, — сказав я, — але чи не постраждав я за це? Дай цьому спокій, припини цю жорстоку гру.

— Я теж хочу цього, — відповіла вона з якимось дивним, фальшивим поглядом.

— Вандо! — запально вигукнув я, — не доводь мене до крайнощів, ти ж бачиш, що я знову мужчина.

— Це пожежа на соломі, — відповіла вона, — яка на хвилю піднімає шум, але гасне так само швидко, як і розгоряється. Ти думаєш мене залякати — ти просто смішний. Якби ти був той мужчина, за якого я тебе спочатку мала — серйозний, глибокий, суворий — то я би тебе вірно кохала і стала би твоєю дружиною. Жінці потрібний такий чоловік, на якого вона могла би дивитися знизу догори, а такий, який би — як оце ти — добровільно підставляв свою спину, щоби вона могла поставити на неї свої ноги — такий їй потрібний лише як цікава іграшка, і жінка відкидає його геть, коли він їй набридає.

— А ти спробуй мене відкинути, — сказав я зарозуміло, — бувають небезпечні іграшки.

— Не виводь мене зі себе, — закричала Ванда, і її очі почали блищати, а щоки вкрилися рум'янцем.

— Якщо я вже не маю володіти тобою, — переповненим люті голосом вів я далі, — то тобою не буде володіти ніхто інший!

— З якої п'єси ця сцена? — глумливо сказала вона, а потім вхопила мене за груди і поблідла від гніву. — Не

виводь мене зі себе! — вела вона далі. — Я не жорстока, але сама не знаю, як далеко можу ще зайти, і чи взагалі існує ще якась межа.

— А що би ти могла вчинити мені прикрішого, ніж зробити з нього свого коханця, свого чоловіка? — відповів я, усе більше розпалюючись.

— Я можу зробити тебе його рабом, — швидко сказала вона, — хіба ти — не в моїх руках? Хіба я не маю угоди? Але для тебе це лише буде насолодою, коли я накажу тебе зв'язати і скажу до нього: "Робіть з ним, що хочете".

— Жінко, та ти божевільна! — вигукнув я.

— Я при здоровому глузді, — сказала вона спокійно, — я застерігаю тебе востаннє. Не чини мені тепер жодного опору. Тепер, коли я зайшла так далеко, я можу піти ще далі. Я почуваю до тебе якусь ненависть, я би зі справжньою насолодою подивилася, як він зашмагає тебе до смерти, але я все стримуюся, поки що...

Ледве володіючи собою, я вхопив її за зап'ясток і потягнув до землі так, що вона впала переді мною на коліна.

— Северине! — закричала вона, і на її обличчі з'явилися лють та переляк.

— Я вб'ю тебе, якщо ти станеш його дружиною, — пригрозив я, голос вийшов з моїх грудей хрипкий і приглушений, — ти моя, я не відпущу тебе, я занадто тебе кохаю.

При цьому я рвучко обійняв її і притиснув до себе, а моя права рука мимоволі вхопила кинджал, який усе ще стирчав у мене за поясом.

Ванда подивилася на мене довгим, спокійним, незбагненним поглядом.

— Це мені подобається, — промовила вона незворушно, — ось зараз ти — мужчина, і в цей момент я знаю, що ще кохаю тебе.

— Вандо! — від захоплення мені виступили сльози, я схилився над нею і вкрив поцілунками її чарівне личко, а вона, раптом вибухнувши голосним пустотливим сміхом, вигукнула: "Досить тобі твого ідеалу? Ти мною задоволений?"

— Що? — я затнувся. — Ти ж це не серйозно?

— Серйозно те, що кохаю тебе, — весело продовжувала вона, — тільки тебе, а ти, милий дурнику, ти і не помітив, що все було лише жартом і грою, і як мені було важко дати відшмагати тебе, тоді коли я б залюбки обняла твою голову і розцілувала. Але тепер вже досить, чи не так? Свою жорстоку роль я виконала краще, ніж ти чекав, — тепер ти будеш задоволений, матимеш свою добру, розумну, гарненьку дружиноньку — чи не так? Ми будемо жити справді розсудливо і...

— Ти будеш моєю дружиною! — вигукнув я з почуттям неймовірного блаженства.

— Так, твоєю дружиною, мій любий, мій дорогий, — прошепотіла Ванда, цілуючи мої руки.

Я підняв її і притиснув до себе.

— Ну ось, ти більше не Ґреґор, мій раб, — промовила вона, — ти знову мій коханий Северин, мій чоловік...

— А він? Ти його не кохаєш? — схвильовано запитав я.

— Як ти тільки міг повірити, що я кохаю цього варвара? Ти був цілком засліплений, я боялася за тебе...

— Я мало не відібрав собі життя через тебе.

— Справді? — вигукнула вона. — Ах! Я ще досі здригаюся від думки, що ти вже був в Арно...

— Але ти мене врятувала, — ніжно відповів я, — ти ширяла над водою й усміхалася, і твоя усмішка покликала мене назад до життя.

Коли я тримаю її у своїх обіймах, і вона мовчки пригортає до моїх грудей, дозволяє себе цілувати і усміхається — мене переповнює дивне почуття. Мені здається, ніби я прокинувся із гарячкової маячні, або ніби мене раптом викинуло на суходіл після корабельної аварії, коли я багато днів боровся з хвилями, які щомиті погрожували втопити мене.

— Я ненавиджу цю Флоренцію, де ти був такий нещасливий, — промовила вона, коли я побажав їй на добраніч, — я хочу виїхати геть негайно, вже завтра! Напиши за мене, будь-ласка, кілька листів. Поки ти це робитимеш, я поїду до міста і зроблю кілька прощальних візитів. Добре?

— Звичайно, моя люба, добра дружино, моя красуне!

Рано-вранці вона постукала мені у двері і запитала, як мені спалося. Її прихильність справді чарівна! Я ніколи не подумав би, що лагідність їй так пасує.

Ось уже понад чотири години, як вона поїхала; я давно вже написав листи і сиджу тепер на ґалереї, виглядаючи на вулицю, — чи не побачу здалека її бричку. Я починаю трохи непокоїтися за неї, хоча, Бог бачить, я не маю більше

жодного приводу до сумнівів чи занепокоєння. Але якесь хвилювання стискає мені серце, і я не можу його позбутися. Це, звичайно, страждання минулих днів, які ще й досі кидають свою тінь на мою душу.

Аж ось і вона — сяюча від щастя, від задоволення.

— Ну, чи відбулося все, як ти хотіла? — запитав я, ніжно цілуючи їй руку.

— Так, серце моє, — відповідає вона — і ми від'їжджаємо сьогодні вночі. Допоможи мені запакувати мої валізи.

Увечері Ванда просить мене, щоб я поїхав на пошту і відіслав листи. Я беру її карету і повертаюся за годину.

— Господиня питала за Вами, — усміхаючись, — каже муринка, — коли я піднімаюся широкими мармуровими сходами.

— Чи хтось тут був?

— Нікого не було, — відповіла вона, сіла на сходи і зіщулилася, ніби чорна кішка.

Я поволі йду через залу і зупиняюся перед дверима її спальні.

Чому так стукає моє серце? Я ж такий щасливий.

Тихо відчиняючи двері, я відсуваю портьєру. Ванда лежить на отоманці і, здається, не помічає мене. Яка вона прекрасна в сріблясто-сірому шовковому убранні, що так зрадливо облягає її прекрасні форми і залишає неприкритими її чудовий бюст і руки! У її волоссі — чорна оксамитова стрічка. У каміні палає яскравий вогонь, ліхтар кидає червоне світло, уся кімната ніби залита кров'ю.

— Вандо! — нарешті кажу я.

— О, Северине! — вигукує вона. — Я з нетерпінням чекала на тебе. — Вона підскакує і обнімає мене; потім знову сідає на пишні подушки і хоче притягнути мене до себе, але я м'яко зсуваюся до її ніг і кладу голову їй на коліна.

— Знаєш, я сьогодні дуже закохана в тебе, — шепоче вона й, поправляючи мені розхристане волосся на чолі, цілує мої очі.

— Які в тебе прекрасні очі! Вони завжди подобалися мені в тобі найбільше, але сьогодні вони мене особливо зачаровують. Я вмираю... — вона потягнулася своїм прекрасним тілом і ніжно підморгнула мені крізь червоні повіки.

— Ти — зовсім незворушний — тримаєш мене, як колоду; зачекай, я зроблю так, що ти знову закохаєшся! — вигукнула вона і знову улесливо й пестливо припала до моїх уст.

— Я тобі більше не подобаюся! Я знову маю бути жорстокою до тебе — сьогодні я до тебе, очевидно, занадто добра. Знаєш що, дурнику, я тебе трошки пошмагаю...

— Але, дитинко...

— Я хочу цього.

— Вандо!

— Іди сюди, дай-но, я тебе зв'яжу, — вела вона далі і почала весело підстрибувати по кімнаті. — Я хочу бачити тебе закоханим по-справжньому, розумієш? Ось і шнурки. Але чи я ще зумію?

Вона почала з того, що обплутала мої ноги, потім міцно зв'язала мені за спиною зап'ястки і під кінець скрутила мені руки, як злочинцеві.

— Ось так! — промовила вона з радісною ревністю. — Ти ще можеш поворушитися?

— Ні.

— Чудово...

Після цього вона зробила петлю з цупкої мотузки, накинула її на мене через голову і опустила аж до бедер, потім міцно стягнула петлю і прив'язала мене до колони.

Раптом мене охопив невимовний жах.

— Я маю відчуття, ніби мене скарають на смерть, — тихо промовив я.

— Тебе й треба сьогодні порядно відшмагати! — вигукнула Ванда.

— Тоді одягни ще й блюзку з хутра, — сказав я, — прошу тебе.

— Це задоволення я вже тобі влаштую, — відповіла вона, взяла кацабайку, з усмішкою одягнула її, потім стала переді мною, схрестивши руки на грудях, і подивилася на мене напівзаплющеними очима.

— Ти знаєш історію про Діонісового бика? — запитала вона.

— Пригадую досить туманно. А що?

— Один придворний видумав для тирана Сіракуз новий пристрій для катувань, залізного бика, в якому засудженого до смерти закривали і ставили на сильний вогонь.

Коли залізний бик починав розпікатися і засуджений кричав від своїх мук, його зойки звучали, як рев бика.

Діоніс милостиво засміявся до винахідника і наказав тут же, на місці випробувати винахід і закрити в металевого бика самого автора.

Це дуже повчальна історія.

Ти прищепив мені самозакоханість, зарозумілість, жорстокість *і ти станеш їх першою жертвою.* Тепер я справді відчуваю насолоду в усвідомленні своєї влади, у зловживанні цією владою над людиною, яка і думає, і почуває, і жадає, як я, над мужчиною, який і духовно й фізично сильніший за мене, а особливо — над чоловіком, який мене кохає.

Ти ж мене ще кохаєш?

— До божевілля! — вигукнув я.

— Тим краще, — відповіла вона, — тим більше насолоди ти будеш мати від того, що я з тобою зараз зроблю.

— Що ти замислила? — запитав я. — Я не розумію тебе, у твоїх очах сьогодні виблискує жорстокість — і ти така дивовижно прекрасна — справжня "Венера у хутрі".

Ванда, не відповідаючи, обняла мене і поцілувала. У цю мить мене знову охопив весь фанатизм моєї пристрасти.

— То де ж батіг? — запитав я.

Ванда розсміялася і відступила на два кроки.

— Отже, ти-таки хочеш, щоб тебе відшмагали? — вигукнула вона, зверхньо закидаючи голову.

— Так.

Обличчя Ванди змінилося, ніби спотворене гнівом, на якусь хвилинку вона видалася мені навіть гидкою.

— У такому разі шмагайте його! — голосно закричала вона.

У цей момент вродливий грек показав свою голову з чорними кучерями з-за ґардин її спального ложа.

Спочатку я занімів, закляк. Ситуація була жахливо комічна, я би й сам голосно розреготався, якби вона не була такою безнадійно трагічною, такою ганебною для мене.

Це перевищило мою фантазію. Мороз пробіг мені по спині, коли мій суперник вийшов у високих чоботах для верхової їзди, у своїх білих вузьких рейтузах, у короткій оксамитовій куртці, і мій погляд зупинився на його атлетичному тілі.

— Ви-таки справді жорстокі, — сказав він, повернувшись до Ванди.

— Я лише жадібно шукаю насолод. — заперечила вона з якимось диким гумором. — Лише насолода робить наше буття вартісним. Хто насолоджується, той важко розлучається з життям; а хто страждає чи бідує, вітає смерть як друга.

Хто ж хоче втішатися, мусить сприймати життя весело — у дусі античности — він не мусить боятися зазнавати утіх за рахунок інших, він ніколи не повинен знати жалю; він мусить запрягати інших у свою колісницю, у свого плуга,

як звірів; людей, які би хотіли відчувати і насолоджуватися подібно до нього, він мусить робити своїми рабами, використовувати собі на службу, на радість, без каяття, не питати, чи їм також добре ведеться, а чи вони підуть у землю. Він завжди повинен мати перед очима, пам'ятати одне: "Якщо би вони мене ось так мали у руках, як я їх, то чинили б те саме, і я мав би заплатити своїм потом, своєю кров'ю, своєю душею за їхні насолоди. Таким був світ давнини. Насолода і жорстокість, свобода і рабство вже відтоді йшли нога в ногу; люди, які хотіли жити подібно до олімпійських богів, мусили мати рабів, яких вони могли кинути у свої рибні ставки, ґладіаторів, яким вони наказували битися під час своїх розкішних учт і не звертали уваги, коли на них бризне трохи крові".

Її слова цілком привели мене до тями.

— Розв'яжи мене! — закричав я розлючено.

— Хіба Ви не мій раб, моя власність? — заперечила Ванда. — Вам треба показати угоду?

— Розв'яжи мене! — голосно пригрозив я. — Бо інакше... — І я смикнув за шнурки.

— Чи може він розв'язатися? — запитала вона грека. — Бо він пригрозив, що вб'є мене.

— Не хвилюйтеся, — промовив грек, перевіряючи мої пута.

— Я покличу на допомогу, — почав я знову.

— Вас ніхто не почує, — відповіла Ванда, — і ніхто не завадить мені знову зловживати Вашими найсвятішими почуттями і провести з Вами таку собі фривольну гру, — вела вона далі, повторюючи собі зі сатанинським глумом фрази мого листа до неї.

— Ви вважаєте мене в ці хвилини просто жорстокою й немилосердною, чи я збираюся стати *низькою й підлою?* Що? Ви мене ще кохаєте, чи вже ненавидите й зневажаєте? Ось батіг, — вона простягнула його грекові, який швидко підійшов до мене.

— Не робіть цього! — вигукнув я, мене аж трясло від обурення. — Від Вас я цього не терпітиму...

— Ви так думаєте лише тому, що я не маю хутра, — заперечив грек із зухвалою усмішкою і взяв із ліжка своє соболине хутро.

— Ви незрівнянні! — вигукнула Ванда, поцілувала його і допомогла вбратися в хутро.

— Я справді можу його шмагати? — запитав він.

— Робіть з ним, що Вам заманеться, — відповіла Ванда.

— Бестія! — викрикнув я.

Грек зупинив на мені свій холодний погляд тигра і випробував батіг; його м'язи напружилися, коли він розмахнувся

і просвистів батогом у повітрі; а я був зв'язаний, мов Марсій, і мусив дивитися, як Аполлон збирається дерти з мене шкуру.

Мій погляд блукав по кімнаті й зрештою прикипів до стелі, на якій филистимляни осліплюють Самсона біля ніг Даліли. Ця картина в той момент видалася мені якимось символом, вічною подобою пристрасти, хіті, кохання мужчини до жінки. "Кожен з нас є, по суті, таким Самсоном, — думав я, — і, зрештою, жінка, яку він кохає, хоч-не-хоч зраджує його, чи вона носить корсет з тканини чи хутро із соболя".

— Ну, тепер дивіться, — вигукнув грек, — як я буду його приручати.

Він вишкірився, і його обличчя набуло отого кровожерливого виразу, який мене перелякав у ньому вже під час першої зустрічі.

І він почав мене шмагати — так немилосердно, так жахливо, що я зіщулювався від кожного удару і починав дрижати всім тілом, і навіть сльози потекли мені по щоках, — а Ванда лежала на отоманці у своїй хутряній блюзці і, спершись на руку, дивилася з жорстокою цікавістю й качалася від сміху.

Неможливо передати почуття, коли над тобою на очах у коханої жінки знущається щасливий суперник. Я просто гинув від ганьби й розпуки.

А найганебнішим було те, що в моєму жалюгідному стані, під батогом Аполлона і під жорстокий сміх моєї Венери я спочатку відчував якийсь дивний, надчуттєвий чар. Але Аполлон вибив з мене поезію, удар за ударом, аж поки я зрештою у безсилій люті зціпив зуби і прокляв себе, свою хтиву фантазію, жінку і кохання.

Я раптом побачив із жахливою ясністю, куди сліпа пристрасть, хіть приводила мужчину — від часів Олоферна та Агамемнона — у мішок, у пастку зрадливої жінки, до лиха, рабства і смерти.

Мені здавалося, ніби я прокинувся зі сну.

Ось мені вже потекла кров під його батогом, я корчився, як черв, якого топчуть, але він шмагав далі без жалю, а вона без жалю сміялася, закриваючи в той же час запаковані валізки і вбираючись у своє подорожнє хутро, — вона сміялася ще й тоді, коли сходила вниз з ним під руку і сідала в карету.

Потім на мить все затихло.

Я прислухався, затамувавши подих.

Ось просвистів удар, коні смикнули — ще якийсь час було чути гуркіт карети... Все було позаду.

Якусь мить я думав про помсту, про те, щоби вбити його, але я був зв'язаний огидною угодою. Отож мені не залишалося більше нічого, як, зціпивши зуби, дотримуватися свого слова.

Першим відчуттям після страшної катастрофи мого життя було прагнення труднощів, небезпек та поневірянь. Я хотів стати солдатом і їхати до Азії або до Алжиру, але я був потрібен своєму батькові, старому й хворому. Так що я тихо повернувся на батьківщину і два роки допомагав йому в клопотах і у веденні господарства, і вчився того, чого до цього не знав і що освіжило мене, як ковток прохолодної води — *працювати і виконувати обов'язки.* Потім мій батько помер, і я став господарем обійстя, і нічого особливо не змінилося. Я сам одягнув іспанські чоботи і отак живу собі мило й розважливо далі, так, ніби мій старий батько стояв за моєю спиною і дивився своїми великими розумними очима через моє плече.

Одного дня я отримав якусь коробку з листом. Я впізнав почерк Ванди.

Дивно зворушений, я відкрив його і прочитав:

Шановний пане!

Тепер, коли від тієї ночі у Флоренції проминуло вже три роки, я можу ще раз зізнатися, що я Вас дуже кохала, але ж Ви самі знищили моє почуття через Вашу фантастичну відданість, через Вашу божевільну пристрасть. З тієї хвилі, коли Ви стали моїм рабом, я відчула, що Ви вже не зможете стати моїм чоловіком, але я вважала пікантним втілювати для Вас Ваш ідеал і, можливо, — тоді коли я чудово розважалася — Вас вилікувати.

Я знайшла сильного мужчину, такого, який мені був потрібен, і з ним я була така щаслива, як це тільки можна бути щасливою на цій смішній глиняній кульці.

Але моє щастя було, як і все людське, короткотривалим. Приблизно рік тому він загинув на дуелі, і відтоді я живу в Парижі життям Аспазії.

А Ви? Вам, звичайно, не забракло сонячного проміння, коли Ваша фантазія втратила над Вами свою владу і виявилися ті риси, що мене тоді так захопили — ясність думок, сердечна доброта і передусім — м о р а л ь н а с е р й о з н і с т ь.

Я сподіваюся, що від мого батога Ви одужали. Лікування було жорстоким, але радикальним. На спогад про той час

і про жінку, яку Ви так пристрасно кохали, я посилаю Вам картину нещасного німця.

Венера у хутрі

Я не міг не посміхнутися, і коли поринув у роздуми, то переді мною раптом постала прекрасна жінка в оксамитовій блюзці, обшитій горностаєм, з батогом у руці. Я усміхнувся, згадавши цю жінку, яку я так божевільно кохав, блюзку з хутра, що колись мене так захоплювала, батіг, і нарешті я усміхнувся до своїх болів і сказав до себе: "Лікування було жорстоким, але радикальним. Та найголовнішим є те, що я вилікувався."

— І яка ж мораль цієї історії? — запитав я, коли поклав рукопис на стіл.

— Що я був ослом, — вигукнув він, не обертаючись до мене, здавалося, що він почуває себе незручно. — Якби тільки я тоді відшмагав її!

— Дивний засіб! — відповів я. — Це у твоїх селянок могло би ще...

— О! Вони до цього звикли, — жваво відповів він, — але подумай собі про вплив цього на наших вишуканих, нервових, істеричних дам...

— А мораль?

— У тому, що жінка, якою її створила природа, і якою її виховує мужчина в наш час, є його ворогом і може бути лише або його рабинею, або деспотицею, *але ніколи — подругою.* Це стане можливим лише тоді, коли вона буде мати ті самі права, коли вона буде рівною йому і в освіті, і в праці.

А тепер ми маємо лише один вибір — бути або молотом, або ковадлом. Я був ослом, коли зробив із себе раба жінки, — розумієш?

А звідси і мораль цієї історії: хто дозволяє, щоб його шмагали, той на це заслуговує.

Мені ці удари, як бачиш, пішли на користь: рожевий надчуттєвий серпанок розвіявся, і вже ніхто ніколи не зможе мене переконати, що священні мавпи з Бенареса або Платоновий півень — це правдивий Божий образ.

К І Н Е Ц Ь

З німецької переклав ***Теодор ГОРА***

ЛЕОПОЛЬД фон ЗАХЕР-МАЗОХ (1836—1895)

Хроніка життя й творчости

1836 Леопольд Франциск Йоган Фердинанд Марія Еквес фон Захер-Мазох, Рицар фон Кронеталь народився 27 січня у Львові (тогочасний Лемберґ), столиці провінції Австрійської монархії Галичина-Льодомерія. Хрещений 7 лютого у костелі св. Андрія. Католицьке віросповідання. У сім'ї, де було п'ятеро дітей, Леопольд — найстарший. Батько: Леопольд фон Захер-Мазох — президент поліції провінції у 1836-1848 рр., цісарсько-королівський придворний радник. Мати: Кароліна Шарлотта фон Мазох, донька львівського лікаря, д-ра Франца Мазоха — з 1793 професора клініки Львівського університету, у 1802 та 1827 рр. — ректора університету (Rector magnificus).[1]

1837 На прохання діда, Франца Мазоха за цісарським декретом новонароджений отримав подвійне прізвище.

1846 Захер-Мазох стає свідком польського повстання проти Австрії.

1848 Сім'я переселяється до Праги, де батько отримує посаду директора поліції. Захер-Мазох переживає революцію та облогу Праги. Навчання в гімназії, активна участь у самодіяльному театрі.

1852 Матура. Початок студій на юридичному факультеті Празького університету.

1 Документи, які знаходяться в Центральному державному історичному архіві у Львові, засвідчують, що майбутній письменник народився у будинку N 132 Краківського передмістя (конскрипційний N 2 другого району Львова, відповідав пізнішому будинку N 13 Гаусмана Беріша на вул. Карла-Людвіга, тепер — проспект Свободи), де на той час містилася Дирекція поліції та префектура. Цей будинок був розібраний у 1870-і рр., у 1892-1893 рр. на його місці на замовлення Ефроїма Гаусмана споруджено "Ґранд готель", який зберігся до нашого часу. (За даними архівних досліджень Галини Сварник).

1853 Батька переведено до Ґрацу, де Захер-Мазох вивчає в університеті історію.

1856 Захист дисертації та габілітація на приват-доцента історії Ґрацького університету.

1857 Перша публікація: монографія докторської дисертації *Повстання в Ґенті за часів цісаря Карла V.* Подорож до Галичини.

1858 Перший роман: *Галицька історія.* З'являється анонімно.

1859 Роман *Галицька історія* з'являється під титулом *Граф Донський,* підписаний іменем автора. Участь у війні Австрії проти Італії. Поранення під Маґентою (?). Медаль за відвагу.

1860 Великий успіх роману *Емісар.* Звільнення з посади доцента, відмова від вакансії доцента історії в Львівському університеті. Захер-Мазох повністю переходить на письменницьку діяльність.

1861 Початок любовного зв'язку з Анною фон Коттовіц.

1862 Історичне дослідження *Занепад Угорщини за часів Марії Австрійської.*

1863 У Празі анонімно з'являються *Польські революції. Спогади про Галичину.* Задум проекту *Заповіт Каїна.*

1864 Участь у війні з Данією (?). Поява *Дон Жуана з Коломиї* — визначний успіх. Комедія *Вірші Фрідріха Великого.*

1865 *Кауніц.* Розрив з Анною фон Коттовіц.

1866 *Дон Жуан з Коломиї* з'являється з передмовою Ф. Кюрнберґера. Участь у війні з Пруссією (?)

1867 Прем'єра комедії *Чоловік без упереджень.* Написано такі твори: *Капітулянт; Останній король мадярів; Анна Верзінґ-Гауптманн.* Заснування літературного часопису "Gartenlaube für Österreich".

1868 Поява новели *Місячна ніч.*

1869 Написання новел *Венера в хутрі* та *Мандрівник.* Знайомство з Фанні фон Пістор, подорож з нею по Італії.

1870 Поява роману *Розлучена жінка* — літературне опрацювання стосунків з Анною фон Коттовіц. Написання творів: *Історія страстей ідеаліста.* Поява у видавництві "Котта" циклу *Кохання* (перша частина *Заповіту Каїна*).

1871 Захер-Мазох поселяється в Ґраці. Любовна пригода з акторкою Кароліною Герольд, народження позашлюбної доньки Ліни, Захер-Мазох бере її на своє утримання та виховання. Майже водночас — заручини з акторкою Йенні Фрауенталь. Наприкінці року розпочинається листування з Анґелікою Авророю Рюмелін, яка себе називає "Вандою".

1872 Початок любовних стосунків з Вандою. Новели *Каптулянт, Во ім'я Бога*

1873 У травні переселення до Відня. Участь у роботі часописів "Floh" та "Neue böse Zungen". Народження позашлюбного

сина Леопольда. Смерть дитини. Поява низки творів: *Несправжній Гермелін, Короткі історії зі сценічного життя; Віденські придворні історії; Російські придворні історії; Жінка-султан; Мессаліни Відня.* Публікація спогадів батька *З мемуарів австрійського поліцейського службовця.* Напружені стосунки з критикою, публікація *Про вартість критики.* Влітку переселення в Брук-ан-дер-Мур (Штирія). 12 жовтня — шлюб з Анґелікою Авророю Рюмелін.

1874 Публікація циклу *Власність* — другої частини *Заповіту Каїна.* Поява новел: *Любовні історії з різних епох; Чоловік-раб; Добрі люди та їхні історії.* Народження сина Олександра. 10 жовтня — смерть батька.

1875 Роман *Ідеали нашого часу.* Новели *Галицькі історії.* Захер-Мазох працює редактором часопису "Wiener Leben". Народження сина Деметрія.

1876 Роман *Новий Йов.* Видання перекладів творів у Франції. Великий успіх.

1877 Червень: Переселення до Ґрацу. Фінансові незгоди зростають. Написання творів заради грошей. Анонімне листування з "Анатолем" (можливо, Людвіґ II Баварський).

1878 Новели, *Єврейські історії; Республіка ворогів жінок; Безневинні історії зі сценічного життя.*

1879 *Силуети*; *У пошуках чоловіка.* Невдала спроба заснувати часопис "Schwarze Punkte". Гостра нестача грошей. Захер-Мазох читає лекції у Віденському театрі на Рінґу.

1880 Відвідини Ференца Ліста. Поява новел *Естетика потворного; Базиль — шукач скарбів та інші дивні історії.* Прем'єра оперети *Сторожі моралі* в німецькому театрі в Будапешті. Переїзд до Будапешту. Погіршення умов життя. Виступи з лекціями та читанням творів. Судовий процес з видавцем Фробеном. Захер-Мазох засуджений на вісім днів ув'язнення, але відмовляється виконати вирок. Втеча з Будапешту.

1881 Фінансові проблеми. Поява *Нових єврейських історій.* Переїзд до Ляйпціґу, заснування власного літературного часопису. Жовтень — перший номер "Auf der Höhe".

1882 Новели: *Єврейський Рафаель; Ілау; Чорний кабінет; Старий каштелян; Мати Божа.* Ванда залишає Захер-Мазоха й втікає з Р. Армандом, співвидавцем часопису. Гульда Майстер розпочинає роботу перекладача в часописі. Початок любовних стосунків з Гульдою Майстер.

1883 Святкування 25-літнього творчого ювілею. Захер-Мазох отримує Хрест Почесного Леґіону. Ванда робить на ім'я Захер-Мазоха колосальні борги. Захер-Мазох "викрадає" улюбленого сина Олександра. Ванда втікає з сином Деметрієм та Армандом до Швайцарії.

1884 Олександр помирає від тифу. На майно Захер-Мазоха накладено арешт, він подає на розлучення.

1885 Часопис закрито з фінансових причин. Співжиття з Гульдою Майстер, з якою він хоче одружитися, але Ванда чинить опір розлученню. Гульда Майстер підтримує його фінансово.

1886 Плідний творчий період: *Малі містерії світової історії; Два прийняття в Ермітажі та Дідро в Петербурзі; Вічна юність та інші історії; Дамська дуель; Жінка-мисливець за душами; Прогулянка на санях; З іншого світу; Сабатай Цеві та Юдіт з Біалополя.* Народження доньки Ольги. Гульда Майстер купує будинок в Ліндгаймі (Гессен). Захер-Мазох їде до Парижу. Розлучення з Вандою.

1887 Поява творів: *Останні дні Петра Великого; Магас-розбійник та інші новели; Польські історії; Мессаліни Берліна; Криваве весілля в Києві; Свято обжинок; Мертві ненаситні.* Публікація багатьох статей в "Revue bleue" та "Le Gaulois". Приїзд Гульди в Париж. Народження доньки Марфи. Повернення сім'ї до Німеччини.

1889 Новели: *Рококко; Російські придворні історії; Німецькі придворні історії.* Народження сина Рамона.

1890 *Змія в раю.* Шлюб з Гульдою Майстер. Узаконення дітей. Фінансові проблеми. Захер-Мазох виїжджає до Маннгайму: праця театральним критиком у газетах, видання "Feuilleton-Korrespondenz".

1891 Новели: *Єврейське життя в слові та образі; Самотні; У царстві звуків; Музичні новели; Надто пізно; Ворожка на картах; Пригоди Франца Міріса та інші новели.* Видання *Реалістичних кабінетних етюдів.* Повернення до Ліндгайму.

1892 *Entre nous* — автобіографічний роман; *Мученики кохання.*

1893 *Чари сцени; Кася* (опера на музику Лео Деліба). Захер-Мазох засновує "Спілку народної освіти землі Верхній Гессен".

1894 Поява новели *Ситі й голодні.* Захер-Мазох організовує аматорські театри в околицях Ліндгайму, розробляє проект водогону.

1895 Твори: *Мандрівні комедіанти та інші новели; Євдоксія, співачка та інші галицькі історії; Про дерево мовчання; День і ніч у степу.*

9 березня: смерть від серцевого нападу. Кремація. Урна з прахом згоріла під час пожежі будинку в Ліндгаймі.

Післямова

Він справді мав найкращі задуми, цей Леопольд фон Захер-Мазох, і щастя сприяло йому. Знаним письменником він був уже в двадцять вісім років ...

У нього був своєрідний та незвиклий вигляд чужинця. Стрункої, елеґантної статури, завжди ретельно одягнений; постава й поводження зраджували шляхетне виховання, та вираз обличчя вражав, нагадуючи хижого звіра; воно завжди було чисто виголеним, без жодної волосини. Коли він усміхався й показував здорові білі зуби, ставав схожим на молодого вовка. Чоловік цей був явно потворним на вроду, проте це була та цікава потворність, яка може чарувати жінок — вдавалось йому це без зусиль. При першій зустрічі він здавався жінкам бридким, та всі вони закінчували тим, що закохувались у нього...

Перед захопленням, яке він викликав у жінок, не могли встояти й чоловіки. Він вмів, завдяки особистій люб'язності, завойовувати друзів.

У кожній газеті, яку брав до рук молодий Захер-Мазох, він читав собі похвалу. Без сумніву, його оповіданням була притаманна дивна чарівність, яка легко могла полонити... — які ж то були захопливі образи й картини з далекого, маловідомого краю! Потік їх насиченочуттєвого аромату запаморочливо п'янив мозок[1] (Карл фон Талер: Леопольд фон Захер-Мазох. 1895).

Наблизитись до творчости цього письменника нелегко. По-перше, на заваді стоїть ім'я. Адже друга його складова частина, а саме Мазох, була свого часу використана, без жодної на те згоди чи навіть повідомлення автора, як епонім психологічно-сексуальної перверзії, яку, не зважаючи на часте вживання в побуті, не кожен може чітко окреслити. Уява вимальовує атрибути зі шкіри, канчуки, наручники, а то навіть і порнографію... Починаючи з кінця минулого століття, "мазохізм" перешкодив адекватній рецепції як творчости цього письменника, так і оцінці його особистости. Для багатьох ім'я Мазох перетворилося на таку собі "фішку". По-друге, навіть в оригіналі, німецькою мовою, твори його ще донедавна, до 80-х років нашого сторіччя, були реально недоступними — їх не публікували. Лишень у старих фондах окремих бібліотек, на маргінесі

1 Цитати подаються в перекладі автора післямови.

німецькомовного простору, можна було віднайти кілька пожовклих від часу сецесійно ілюстрованих томиків, надрукованих химерною готикою. Містифікації, скандальність та епатаж з одного боку, вражаюче незнання текстів, з іншого, призвели до того, що творчість Захер-Мазоха, автора понад ста романів та новел, драм та історичних нарисів, було зачислено до втраченого культурного надбання людства, просто забуто. Однак Захер-Мазох — це, за словами дослідниці його творчости в Україні Марії Вальо, "цілий світ". Світ, проекція якого постає в мистецькому надбанні письменника.

Щоб осягнути цей світ, потрібно передусім звернутися до літературних текстів та їх феноменів, залишивши на деякий час поза увагою інтенції автора, біографічні, психологічні та соціальні фактори його творчости, історію її рецепції. Насамперед вони мають стати лише тлом того, що витворює текст як естетичний предмет, текст, який стає фактом культури. Саме тому так важливо зуміти відійти від імені автора, від його індивідуальної біографічно-психічної ситуації, облишивши клінічний погляд та термінологічний апарат сексопатології, розглянути тексти Захер-Мазоха іманентно — без упереджень залишитись з ними наодинці. Лише після цього окреслюється можливість пізнати особистість письменника, його життєвий світ.

Складається враження, що навіть автори психологічних досліджень із мазохізму не читали його книжок; принаймні, вони не вдаються до аналізу його творів. Якщо звернутися до студії, яку присвятив Захер-Мазоху Жіль Дельоз, стає зрозуміло, що навіть для найвідомішої з його новел ("Венера у хутрі"- прим. Л.Ц.) *інтерпретатора не знайшлося* (М. Фарін. Леопольд фон Захер-Мазох. Матеріали до життя та творчости).

Результатом необізнаности з текстами Захера-Мазоха та упередженого ставлення до самого автора стала нівеляція літературної цінности його творів. Дочасно їх зачислили до белетристики низького ґатунку, хоча ціла низка його новел та романів зайняла свого часу почесне місце в німецькомовній прозі, критичні та літературознавчі нариси майоріли визначеннями на кшталт "камерні екземпляри", "шедеври"; ними "зачитувалася" публіка.

Захер-Мазох — єдиний... Так, тільки він. Я читала його твори, перечитувала і, все-таки, знову й знову починала спочатку. Я марю не кожним письменником, мало хто з них промовляє до мене. Серед німецьких новелістів він єдиний, ким я можу захоплюватись, і ким я палко захоплююсь. (Емілія Матайя. Уривок із щоденника: Захер-Мазох. 23 січня 1876 року, 11 година ночі).

Звичайно, літературний спадок Захер-Мазоха надзвичайно неоднорідний — екзистенційна ситуація поставила його в жорсткі умови, змусила писати, виходячи з попиту книжкового ринку того часу, перетворила на літературного "продуцента", центральною темою письменства котрого стали невтомні варіації "пікантної теми", названої згодом "мазохістською". Саме в ній і вбачався неґативний аспект творів Захер-Мазоха.

Його романи та новели настільки ж сильно впливали своїми неґативними властивостями, як і позитивними: поряд з рідкісним талантом зображати яскраво-пристрасні характери, надавати мовленню індивідуальних відтінків, послідовно розвивати дію — непогамовна чуттєвість та безсоромне оголення перверзії глибинних почуттів

допомогли завоювати прихильність численних читачів... (Ріхард М. Мейєр. Захер-Мазох. 1907).

Тому, напевно, надзвичайно важливо зуміти знайти диференційний підхід до того, що написав письменник, відокремити естетично вартісне від випадкового. У чому ж літературна цінність текстів Захер-Мазоха?

Зустрівшись із текстом, читач вступає з ним у певний зв'язок, висловлює йому свою довіру. Найголовніша мета цього діалогу — порозумітися з тим, що цей текст представляє, осягнути його сутність. І, мабуть, не лише для того, щоб дізнатися про оригінальні думки автора, спробувати пояснити їх психологічно та історично, а передусім співпережити, підійти до нового пізнання як самого письменника, його епохи, так і креативного самопізнання. Причому єдиної інтерпретації одного і того ж тексту бути не може — це зумовлено гетерогенністю самих текстів та унікальністю індивідуального світу уяви тих, хто входить із ними в резонанс.

Я міг би розповісти про нього ще багато гарного, світлого та хвилюючого, але той, хто хоче його пізнати, нехай прочитає його твори; кожна духовно обдарована людина, безумовно, знайде в них піднесення та спочинок і зачислить це ім'я до найкращих — Леопольд фон Захер-Мазох (Ойген фон Закс: Д-р Леопольд Рицар фон Захер-Мазох).

Первинним герменевтичним завданням будь-якої інтерпретації художнього тексту стає адекватне розуміння мови, якою написаний оригінал. Якщо рецепція твору відбувається через переклад, особливого значення набуває в ньому, за Вальтером Бен'яміном, відлуння самого оригіналу: переклад має бути *прозорим, не затінювати оригінал, не загороджувати йому світла.* У перекладі творів Захер-Мазоха українською мовою перекладачеві сприяє одна обставина — багатоголосся мови письменника, провідна мелодія якої відлунює слов'янським тембром.

Захер-Мазох мислив та писав німецькою мовою. За все своє життя він постійно змінював місце проживання — біографічна топографія письменника надзвичайно барвиста: вона охоплює увесь тогочасний німецькомовний простір, такі міста й містечка Австро-Угорщини та Німеччини, як Львів, Прага, Ґрац, Відень, Брук-на-Мурі, Будапешт, Ляйпціґ та Ліндгайм (земля Гессен). Однак німецька мова, якою пише письменник, надзвичайно чиста й витримана в узгодженні з усіма загальноприйнятими літературними нормами, як вони сформувалися до середини XIX ст. Сприяло цьому його походження з аристократичної австрійської родини, ґрунтовна освіта, а також вроджене мовне чуття. Захер-Мазох уникає будь-яких діалектизмів, хоча у його творах можна зустріти багато слов'янських мовних утворів: українських, російських та польських лексем і фразеологізмів, власних назв та імен, які автор вводить у супроводі власних коментарів задля галицького колориту своїх творів. Як істинний галичанин, уже в ранньому дитинстві він мав змогу спілкуватися багатьма мовами: рідною не раз називає "русинську"[2], яку

2 Чіткого розмежування між означеннями "русинський", "малоросійський" та "російський" в Австро-Угорщині та Німеччині на той час не було. Визначення "український" було маловідомим, що засвідчено текстами Захер-Мазоха й зумовлено історично (Прим. Л.Ц.).

чув від своєї годувальниці й няньки — молодої української селянки; вдома прийнято було розмовляти польською, французькою та німецькою. У мальовничих Винниках біля Львова, де майбутній письменник часто проводив літнє дозвілля, товаришами ігор були українські, польські, єврейські та швабські хлопчаки (діти німецьких колоністів). Регулярні заняття німецькою мовою розпочалися в гімназії — спочатку у Львові, згодом у Празі. Свою німецьку — як державну мову монархії Габсбургів — Захер-Мазох удосконалював в університеті міста Грац, у якому він згодом отримав посаду доцента історії.

У студентських колах з нетерпінням чекали молодого професора; сини муз, гордовиті й розгнівані на викладача, який був їхнім ровесником, намагалися з ним познайомитись; довго їм, звичайно, чекати не довелося. Одного погожого ранку до їхнього кола ввійшов витончений, стрункий молодий чоловік, вигляд якого був майже хлоп'ячим. Його манери мали на собі відбиток довершеної невимушеності — жодного сліду пихи чи зарозумілости, одухотворені риси, прекрасні очі, темне волосся, блідий колір шкіри та щось недбале в одязі визначали його подобу. Молодий професор читав свої колеґіуми дещо втомлено та знесилено, однак його натхненні лекції приковували увагу, хоч і відчувалось, що кафедра — не його покликання... Для цього місця він був занадто поетично влаштованим. (Ойґен фон Закс: Д-р Леопольд Рицар фон Захер-Мазох).

Знання багатьох мов та вроджений талант оповідача сприяли тому, що мова, якою пише Захер-Мазох, витворює, чи не вперше в австрійській літературі того часу, особливий мовний феномен, характерний для багатокультурних просторів, який виявився й у творчості багатьох інших письменників галицького походження: при довершеній філігранності та контрольованості літературної норми національної мови крізь її стрій звучить мелодія етнічно барвистого мовного середовища. Найяскравішими прикладами такого явища стане згодом стилістика двох галицьких письменників першої половини XX ст. — німецькомовного автора Йозефа Рота та польськомовного Бруно Шульца. Цей феномен надав індивідуальному стилю Захер-Мазоха особливої виразности, його мові — характерної поліфонії. Чужомовність присутня в творах письменника саме на цьому, вторинному рівні, і наповнює їх характерною аурою.

... я вважаю його, поряд з Гайне, одним з найкращих стилістів німецької мови. Його реченням поряд з ясністю, прозорістю, простотою, звичністю притаманна така разюча сила, яка сьогодні не зустрічається ні в кого. Жодних довгих відтинків, жодних складних синтаксичних періодів, надзвичайно мало чужомовних слів; думки спливають, мов шелестіння хвиль, розмірено, сповнені м'якої, приємної благозвучности; жодних незавершених речень, жодних тире, знаків оклику, які розсікають та розривають стиль, як це так часто буває в наш час (Гульда Едле фон Захер-Мазох. Спогади про Захер-Мазоха).

Цей феномен зумовив і те, що навіть антагоністично настроєні опоненти творчости Захер-Мазоха не змогли втриматись від зауваг щодо барвистости, витончености та чуттєвости його мови. Прикметно, що в період, коли письменника так відверто цькувала німецькомовна критика за його політичні переконання, етнічні симпатії та знищення багатьох табу глибинного психічного життя людини, неодноразово звучали закиди щодо німецької мови, якою він писав,

однак не з огляду на якісь "бажані" її недоліки, а лише за те, що письменник, обтяжений стількома "гріхами", посмів користуватися саме цією мовою. Це, безсумнівно, засвідчувало страх перед силою сугестії мистецтва мовного стилю автора.

Він писав тільки німецькою мовою супроти німецьких інтересів та паплюжив німецьку граматику, виламуючи її по-русинськи (Констант фон Вурцбах. Захер-Мазох. 1874).

Ґрунт, на основі якого я засуджую нові новели Захера — політичний... Якщо він мав би далі розігрувати нігіліста, то я б порадив йому не лише думати по-російськи, але й писати по-російськи... (Карл фон Талер. Нігілізм у Німеччині. 1870).

Мовлення було вагомим акцентом індивідуального стилю Захер-Мазоха. Висловлювання індивідуального досвіду орієнтації в світі стало поштовхом до письма та визначило його стильову домінанту — для більшости творів письменника притаманна надзвичайна експресія розгортання дії, яскрава образність мови, сила сугестивного впливу на читача, зумовлена напругою очікування.

Як, властиво, я спромігся написати свій перший роман? Подія ця була досить прикметною. Я охоче проводив тоді свої вечори в баронесси Ґуденус, похилої віком, шляхетної дами. Одного разу я почав розповідати про повстання 1846-го року, і манера моєї розповіді просто електризувала цю літню даму. "Та напишіть же Ви про все це! — вигукнула вона. — З цього вийде прекрасний роман" (Л. фон Захер-Мазох. Автобіографія).

Мій чоловік мав небезпечний талант промовця, який легко захоплював, і той, хто беззастережно потрапляв під його вплив, міг забути про все. (Ванда фон Захер-Мазох. Сповідь мого життя).

Чи не найприкметнішою рисою структурування текстів творів Захер-Мазоха є обов'язкова присутність автора, що надає їм своєрідного обрамлення. Цей стилістичний засіб, характерний для багатьох авторів середини XIX століття, уможливлює озвучення голосу оповідача, чим посилює правдоподібність зображуваного, викликає в читача довіру, перетворює його на слухача, полоненого оповіддю. Однак надто довгі рефлексії, концентрація уваги на особі автора та невтомні варіації деяких тем, надто мотиву упокорення чоловіка вродливою та владною жінкою, взаємозв'язку насолоди й страждання, ставали подекуди на заваді характерній творчій манері письменника — неспокійному стилю викладу, його істинно драматичній експресії. На це одразу ж звернули увагу неприязно настроєні літературні критики.

... Захер-Мазох їздить та бродить по краю, щоб слухати різні історії. Люди, з якими він зустрічається, дійсно обтяжені історіями, довгими, добре скомпонованими історіями, і тільки з'являється Захер-Мазох, вони починають розповідати, або ж тримають для нього готовими цілі рукописи; бо Захер-Мазох є обраним духівником цілого округу Коломиї (Отто Ґлаґау: Наслідувачі Турґенєва. Карл Детлеф — Захер-Мазох. 1872).

Однак вирішальними для визначення літературної вартости творів стають такі особливості таланту письменника, як надзвичайна гострота спостереження, зумовлена розвинутою сенсорністю, уміння чітко й достовірно зображати характери, звернення до загальнолюдських етичних та філософських проблем, легка й елеґантна, дещо

нервова манера вислову. Юнацьке захоплення театром та мрії про акторську діяльність розвинули досвід тонкого розуміння мови рухів людського тіла. Захер-Мазох, надто в перший період літературної творчости, належить до тих письменників, які писали лише тоді, коли відчували в цьому внутрішню потребу, чиї теми — не результат довготривалих пошуків по архівах та бібліотеках, а підказані самим життям, чим зумовлена як природність їх викладу, так і легкість сприйняття. Показною щодо цього є історія написання новели *Дон Жуан з Коломиї*, яка принесла авторові блискавичний успіх.

Це було навіть модою того часу, при зустрічах у салонах, які зберегли смак до витворів духу, питати: "Чи читали Ви 'Дон Жуана з Коломиї'? І якщо який-небудь недбаха відповідав "ні", то, звичайно, не полишали нагоди обов'язково йому сказати: "Ну, так почитайте ж його, і побачите, що чогось подібного Ви ще не читали" (Journal des Débats. 1874).

Поштовхом до написання твору стало переживання, пов'язане з нещасливим коханням до польської шляхтянки Анни фон Коттовіц, яка, хоч і розлучилася заради Захер-Мазоха з чоловіком, однак не змогла відмовитися від своїх дітей:

Єдиною перешкодою були діти, лишити яких при собі мати намагалась будь-якою ціною. "Ви не можете зрозуміти серце матері", — сказала вона мені... І раптом я зрозумів, що ми — ніщо інше, як іграшка природи. Якщо в мить екстазу здається, що чоловік і жінка зливаються в єдину істоту, це мало цікавить природу! Наше щастя для неї — ніщо: їй залежить лише на збереженні та розмноженні людського роду. Я побачив між чоловіком і жінкою глибоке провалля й зрозумів, що, хоча діти і є ланцюгом, яким приковані батько й мати одне до одного, мов прокляті в пеклі у Данте, вони водночас — та роздільна вода, що руйнує спорідненість душ.

Мов блискавка пройняло це відкриття мою душу, і, подібно до неї — селяни кажуть, ніби блискавка запліднює землю, — вона посіяла в мені зерно, з якого згодом проросла історія "Дон Жуана з Коломиї". Фабула й фігури цього роману взяті з історії нещасливого шлюбу, історії, яка теж відбулася в мене на очах. І тут материнська любов все далі й далі віддаляла подружню пару одне від одного, і тут чоловік став "зрадливцем".

Обидва ці досвіди гнітили мене, мов нерозв'язана проблема. Вони займали мене вдень і вночі, поки я не знайшов розв'язання. Протягом восьми днів я написав тоді роман. Це був перший твір, який вийшов із глибини мого серця. Тоді я взагалі ще не думав про публіку, я писав для себе, і коли закінчив, то зітхнув і відчув себе настільки легко, ніби пережив тяжку хворобу (Леопольд фон Захер-Мазох. Спогади цит. за Е. Шмальцродтом).

Варто зупинитися хоча б на деяких художніх засобах, притаманних індивідуальному стилю Захер-Мазоха. Розповідь представлена здебільшого з різної перспективи споглядання, що зумовлює панорамність викладу та розмаїття нюансів сприйняття тексту. Окрім згаданої вже перспективи безпосереднього споглядання самого оповідача та головного героя, котрий представляє розвиток подій у своїй інтерпретації, багато епізодів засвідчують характерну для літератури XX ст. "особистісну ситуацію розповіді", коли зображуване дійство розгортається безпосередньо у сенсорному сприйнятті дійової особи, що ментально передається реципієнтові.

Яскравим прикладом таких переходів від однієї манери викладу до іншої та зміни перспективи споглядання зображуваного є новела *Прогулянка на санях*. Якщо ландшафт експозиції твору — зимовий пейзаж східної Галичини — розгортається в естетичному спогляданні оповідача, голос якого чується мовби "поза кадром", то перспектива зображення будівлі панського маєтку несподівано змінюється, з безсторонньої вона перетворюється на сценічну: те, що відбувається у приміщеннях першого та другого поверхів подано послідовно, у спогляданні "уявного перехожого". Сама ж "прогулянка на санях" представлена із перспективи головної героїні Альдони, чим передається динаміка зміни рухомих об'єктів під час їзди. Майстерно переданим зимовим пейзажем, який візуально та акустично входить у резонанс з почуттями жінки, її душевним станом, підкреслюється її самотність. Цьому описові передує ремарка автора, який неначе милується невеликим шедевром живопису: *Це була дивовижна прогулянка по схожій на океан, безмежній та сумовито-монотонній засніженій рівнині: оздоблені лебединою голівкою білі сани, вороні запальні коні й красива гордовита жінка в княжому хутрі.* Тут знаходить вираження ще одна особливість стилістики письменника: визначальне значення візуального аспекту сприйняття. Більшість текстів Захер-Мазоха — це тексти "погляду". Ця особливість, до речі, має кілька характерних виявів.

По-перше, вона виявляється в унікальному вмінні автора майстерно відтворити кольористику зображуваного, тонкому відчутті психологічних нюансів, пов'язаних із тональністю та освітленням. Світло в його творах стає визначальним чинником неповторної аури окремих сцен. Так, в експозиції *Дон Жуана з Коломиї* скупе розсіяне світло гасової лампи наповнює шинок зеленавим мерехтінням, перетворює його на кам'яну, порослу мохом печеру древнього Ізраїля, де всі предмети та обличчя присутніх набувають відтінку мідної патини, колір якої витворює основну тональність приміщення. Сир, вкритий зеленавою пліснявою, скорботне обличчя єврея, мовби вкрите позеленілою міддю, яка надає його біблійним рисам ще більшої архаїчности.

Інтер'єр маєстатичних залів старовинного замку в новелі *Мертві ненаситні* видається немов захованим у тінь, оповитим похмурою темінню ночі, крізь яку де-не-де проглядають з портретів виразні шляхетні обличчя. Колись проникливі барви приглушені тут попелясто-сірим пилом та плетивом павутиння, навіть сивого старого проводиря вкриває біла пліснява. Натомість місячна зимова ніч наче залита свинцево-сірим магічним сяйвом.

Особливого значення набувають барви у новелі *Венера у хутрі*, кольорова гама якої має виразне символічне навантаження. Зростання внутрішньої потреби страждання Северина, залежність його почуттів від деспотичної поведінки Ванди супроводжується згущенням тональности її вбрання: від запашного білого мусліну легкої сукні, що нагадує античну туніку, до чорної оксамитової амазонки та шуби з темного хутра. Якщо перші побачення відбуваються на лоні умиротвореної, поетичної природи — характерна сцена споглядання статуї Венери посеред омитої грозовим дощем, залитої сонячним світлом галявини напівздичавілого парку карпатського курорту — то в завершальній фазі відносин, коли страждання головного

героя досягають свого апогею, а жорстокість жінки, яку він кохає, — довершеної підступности, кольорова гама освітлення зазнає трансформації: від сонячно-золотавого вона переходить до різноманітних відтінків червоного. Простір розкішної флорентійської вілли заливає світло, що падає крізь червоний скляний купол — мов кров, розтікається воно по підлозі; ложе в купальні вкривають червоні оксамитові подушки; отоманка — недосяжний для пристрасних жадань Северина престол Ванди — стоїть у червоній напівтемряві кімнати, завішеній тяжкими портьєрами й освітленій червоними відблисками вогню в каміні та спалахами світильників — уся кімната немов потонула в крові.

По-друге, як засвідчує уважний підхід до текстів, "погляд", набуваючи метафоричного значення, мовби відчужується від суб'єкта споглядання, виконує самостійну функцію. Головному героєві новели *Мертві ненаситні* здається, що великі, темні, палаючі очі жінки на портреті фосфоризують, переслідують його. Інтуїтивне перенесення такого "звільненого" погляду набуває характеру оксюморона, надто у характерних "пігмаліонівських" сценах Захер-Мазоха. "Мертві білі очі" мармурового зображення жінки в цій же новелі оповиті поволокою і випромінюють "оксамитовий блиск"; їх погляд "проникає в душу, мов подих весни". Ця ж стилістична фігура трапляється й у *Венері у хутрі*, де зазнає цікавого розвитку. Загалом, цю новелу не раз називають "історією погляду", де його особливі прикмети набувають функції лейтмотиву твору.

З одного боку, підкреслено, що погляд очей об'єкта ідеалізованого кохання наче занурений у себе: це мертві кам'яні очі Венери, яку автор-оповідач бачить уві сні; очі Венери Медічі з флорентійської збірки напівзаплющені; Ванда формулює свої зізнання у коханні до Северина лише у формі минулого часу, що засвідчує її нарцисизм. Її очам притаманна чарівна сила, їх погляд матеріалізується, перетворюється на *холодний промінь*, яким жорстока жінка безжально вражає своїх шанувальників. Неодноразово у тексті зазначено й винятковість погляду очей Северина — глибокого, фанатичного та стражденного. Саме цей погляд найбільше імпонує Ванді, яка усвідомлює свою владу над почуттями чоловіка. Ця влада поступово набуває гротескно-комічного вираження: *Під батогом, у сконі, твій погляд мав би бути прекрасним. У тебе очі мученика.* Сам Северин, однак, свого життя без можливості "бачити" об'єкт своєї жаги уявити не може. Погляд очей героя втілює в собі всю пристрасть його почуття; водночас Северин, мов сторонній спостерігач, сам "споглядає" свій погляд у надії, що він допоможе йому ствердити власне єство: *Чи любиш ти ще мене?" — запитала вона, і погляд її вкрила поволока п'янкої пристрасти. — І ти ще питаєш! — вигукнув я.* З перспективи оповідача це запитання висловлює: "Хіба ти не бачиш, скільки любові в моєму погляді?" Сповнений благання погляд тут мов відчужується, набуває самостійної функції, перетворюється на спробу трансцендентного самоусвідомлення та самоутвердження. Прикметно, що цей "вивільнений погляд" об'єднує навколо себе всі ключові моменти новели та знаходить своє символічне вираження в легенді про Самсона та Далілу, сцена з якої зображена на стелі флорентійської вілли, де сюжетна дія досягає кульмінації. Метою такого "вивільнення погляду" стає його увічнення. Саме у *Венері*

у хутрі Захер-Мазоху вдалося надзвичайно майстерно відтворити одвічне стремління зупинити мить її фіксацією в погляді. Особливої виразности ця "епіфанія" (з'явлення) миті в погляді набуває у сцені з дзеркалом, де у погляді завмирає дійсність. Погляд Северина, ненароком кинутий у дзеркало, де він бачить себе із Вандою в золотому обрамленні, наче на картині, вивільняє мить із реальности: з одного боку, ця "жива картина" видається класичним витвором мистецтва, з іншого — уява вимальовує її як майбутній живопис, бо лиш рука художника здатна протидіяти швидкоплинній минущості часу, а то й самій смерті: *...рука митця має тебе в неї вирвати, ...твій образ має жити далі, навіть якщо ти сама вже давно перетворишся в прах, твоя краса має тріумфувати над смертю!*

"Епіфанія" миті у погляді дає змогу письменникові призупинити перебіг часу, звести його до одного моменту, завдяки чому зображуване досягає надзвичайної сили смислового згущення. Виникає напруга позачасовости, де починає діяти феномен ірреального часу мистецтва. Містичне споглядання "застиглих" витворів мистецтва (скульптурних зображень, живопису, віддзеркалень), породжує позачасовий спокій — *блаженство в супокої*, стан "підвішености", напруженого очікування майбутньої насолоди та страх перед її втратою, визначений терміном suspense. Те особливе місце, яке займає в новелі зображення погляду для вираження в мовних образах естетичної та драматичної "підвішености", має суттєве значення не лише з точки зору психоаналізу, але й для осягнення художньої майстерности письменника. Як зазначає Жіль Дельоз, саме Захер-Мазох увів у мистецтво роману техніку "підвішености" — "пружину оповіді в чистому вигляді", де віддзеркалені, застиглі або затримані образи мають надзвичайне значення, як під кутом зору психоаналізу, так і мистецтва взагалі.

Безпосередньою передумовою таких "застиглих сцен" у творах Захер-Мазоха є звернення до екфразису — уміння розкрити літературними засобами ідейно-естетичний зміст творів інших жанрів мистецтва. Це є важливою ознакою стилю письменника, похідною від візуального аспекту сприйняття. У романах та новелах письменника читач зустрічає тонке відчуття та досконалу інтерпретацію античної скульптури, живопису Тіціана та Рубенса, музики Бетговена та "до болю тужних" українських народних пісень, різноманітних архітектурних стилів, описи зі смаком підібраних інтер'єрів та розуміння тонкощів мистецтва вбрання різних епох — як народних строїв, так і моди аристократичних салонів того часу. Автор досконало знає біблійну та античну мітологію, слов'янський фольклор, європейську літературу — новели Захер-Мазоха насичені переказами легенд, літературними ремінісценціями та паралелями, які зазнають деякої стилізації в дусі сучасника Захер-Мазоха, голови віденської школи історичного живопису Ганса Макарта.

Краса незайманої природи Карпат в новелі *Опришок* майстерно відтворена в складній еклектиці архітектури предковічного лісу, яка виявляє себе то в образі коштовних склепінь палаців із арабських казок, то в похмурих нефах високих ґотичних храмів. В описі інтер'єру замку з новели *Мертві ненаситні* — тонке відчуття мистецьких стилів різних епох та народів. Особливе місце займає екфразис у новелі *Венера у хутрі*, де в поле зору головного героя (і читача)

потрапляють мармурові зображення богині кохання, фрески, картини, розкішний гардероб Ванди, декорації та інтер'єри приміщень, де відбувається дійство. Не можна не помітити в описі сцени купелі іконографічної традиції картини "Венера з дзеркалом" у виконанні Тіціана та її копії пензля Рубенса. Хоча рефлексії, теоретичні відступи та максими головного героя, від імені якого ведеться оповідь, і стоять не раз на заваді плинному розвиткові дії, усі вони, надто мистецтвознавчі екскурси та ремінісценції, надають творові своєрідної принадности, мобілізують фантазію. Ця мистецька фантазія надихає почуття Северина — солодку, меланхолійну, таємничо-могутню силу. Живлять його й численні інтертекстуальні мотиви, від Гомерового епосу про Одіссея та Овідієвого "Мистецтва кохання", крізь середньовічну "Пісню про Нібелунґів" до просвітницької "Манон Леско" абата Прево та "Римських елегій" Ґете.

З повним правом Захер-Мазоха можна назвати й майстром пейзажу — як міського, так і природнього ландшафту. Панорама старовинної Флоренції рельєфно окреслюється у *Венері у хутрі*, чи не вперше в німецькомовній літературі з'являються неповторної краси картини українських Карпат у новелах *Опришок* та *Дон Жуан з Коломиї*, сповнені найтонших спостережень та філіґранності живописних деталей, зіставні з баченням карпатського світу у Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича. У зміні пір року та часу доби з'являється на сторінках новел *Хлопський суд* та *Прогулянка на санях* безмежна східно-галицька рівнина, пейзаж якої тонко відчуває та схоплює проникливе око художника. Побачене та пережите, відтворене в слові, назавжди присутнє в пам'яті:

Дні, які я майже щоліта проводив на селі, у пригожих Винниках, були сповнені щастям... Велику притягальну силу мала для мене Чортова скеля. Це був гранітний моноліт, котрий знаходився на пагорбі посеред лісу; понад зеленими верхівками із нього відкривався прекрасний вид на подільську рівнину, аж до російського кордону (Леопольд фон Захер-Мазох. Сувеніри).

Пейзаж, як відтворення естетичного споглядання природи в рефлексіях відношення між суб'єктом та світом творить в новелах обрамлення дії, наповнює місце її розгортання неповторною аурою. Майстерний опис ясного зимового ранку в новелі *Мертві ненаситні* перетворюється в прелюдію розповіді головного героя, визначає її тональність. Та, окрім цього, ландшафт у Захер-Мазоха не раз стає місцем розгортання думки, яка з ним співнароджується, перетворюється на гайдеґґерівський "ментальний ландшафт". Похмура гущавина хвойного лісу в новелі *Опришок* наводить на думку про смерть, викликає почуття безмежної самоти та невтішної пустки. Контраст згарища зі свіжим, ясним та радісним ранком у *Хлопському суді* засвідчує всю марноту людських пристрастей, незворушність природи, будить безмежний сум. Меланхолія, витворюючи основний настрій у *Дон Жуані з Коломиї*, породжена, за автором, рівниною, яка *мовчазно обгортає людину, мов нескінченність*, рівниною, до якої *людині завжди хотілося промовляти*.

"Ментальний ландшафт" Галичини стає в Захер-Мазоха місцем народження альтернативи Сходу й Заходу, Півночі й Півдня. Східний світ, як сама душа, незбагненний та таємничий; тут вирують первісні пристрасті, почуття людини ще не скуті умовностями та

правилами. Віковічний карпатський праліс у новелі *Опришок* — це царство маєстатичної незайманої природи, яка возносить людину; тут, на противагу *позверхній веселості Альп*, людським характерам притаманна глибока, невимовна туга. Їх мешканці — гуцули, живуть у гармонійній єдності з природою, є її невіддільною часткою.

"Природність" почуттів, безпосередність та свіжість у їх вираженні, зображені в новелі *Дон Жуан з Коломиї*, привернули до автора увагу літературних критиків німецькомовного світу, які іменували його "Колумбом Сходу". Сучасник Захер-Мазоха, відомий австрійський письменник Фердинанд Кюрнберґер, своєю передмовою до новели знайомить літературний світ Заходу з молодим, невідомим на той час автором, причому ключовим словом до його творчости він обирає гасло "поезія чуття" — на противагу "поезії ідей" класичної німецької літератури. *Старече тіло Заходу*, на думку Кюрнберґера, не в стані витворити нічого нового та самобутнього, воно може лише сприймати:

Природне чуття в нас — якщо не виснажена, то надто вироблена рілля. Схильний до розмірковувань німець уже давно мав схильність іти крізь вимір рефлексії, поляризуватися зі своєю думкою. Нам важко відчути та глянути безпосередньо, ми бачимо та відчуваємо в об'єкті наш суб'єкт. Природне відчуття, притаманне Сходу, для нас недосяжне.

Чуттєвість присутня й в іншому протиставленні, характерному новелістиці Захер-Мазоха, а саме Півночі й Півдня, де останній стає для письменника не лише атрибутом природности, а й щирости вираження почуттів та прагнень не зіпсованої цивілізацією людини, світосприйняття якої не деформоване пуританським фарисейством. Якщо хронологічно горизонтальне протиставлення Сходу та Заходу присутнє здебільшого в новелах так званого галицького циклу, то порівняння Півночі з Півднем стає лейтмотивом *Венери у хутрі* й проходить по вертикалі епох — це протиставлення античного та християнського світосприйняття. *На абстрактній Півночі, у крижаному світі християнства* чуттєва богиня кохання повинна кутатись у тяжке, велике хутро — *щоб часом не застудитися*. Поряд з цим, Південь, уособленням якого стає для письменника Італія, — це місце, де розквітає *краса без колючок* (відвертий натяк на часто вживану німецьку ідіому "рожі без колючок не буває") та чуттєвість не має нічого спільного зі стражданням. *Це інший світ, у якому ми перебуваємо, світлий, чуттєвий та радісний*. Ландшафт тут теж інший: ніжно-зелені схили гір, білі вілли, розкидані де-не-де, і все це залите яскравим сонцем. Люди тут не такі серйозні, як ті, що живуть на Півночі, вони менше роздумують і видаються щасливими.

Не випадково, напевно, дилема між почуттям та здоровим глуздом, природою та цивілізацією, чуттєвим гедонізмом та холодним прагматизмом найоб'ємніше окреслено з'являється у зверненні до простору батьківщини Захер-Мазоха — Галичини — назавжди втраченого краю дитинства, де, як у Бруно Шульца, панують "хаос та поезія". Ностальгійний образ Галичини, обрамлений орнаментом ландшафту галицької рівнини, підгір'я та Карпат стає тлом його творчости:

На цій неосяжній рівнині, де здається, що земля й небо торкаються одне одного та змагаються за велич та благородство, людина ще

зберегла відчуття нескінченности та вічности. Хоча це дає їй усвідомити і свою нікчемність, однак водночас підносить понад цим малим світом, до зір, які там видаються до нас ближчими, ніж у мерехтливих містах Заходу... Цісар далеко, Бог — близько. (Леопольд фон Захер-Мазох. Сувеніри. Галичина).

"Ментальний ландшафт" галицького простору вступить згодом у діалог мов та текстів письменників Галичини. У Захер-Мазоха він витворює центральний топос світу уяви письменника, стає зримим місцем втілення думки, смислового представлення продуманих контекстів. Його Галичина, хоча й зумовлена реальною дійсністю, — це феномен, який існує поза часом, простір якого охоплений мовою. Хоча й вилучений із звичних часово-просторових вимірів, він витворює свій життєвий світ:

Час і простір втрачали свою вимірність, і гра на сцені була вже не грою, а справжнім життям (Л. фон Захер-Мазох. Мандрівні комедіанти).

Галичина Захер-Мазоха бере свій початок в екзистенціальних, психологічних, соціологічних та естетичних джерелах. Недарма письменника не раз називали "старонімецьким співцем Галичини", а то й просто "галицьким письменником". Тоді, упродовж XIX ст. цей край видавався західним європейцям "зеленим місцем", якого ще не торкнулась рука цивілізації; "Пів-Азією" назове її молодший сучасник письменника Карл Еміль Францоз, і згодом, уже в XX ст. він з'явиться у Йозефа Рота в образі *багатого краю бідних людей.* Хоча сама й страждає від бюрократії Габсбургів, Галичина протягом усього життя додає Захер-Мазоху сил, стає для письменника творчою лабораторією, каталізатором уяви. Як місце зустрічі та перетину багатьох культур Сходу та Заходу, вона формує підгрунтя продуктивної моделі його творчости. Завдяки різнокультурній поліфонії своєї вітчизни Захер-Мазоху вдалося одним із перших вийти за межі однієї культури та замкненого простору однієї національної ментальности — Галичина стає для нього наднаціональним поняттям. Німецький, слов'янський та юдейський елемент у психоментальності письменника — це результат співіснування народів, яке він охоплює спільним локусом "у нас". Даремна справа намагатись визначити національну ідентичність героїв Захер-Мазоха, як, мабуть, і самого автора.

Мене приймали вже майже за всіх: за єврея, угорця, богемця і навіть за жінку. Тому більш ніж необхідно представити моє дійсне походження (Леопольд фон Захер-Мазох. Сувеніри).

Розповідаючи про свою сім'ю, Захер-Мазох з захопленням зазначає, наскільки етнічно строкатою вона була: серед його пращурів по батьківській лінії — іспанські католики з мавританськими впливами та богемці, як тоді називали чеських німців; з материнської — поляки, та, можливо, і нащадки давнього русинського роду, що для монархії Габсбургів, країни, де свого часу "ніколи не заходило сонце", "тигеля націй та народів" було звичним і, навіть прикметним.

Окремі риси національних характерів водночас протидіють і доповнюють одні одних, народи мирно співіснують і конфліктують, як це було притаманно єдиному велетенському простору Дунайської монархії, малою моделлю якого стає Галичина. Письменник не раз звертається до проблем національних меншин свого краю, хоча не

раз і вдається до надмірної ідеалізації та часткової схематизації, видає бажане за дійсне. Як засвідчують тексти, він був добре ознайомлений з проблемами галицьких політичних рухів, відродженням окремих націй. Прикметно, що непорозуміння та сутички, зображені в творах, Захер-Мазох інтерпретує як наслідок соціальної несправедливости та зіткнення політичних інтересів різних партій, яскравими прикладами чого стають коментарі самого автора та рефлексії, вкладені в уста його персонажів у новелах *Опришок*, *Хлопський суд*, *Дон Жуан з Коломиї*. Та образ барвистого різнокультурного світу, як і сама ідея можливости співжиття ментально різних народів — єдности в розмаїтті — була на той час в австрійській літературі новою, відлуння її, знову ж таки пізніше, знаходимо в Йозефа Рота: *Не знаю, чи кому це може завадити...*

Незважаючи на ідеалізацію, шаблони та характерну романтичну стилістику, образи представників різних етносів у новелістиці Захер-Мазоха могли б послужити взірцем імагології того часу. Як людина тонкої вдачі та проникливий психолог, письменник створює незабутній калейдоскоп різних народів, з симпатією, теплотою та відвертим захопленням сягає глибин національного характеру. Такими є його образи галицьких жінок з однойменного нарису, головний герой новели *Дон Жуан з Коломиї* — шляхетний русин Дмитро, волелюбний гуцул-опришок Микола з новели *Опришок*, пристрасної вдачі польська аристократка Альдона в *Прогулянці на санях*, гордий розбійник-русин Кирило із *Хлопського суду*, різноетнічна містечкова громада в *Мандрівних комедіантах*, українська дрібна шляхта та селяни із *Свята обжинок*. Притаманне авторові порівняння східно- та західноєвропейської психоментальности розпочинає експозицію новели *Мертві ненаситні*, де етнічно збірне поняття *галицька гостинність* протистоїть характерові стосунків між людьми в *"затишній" Німеччині*, у чому знаходить своє вираження слов'янсько-німецький антагонізм, який займає визначне місце в творчості Захер-Мазоха.

Особливої майстерности письменник досягає у створенні невеликих художніх ескізів окремих національних типів, яким притаманна висока естетична вартість. Кількома штрихами йому вдається створити неповторний культурно-історичний палімпсест, де за окремими зовнішніми рисами проглядається минуле та сучасне буття народу. Таким є портрет єврейки, жінки шинкаря в новелі *Дон Жуан з Коломиї*, де риси обличчя, постава, *палаючо-зів'ялий, сумно-насмішливий, принижений та водночас жадібний помсти* вираз очей передають *біль, ганьбу, ляпаси та батожані побої*, що випали на долю її народу. Пластично змальований образ української селянки Єви, обраної королевою врожаю у *Святі обжинок*. Він з'являється у перетворенні, зафіксованому кожної наступної миті в русі: дівчина встає, гордо стріпує головою, закидає обидві довгі й товсті коси на груди й починає одну розплітати. Потім, уже як королева, коротким наказом звертається до женців й швидко розпускає коси, розсипає *довге м'яке волосся, наче чорний плащ, по плечах*. Кожен порух її фіксує гордий, незалежний та вольовий характер, усвідомлення своєї краси та впливу, який вона здійснює на тих, хто захоплено споглядає її.

Прикметно, що етнічне розмаїття краю Захер-Мазох відтворює саме в жіночих образах. Він рідко змальовує юних дівчат — його

на психічних процесах, породжених напругою, яка виникає у сфері цих стосунків, як результат їх амбівалентности. Саме в них, як ніде, він знаходить *багато жорстокости* й так *мало жалю*.

Філософським тлом цього погляду стає для Захер-Мазоха вчення Артура Шопенгауера, чиє світорозуміння мало на письменника великий вплив. Визначення філософом кохання — *як джерела довгих мук та коротких утіх* скеровує тематику Захер-Мазоха у річище "фаталізму плоті", де жіноча сутність виявляється у формі непідвладної розуму магічної сили:

У жінці я бачу щось вороже, воно химерно з'являється навпроти мене в її цілковито чуттєвій сутності, мов неодухотворена природа. Вони обидві видаються мені вабливими й зловісними водночас (Леопольд фон Захер-Мазох. Любов Платона).

Стосунки між чоловіком і жінкою набувають в уяві письменника певної схематизації відповідно до словесної формули "бути молотом чи ковадлом", де роль останнього, зазвичай, випадає на долю сильної статі. Видається, чоловік у зображенні Захер-Мазоха до самозабуття плекає цю роль, насолоджується нею, дає себе повністю поглинути пристрасті. Саме в цій інтерпретації психології відносин між чоловіком та жінкою віденський психіатр-криміналіст Р. Краффт-Ебінг знайшов згодом тематизацію психічної перверзії, — отримання сексуальної насолоди від болю, яку він виявив і ввів за назвою "мазохізм" у реєстр шостого видання своєї праці "Psychopathia sexualis" (1890 — за п'ять років до смерти письменника), незважаючи на неодноразові протести Захер-Мазоха та його сім'ї. Як влучно зауважив один із сучасних дослідників творчости письменника Егідіус Шмальцрідт, з таким же успіхом психіатр міг би утворити цей термін від імені Северина — головного героя *Венери у хутрі* — як епонім "северинізм".

Поміж тих, хто досліджував широчінь досягнення думки, він — найбільше обмежений. І Захер-Мазох був, деякою мірою, його жертвою (Карл Краус про Краффт-Еббінга).

Творчість письменника, як і його особистість, потрапляє в епіцентр невгамовного перехресного вогню сучасників. До підозри в сексуальному збоченні додаються напади та цькування за відверті симпатії до національних меншин Австро-Угорщини — надто захоплення слов'янським світом та культурою східногалицького єврейства; за визнання Захер-Мазоха та високу оцінку його творів у Франції — надто в часі Франко-прусської війни... *Хтивий, розбещений, хворий* — ці означення нещадно майорять у публікаціях про письменника, не оминаючи навіть некрологів:

Його діяльність — це попередження молодим кар'єристам сучасности, які, подібно до нього, хочуть позбавити мистецтво його ідеалів. Нехай вони повчаться на його долі, як навіть щедрий талант, збитий з пуття, врешті-решт погрузає в болоті (Карл фон Талер. 1895).

У письменника була тоді лише одна відповідь:

Там, де все навкруги — лицемірство й брехня, там правда видається божевіллям!

З часом поняття "мазохізм" перетворюється на стереотип, укорінюється в побутовій свідомості, зазнає навіть деякого розвитку: мазохізм психічний, соціальний; мазохізм творчости. За ним, особливо після 1933 року, коли ім'я письменника з'являється у "чорних

списках" нацистів, твори Захер-Мазоха, аж до 1980-х років зникають з книжкових полиць.

Читаючи тексти письменника, здавалося б, треба докласти зусиль, щоб не помітити, наскільки вони ґротескно-пародієзовані. Хоча його стилістиці й властива номінативна образність художнього мовлення — слова вживаються у їх прямому значенні, без алегоричного, інакомовного значення, однак сама інтонація, з якою автор звертається до своїх читачів (а то й слухачів), змальовуючи фантазми своїх героїв, надто часто стає промовисто іронічною: оповідач просто глузує. Іронія Захер-Мазоха — це й спосіб мовлення, і художній троп. Однак ця іронія виражає не усвідомлення автором неможливости поєднати ідеал та дійсність як розуміли її романтики, а спрямована на руйнування ілюзії у самого читача, як це було в Генріха Гайне. Іронія Захер-Мазоха доведена до абсурду, письменник іронізує над самим романтизмом.

Особливо часто звучить іронія в "одверто романтичній" новелі *Мертві ненаситні,* яка багатьма мотивами "перегукується" з *Венерою у хутрі*: якщо "мармурова жінка" входить до кімнати, мов *місячний промінь*, то це ж порівняння, вжите стосовно пана Конопки, знімає напругу всієї фантасмагорії. Привид за вікном у місячному світлі, що наводить жах на все товариство, виявляється всього-на-всього *тупоголовим сніговиком*. Розповідь головного героя про незабутню ніч насолоди й кохання, яку він провів в обіймах *красуні без серця*, розпочинається буденною деталлю — Манвед ловить міль, яка кружляє навколо самовару. Та й сама *Венера у хутрі* — мало що не цілковита іронія: звучить вона й у саморефлексіях Северина, і в інтонації його оповіді, і в сценах, означених згодом у адекватному сприйнятті, як "мазохістичні". Історія "надчуттєвого" чоловіка написана *не звичайним чорнилом, а червоною кров'ю*, і ця заувага надає вже подальшій розповіді певного відтінку, де вислів — *я без жартів зазнав на собі нагая,* поданий в іронічному контексті, провокує відповідне тлумачення. Іронія звучить у діалогах між Вандою та Северином, де звороти *бути рабом красивої жінки*, або ж *ми, жінки, надзвичайно винахідливі*, задають їхньому спілкуванню одверто-глузливого тону. Та чи не викличе посмішку в читача запитання торговця канчуками на базарі, куди Ванда прямує в супроводі Северина: ...*чи має це бути нагай для бульдога*? Або й зображення подорожі потягом у *пропахлому цибулею* вагоні, чи епізод, коли Северин змушений орати ниву з ярмом на шиї? Поклоніння жінці, захоплення нею до самозабуття й самопожертви — *у нашому освіченому, тверезому, філістерському світі* — можуть бути трактовані лишень як ілюзія, яка неодмінно розчиняється в іронії й поступово переростає у ґротеск, сягає, подекуди, навіть абсурду.

Не випадково вагоме місце у текстах Захер-Мазоха займає звернення до засобів театрального вираження. Особливо відчутне театральне дійство знову ж таки у новелі *Венера у хутрі* — з усіма декораціями, перевдяганнями, майстерним драпуванням тканинами, огортаннями хутром, відповідними аксесуарами та театральними жестами. Не одноразово упродовж розвитку сюжету новели наголошується на тому, що стосунки, які розвиваються між Северином та Вандою, — це лише гра, де герої виконують свої конкретні ролі, хоча початкова режисура й належить Северинові. Назва гри та ж —

"Венера у хутрі", і правила її, як належиться, закріплені між партнерами відповідною угодою. Саме в той момент, коли Ванда починає ігнорувати ці правила, гра перестає бути грою, а ілюзія обертається дійсністю. Северин усвідомлює катастрофу, він бачить, що його *театральний аттитюд* був *вельми комічним*. Гра, як один із феноменів людського буття, значною мірою визначає і поведінку людини.

Важливою деталлю всього театрального дійства є договір, який уклала Ванда, і який містить зобов'язання тільки для Северина. Цей договір і є ґарантом того, особливо для жінки, що стосунки між ними розвиватимуться в полі гри. Цей документ урегульовує характер відносин коханців на час передшлюбного "експерименту" (вперше новела була надрукована 1869 року — sic!), та, водночас, надає їм ґротесково-пародієзованого відтінку, надто щодо умови псевдоготовности Северина до самогубства. Прикметно, що саме навколо цього розгорнулися згодом дискусії багатьох дослідників, зацікавлених проблемою "мазохізму". Ретельно вивчалися та зіставлялися два інших договори — укладений самим письменником договір-жарт, який стосувався його любовної пригоди з Фанні фон Пістор (пригоди, яка частково стала зразком колізії *Венери у хутрі)*, та інший, укладений уже після успіху новели його майбутньою дружиною Анґелікою Рюмелін, якій вдалося вмілими інтриґами спровокувати розвиток своїх відносин з відомим письменником. Не варто, мабуть, заглиблюватись у проблеми vita sexualis самого автора, але порівняння текстів цих угод проливає світло на міру іронії, притаманної договору між Вандою та Северином. Якщо перший договір, ця жартівлива *інтермедія рабства*, написана у легкограйливому тоні, який ні до чого не зобов'язує, і став прототипом угоди в новелі, то договір Анґеліки, яка умисне починає підписуватися Ванда фон Дунаєв, є вторинним стосовно тексту твору, представленим у суб'єктивній інтерпретації та засвідчує категоричну імперативність доволі обмеженої жінки. Характерними є сама інтонація та окремі деталі документа-жарту, підписаного Захер-Мазохом та Фанні:

Пан Леопольд фон Захер-Мазох зобов'язується своїм чесним словом бути рабом пані Фанні фон Пістор, беззастережно виконувати всі її побажання та повеління протягом шести наступних місяців.

Пані Фанні фон Пістор, зі свого боку, не має права вимагати від нього чогось ганебного (того, що могло б позбавити його чести як людину та громадянина). Вона, далі, має давати йому змогу працювати щодня шість годин... — що, звичайно ж, було для письменника особливо суттєвим.

Урахування яскраво вираженої іронії, а також театральности й жесту, притаманних багатьом творам Захер-Мазоха, надто новелі *Венера у хутрі*, уможливлюють інші підходи до прочитання текстів письменника. Після ознайомлення з ними, більшість, мабуть, розчарується в усьому, що стосується "мазохізму". У цих текстах немає жодної непристойности, жодних фізичних чи психологічних деталей відвертої сексуальности, яка стала невід'ємним атрибутом навіть сучасної класики. Натомість — дифузія прихованої, витонченої еротики, знання й тонке відчування психоментальних особливостей людини. Своїми естетичними уподобаннями Захер-Мазох навіть випередив час. Ще задовго до розквіту культури Fin de siècle, коли сексуальність відкрито ввійшла у сферу мистецтва, він звернув свій

погляд на *жорстоко-солодку гру любови*, еротика й жінка стають його кредом, лейтмотивом творчости, набувають особливо витонченого, відверто-гедоністичного вияву.

Таке розмаїття художніх засобів та незвичне для літератури того часу їх використання зумовили те, що зачислити творчість Захер-Мазоха до одного конкретного літературного напряму неможливо, та, мабуть, і не варто. Спектр її надзвичайно широкий. У його текстах можна віднайти барокові мотиви vanitas і суттєві ознаки естетики романтизму, такі, як характерні ландшафти, витворені небокраєм безмежних рівнин, неприступними скелями та урвищами, прадавніми лісами та руїнами стародавніх замків, туга за далечінню, і, безсумнівно, іронія. Саме в цьому деякі його тексти можна порівняти з новелістикою Миколи Гоголя та ранніми драмами Франца Ґрільпарцера. За м'який, плинний стиль, уміння тонко відчувати природу та яскраво виражену людяність його не раз ставили в один ряд з класичними представниками "поетичного реалізму" Іваном Тургенєвим та Адальбертом Штіфтером, віднаходили в його творах і суворі риси натуралізму. Еротична тематика, інтерпретація її як "хворобливої", ставали підґрунтям розуміння Захер-Мазоха як раннього декадента, навіть попередника Артура Шніцлера, а вплив світосприйняття Артура Шопенгауера, відголос у його творах "філософії життя", зумовлювали віднаходження рис раннього екзистенціалізму. Поза тим, інтенції творчости письменника проектуються на деякі характерні особливості у світосприйнятті таких класиків XX сторіччя, як Франц Кафка та Томас Манн.

Ознаки різноманітних художніх напрямів та продуктивних можливостей, які містять тексти Захер-Мазоха — не випадковість. Майже всі вони належать то тих, що мають "подвійне дно" — читач та інтерпретатор може сам вибрати спосіб рецепції: розглядати текст поверхово, як звичайну белетристику, з позиції традиційних літературно-історичних підходів, а чи намагатись, керуючись сиґналами, які цей текст подає, підійти до глибших пластів його значень.

Безперечно, це блискучий та значний талант: Захер-Мазох не лише має дар жваво й захопливо розповідати, йому водночас вдається надзвичайно наочно й барвисто зображати... Однак його не можна назвати реалістом de pur sang; отримувати задоволення від зображення змальованих з дійсності образів для нього — не остаточна мета мистецтва; ці образи мовби кристалізують глибоке філософське світосприйняття (Рудольф фон Ґоттшаль: Захер-Мазох як новеліст. 1878).

Це філософське світосприйняття зумовило творчі інтенції та задуми письменника ще на початку його літературного шляху. Успіх новел сприяє тому, що Захер-Мазох усе більше концентрується на обраній тематиці та художніх засобах її втілення. Він вирішує об'єднати їх у цикл, присвячений *Коханню між чоловіком та жінкою*. Цей задум зазнає розвитку: автор планує створити широку панораму людського буття, яка б охопила найважливіші його моменти:

Що більше я завершував новел про кохання між чоловіком та жінкою, то більше не влаштовувала мене його назва "Пісня пісень". У пошуках заголовка 6 грудня мені прийшла в голову думка — не лише продовжити цей цикл наступним, про "Власність", але й представити у великому циклі новел — наскільки було це можливим для митця — усе людське буття. З того моменту я почав виношувати цю ідею: на

прогулянках, біля мальовничих руїн Ценобурґу, у години вечірніх сутінок ідеї та матеріал примножувались... Увесь цикл новел матиме назву "Заповіт Каїна"...

"Заповіт Каїна" охопить: Кохання між чоловіком та жінкою — Власність — Державу — Війну — Працю — Смерть. Однією з центральних ідей цього циклу буде те, що людство лише тоді зможе стати щасливим, коли етичні норми суспільства матимуть силу й у державному житті...

Зараз це лиш побіжний ескіз. Сам план — набагато ширший, у нього вливається повнота думок, історій, образів. Як тільки закінчу те, над чим зараз працюю, перейду до виконання "Заповіту Каїна", і не візьмусь ні до чого нового, поки його не завершу.

Та чи судилося мені втілити в життя величні думки, які мене надихають і підносять? Це питання знову і знову хвилює мене, але воно ж — і вічний поштовх до творчости (З листа Захер-Мазоха до брата Карла 8 січня 1869 року).

У сумніві та смуткові цього риторичного запитання звучить щось пророче. Не судилося Захер-Мазоху реалізувати цей ґрандіозний проєкт. На перешкоді стало багато проблем: невдалий перший шлюб та невлаштованість, постійна зміна місця проживання, боротьба з нуждою, яка спричинила "заробітництво" літературною працею, політичне та духовне цькування. Вигляд Захер-Мазоха того часу, який змалював відомий австрійський прозаїк Фердінанд фон Заар, випадково зустрівши його 1876 року на пероні вокзалу в Штирії, — у повному дисонансі з попередніми портретами письменника:

О Боже, як він за цей час змінився! Яким видавався він знищеним, як запали його щоки! ...Такими ж залишились тільки очі — великі, погляд яких був таким особливим. Та ні. Там, де раніше світилось ясне, чисте полум'я натхнення, пломенів тепер жар виснаги (Фердінанд фон Заар. Нінон. "Осінній Танок". Три новели.1897).

Великого болю завдала письменникові смерть його улюбленця, старшого сина Олександра, який, захворівши на тиф, помирає на руках у батька, коли дружина й мати залишила їх.

Щоденник: 6 березня. Він помирає мов ангел, красивий і в смерті. Коли я ввійшов, навкруги було тихо. "Він мертвий?" — Ернестіна ствердно кива головою. Я з риданням кидаюсь вниз до його ліжка, встаю, беру себе в руки, кажу, щоб усі мовчали, бо слух продовжує жити найдовше, не торкатись його.

Знищений до останку, виходжу. Олександр мав знати, що помирає, інакше б не намагався в останні хвилини скласти руки й молитись. Він був звиклий молитись щовечора, але це ж було ясного дня... Я виснажений до кінця, більше не можу... Серце, здається, зупиниться. Жахлива втома від мук та безсонних ночей за останні чотири тижні... (Щоденник Леопольда фон Захер-Мазоха, опублікував Карл Фелікс Шліхтеґролль).

Реалізованою була лише перша частина про *Кохання*, та частково друга — *Власність*. Однак сам задум *Заповіту Каїна* мав у собі щось несподівано-пророче — ідея емансипації жінки, висловлена у *Венері у хутрі*; розкриття причин соціального зла в боротьбі за власність та владу в новелах галицького циклу; ідеї демократії, об'єднаної Європи, спільного законодавства мали бути втілені у новелах про *Державу*; засудження воєн, які несуть людям нужду, пожежі, грабунок

та насильство, визначило тематику новел про *Війну*; розуміння творчої, справедливої праці як данини буттю, праці, яка робить його осмисленим та приносить радість — основна тема завершального циклу. Пророчою стала й доля письменника — переслідування людини інших духовних переконань, культурних, етнічних та політичних уподобань методами психіатрії.

За життя Захер-Мазоха його твори почали з'являтися у перекладах іншими європейськими мовами — французькою, англійською, російською. Якщо в тогочасному німецькомовному світі ентузіазм рецепції змінився нищівною критикою та повним запереченням, то, у Франції, далекій від "германського героїзму", атмосфера якої була м'якшою, "жіночнішою", письменник був до кінця життя надзвичайно популярним. Серед його шанувальників — Віктор Гюґо, Ґі де Мопассан, Флобер. Українською мовою окремі новели Захер-Мазоха були опубліковані у 70-90-х роках XIX ст., рецепція його творів мала яскраво етнічно забарвлений характер. Між ними та пропонованою добіркою вибраних новел — майже сторіччя.

Починаючи з 1980-х років інтерес до творчости цього письменника значно зростає: була перевидана низка його творів, збірники матеріалів про життя та творчість, з'являються нові дослідження, тематика яких, поряд з висвітленням психологічних та літературознавчих проблем, часто спрямована на окреслення феномена Галичини — літературної вітчизни письменника.

Саме з нею пов'язаний у житті Захер-Мазоха іще один жіночий образ, який сформував самочулість митця, упродовж усього життя додавав йому сили й наснаги, хоронив від зла:

Перше видіння, що виринає з туману мого минулого, — це висока, красива постать жінки з обличчям рафаелівської мадонни. Ще досі я виразно бачу перед собою картину, як вона, з великими блакитними очима та теплою усмішкою, загорнувши голову білою хусткою, схиляється над моєю колискою та голубить мене: Гандзя, моя годувальниця (Леопольд фон Захер-Мазох. Сувеніри).

Дитинство — пора окреслення свідомости та почуттів людини. Не дарма попереду безмежно довгий шлях, і небокрай — далеко-далеко. Здається, було це лиш вчора — образи, що виринають у свідомості, такі свіжі й яскраві... Напевно тому стають вони згодом предметом інтелектуального споглядання, підґрунтям інтенцій митця. Перші вимовлені за нею слова, перші тужливі русинські пісні, яких вона співала йому, перші казки та леґенди, які розповідала — цей незбагненний слов'янський світ постане згодом, у переломленні крізь призму західноєвропейської освічености, у художній уяві письменника.

Якщо я повинен залишити за собою право вірити в леґітимність моїх дій, твір має бути глибоко закоріненим у моєму житті, від нього мають перебігати потаємні зв'язки до найперших дитячих мрій. Довільне "підхоплювання" матеріалу, на володіння яким не маєш дідівського права любови й знання, видається мені безглуздим та дилетантським (Томас Манн. XI, 661).

Лариса Цибенко

Леопольд фон Захер-Мазох
Вибрані твори

Художнє оформлення
Андрія Кіся

Редактор
Мирослава Прихода

Комп'ютерна верстка
Наталії Бабалик

Комп'ютерний набір та коректура
Світлани Дністрян-Жураківської
Галини Дацюк

Побажання і пропозиції надсилайте на адресу:

290602 Львів вул. Університетська, 1
Центр гуманітарних досліджень
Львівського державного університету
імені Івана Франка

Віддруковано з готових діапозитивів
у Жовківській книжковій друкарні
видавництва ОО Василіян *Місіонер*
292310 м. Жовква, вул. Василіянська, 8
Зам. № 557

...Ти любиш сільські історії, шукаєш образів...

...Глянь на тамтой бік. Чи ти в Кампаньї? — Та ні, ти на одному зі східногалицьких базарів. Але ж звідки римлянка? — А ось іде одна. Це не римлянка, але донька Риму — раса збереглася...

«ЖІНОЧІ ОБРАЗКИ З ГАЛИЧИНИ»

Якщо комусь захочеться намалювати невеличку картину Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії. Серед штовханини гендлярів, що пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі, то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою у кутику уст, відчуття алегорії проймає його, і він бачить, як Схід та Захід простягають один одному руки. Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини — ані Угорщина, ані Далмація, жоден — такої повноти протилежностей. Тут відбувалося переселення народів. Немає тут якогось одного жіночого образу, а є ґалерея жіночих портретів, супроти якої ґалерея короля Людвіга — лише збірка потгор. Глянь довкола себе в штовханині! Кому ти віддаси Парісове яблуко?

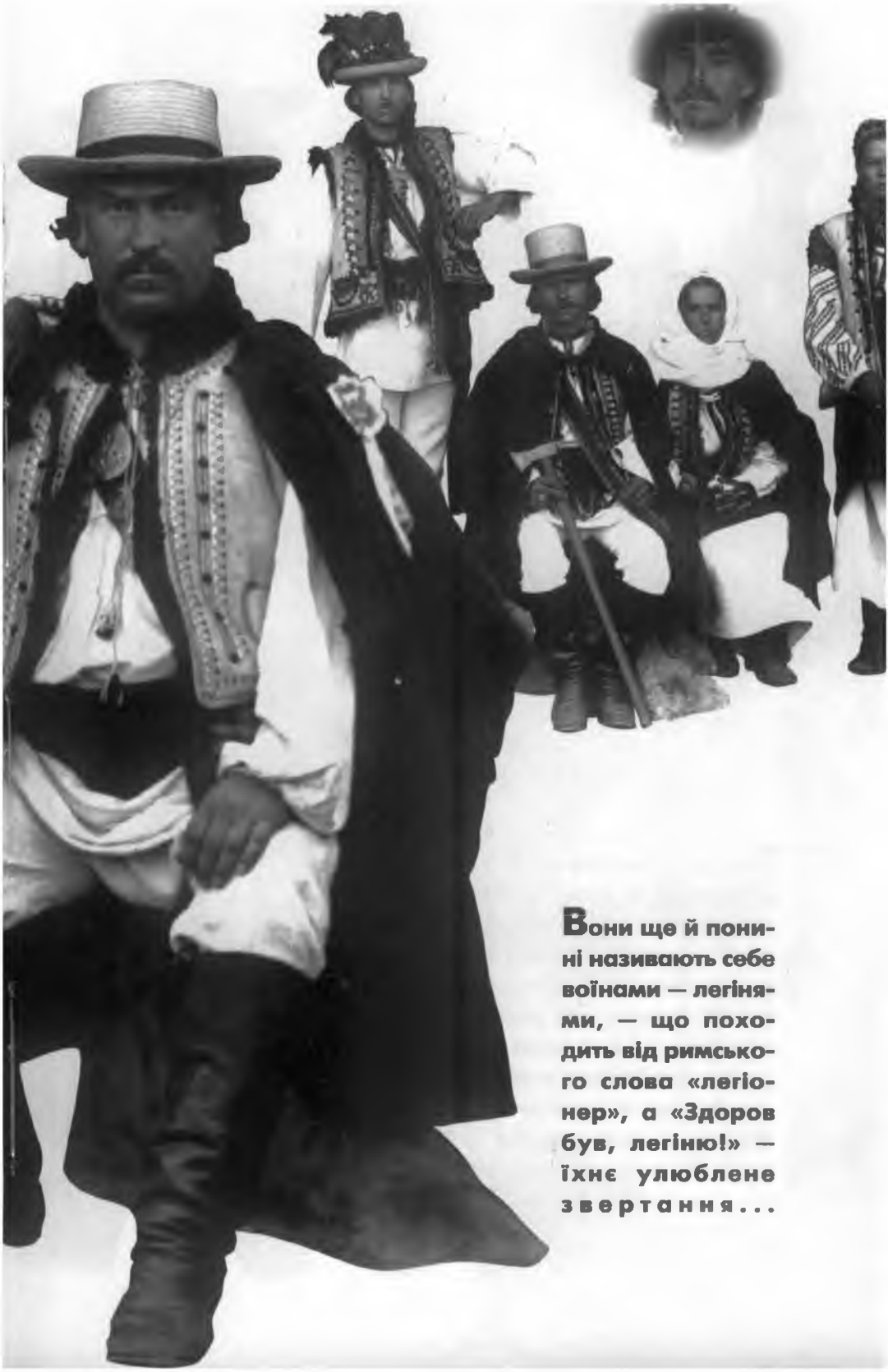

Вони ще й понині називають себе воїнами — легіонами, — що походить від римського слова «легіонер», а «Здоров був, легіню!» — їхнє улюблене звертання...

Вдома вона господиня, в товаристві вона задає тон. Завдяки їй все життя її народу зберегло свої витончені і водночас прості форми, оту радісну ґрацію, якої вона ніколи не втратить, — ні на полюванні, ні у ландтаґу. Жінка є всюди, де є чоловік, і всюди зберігає свої манери і звичаї.

Між Доном та Карпатами живуть вроджені демократи, ні візантійський імператор, ні варяги, ніякий король Польщі, ніякий цар не зламали їхнього духу, не підкорили їхньої свідомости. Вони завжди готові змінити плуг на спис, живуть маленькими республіканськими громадами, як рівні з рівними, для східних слов'ян — паростки майбутнього, паростки свободи...

У лоні цих жінок лежить майбутнє їхнього народу. Правильно каже одухотворена Дора д'Істріа: "Романці — найдотепніші, германці — наймудріші, слов'яни — наймолодші, а юність — це велика перевага".

Розквіт чуттєвости, відцвітання якого духмяніє етикою. Зів'яле листя має свій неповторний, стійкий аромат. Це аромат досвіду, жіночої зрілости, яка значить більше, ніж зухвало свіжий, наївний запах троянд.

Петер Гілле. Сучасні німецькі письменники: Захер-Мазох. 1900.

Поступово зрозуміли, чого він хотів. Речення з листа Генріка Ібсена до Захер-Мазоха, напевно, найчіткіше формулює його прагнення: „Поетична творчість нашого часу має лише одну мету: валити прикордонні стовпи".

Олександр фон Захер-Мазох: Леопольд фон Захер-Мазох. 1936.

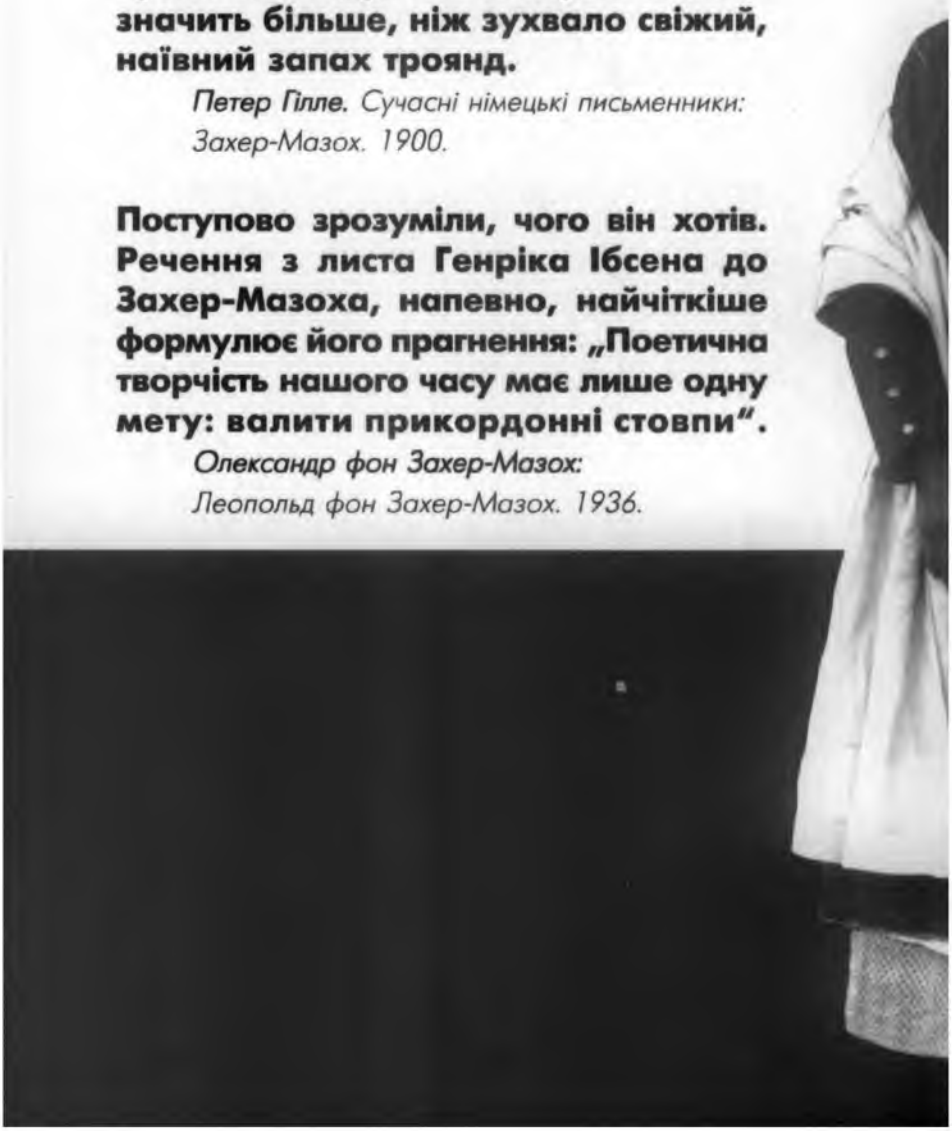

ISBN 966-7007-23-5